

HUSITSKÝ TÁBOR

26

ČASOPIS HUSITSKÉHO MUZEA V TÁBOŘE
JOURNAL OF THE HUSSITE MUSEUM IN TÁBOR

TÁBOR 2021

HUSITSKÉ
MUZEUM
V TÁBOŘE

HUSITSKÝ TÁBOR

26

ČASOPIS HUSITSKÉHO MUZEA V TÁBOŘE
JOURNAL OF THE HUSSITE MUSEUM IN TÁBOR
TÁBOR 2021

PUBLIKACE VZNIKLA ZA FINANČNÍ PODPORY MINISTERSTVA
KULTURY V RÁMCI INSTITUCIÁLNÍHO FINANCOVÁNÍ
PROGRAMU DLOUHODOBÝ KONCEPČNÍ ROZVOJ VÝZKUMNÉ
ORGANIZACE HUSITSKÉ MUZEUM V TÁBOŘE.
(DKRVO, MK000072486)

© HUSITSKÉ MUZEUM V TÁBOŘE, 2021
ISBN 978-80-87516-74-4
ISSN 0231-6080

Husitský Tábor 26/2021
Contents of the Volume 26/2021
Obsah

I. Studie historické (historical studies)

**Bekyně a jejich role v pastorační praxi světských kleriků
s přihlédnutím ke konkrétním příkladům z praxe českých
reformních kazatelů 14. a 15. století**

JANA GROLLOVÁ / 9

**Životní drama jednoho z hrdinů protinacistického odboje na
Táborsku Františka Novotného**

MARTIN JINDRA / 46

„Často jej vídám na malbách: lidé přitom nevědí, koho představuje.“

Ikografie příběhu mocichtivého koně v „multimediálním“
dokumentu první čtvrtiny 14. století.

MARTIN NEJEDLÝ / 103

**Lovečtí psi, mor a další nemoci: smrt královny Johany Bavorské
ve světle nově objeveného italského pramene**

ONDŘEJ SCHMIDT / 189

Méně známé texty Bohuslava Balbína o husitství

ZDENĚK ŽALUD / 209

II. Diskuse a recenze (Discussions and Reviews)

**Alexandra Kaar, *Wirtschaft, Krieg und Seelenheil. Papst Martin V., Kaiser
Sigismund und das Handelsverbot gegen die Hussiten in Böhmen***

PŘEMYSL BAR / 236

Franz Machilek

(9. ledna 1934 - 16. května 2021)

FRANTIŠEK ŠMAHEL / 241

I. STUDIE HISTORICKÉ
(HISTORICAL STUDIES)

Bekyně a jejich role v pastorační praxi světských kleriků s přihlédnutím ke konkrétním příkladům z praxe českých reformních kazatelů 14. a 15. století

JANA GROLLOVÁ

Abstract:

From the mid-13th century, the number of pious laywomen kept growing; in the course of time we got used to calling them beguines and beghards (Lat. beghina, beguina). In fact, this name covers varied, mostly voluntary lay associations of which beguines are the most famous and widespread group. Grouping of laypersons shows features of a Christian movement which has never been officially canonically acknowledged. In spite of that, their contemporaries considered them pious or even holy women. They gradually managed to disturb the traditional perception of social roles in the Medieval Church in the sense and form of servitude of priests and laypersons. Beside questions regarding the role of beguines in priests' pastoral care for laypersons, there are questions regarding the relationship of these women towards their confessors, preachers and alternatively parish clergy, and these issues play an important in the Czech research.

The presented paper focuses on the relationship between women and their confessors, preachers and parish clergy and attempts to show other sources of inspiration for the Bohemian reformation which helped to develop the peculiar thinking of the Bohemian Hussitism. This resulted, beside other things, from relaxing social categories of the clergy as regards preaching, education and pastoral care which had been pointed out by some literary and homiletic documents of Czech origin which originated from the early Hussite era.

Key Words:

beguines, lay religious movement, pastoral praxis, secular clergy, reform preachers, the Middle Ages

V kontextu duchovních renesancí středověké církve 12. století kráčí ruku v ruce s emancipací církve i její pozvolná kritika. Nové přístupy ke zbožnému životu, nově získané zkušenosti z křížových válek mění i pohled na roli nejen samotné církve ve středověké společnosti, ale zaměřují se též na otázku po zodpovědnosti každého jednotlivého křesťana.¹ Výzvy k individuální zbožnosti, proměny řeholních řádů a transformace středověkého mnišství do světské sféry duchovenstva prostřednictvím rozvoje sekulárního kléru přinášejí řadu podnětů k zamyšlení o rozdělení středověkého křesťanstva na duchovní a laiky. Tento vývoj vyvolává další, obecnější otázky po roli jak duchovenstva, tak laiků v dobové společnosti. S rozvojem prvních univerzit se dramaticky mění i pohled na středověkou církevní katechezi a pastorační péči kněží, ale zároveň se zvyšuje i odpovědnost za vzdělávání laiků.

Šíření ušní zpovědi vyvolává v řadách laiků odezvu, kterou následuje jejich apel na zájem kněží o jejich pastorači. Ze strany kněží budí otázky, jak zodpovědně dostát kontaktu se světem závazků čistoty a morální bezúhonnosti. Vzestup středověkého křesťanství ve 12. století přináší věk plný vnitřních rozporů, extrémních stanovisek, zápasů ortodoxie s herezemi, ale současně i okamžik nebyvalé otevřenosti středověké církve vůči novým podnětům, hledání nových projevů zbožnosti, plných vášní a citů,

1 Studie je součástí výzkumu podporovaného Grantovou agenturou České republiky v rámci projektu GA ČR 18-20335S: *Bekyně a kazatelé. Mezi mravním ideálem, homiletikou a pastorační praxí v českých zemích 14.-16. století.*

stejně jako rozkvět středověké vzdělanosti a svobody myšlení i zkušenosti. Vír nových podnětů roztácejí také kolem poloviny 13. století neustále početně vzrůstající skupiny zbožných laických žen, které jsme si ve shodě se soudobými kritickými hlasy postupem času zvykli nazývat bekyněmi a beghardy (lat. *beghina*, *beguina*).² Ve skutečnosti se však pod tímto označením skrývají různorodá, především však dobrovolná laická sdružení, mezi nimiž patří bekyně právě k nejznámějším a nejrozšířenějším.

Sdružování laiků vykazuje znaky křesťanského hnutí, které však nikdy nebylo oficiálně uznáno kanonicky. A to především z důvodu, že samy bekyně o schválení své „řehole“ neusilovaly, své soužití nikdy nevázaly na život pod jednou střechou (v konventu) a nikdy se nevzdaly svého osobního majetku.³ Přesto byly svými současníky uznávány za zbožné, až svaté ženy.

V kontextu vzrůstajícího sebevědomí středověkého měšťanstva společně s vědomou vizualizací a reprezentací měšťanů, požadovaly bekyně přesný opak v chování i skutcích křesťanů. Navzdory dobovému přesvědčení hájily bekyně až demonstrativní chudobu prezentovanou odíváním do nezdobeného a prostého šatu, čímž provokovaly a burcovaly své současníky s úmyslem prostřednictvím takového veřejného chování přivádět své okolí k úsilí změnit svůj křesťanský život po vzoru Ježíše Krista k „dokonalejšímu“ životu. Odpovědí na extrémnost názorného příkladu jim byl obdiv, u jiných nepřátelství, či dokonce odpor. Ale především se jim podařilo narušit tradiční vnímání sociálních rolí ve středověké církvi ve významu a podobě služebnosti kněží a laiků.

A právě na této úrovni otázek po roli bekyní v pastorační péči kněží o laiky tkví význam a důležitost také českého bádání o vztahu těchto žen k jejich zpovědníkům, kazatelům, popřípadě farnímu kněžstvu. Ačkoliv se nám nedostává v českých zemích většího množství písemných pramenů o zřizování a vedení bekyňských domů, přesto existenci tohoto hnutí a povědomí o podobných laických sdruženích máme doloženu i v českém prostředí. Otázku pastorační péče těchto žen jsme však v české

2 PUTNA, Martin C.: *Mystika z domku se zahrádkou. Z kulturních dějin bekyňství*, in Marguerite PORETE, *Zrcadlo prostých duší*. Praha 2013, s. 305-321 (doslov k českému překladu).

3 Srov. oficiální, kanonickou interpretaci bekyňského statusu v knize MAKOWSKI, Elizabeth: *A pernicious sort of woman: quasi-religious women and canon lawyers in the later Middle Ages*. Washington, D.C. 2005.

historiografii odsunuli prozatím do pozadí, ačkoliv zmínky o bekyních vzájemné kontakty mezi skupinkami žen a jejich zpovědníky či kazateli alespoň zmiňují. V rámci českého husitství dokonce otázka emancipace žen alespoň v rané fázi husitství je obecně přijímaným fenoménem,⁴ ale hledání jejich kořenů spatřujeme nejčastěji v díle reformních předhusitských kazatelů, ačkoliv jejich texty naznačují spíše odlišný, anebo alespoň rozporuplný vztah k ženám a jejich činnosti v církvi, nebo alespoň ve vztahu k jejich pastoraci. V předkládané studii se zaměříme na vztah mezi ženami a jejich zpovědníky, kazateli a farním kněžstvím ve snaze ukázat i jiné zdroje inspirace české reformace, které napomohly rozvoji svérázného myšlení českého husitství mimo jiné i rozvolněním sociálních kategorií duchovenstva a kléru ve vztahu k otázce kazatelství, výchovy a pastorační péče, tak jak na ně poukazují některé literární a homiletické prameny českého původu období počátků husitství.

Nové podněty náboženskému životu středověkých českých zemí přinášely nejen politické proměny státu vrcholící římskou královskou korunou pro Karla IV., založením pražského arcibiskupství, pražského vysokého učení, ale především již postupným zakládáním *studium generale* v mendikantských řádech, kterým se již v době předkarlovske dostávalo značných výsad a privilegií. Rozkvět homiletiky tak v českých zemích nezaostával příliš mnoho za západními zeměmi. Reorganizace české církve v reakci na ustanovení čtvrtého lateránského koncilu, snaha o prosazení kněžského celibátu, obnovy duchovní správy svědčí o snaze nezaostávat za podněty reformních snah středověkého křesťanství, ačkoliv je zapotřebí přiznat si, že důslednost reformu zdaleka nedosahovala požadovaných úspěchů. Hnutí laických zbožných žen není v rámci evropského kontextu pouze okrajovým jevem středověké zbožnosti, a v tomto

4 Kromě klasické již práce CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: Žena v hnutí husitském. Praha 1915 jsou k dispozici zejména studie Johna Martina Klaasena, srov. zejména Týž: *Warring maidens, captive wives, and hussite Queens. Women and Men at War and at Peace in Fifteenth Century Bohemia*. Klassen, John. Boulder : East European Monographs, 1999. Ze současných českých badatelů obracela pozornost na toto téma Božena Kopičková, např. TÁŽ: Žena a rodina v husitství. (Současný stav bádání). Husitský Tábor 12, 1999, s. 37-48. Za zvláštní pozornost rovněž stojí studie SOUKUPOVÁ, Věra: *Proměny genderových reprezentací v literatuře husitské doby*. In: Cermanová, Pavlína – Soukup, Pavel (eds.): Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století, Praha 2019 s. 173-200. Srov. též MLATEČEK, Karel: *K problému emancipace ženy v husitské revoluci*, Časopis Matice moravské 117, č. 2, 1998, s. 417-429.

kontextu nemůžeme ani na české bekyně pohlížet jako na okrajový fenomén českých náboženských dějin. Přestože se nám nedostává konkrétních písemných pramenů, srovnání těchto komunit s evropským děním ukazuje paralely, které vedou k přehodnocení jejich významu při reformách středověké církve, a to jak ve sféře sekulárního kněžstva (činnost univerzity), tak také v činnosti reformních kazatelů předhusitského a husitského období.

Kdo tedy byly bekyně a čím české reformátory mohly inspirovat? Obdobně jako řada reformních křesťanských hnutí i tato laická sdružení se inspirovala novou apoštolskou pietou 13. století. Snaha o nápodobu apoštolského života zdůrazňovala především ve 13. století chudobu, kázání a napodobení skutků Ježíše Krista. Bekyně tedy nebyly výjimkou, v kombinaci těchto důrazů nalézaly cestu, jak naplnit své spirituální ambice. A to navzdory církevním příkazům, které ve svých důsledcích ženskou účast v těchto základních rysech *vita apostolica* buď zpochybňovaly, anebo přímo znemožňovaly.

Aktivizace náboženského zapálení laických žen, které se v dobrovolných sdruženích reorganizovaly jako „zbožné“, zpochybňovaly binární kategorie štěpící nejen církevní společenství na duchovní a laiky; ale také jejich praktický život na aktivní a kontemplativní. Právě odlišení těchto pohledů na bekyně a zkoumání jejich zbožnosti z jednoho či druhého pohledu problematizuje vnímání vlivů a významu tohoto hnutí ve středověké církvi, protože vždy badatele ochuzuje o jeden fenomén tohoto společenství.⁵ Snaha přiřadit těmto ženám konkrétní specifika a vymezit jejich význam v podmínkách jedinečnosti, vytěsňuje z pojetí a přístupu badatelů k těmto laickým sdružením jejich nejvýznamnější charakteristický rys, a to různorodost. Právě široké spektrum různých vlivů, jimiž působily na středověké myšlení, spíše ukazuje na to, čím byly a jaké měly možnosti volby ženy, které si přály žít zbožným životem, aniž by se vzdaly aktivní služby ve světě.⁶ Stručně řečeno snahy kategorizovat bekyně nejsou na místě, úsilí o jejich definici a vymezení zatemňuje bohatou

5 STABLER MILLER, Tanya: *The Beguines of Medieval Paris. Gender, Patronage, and Spiritual Authority*. Philadelphia 2014, s. 3.

6 K tomu Bibliothèque nationale de France (BnF) Lat. 16481. Srov.: BÉRIOU, Nicole: *La prédication au béguinage de Paris pendant l'année liturgique 1272-1273*, in: *Recherches augustiniennes* 1978, č. 13, s. 106-229; TÁŽ: *L'avènement des maîtres de la Parole. La prédication à Paris au XIIIe siècle*, Paris 1998.

rozličnost jejich spirituálního života, stejně tak jako komplexnost středověkých postojů k jejich komunitě.

To, co skupiny laických žen napříč Evropou spojuje a co historiky opravňuje k jejich vnímání jako jednotného, leč rozporuplného hnutí, je skutečnost, že směřovaly sociální závazky jedince s jeho náboženským prožitkem. Právě důraz na spojení těchto rovin je specifickým znakem a sebeidentifikačním kritériem vnímání jejich statusu. Hledání propojení těchto důrazů může pro české postily či homiletické texty být jedním z kritérií, které by mohly vést k provázanosti některých skupin laických žen s tímto evropským fenoménem, aniž bychom je museli označovat jako bekyně.

Zajímavé podněty pro český výzkum bekyní nabízí i jejich vazby na univerzitní prostředí, s nímž bylo velice úzce propojeno prostředí řádových studií *generale*. Univerzitní mistři coby klerikové, kteří svým přiřazením ke stavu duchovnímu rozšířili řady sekulárního duchovenstva, našli inspiraci v životě bekyní. Jejich společenství nestranící se okolního světa jim sloužila jako model náboženského života uprostřed středověkých měst. Také ostatní středověké společenské skupiny, nejdříve pannoníci a šlechtické elity, později samotní měšťané, poznaly v bekyních schopné přímluvce za své hříšné duše, což ve výsledku jen podtrhuje význam ženské laické spirituální praxe pro středověkou společnost, a to alespoň v rané fázi šíření fenoménu bekyní. Uznání však kráčí ruku v ruce i s dobovou kritikou, a proto můžeme na počátku 50. let 13. století číst stížnosti světského klerika Guillaume de Saint-Amour († 1272) na mladé ženy, zvané bekyně, které se šíří napříč francouzským královstvím. Ve stejné chvíli můžeme být svědky vášnivé obhajoby modelu jejich duchovního života z pera Guillaumova současníka Roberta ze Sorbonny, citovaná v jeho kázáních určených univerzitním studentům v Paříži.

Počátky bekyňského hnutí jsou i v případě francouzského, včetně pařížského, prostředí spojeny s torzovitostí dochovaných pramenů. Často detaily o neformálních komunitách postrádáme.⁷ Přesto se právě taková ženská laická sdružení stala široko daleko rozpoznatelným fenoménem francouzského středověku, a to v případě Paříže dříve než ve zbytku země. Francouzský král Ludvík IX. zakoupil pozemek ve farnosti

7 Výjimkou například BÉRIOU, Nicole: *Lavènement des maîtres de la Parole*, s. 219-220.

Saint-Paul (Obr. 1), aby posloužil stavbě domu pro „ctné ženy, které jsou zvány bekyněmi.“⁸ Stalo se tak po jeho návratu z kruciáty roku 1254. Inspirován osobní zkušeností a novými proudy vnitřní zbožnosti zakládá Ludvík IX. (1226-1270) dům na východním okraji tehdejší Paříže. V něm mají dle jeho záměru najít ochranu a své zázemí bekyně, tedy laické zbožné ženy, které přijaly osobní, neformální slib čistoty a snažily se o kontemplativní život modlitby a aktivní služby solidarity v rámci běžného světského, tedy pozemského života ve světě.⁹ Je zřejmé, že Ludvíkova bekynáž našla okamžitě úspěch přitahující široký počet laických zbožných žen do francouzské metropole.¹⁰

Zajímavé písemné prameny o počátcích pařížské bekynáže a hlavně o vztahu mezi světským klérem a bekyněmi nalzáme mezi rukopisy, které roku 1306 odkázal teolog Petr z Limoges jako součást své osobní knihovny čítající kolem 120 rukopisů koleji na Sorbonně. Absolvent Sorbonny Petr z Limoges studoval teologii právě na koleji pro světské kleriky a byl velkým ctitelem zakladatele Sorbonny Roberta ze Sorbonny. Petrův dar znamenal pro univerzitní knihovnu důležitý přínos a knihovna se díky takto významné donaci stala záhy nejlepší ve středověké Paříži.¹¹

8 BnF Lat. 15972, fol. 174-177r. Zmínka o tomto rukopise není mnoho například DELISLE, Léopold: *Inventaire des manuscrits de la Sorbonne conservés à la Bibliothèque impériale sous les numéros 15176-16718 du fonds latin*, in: *Bibliothèque de l'École des chartes*, Vol. 31 (1870), s. 1-50, konkr. 32. Madeleine Mabillet identifikovala autora jako Štěpána z Abbeville, studenta Sorbonny viz MABILLET, Madeleine: *Les manuscrits d'Étienne d'Abbeville conservés à la Bibliothèque nationale de Paris*. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*. 1974, tom. 132, sl. 2, s. 245-266, konkrétně s. 262. K dílu Pierra de Limoges a opisům jeho děl viz BATAILLON, Louis-Jacques: *Comptes de Pierre de Limoges pour la copie de livres*, in: BATAILLON, Louis Jacques (Ed.), *La production du livre universitaire au Moyen Âge. Exemplar et pecia, Actes du symposium tenu au Collegio San Bonaventura de Grottaferrata en mai 1983*, Éditions du Centre national de la recherche scientifique, 1988, s. 265-273.

9 STABLER MILLER, Tanya: *The Beguines of Medieval Paris. Gender, Patronage, and Spiritual Authority*. Philadelphia 2014. „*Domum insuper Parisius honestarum mulierum, quae vocantur beguinae, de suo adquisivit et eisdem assignavit.*“ Geoffrey of Beaulieu, in: „*Vita ludovici noni*“ viz *Recueil des historiens des Gaules et de la France* (Edice Rerum gallicarum et francicarum scriptores - RHF), ed. Martin Bouquet et al., tom. 20, Paris 1840, s. 12 (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50138z/f85.image> - cit. 31. 07. 2020).

10 STABLER MILLER, Tanya: *The Beguines of Medieval Paris*, s. 81-102.

11 ROUSE, Richard-H.: *The early library of the Sorbonne*. In: *Scriptorium*, Tome 21

Mezi kazatelskými příručkami, které Petr z Limoges odkázal koleji, se nacházely také rukopisy v podobě sbírek pastorálních textů, zvané miscelanea. V podstatě se jedná o středověké antologie textů různých autorů složené z kázání a exempel připisovaných v případě těchto z osobní knihovny Petra z Limoges především Jakobovi z Vitry.¹² Obsahují dále také různá pojednání na kázání a několik výtahů z kázání. Konec antologie tvoří fragment zahrnující materiál pro kazatele, včetně několika exempel a výtahů z kázání pod titulem *De Benignis/O bekyních*.¹³ V jedné z částí textů shrnuje autor sbírky svůj postoj k bekyním slovy: „*Nikdo není dobrým kazatelem nebo zpovědníkem, ledaže by podporoval bekynáž.*“¹⁴ Věta vcelku spolehlivě dokládá spojení mezi pastorační službou a podporou bekyňského života mezi kazateli a knězi, což se line i texty dalšími v mnoha dalších rukopisech, uložených v sorbonnské středověké knihovně.

Bekyně jsou zmiňované především v textech sepisovaných, sbíraných a opisovaných především ve snaze vytvořit či připravit příručky určené kazatelům. Tyto texty vypovídají mnohé o vztahu mezi knězi a kazateli a dokumentují tak podobu pastorační péče rané Sorbonny. Zároveň zrcadlí také obdiv k bekyňskému životu v řadách studentů, stejně tak jako jejich učitelů a mistrů. A právě takovýto obdiv charakterizuje mnoho ze spisů Roberta ze Sorbonny.¹⁵ Mezi odbornými studiemi se nedostává

n°1, 1967, s. 42-71, konkrétně s. 45.

12 BnF Lat. 15972, fol. 174-177r; podrobněji DELISLE, Léopold: *Inventaire des manuscrits de la Sorbonne conservés à la Bibliothèque impériale sous les numéros 15176-16718 du fonds latin*, in: Bibliothèque de l'École des chartes, Vol. 31 (1870), s. 1-50, konkr. 32; MABILLE, Madeleine: Les manuscrits d'Étienne d'Abbeville conservés à la Bibliothèque nationale de Paris. In: Bibliothèque de l'école des chartes. 1974, tome 132, část 2. s. 245-266, konkr. 262.

13 *Benigna* byla běžná varianta pojmu *beguina*.

14 „Notam que nullus est bonum predicator vel confessor nisi velit sustinere beginagium,“ BnF Lat. 15972, fol. 174r. K rukopisům středověké knihovny Sorbonny viz DELISLE, Léopold: *Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque impériale; étude sur la formation de ce dépôt comprenant les éléments d'une histoire de la calligraphie de la miniature, de la reliure, et du commerce des livres à Paris avant l'invention de l'imprimerie*, vol. 2, Paris 1874, s. 142-208; TÝŽ: *Inventaire des manuscrits de la Sorbonne*, s. 32. Rovněž pro počátky historie knihovny viz ROUSE, Richard-H.: *The early library of the Sorbonne*. In: *Scriptorium*, Tome 21 n°1, 1967, s. 42-71.

15 BÉRIOU, Nicole: *Robert de Sorbon, le prud'homme et le béguin*. Comptes rendus

dostatečné péče a pozornosti tomuto zájmovému i funkčnímu vztahu mezi členkami laických sdružení a muži, kteří usilovali opětovně vzkrýt zásady pastorační péče i individuální zbožnost mezi svými svěřenci. Klerikové spojeni s ranou Sorbonnou vnímali bekyně jako důležitý prvek k tomuto poslání duchovních pastýřů a naplnění kazatelské a pastorační role kněží v rámci farností, ale též v prostředí univerzity a jejich kolejí.¹⁶

A v čemže spočívalo ono bekyňské inspirování a kříšení pastorační péče a jejich ideálů? Pro Roberta ze Sorbonny výchozí myšlenkou paralelního vztahu mezi bekyněmi a světským klérem bylo přesvědčení, že bekyňský život souzní ve svých přístupech a idejích s životem světského klerika osobně i profesionálně. V kontextu debat nad autoritou kázání a konfliktů mezi světským kněžstvem a mendikanty Robert používal ideu o bekyňském životě, aby na společenství laických žen prozkoumal a podporoval alternativní koncepcie náboženského života pro sekulární klérus. V podstatě sledoval záměr na příkladu bekynází ukazovat studentům a sekulárním klerikům model ideálního univerzitního klerika. Jeho vize propojovala model bekynáže s představou modelu či ideálu duchovní správy, která stojí pevně na efektivní pastorační péči jako na svém skalním základu. Zároveň si však Robert v blízkém kontaktu s laickými zbožnými ženami, žijícími v bekynáži přes *Seine* od Sorbonny, udržoval vztah k bekyním jako objektům pastorační péče, která může sama o sobě také posloužit coby aktivní šířitel plodů vyrůstajících z jejich vzájemné interakce.

Řada studií popisujících vztah mezi svatými ženami a jejich mužskými zpovědníky zkoumá intenzitu a podobu blízkého vztahu některých těchto mužů s ženami v jejich péči.¹⁷ Nejedním písemným pramenem k tomuto tématu dosvědčuje, jak je pro středověké myšlení obvyklé, jistý ambivalentní vztah k péči o ženy. Na jedné straně životopisy svatých žen a vzpomínky jejich zpovědníků dokládají intenzivní vzájemné ovlivňování

des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, vol. 138, č. 2, Paris 1994, s. 474-482.

16 Nicole Bériou si všimla, že rukopisy sorbonnských kleriků naznačují úzké vazby mezi oběma institucemi, viz BÉRIOU, Nicole: *Lavènement des maîtres de la Parole. La prédication à Paris au XIIIe siècle*, Paris 1998, s. 219; TÁŽ: Robert de Sorbon, s. 469-510.

17 O této dynamice viz COAKLEY, John: *Women, Men, and Spiritual Power. Female Saints and Their Male Collaborators*, New York 2006; MOONEY, Catherine M.: *Gendered Voices. Medieval Saints and Their Interpreters*, Philadelphia 1999.

a inspirování k duchovnímu životu. Ale současně oficiální stanovisko církve dokládá, že církev upřednostňuje v rámci *cura mulierum* (péče o ženy) zdrženlivost. Pojednání o ní jsou držena na obecném, do podrobností nezacházejícím stupni.¹⁸ Papežská, ale třeba též mendikantská legislativa zanechává ve čtenáři tohoto typu písemností ohledně *cura mulierum* dojem, že klerikové si obecně přejí spíše se vyhybat poskytování pastorační péče v komunitách žen, a to včetně sdružení bekyní a jejich domů.¹⁹

Dobová potřeba typologicky, popřípadě rovněž alegoricky, objasnit pastorační vztah kněze v rámci *cura mulierum* spojuje snahy o řešení soudobé situace s obrazy biblické služebnosti. Soudobé studie o pastorační péči kněží mezi řeholnicemi ukazují, že muži často pohlíží na *cura mulierum* jako na příležitost pro muže-kněze *hromadit poklad v nebi* prostřednictvím služebnictví k ženám na zemi.²⁰ Žena dostává novou roli, aby v pastorační péči muži dosvědčovali svou zásluhu na spasení, a zároveň naplňovali roli kazatele, učitele a zvěstovatele. Muž s trpělivostí a v odříkání dosvědčuje v pastorační péči svoji čistotu a věrnost, zatímco duchovním vedením a katechezí žen se zase podílí na udržení jejich pravověrnosti a morální bezúhonnosti. Neboť z pohledu církve se ženy snadno mohou dostat na sceně. Z pastorační péče o ženy se v tomto úhlu pohledu stává církví respektovaný vztah, k němuž si však v rámci dobové rétoriky může ponechat i nadále stanovisko kritické, ba někdy zcela odmítavé.

18 Viz HAMBURGER, Jeffrey: *The Visual and the Visionary: Art and Female Spirituality in Late Medieval Germany*, New York 1998; GRIFFITHS, Fiona J.: *The Garden of Delights. Reform and Renaissance for Women in the Twelfth Century*, Philadelphia 2007. K bekyním a pastorační péči viz KOLPACOFF DEANE, Jennifer: *Geistliche Schwestern, The Pastoral Care of Lay Religious Women in Medieval Würzburg*. In: *Partners in Spirit. Women, Men, and Religious Life in Germany, 1100-1500*, ed. Fiona J. Griffiths and Julie Hotchin, Turnhout 2014.

19 GREVEN, Joseph: *Die Anfänge der Beginen ein Beitrag zur Geschichte der Volksfrömmigkeit und des Ordenswesens im Hochmittelalter*. Münster 1912; GRUNDMANN, Herbert: *Religious movements in the Middle Ages. The historical links between heresy, the Mendicant Orders, and the women's religious movement in the twelfth and thirteenth century, with the historical foundations of German mysticism*, London 1995 (překlad z němčiny).

20 GRIFFITHS, Fiona J.: ‚Men's Duty to Provide for Women's Needs: Abelard, Heloise, and their Negotiation of the Cura Monialium, *Journal of Medieval History* 30, 2004, s. 1-24, konkrétně s. 3.

Samy ženy otázku služebnictví pojmají v téže době odlišně. Zatímco mužům je symbolem vítězství ve formě odříkání a vyhranění se vůči opačnému pohlaví. Ženy spojují služebnictví s procesem jisté emancipace v rovině sebeidentifikace žen s Marií jako služebnicí Páně.²¹ Boží služebnictví je nahlíženo jako zrcadlo odrážející vzor pro pravé ženství. Marie představuje v myšlení laických ženských komunit archetyp ženy zaslíbené Bohu a oddané člověku jako spolubližnímu (L1,38).²²

Mariino ženství je nahlíženo jako předobraz podněcující ke skutečnému ženství, které přichází shora. Představa je často zhmotněna v obrazech andělů jako božích posílů, kteří doprovázejí středověkou podobu Gabrielova Zvěstování. Tito andělé jako služebníci boží jsou v očích středověkých věřících symbolem těch, kdo netrpí hříchem a neprahnou po milosti, protože žijí v boží blízkosti. Postava Gabrielova mnohé napovídá. Sám jeden ze sedmi božích archandělů je bytostí, která se těší boží přízni a žije bohu tváří v tvář. Ba co více, v prorockých knihách, konkrétně v příbězích Danielových sehrává roli vykladače snů, jimž nikdo nerozuměl (Da 8,16). V okamžiku Zvěstování se podobně stává klíčovým hráčem, který lidem podkrývá tajemství Kristova narození, tedy tajemství boží přítomnosti ve světě.

Marie jako služebnice Páně je povolána k účasti na božím zápase o spásu lidstva. Bůh vstupuje do světa skrze pohlaví prosté dívky, nevdané ženy, aby jako věčný král obnovil jednotu Izraele. Biblisté ve výkladech textů neopomíjejí zdůraznit, že užitím slova Izrael je odkazováno na okamžik, kdy Jákob jméno získal – upomíná se okamžik jeho zápasu s Bohem a poukazuje na budoucnost, protože Ježíš v tomto smyslu přichází na zem jakožto naplnění tohoto zápasícího momentu – Ježíš bude jacobovský zápasící král o spasení lidstva.

V tomto úhlu pohledu se teologům odkrývá podoba Evy, pramáti lidstva, jako předobrazu Mariina. V početí syna Božího dochází podle boží vůle, podobně jako tehdy v rajské zahradě, kdy vzešla Eva z Adama,

21 BALABÁN, Milan: *Jímavé portréty biblických žen. Milovnice, trpitelky, bojovnice i kněžky noci*. Praha 2009, s. 74-111.

22 Například starozákonní Miriam viz Nu 12,8 – mezi sourozenci, tedy Mojžíšem a Miriam, musel zůstat a trvat zjevovatelský odstup, a proto ve styku s Mojžíšem byla Mirjam ve funkci služebnosti, přestože byla jeho sestrou. V novozákonních textech se označení služebnice objevuje pouze ve známém příběhu Lukášova evangelia ve vztahu k Marii, čímž je naznačena výjimečnost a tajemnost události.

nyní k vzejití onoho „původního“ a přesto naprosto nového Adama/Krista z Evy/Marie.²³ „V Marii a jejím „panenském početí“ se děje rehabilitace Evy, ženy nezávislé na ženském cyklu a tvrdé (nad)vládě muže, který je „uvnitř“ nemocen obsesí vládnutí. Skutečné ženství začíná šokem, výzvou k připravenosti na všechno – to znamená nemožné.“²⁴ Změna úhlu pohledu odkrývá před ženami nové výhledy a výzvy. Schopnost stát se *nemožnou* je provázána se závazkem naslouchat Božímu hlasu a setrvat ve stavu služebnosti. Dvě naprosto klíčové role otvírají cestu k naplnění v pozemském životě pro laická náboženská hnutí žen ve středověku, a nejen tehdy: 1) ochotná vystavenost Božímu zjevení a 2) připravenost posloužit Božímu záměru s člověkem a světem.

Nepřekvapí nás tudíž, že takto nahlížená služebnost Marie odstartovala diskusi o poslání žen. Takto nahlížena typologie Eva-Marie se stává jakýmsi vzorem a snad i paradigmatem středověkého reformního myšlení o pastorační péči žen a sebeidentifikace žen. Důvodem je samozřejmě skutečnost, že Ježíš jakožto Kristus je synem Božím a synem ženy. Zdůraznění vztahu mezi Marií jakožto matkou a Ježíšem, jejím synem, se promítá rázem i do teologického zdůvodnění vztahu muže a ženy. Což mělo *v historickém kontextu rozvíjejícího se ženského laického hnutí pochopitelné odezvy a důsledky*.

V rámci mužského pohledu na služebnost podobný úhel pohledu posouvá pojetí pastorační péče do roviny, v níž je žena nyní muži ve výsostném smyslu užitečná a ozdravná, protože je to právě ona, jíž charakterizuje suverenita a hledající láska Milé ze starozákonní Písne písní. Biblické texty této v podstatě básnické sbírky se ve středověkém myšlení těšily veliké oblibě a nejednou sloužily jako obrazy vykreslující řadu vztahových aspektů muže a ženy, laiků a kněží či církve a Ježíše Krista. Ba co více je to právě žena, jíž biblický text přisuzuje ochotu vyslechnout andělské poselství v konkrétním dějinném okamžiku...²⁵, což rovněž nalézá široký ohlas v mystické literatuře a u zpovědníků opěvujících své ženské idoly.

Pod vlivem šířící se osvěty stále častěji nahlížejí myslitelé a teologové počínaje přelomem 12. a 13. století na ženy spíše než jako na břímě,

23 BALABÁN, Milan: *Jímavé portréty biblických žen*, s. 98.

24 TAMTÉŽ, s. 98.

25 TAMTÉŽ, s. 98-99.

kterému horlivě unikají, jako na prostředek spásy, jíž mohou dojít prostřednictvím pastorační interakce s ženskými laickými zbožnými komunitami. Následná pastorační péče těchto žen identifikujících se s nevěstami Kristovými zprostředkovává klerikům příležitost užívat plodů duchovní důvěrnosti ve vzájemné interakci mezi nimi.²⁶

Kázání prezentovaná v pařížské bekynáži a dochovaná v opisech v kazatelských sbírkách naznačují, že si klerikové byli brzy dobře vědomi i výchovného a vzdělávacího aspektu. Laické zbožné ženy se stávaly inspirací nejen k dalšímu vzdělávání, ale také motivací k osobnostnímu rozvoji jednotlivých kněží a kazatelů. Bekyně inspirovaly, motivovaly, a aktivizovaly kněžstvo na profesionální a pastorační úrovni, čímž sehrávaly důležitou roli ve vzdělávání univerzitních kleriků v Paříži.

Studii popisujících vztah mezi Sorbonnou a pařížskou bekynáží je zatím jako šafránu, a tak zásadní komparace chybí. Přesto vývoj naznačuje v rámci česko-francouzských vztahů a kontaktů mezi univerzitami jisté shodné okamžiky a obdobné pohledy na pastorační důrazy.²⁷ V první rovině se jedná o prolínání a vzájemné ovlivňování v rámci mobility učitelů a studentů mezi pařížskou Sorbonnou a pražským vysokým učením, jak je lze ukázat například na osobě Vojtěcha Raňkova z Ježova (Adalbertus Ranconis de Ericinio), profesora a rektora pařížské univerzity.²⁸ Druhou

26 Viz ELLIOTT, Dyan: *Proving woman. Female spirituality and inquisitional culture in the later Middle Ages*. Princeton 2004.

27 KROFTA, Kamil: *Francie a české hnutí náboženské*: [dvě přednášky proslovené na universitě v Paříži 3. a 5. dubna 1935]. V Praze 1935; HOLINKA, Rudolf: *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI. Studie z dějin velikého schismatu západního*, Bratislava 1933; TADRA, Ferdinand: *Mistr Vojtěch, professor učení Pařížského a scholastik kostela Pražského*, Časopis Musea Království Českého 53, 1879, s. 558–560. VILIKOVSKÝ, Ján: *Latinská poezie v středověkých Čechách, díl I. Mistr Vojtěch Raňkův a jeho komentátor*. In: Bratislava. Časopis Učené Společnosti Šafaríkovy v Bratislavě 4, 1930, s. 87–128. LEHMANN, Paul: *Mitteilungen aus Handschriften, VII. Albertus Ranconis de Ericinio*. In: Sitzungsberichte der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Abteilung, Bd. 10. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1942, s. 3–28. BARTOŠ, František Michálek: *Dva slavní rodáci podblaničtí. M. Matěj z Janova a Vojtěch Raňkův z Ježova*. Jihočeská společnost, Tábor 1952. KADLEC, Jaroslav: *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*, Prag 1969.

28 TADRA, Ferdinand: *Mistr Vojtěch, professor učení Pařížského a scholastik kostela Pražského*. Časopis Musea Království Českého 53, 1879, s. 558–560. VILIKOVSKÝ, Ján: *Latinská poezie v středověkých Čechách, díl I. Mistr Vojtěch Raňkův a jeho komentátor*. Bratislava. Časopis Učené Společnosti Šafaríkovy v Bratislavě 4, 1930, s. 87–128.

rovinu následně vytváří samotné působení pražských kazatelů, jako byl Jan Hus či Matěj z Janova a další ve vztahu k jejich posluchačkám.

Ačkoliv univerzita byla výhradně mužským světem a ženy neměly roli v teologické disputaci, ve sféře pastorační péče tomu bylo obráceně. Ženy, konkrétně bekyně, zastávaly důležitou, třebaže ne nespornou, roli.²⁹ Ve snaze deklarovat nové náboženské nadšení středověkých měšťanů a ukotvit jej do podoby jistého „řádu“ zamýšlely bekyně být okázale zbožné, nábožensky aktivní. Přestože se právě tento záměr setkával s opovržením a skepticismem u některých církevních představitelů. Snažily se rovněž zůstat nedotčené výsměchem, jímž okolí často zahrnovalo jejich zápal pro spásu duše.

Pro světské kleriky, jako byl Robert ze Sorbonny, se bekyně naopak jevily být vhodným příkladem kazatelům, kteří chtěli pracovat svědomitě a odpovědně se starat o duše svých oveček, vést ukázněný život dle příkladu Ježíše Krista a udržet obraz „svaté prostoty“ jako vzor laického služebníka.³⁰ Robert ze Sorbonny a spolu s ním i velké množství jeho studentů se přiklonili k náboženským instrukcím bekyní (tedy jakési představě neoficiálního řádu či pravidel života bekyní). Takové úsilí o interakci mezi kleriky a bekyněmi lze hodnotit jako proces, který nebyl nahlížen pouze jako osobní zásluha jedince na cestě ke spáse, ale může být pastorálně prospěšný oběma stranám. Postupný vývoj tímto směrem opětovně dokládají texty kázání a kazatelské příručky tvořené Sorbonnskými kleriky, v nichž se bekyně programově stávají inspirací a podporou pedagogického a pastoračního úsilí sekularizovaného kléru. A to dokonce i v případech, když tito klerikové nesouhlasili s přirozeností bekyňské role v jejich úsilí.

Na základě komparace českého ženského laického hnutí s tradicemi

LEHMANN, Paul: *Mitteilungen aus Handschriften, VII. Albertus Ranconis de Ericinio*. In: *Sitzungsberichte der Königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Abteilung*, Bd. 10. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1942, s. 3–28. BARTOŠ, František Michálek: *Dva slavní rodáci podblaničtí. M. Matěj z Janova a Vojtěch Raňkův z Ježova*. Jihočeská společnost, Tábor 1952. KADLEC, Jaroslav: *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*, Prag 1969.

29 KARRAS, Ruth Mazo: “Using Women to Think With in the Medieval University,”. In: *Seeing and Knowing. Women and Learning in Medieval Europe 1200-1550*, ed. Anneke B. Mulder-Bakker. Turnhout 2004, s. 21-33; TÁŽ: *From Boys to Men. Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*, Philadelphia 2003, s. 85-95.

30 WATERS, Claire M.: *Angels and earthly creatures. Preaching, performance, and gender in the later Middle Ages*, Philadelphia 2004, s. 33-35.

pařížské bekynáže můžeme posunout kořeny českého reformního hnutí do oblasti prvních studií generale v rámci církevního prostředí. V něm se novoty pastorační péče odrážely již v kontextu procesu církevní emancipace a při prosazování závěrů čtvrtého lateránského koncilu. V pražském prostředí před polovinou 14. století se nevyskytovala vyšší latinská škola s natolik početným sborem graduovaných učitelů, která by se mohla stát zárodkem artistické fakulty. Nicméně, v Čechách známe jednotlivé vzdělance či učence, a to nejen v katedrální škole, ale působících i v pražských kapitulách a právě v řádových generálních studiích.³¹ Dochované soupisy knih a rukopisů dokládají alespoň znalost a dosažitelnost potřebné literatury v pražském prostředí.³² České země se nedistancovaly od probíhající změn ve struktuře řeholních řádů 13. a 14. století. Naopak, rychlá podpora nových řeholních řádů mendikantského směru přinášela s sebou i rozvíjející se konflikty světského kléru s řeholním.

Vzájemnou výměnu zkušeností mezi prostředím pařížské Sorbonny a počátky pražského vysokého učení zprostředkovali mimo jiné jednotliví čeští a moravští studenti, kteří v padesátých a šedesátých letech 14. století dosáhli mistrovského gradu v Paříži. Většina z nich se rozhodla pro studium bohosloví, po návratu ovlivňovali další studenty na svých působištích, kterými byly katedrální škola nebo generální studia řádová. Po studiích teologie v Praze se pařížským mistrem stal Martin Ješkův z Veselice, který následně v letech 1359-1362 působil v Praze jako profesor svobodných umění. Podobně také jeden z pařížských žáků Vojtěcha Raňkova z Ježova mistr Konrád Matějův z Domažlic získal po návratu do Prahy úřad správce svatovítské katedrální školy a na celá desetiletí počínaje rokem 1361 se mu toto prostředí stalo domovem. K trojlístku pařížským prostředím ovlivněných učitelů můžeme přiřadit také mistra svobodných umění Fridmana z Prahy, který svůj pobyt v Paříži ukončil v polovině šedesátých let 14. století a po svém návratu do Prahy dokonce působil coby v pořadí druhý děkan fakulty svobodných umění od roku 1368. Prostřednictvím svých pařížských studentů se Praha seznámila

31 V případě augustiniánských eremitů u sv. Tomáše existovalo již kolem roku 1300, v případě dalších, jako dominikáni u sv. Klimenta, minorité u sv. Jakuba či karmelitáni u Panny Marie Sněžné se čas povýšení školy na studium generale datuje do 2. poloviny 14. století.

32 ŠMAHEL, František: *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*. Praha 2016, s. 14-42.

s normativními učebními texty Jana Buridana († asi 1360), Mikuláše Oresma († 1382) a Alberta Rickmersdorfa z Helmstedtu († 1390).

Stranou aktuálního dění nezůstávali ani farní kněží. V pražském prostředí zazníval hlas obojího laického kriticizmu klerikálního vedení. Existovala zde silná poptávka po náboženských instrukcích a rádech, stejně jako osobní snaha po náboženské výuce a vše přicházelo z různých koutů. Moralisté, teologové a obecně všichni intelektuálové nejen v Paříži, ale rovněž v dalších univerzitních městech, a to i v případě nových mladších univerzit, shodně očekávali od školy kromě poskytování výuky teologické doktríny stejnou měrou také vzdělání v umění kazatelském.³³ A právě kazatelství se intenzivně rozvíjí od konce 12. století pod vlivem řady impulzů a vrcholí vznikem univerzitního sermonu. Pařížské univerzitní prostředí však neodmyslitelně specifikoval rovněž vztah k bekynáži. Po koncilu ve Vienne roku 1311 vše kulminovalo do vrcholné fáze podpory pařížské bekynáže samotným králem a důslednou ochranou jejího pravověří zdejšími teology, ale nebylo možné, aby se s tímto prostředím studenti neseznámili. Kořeny těchto vztahů je třeba hledat v počátcích bekynáže o století dříve, přesto právě ony ovlivnily podobu výuky homiletiky na Sorbonně a oslovily některé české studenty a mistry jako byl právě Vojtěch Raňkův z Ježova v jeho přístupu k laickému apoštolátu.

Otázka pastorační péče žen ze strany kléru se v tomto místě prolíná se soudobým vývojem samotné Pařížské univerzity, jejíž kořeny jsou spojeny s katedrální školou Notre-Dame. teolog a kanovník u Notre-Dame, který zde začal vyučovat roku 1168, Pierre le Chantre (lat. *Petrus Cantor*) byl mezi prvními, kdo vyjádřil myšlenku, že kazatelství je hlavním úkolem kléru. Proto je důležité o něj pečovat a nastupující kazatele tomuto umění a této dovednosti učit a trénovat. Pierre kladl důraz na postavení kázání za čtení Písma, aby následná diskuse mohla řešit případné neshody logickým sporem, ničím jiným.³⁴

33 BALDWIN, John Wesley: *Masters, princes and merchants. The social views of Peter the Chanter & his circle, etc.* Princeton, N. J. 1970; BÉRIOU, Nicole: *L'avenement des maîtres de la Parole. La prédication à Paris au XIIIe siècle*, Paris 1998, s. 1-10; FERRUOLO, Stephen C.: *The origins of the university. The schools of Paris and their critics, 1100-1215.* Stanford, Calif. 1985.

34 *Verbum Abbreviatum, Patrologiae latinae cursus completus (PL)*, ed. Jacques Paul Migne, Paris 1844-1864, PL 205,25; edice a překlad textu viz SMALLEY, Beryl: *The study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford 1983, s. 208.

Působení Pierra le Chantre silně formovalo charakter, zaměření i teologické důrazy pařížské univerzity v jejich začátcích a následně ovlivnilo další vývoj homiletiky, která se mimo jiné i zásluhou právě Pierrovou prosadila jako plně hodnotná součást výuky teologie. Pierre považoval školu z hlediska její funkce za místo, které svým prostředím a učebními postupy má především procvičovat, čímž napomáhá systematictějšímu rozvíjení a formování vzdělanějšího a v práci efektivnějšího kléru. Na straně druhé však Pierre le Chantre povzbuzoval a hájil laickou spoluúčast na náboženské výchově, a to především v rámci pastorační služby a v katechezi. Domníval se, že klérus se nemůže reformovat bez současné laické podpory. Toto prolínání kompetencí mezi klérem a laiky a současně snaha vymezit a rozdělit sféry vlivu a odpovědnosti obou skupin lidu božího ve službě a pastoraaci vedly Pierra le Chantre k postupnému promýšlení a vytváření modelového příkladu většího podílu laiků na šíření víry, který šířil ve své homiletice.

A jak by mělo být tohoto cíle dosaženo? Laická zodpovědnost za šíření a obranu víry měla být uskutečňována prostřednictvím soukromých nabádání a výtek.³⁵ Laičtí „prostí“ a „negramotní“ mohli dle Pierra v osobním kontaktu a mezi čtyřma očima zmocit více dobrého než němý a neefektivní světský klérus, který na lid hřimal z kazatelen.³⁶ Důvod selhávání veřejného působení kněží navenek jinak triumfující církve spatřoval Pierre v nedostatečném procvičování homiletických dovedností. Nicméně laické působení na poli náboženského vzdělávání nemohl nechat bez limitů, a tak podobu a formu laické participace omezil.³⁷ V úzkém okruhu se svými žáky a následovníky, mezi nimiž můžeme nalézt rovněž budoucího papeže Inocence III., rozlišoval v homiletických textech mezi kazatelstvím a osobním napomenutím: první z nich je výsadou a povinností vysvěceného duchovenstva, druhé je povoleno laikům.³⁸

35 BUC, Philippe: *Vox clamantis in deserto? Pierre le Chantre et la prédication laïque*, Revue Mabillon 4, 1993, s. 14-24.

36 TAMTÉŽ, s. 26-27; LAUWERS, Michel: *Praedicatio-Exhortatio. L'Église, la réforme et les laïcs (XIe-XIIIe siècles)*. In: Dessi, Rosa Maria (ed.): *La parole du prédicateur, Ve-XVe siècle*, Nice 1997, s. 213.

37 TAMTÉŽ, s. 216-217.

38 TAMTÉŽ, s. 217-223.

Myšlenka laického „napomínání“ se objevuje i u dalších středověkých autorů, ale ne všichni, kteří mluvili příznivě o laickém apoštolátu, nutně zamýšleli také jeho otevřenost či dostupnost všem bez rozdílu. Převládající přesvědčení, že role veřejného kazatelství náleží ordinovaným, vedla k postupnému vymezení kazatelství jako profesionálního úřadu vyžadujícího vzdělání a specifický druh cvičení se v dovednosti kázat.³⁹ Důrazem na potřebu vzdělání a především speciálního cvičení homiletického zdůraznila středověká církev rozdíl, aby současně mohla zahrnout laiky do náboženské výuky, ale oddělit je od veřejného kazatelství.⁴⁰ Definováním laické náboženské řeči jako *exhortatio*, středověcí myslitelé vymezili a ohraničili laickou participaci na náboženské výchově neústupně zdůrazňující klerikální monopol na kazatelství.⁴¹ *Exhortatio* bylo také vymezeno ženám a jejich pastorační péči,⁴² protože „ztělesňovaly laickou osobu“. A tak na jejich příkladu docházelo k upevňování pomyslné hranice mezi laickým nabádáním a profesionálním kázáním.⁴³

Pierre le Chanter v souznění s Robertem ze Sorbonny spatřoval v univerzitě lék na sociální nemoci své doby. Dle jeho mínění mohla univerzita poskytnout prostor pro specifické homiletické cvičení, které mělo zefektivnit kazatelské působení mezi laiky a přiblížit základní křesťanskou věrouku řadovým věřícím. Robert ze Sorbonny dokonce pokládal univerzitní teology za pilíře, na nichž stojí pravověrnost víry. Význam, jenž přisuzovali oba zmínění muži kazatelství a především neustálému rozvíjení dovedností kazatelských, dokládají již Robertem ze Sorbonny

39 Viz WATERS, Claire M.: *Angels and earthly creatures. Preaching, performance, and gender in the later Middle Ages*, Philadelphia 2004.

40 LAUWERS, Michel: *Praedicatio-Exhortatio*.

41 TAMTÉŽ, s. 226.

42 TAMTÉŽ, s. 210. Viz také WATERS, Claire M.: *Angels and earthly creatures*.

43 Fráze „quintessentiak laypersons“ pochází viz ELLIOTT, Dyan: *Proving woman : female spirituality and inquisitional culture in the later Middle Ages*. Princeton, N.J.; Oxford 2004, s. 48. K ženám a kázání viz LAUWERS, Michel: „Noli me tangere“: Marie Madeleine, Marie d'Oignies et les pénitente du XIIIe siècle in *Mélanges de l'École française de Rome: Moyen Age – Temps modernes* (1992). 104 (1992), s. 209-268. Srv. BÉRIOU, Nicole. The Right of Women to give religious Instruction in the Thirteenth Century in *Women preachers and prophets through two millennia of Christianity*, ed. Kienzle, Beverly Mayne a Walker, Pamela J. Berkeley 1998, s. 134-145; BLAMIREs, Alcuin: *Women and Preaching in Medieval Orthodoxy, Heresy, and Saints Lives in Viator: Medieval and Renaissance Studies* 26 (1995), s. 135-152.

připravovaná Statuta koleje. Z jejich obsahu vyznívá zřetelně pastorální důraz. Statuta nařizují, aby ti, kdo bydlí v kolejním domě a žijí z nadání domu, museli vypracovat v co nejkratším čase harmonogram aktivit a vzdělávání se, tak aby se zaměřili na zdokonalení se ve veřejném kázání. Součástí jejich výcviku měla být součinnost s farností a farním kostelem, k němuž kolej náležela. Dále sem náležely disputece a účasti na lekcích školy. Statuta pamatují rovněž na sankci za nedodržení tohoto záměru donátora. V případě neuposlechnutí mohli obyvatelé koleje pozbyt benefitů koleje.⁴⁴ Na Sorbonně požadoval rovněž Robert, aby klerikové, kteří budou usilovat o aktivní život v pastorační službě, vycházeli ven z farnosti a poučovali laiky žijící v blízkém okolí farnosti v duchu *caritas*. Tímto odkazem rozumí Robert, jak o tom svědčí jeho vlastní kázání, exerpta apod., ale také různá pojednání a statuta koleje, ducha komunity učenců, sdílejících podobný záměr.

Právě důraz na pospolitost, sdílenou zkušenost ducha *caritas* nakonec propojilo záměry kleriků působících na Sorbonně i s bekyněmi žijícími v královské bekynáži na opačném břehu Seiny. Podmínky soužití se zdály být pro obě komunity podobné. Kolej sekulárního duchovenstva poskytovala totiž život v komunitě, tedy život společný, často vyhraněný podrobnějšími či méně podrobnými pravidly, ale přesto bez zásad typických pro prostředí mnišské, de facto řeholní. Obě skupiny – klerikové i bekyně – se zavázaly hledat nové možnosti naplnění života *vita activa* ve světském, tedy pozemském světě. Jejich rozhodnutí působit ve světském prostředí, tedy vědomě mezi laiky, a přesto vést zbožný život před ně stávalo nové otázky a nové požadavky, jak toto úsilí naplnit. Jejich kázeň závisela ne na papežské reorganizované řeholi nebo klášterním dohledu, ale pouze na individuálním úsilí nabádat sebe či jiné a žít příkladným životem. Obě skupiny, bekyně i univerzitní svěští klerikové, brzy tvořily nedílnou a neodmyslitelnou tvář středověké Paříže. Stávaly se viditelně přítomnými obyvateli Paříže a jejich jednání přitahovalo mnohé okem kritickým, hodnotícím i obdivným.

Vedle provázanosti světa univerzity, světských kleriků a bekyní, vedle forem a náhledů na pastorační práci nabízí podobnou příležitost ke srovnání českých kořenů reformního hnutí českého husitství s francouzským

44 GLORIEUX, Palémon: *Aux origines de la Sorbonne, etc. 1. Robert de Sorbon. L'homme, le collège, les documents*. Paris 1965-1966, s. 195.

prostředím i vztah mendikantských řádů a bekyní.⁴⁵ Vše je opět tradováno především univerzitním prostředím samotným, anebo prostřednictvím řádových studií generale.

Obdobně jako mendikantští bratři, kteří se identifikovali s pokorou a zbožností biblické Marie z Magdaly, Robert ze Sorbonny adoptoval obraz a ideál bekyně jako model svatosti laiků a příklad pro klérus. Chtěl vyburcovat kleriky k úsilí o nápodobu Ježíšova příkladného života, který by nebyl pouze benefitem pro záchranu jejich duší, ale především pomocí naplnit pastorační závazky, k nimž se zavázali.⁴⁶ Robertovy mnohé anekdoty a exempla o bekyních odráží jeho nesmírný obdiv k nim; především v rovině toho, co označoval jako základní poslání bekyňského života: táhnout osobním příkladem a napomínáním bližní k dokonalému křesťanskému životu.⁴⁷

Podle Robertovy etymologie slov bekyně a beghard byly oba pojmy původně výsměchem, ale označovaly muže a ženy, kteří se často zpovídali, dychtivě naslouchali Božímu slovu a neochvějně napomínali Kristovy následovníky. Robert načrtl toto spojení mezi bekyňským životem, pokorou a morálním napomenutím v kázání proneseném k univerzitnímu posluchačstvu okolo roku 1260. V něm popisuje bekyně jako *ordo caritatis*, nad nímž je opatem sám Ježíš Kristus.⁴⁸ Zjevná hra se slovem *ordo* odkazuje na tradiční řeholní komunity či na prohlášení, v němž jsou věci rozloženy dle zaběhlého pořádku. Robert zdůrazňuje stěžejní postavení lásky jako křesťanské ctnosti v ideálu bekyňského života. Výslovně srovnává bekyně s monastickým řádem a v ukázané paralele poukazuje na skutečnost, že ti, kdo si přejí být mnichem, musí v přijetí řádových pravidel ovládat trpělivost a laskavost.⁴⁹ Na rozdíl od tradičních

45 GRUNDMANN, Herbert: *Religious movements in the Middle Ages : the historical links between heresy, the Mendicant Orders, and the women's religious movement in the twelfth and thirteenth century, with the historical foundations of German mysticism*, London 1995, s. 142-143.

46 GABRIEL, Astrik Ladislav: *The Paris Studium. Robert of Sorbonne and his legacy*. Notre Dame 1992, s. 85; JANSEN, Katherine Ludwig: *The making of the Magdalen. Preaching and popular devotion in the later middle ages*. Princeton 2000.

47 Rozbor a srovnání textů viz GLORIEUX, Palémon: *Aux origines de la Sorbonne, etc. 1. Robert de Sorbon. L'homme, le collège, les documents*. Paris 1965-1966, s. 54-60.

48 „In hoc beginario fuit Christus,“ BnF Lat. 15971, fol. 72vb

49 Viz BnF Lat. 15971, fol. 72vb.

monastických řádů je ale *ordo caritas* otevřen komukoliv, muži i ženě, knězi i laikovi.⁵⁰

V témže sermonu Robert ze Sorbonny cituje Pavlův výrok lásky zapsaný v novozákonní první epištole do Korintu (1Kor 13,4): *Láska je trpělivá, laskavá...*, aby ve svém etymologickém zamyšlení nad původem slova bekyně navrhl částečně lichotivou verzi, v níž řád lásky, jímž se bekyně řídí, je staví na piedestal jako představitelky „vrcholu“ všech ctností, tedy Lásky/Caritas. Nárokování na původ slova *begina* (*beguine*) z latinského slova *benigna* (laskavý) vede Roberta k tvrzení, že *láska je bekyně*. Podle Roberta chtějí do řádu bekyní či řádu lásky vstoupit ti, kdož se oblékli po vzoru Pavlovy duchovní zbroje do šatu tvořeného trpělivostí, laskavostí a horlivostí duše.⁵¹ Zapojení křesťanských ctností označovaných jako křesťanská morálie (sedm ctností, sedm neřestí a vzájemný boj mezi nimi) propojuje francouzské počátky bekyňského a univerzitního soužití ideově opět s českým prostředím a nabízí zajímavé paralely a srovnání.

Dochované české prameny výslovně zmiňují bekyně poprvé k roku 1279 ve výčtu účastníků slavnostní mše ve Strahovském klášteře v Praze vedené pražským biskupem Tobiášem z Bechyně († 1296) bezprostředně po svém zvolení. Vyprávění, které je v české historiografii známé jako *O zlých letech po smrti krále Otakara*,⁵² řadí bekyně mezi lid různých stavů (...*clericorum, nobilium baronum, militum, civium, laycorum, rurensium, mulierum maritatarum, begynarum, viduarum, infantum, iuvenum et virginum...*), ve smyslu ženské kategorie, na rovinu laiků, jakožto představitelů mužského pohlaví. Vzhledem k absenci výpisu duchovních struktur se nabízí interpretovat toto označení spíše ve významu sociálním jako označení členů respektovaných semireligiózních komunit uvnitř středověké Prahy.⁵³

50 Viz BnF Lat. 15971, fol. 72vb. „Quilibet in quocumque státu sit potest esse beguinus.“ BnF Lat. 16471, fol. 99vb.

51 BnF Lat 15971, fol. 72vb.

52 EMLER, Josef (ed.): *Fontes rerum Bohemicarum. Tom II, Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus*, Praha 1874, s. 435; TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy*, Praha 1875, III, s. 233.

53 EMLER, Josef (ed.): *Fontes rerum Bohemicarum. Tom II, Cosmae chronicon*, s. 39–340: „Quanta autem confluentia ad primae missae celebrationem clericorum, nobilium baronum, militum, civium, laycorum, rurensium, mulierum maritatarum, begynarum, viduarum, infantum, iuvenum et virginum congregata fuerit, si eadem multitudo armis

Ideové zobrazení Boží obce, která se od 12. století v povědomí středověké církve rozděluje na stav duchovní a laický, nabízí paralelu s vizuálními prameny českého prostředí na příkladu titulní stránky v iluminovaném rukopise Augustinova *De civitate Dei* z olomouckého skriptoria, na níž jsou vpravo dole vyobrazeny čtyři polopostavy označené nápisem *BOEMENSES*. Na příkladu českých světců se zde rozvíjí otevřenost nebeského království svatým stavu duchovního i laického.⁵⁴ České prostředí bohužel neoplývá množstvím dochovaných písemných či vizuálních pramenů o těchto bekyních. Ale v důsledku pražského reformního hnutí a díky sdružování laických posluchačů v okolí reformních kazatelů, především kolem Jana Husa disponuje řadou postil, sbírek kázání, kazatelských příruček a teologických či morálních pojednání, která mohou vztah kazatele a těchto laických žen načrtnout a dokumentovat.

Za společného jmenovatele značně různorodých komunit bekyní lze označit mystikou ovlivněné zdůrazňování lásky k Bohu. Písemné prameny neoplývají konkrétními údaji o představách každodenního naplňování tohoto cíle.⁵⁵ Popisují bekyně jako zbožné ženy, které se zaslíbily chudobě, souhlasily se sexuální zdrženlivostí a naplnily smysl svého života péčí o nemocné a chudé. Životopisy bekyní bohužel podrobněji neobjasňují poměrně náročná asketická cvičení, jimž se ženy podrobovaly. O to detailněji naopak vykreslují duchovní život bekyní provázený vizemi a extatickými prožitky. V popisech nechybí zmínky o mimořádných schopnostech žen, jež zvolily společné soužití v jednotě kontemplativního a aktivního jednání, vedoucího k pokornému životu v ústraní, který doprovázela úcta, jistá míra vlivu i autority, stejně jako nepochopení a výsměch. Informace lze čerpat především

vestita fuisset, confoederata omnium voluntate in unam, Pragensis civitas durante spon-
sionis voluntate inexpugnabilis per multa temporum momenta inconvulsa permaneret.“
Srov. k českým bekyním PORETE, Marguerite: *Zrcadlo prostých duší*. Praha 2013, s. 19;
viz doslov Martina C. Putna k českému překladu: *Mystika z domku se zahrádkou*. Z kul-
turních dějin bekyňství.

54 Zjevení Janovo o Božím městě říká: *Do tohoto města nevstoupí nic nesvatého ani ten, kdo se rouhá a lže, nýbrž jen ti, kdo jsou zapsáni v Beránkově knize života.* (Zj 21, 27).
Srov. ROYT, Jan: *Ikonografie svatého Václava ve středověku*. In: Petr Kubín (ed.), *Svatý Václav*. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého. Praha 2010, s. 301-327, konkrétně 309.

z dochovaných životopisů bekyň působících v letech 1190–1250 ve formě často krátké pasáže.⁵⁶

Ačkoliv v rámci západní Evropy dochází k rozmachu bekynází po polovině 13. století, v českých zemích vzrůstá zájem žen o toto hnutí hlavně ve druhé polovině 14. století a na počátku 15. století ve shodě s růstem prestiže Prahy jako císařského rezidenčního města, sídla arcibiskupství i univerzity.⁵⁷ Ve stejné době dosahuje svého vrcholu také počet bekyňských domů, dislokovaných na území historických čtyř pražských měst (Staré a Nové Město ležící na pravém břehu Vltavy, na levém břehu pak Malá Strana a Hradčany).⁵⁸ Zároveň se hnutí šíří také mimo Prahu. Největší počet sborů/domů však nadále zůstává v Praze. Činnost bekyní přetrvává v těsném sepětí s charitativní činností. Popularity nabývají bekyně především v kontextu reformního hnutí 14. a 15. století a k jistému oživení činnosti dochází také vlivem šíření myšlenek nové zbožnosti (*devotio moderna*). Neobyčejné volnosti k farní správě se v Praze těšila specifická společnost žen kolem Milíčova Jeruzaléma a Husovy Betlémské kaple, jak o tom bude ještě později řeč. Ale s výjimkou jediného domu stály pražské bekyně pod duchovní správou farářů v rámci farností, v nichž se nacházely. Nadání těchto domů tudíž přináleželo pod ochranu práva duchovního jako každé jiné záduší.

Dokladem rozkvětu individuální zbožnosti spojené s vnějším důrazem na sdružování laiků a jejich teologické vzdělávání může být i v českých podmínkách naprosto ojedinělé nadání domu žen na Hradčanech. Sbor/dům založila zbožná vdova Kateřina Kapléřová ze Sulevic⁵⁹ pro dvanáct bekyní, čili osob ženského pohlaví stavu panenského či vdovského, „*kteréž by marnosti tohoto světa opustily a k službám božím se oddaly.*“ Za tímto účelem jim odkázala vlastní dům na Hradčanském náměstí

56 NEEL, Carol, The Origins of Beguines, in: Signs: Journal of Women in Culture and Society. Working

Together in the Middle Ages: Perspectives on Women's Communities, 14, 1989, 2, s. 322.

57 NOVÝ, Rostislav: Ženské řeholní a laické komunity v předhusitské Praze. In: Jiří Pešek and Václav Ledvinka eds., Žena v dějinách Prahy. Praha 1996, s. 41–46. TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy* III, s. 233.

58 TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy*. Praha 1875, III a IX; TÝŽ: *Základy starého místopisu pražského. Tom. I, Staré město Pražské*. Praha 1866.

59 TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy* III, s. 439.

(č. p. 185) a vesnici Wesce, asi u Čáslavi.⁶⁰ Přijímání a správu tohoto nadání poručila po své smrti vikářům pražského arcibiskupství spolu s nadáním druhého kazatele. V tomto případě byl zmíněný kazatel coby druhý kazatel v metropolitním chrámu sv. Víta nadán 10 kopy ročního platu, aby kázal česky každý svátek mimo neděle, v adventu a o postu třikrát za týden s odkazem, že mezi věcmi ke spasení je kázání nejlepší.

V předhusitském období se jim dostávalo významné podpory především ze strany žen pocházejících z nejvyšších šlechtických a měšťanských kruhů. Mezi velké podporovatele nejen nových řeholních řádů, ale právě semireligiózních a laických aktivit a hnutí patřil šlechtický rod Rožmberků, který zastával čelní místo v mocenské hierarchii českých zemí.⁶¹ Obzvláště postavení mezi pražskými domy bekyní zaujímá sbor, který Rožmberkové založili na Starém Městě. Členové rodu drželi nejvyšší zemské úřady a jejich manželky pocházely rovněž z nejmocnějších rodů v českých zemích. Právě ony často darovaly významné finanční částky církevním institucím, ba dokonce se aktivně na charitativní činnosti přímo podílely.

Dům bekyní pánů z Rožmberka⁶² je poprvé zmiňován roku 1416 a nacházel se v blízkosti Betlémské kaple, známé především kazatelským působením Mistra Jana Husa v letech 1402-1413. Kousek od tohoto domu se nacházel vyhlášený Milíčův Jeruzalém. Názorová blízkost s reformním pražským hnutím a úcta k reformnímu pražskému kazateli Milíči z Kroměříže, zakladateli Jeruzaléma, kterou ve vzájemném kontaktu projevuje kazateli sám Oldřich z Rožmberka († 1390), jsou významným podnětem pro předpoklad, že dům bekyní byl založen dříve, než naznačuje dochovaná první zmínka o něm. V případě tohoto domu již Tomek předpokládal jeho vznik kolem roku 1400. Rozpuštění Jeruzaléma po smrti Milíčově mohlo znamenat pro tento dům i výzvu, aby bekyně mezi sebou poskytly útočiště kajícnicím z Milíčova Jeruzaléma.⁶³

60 TAMTÉŽ, s. 439-440.

61 Ke konci 14. století byl komplex českokrumlovského dvojklášteřa pravděpodobně rozšířen o dům bekyní, který věnovala Anna, vdova po Jindřichu z Lipé, a který stál u východní zdi minoritského klášteřa. Viz KLIMESCH, Johann Matthäus (ed.): *Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissenklosters in Krumau*. Prag 1904, s. 67-69; SOUKUPOVÁ, Helena: *Klášteř minoritů a klarisek v Českém Krumlově*, Průzkumy památek 2, 1999, s. 73.

62 TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy II*, s. 180.

63 WINTER, Zikmund: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*.

Dům rožmberských bekyní se pravděpodobně nacházel v dnešní Konviktské ulici (č. p. 262/9), ale středověká parcela se táhne dozadu směrem k Betlémské ulici (č. p. 262/10). Dle Tomkova výzkumu městských knih je o tomto domě bekyní zmínka ještě roku 1488, avšak dům je již nazýván U tří černých hvězd. Roku 1482 je zmiňována v zápise městských knih jako hospodyně panna Maruška. Právě jí Bětka z Prahy a „*poctivým pannám a ženám*“ v něm přebývajícím odkázala své dědictví v Královicích.⁶⁴

O podpoře laických komunit ze strany šlechtičen svědčí též torzovité prameny dochované v jiných městech českých zemí. K nejvýznamnějším patří nástěnné malby v prostoru „malé kvadratury“ v českokrumlovských klášterech dokládající přítomnost ženské zbožné komunity v komplexu klášterních budov. Malby v ambitu kláštera posilovaly duchovní jednotu napříč zde žijícími komunitami a snad také odráží sebevědomí i této laické skupinky danou přítomností školy, a tedy studiem traktátů a obecně literatury speciálně určené zbožným ženám (Obr. 1). Anonymita zdejšího ženského společenství dokonale ilustruje téměř naprostou absenci písemných pramenů týkajících se působení a života komunity zbožných laických žen nejen v Českém Krumlově, ale v českých zemích obecně.

Rysy bekynáže, ačkoliv takto nebyla v Milíčově Životopise ani jednou označena,⁶⁵ nesla komunita zvaná *Jeruzalém*, založená Milíčem z Kroměříže. Útulek poskytoval ochranu pražským prostitutkám, které zánikem známé vykřičené čtvrti ve Starém Městě ztratily obživu a střechu nad hlavou. Podmínkou přijetí žen do společenství bylo samozřejmě svobodně činěné pokání a „návrat“ k víře, která mění lidské chování a otevírá cestu ke spasení. Životopis vyzdvihuje v případě těchto žen jejich niternost a vášeň pro modlitbu, s níž hlasitě až extaticky prožívaly svou zpověď, a vroucnost, s níž přijímaly Tělo Páně. Vazbami na reformní proudy a posléze vývojem během husitství, byly české bekyně rovněž vystaveny těžké kritice a osočování, což se odrazilo i ve významové rovině. Pojem *bekyně*

Praha 1890-1892, II, s. 115; WINTER, Zikmund: Život církevní v Čechách. *Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Praha 1895-1896, s. 714.

64 TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy IX*, s. 163-164.; k názvu viz TÝŽ: *Dějepis města Prahy*. Praha 1875, VIII, s. 110.

65 TRUHLÁŘ, Josef (ed.): *Život Milíče z Kroměříže/Vita venerabilis presbyteri Milicii, praelati ecclesiae Pragensis*. In: *Fontes rerum bohemicarum*. Tom. I. *Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*. Praha 1873, s. 401-430.

nabývá v českých pramenech na významu podezřelý z hereze a morální ambivalence.⁶⁶

Jak již bylo řečeno, nejvíce zpráv o uspořádání a správě domu se dochovalo v případě Olbramovských bekyní (č. p. 932) v Kostečné ulici (ze Staroměstského náměstí první ulice doprava z Pařížské, vede ke kostelu sv. Salvátora).⁶⁷ Jedná se o jeden z nejstarších domů bekyní v Praze. Založil jej se stálým kaplanem a s kaplí Všech svatých některý z členů měšťanské rodiny Olbramovských. Kaple měla původně zvláštní nadání ve vsi Zelenci nedaleko Horních Počernic, z něhož bekyně dostávaly pravidelně každoročně 21 kop grošů českých.⁶⁸ Nadáno tu bylo šest míst a bekyně se účastnily bohoslužby v domácí kapli Všech svatých (mši vysluhoval farář místní farnosti). V duchovní správě byly poručeny kaplanovi při této kapli, který se nazýval ředitel nebo představený (*praepositus et director*).⁶⁹ V tomto případě dokonce známe jména kaplanů a správců kaple Všech svatých.⁷⁰ Bohužel bouřlivé události pražské v čase husitství činnost tohoto společenství ukončily. Dům pak jako jiné zádušní jmění přešel do majetku obce a byl prodán soukromé osobě.⁷¹

Exkluzivní postavení bekyní na Hradčanech a jejich provázání s důrazem na kázání a teologické vzdělávání laiků našlo vzápětí v Praze řadu následovníků.⁷² Bekyně, které se za časů Konráda Waldhausera a Milíče z Kroměříže přidržely jejich odpůrců v řadách žebravých řádů a sdílely společně s žebravými řády zvraty ve vztahu k jejich pravověrnosti či herezi, se nyní po založení Betlémské kaple (1391) postupně sblížily s novým

66 Viz satiricko-polemická píseň z počátku husitství „Slyšte ještě bratříe milí“ zasměšňující bekyně jako „klektavé“. Srov. HAVRÁNEK, Bohuslav – HRABÁK, Josef – DAŇHELKA, Jiří (eds.): *Výbor z české literatury doby husitské*. Praha 1963–1964, s. 257.

67 EKERT, František – REINSBERG, Jiří: *Posvátná místa král. hl. města Prahy*. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů a jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého. Praha 1996, II, s. 377–379; TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy III*, s. 128–138, 232–234, 439–440.

68 TAMTÉŽ, s. 233.

69 TAMTÉŽ, s. 234.

70 Mikuláš († 1364), Křišťan Ekartův z Prachatic (1373), František (1373), Jordán († 1375), Vavřinec Menhartův z Prahy (1380), Matěj (od roku 1380), Jan z Prahy (1402–1412), Matěj (1418), mistr Bořek Bořitův z Prahy (od roku 1418).

71 TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy II*, s. 202.

72 TOMEK, V. V.: *Dějepis města Prahy III*, s. 440.

reformním kazatelským směrem. Tento odklon pražských bekyní od žebravých řádů a příklon k představitelům reformního hnutí⁷³ by mohl být jedním z důsledků vzrůstající soukromé iniciativy laických zbožných žen. Zároveň jde o doklad vzrůstající zbožnosti laiků, který se promítal i do vlny zájmu měšťanů o zakládání nových domů bekyní po roce 1400. Bohužel torzovitost dochovaných pramenů neposkytuje příležitost doložit přímou souvislost mezi Husovým učením a zakládáním nových domů bekyní v letech 1400-1414. Přesto lze na tuto skutečnost poukázat alespoň prostřednictvím nepřímých souvislostí, které nicméně na malé ploše Starého Města pražského nelze vyloučit. Věhlas Husových kázání a jeho cílená pastorační práce zaměřená též na ženy v Husově okolí, stejně tak jako jeho nový náhled a přístup k roli a významu kázání v náboženském životě, ovlivňovaly jeho posluchače a inspirovaly je k aktivnímu přístupu k víře a změně chování i morálky.

Vedle politicky vlivných mecenášek a podporovatelek se kolem Husa vytvářela také skupinka žen, která po vzoru sv. Kláry žila u Betléma. Tato semireligiózní komunita zbožných panen a vdov se věnovala charitě, ošetřování nemocných a konání dalších milosrdných skutků. Ponechaly si osobní jmění a jistou míru svobody. Ačkoliv prameny je opět jako bekyně neoznačují, vykazují ženy společné znaky s těmito komunitami. Právě pro ně píše Hus *Dcerku*,⁷⁴ aby je povzbudil v jejich volbě a odhodlání. Povzbuzoval jejich soužití jako projev ducha laické zbožnosti a touhy po prohloubení náboženského života. Snažil se napomoci sepsáním náboženské literatury v národním jazyce a podporou společného zpěvu. Písně pro ně i sám skládal.⁷⁵ Ženy se aktivně zapojovaly do dění v pražských ulicích, např. při popravě tří mládenců, když se nezištně a odvážně postaraly o jejich mrtvá těla, která zakryly prostěradly, a nestyděly se za veřejně projevené emoce.⁷⁶

73 TAMTĚŽ, s. 438-439.

74 ŽILKA, František (ed.): *Jan Hus, Dcerka. O poznání cesty pravé k spasení*. Praha 1995.

75 CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna: *Žena v hnutí husitském*, s. 25; MAREŠ, Bohumil (ed.): *Listy Husovy*. Praha 1911.

76 CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A.: *Žena v hnutí husitském*, s. 30-31; viz Jan HUS, *Betlémské poselství*, I. díl. Praha 1947.

Působením reformních kazatelů Milíčova okruhu a kaple Betlémské narůstá v Praze počet žen, které cíleně touží žít zbožným způsobem života, intenzivně reagují na vznesený požadavek častého přijímání eucharistie. Přitom – v kontrastu k monastické ženské zbožnosti – akceptovaly reformní úsilí okruhu kolem Jakoubka ze Stříbra, hájícího přijímání pod obojí a ve svých důsledcích vrcholícího faktickými liturgickými změnami ve slavení eucharistie.⁷⁷

V rámci vývoje pražských laických sdružení žen je vedle Jana Husa zapotřebí zmínit i skupinku žen, která se v blízkosti Betlémské kaple formovala působením aktivních laiků. Zájem kazatelů o vzdělávání laiků – mužů i žen, vytvářel prostor pro sepisování textů určených právě jim.

Založení univerzity nabídlo příležitost ke studiu pro nižší šlechtu, aniž by si její synové činili nárok na získání univerzitního gradu či vstup do stavu duchovního. Zemanům a rytířům se studiem nabízela příležitost k úřednické kariéře na císařském dvoře či v administrativě vrchnostenského hospodářství majetnějších feudálů. Řada z nich však po návratu na svá panství podporovala vzdělávání ve svých domovech. Vliv univerzitního vzdělání se odrážel na jejich homiletických znalostech a úrovni schopností získané teoretické vědomosti v praxi aplikovat. Neobtěžkáni povinnostmi běžné farní agendy se mohli věnovat studiu homiletických postupů i biblické exegezi a ovlivňovali literární povědomí svých posluchačů. Jejich styl vycházel z tradic synodních a klášterních kázání. Z hlediska formálního dodržování základního požadavku vzdělávání věřících v otázkách víry byl obsahem kázání především výklad předepsaných modliteb, věroučných textů a vybraných biblických pasáží.

Vedle moralistních traktátů pozdního středověku rozšiřují kazatelé mezi laiky kazatelské příručky a sbírky příběhů zvané *exempla*.⁷⁸ Způsobu oslovení laiků byly individuální, velkou roli zde sehrával vizuální

77 SOUKUP, Pavel: *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha 2011.

78 Svého vrcholného rozmachu v homiletice se exempla dočkala ve 13.–14. století. Vznikaly sbírky *exempla* jako např. *Gesta Romanorum*, v překladu do staročeštiny Příběhy římské viz ŠIMEK František (ed.): *Příběhy římské. Staročešská Gesta Romanorum*. Praha 1967.

materiál,⁷⁹ stejně jako tzv. seznamy hříchů.⁸⁰ Traktáty pojednávající o sedmi smrtelných hříších patří též v českém prostředí k velmi oblíbeným námětům vernakulární literatury, a to nemalou zásluhou překladů, které se ve 14. století šířily v českých zemích. Stoupající zájem o vernakulární literaturu, kterou laici využívali k praktické solidaritě či soukromé zbožnosti, vyvrcholil v sepisování nábožensky vzdělávací literatury psané v mateřském jazyce. Mravoučné a věroučné traktáty jsou z latiny od 2. poloviny 14. století překládány, ale postupně jsou nábožensko-výchovné texty sepisovány přímo v mateřském jazyce. Nebylo by to možné bez paralelně probíhající kultivace literární češtiny tak, aby byla schopna obsáhnout terminologicky složitá teologická témata.

Tomáš ze Štítného byl jediným dnes známým českým autorem, jenž se ve 14. století systematicky věnoval vernakulární náboženské vzdělávací literatuře určené pro potřeby laiků. Inspirován slovy Milíče z Kroměříže a novými důrazy na individuální odpovědnost za výchovu a život v křesťanské víře, vnímal potřebu předat své vědomosti a životní postoje svým dětem. Také si však uvědomoval potřebu sdělit jim vše tak, aby mu rozuměli. Nemenší význam měla též jeho snaha neustále se sám vzdělávat. Znovu a znovu, zabývá-li se shodnými tématy, se v přepracovaných textech v nových redakcích jeho sborníků objevuje rozšiřování vlastního obzoru četbou některého dalšího díla z řad oblíbených autorů. Mezi jeho přátele a horlivé obhájce patřil též kanovník pražské kapituly Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova.

Vedle překladu *Brigitiných vidění* zamýšlel Štítný věnovat své dceři Anežce také další texty, z nichž doloženo máme poslední redakci Knížek naučení křesťanských z tzv. *Opatovického sborníku*. Rukopis je uložen

79 ZÖCKLER, Otto: *Das Lehrstück von den sieben Hauptsünden. Beiträge zur Dogmen- und zur Sittengeschichte, in besonders der vorreformatorischen Zeit*. In: Otto Zöckler (ed.), *Biblische und kirchenhistorische Studien* 3, Munich 1893; NEWHAUSER, Richard (ed.): *The Seven Deadly Sins. From Communities to Individuals*. Leiden-Boston 2007, s. 1–20; GROLLOVÁ, Jana – RYWIKOVÁ, Daniela: *Militia est vita hominis. Sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku*, České Budějovice – Ostrava 2013, s. 241–259. Zde i přehled bibliografie k tématu.

80 Iohannes CASSIANUS, 'Collationes'. In: PETSCHENIG, Michael – KREUZ, Gotfried E. (eds.), *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* 13, X. Wien 2004. Text je dostupný on-line: <http://www.csel.eu>. Vyhledáno 8. 6. 2017; MIGNE, Jacques Paul: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca XL*, Paris 1857–1876.

v Knihovně Národního muzea, pochází z počátku 15. století, býval v majetku Opatovického kláštera. Toto nové, a současně poslední zpracování Knížek naučení křesťanského lze datovat kolem 1401–1402. Obsáhlý sborník tvoří traktáty rozdělené do dvou částí, z nichž první pojednává o hříších, druhá se tematicky zaměřuje na ctnosti. Zmiňované spisy jsou jen torzem podobně zaměřené literatury, která se šíří jako nábožensky vzdělávací literatura psaná v rodném jazyce. Narůstající počet takto zaměřených děl dokumentuje postupně se zvyšující zájem o tuto literaturu mezi laiky, a to jak mezi muži, tak ženami.⁸¹

Historie českých bekyní je spojená také s jejich aktivním zapojením do reformního hnutí a husitských válek.⁸² Silné podpory ze strany žen se dostávalo kazatelům především v otázce častého přijímání eucharistie a později také přijímání pod obojí.⁸³ Naopak v případě radikálního husitství, které upřelo ve svých výkladech hostii reálnou proměnu v tělo Páně, se setkáváme s protesty žen. Odvážně táhnou na radnici, aby zde samy svým jménem podaly stížnost na „kacířský“ výklad svátosti oltářní táborskými radikály, jak nám o tom podává svědectví kronika Vavřince z Březové.⁸⁴ Vzdělanost husitských žen, tedy spíše jejich gramotnost, naopak vzbuzovala i mezi odpůrci úžas a respekt. Právě zájem o četbu náboženské literatury v laických kruzích sblíží české reformní hnutí s bekyněmi, jak o tom svědčí česká satirická báseň *Bekyně*.⁸⁵ Hluboký zájem bekyní o náboženskou literaturu však dochází kritiky posléze ve vlastních husitských řadách, či spíše později ve vystoupeních utrakvistických kazatelů (Jan Rokycana či katolík Pavel Žídek).⁸⁶

Kritické hlasy vůči bekyním ovšem přináší často i drobné detaily ze života těchto českých skupinek. České prameny dosvědčují bekyním

81 HAVRÁNEK, Bohuslav – HRABÁK, Josef: *Výbor z české literatury*, s. 650.

82 CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A.: *Žena v hnutí husitském*, s. 108-139.

83 TAMTÉŽ, s. 108-139.

84 Chronicon Laurentii de Brzezowa. In: GEBAUER, Jan (ed.): *Fontes rerum Bohemicarum. Tom V*. Praha 1893, s. 400-402.

85 Sitzungsberichte Wiener Akademie 39, 1862, tom. 4, 671.

86 GOLL, Jaroslav: *Rokycanova Postilla*. Časopis Musea království Českého 53, 1879, s. 205; ŽÍDEK, Pavel: *Správovna*. Praha 1908, s. 61.

zájem o církevní zpěv a označují je za velké pěstitelky českého liturgického zpěvu, jak o tom můžeme číst v dopise Štěpána z Dolan, převora kartouzy Vallis Josaphat v Dolanech u Olomouce.⁸⁷ Liturgickým zpěvem prosluly také řeholnice, které přijaly husitství, ale zůstaly věrné svým řeholním slibům. Ač pocházely z různých pražských klášterů, byly po propuknutí válek sloučeny do jednoho společenství v klášteře sv. Anny na Starém Městě. V jejich čele jako abatyšce stanula Eliška, dcera husitského hejtmana v Domažlicích Jana Řitky z Bezdědic (†1446), čímž se z kláštera stalo sídlo radikálního husitství.

Postupem času se bekyně v průběhu českého reformního hnutí pod vlivem husitství radikalizují, přesto pouze jejich menšina stanula na straně tábořského učení (nejradikálnější formy husitství).⁸⁸ Prolnutí názorových postojů napříč rodinami a vnitřní rozkol rodin typický pro všechny vrstvy středověké společnosti nejen na území husitské Prahy, ale i v řadě dalších českých lokalit lze pozorovat i na příkladu českých bekyní. Umírněnost v teologických postojích versus radikalizace náboženských postojů vedoucí české země do náboženských válek se nevyhnula ani domům bekyní a rodinám, z nichž pocházely. Husitství podporou četby bible a důrazem na výklad v národním jazyce sehrálo významnou roli ve změně přístupu laiků ke kázání. Na základě Husových spisů prohlásilo husitství kázání za aktivní povinnost každého člověka, jenž je k tomu povolán, a to bez omezení na stav duchovní, tedy i laiky a ženy.⁸⁹

Dalším svědectvím jsou rovněž verše protihusitských písní „*Verše na husity*“, které vytykají husitům zlidovění kazatelského úřadu, jako jednoho z důsledků postupné laicizace teologického vzdělávání.⁹⁰ Traktát Ondřeje z Brodu *O původu husitů* zmiňuje dobovou praxi husitů najímat si za mzdu laiky a ženy jako hlasatele pravdy, tedy kazatele.⁹¹ Aktivní účast husitských žen na schůzích a hádání politických stran dosvědčuje satira

87 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Počátky husitského zpěvu*. Praha 1907, s. 40.

88 Chronicon Laurentii de Brzezowa, s. 466.

89 NEJEDLÝ, Z.: *Počátky husitského zpěvu*, s. 125.

90 NEBESKÝ, Václav: *Verše na Husity z rukopisu musejního*, Časopis českého museum 26, 1852, s. 140.

91 KADLEC, Jaroslav (ed.): *Traktát mistra Ondřeje z Brodu o původu husitů Visones Ioannis, archiepiscopi Pragensis, et earundem explicationes (alias Tractatus de origine Hussitarum)*. Tábor 1980, s. 1-35.

o bekyních a Pavel Žídek.⁹² Právě účast na hádáních a aktivní role žen při kázání vedly kazatele a reformátory k opatrnému postoji vůči ženám a nakonec i k opakovanému odmítání jejich účasti na veřejném životě. Činnost žen podrobuje ostré kritice Jan z Příbrami a vytýká jim nerozumnost davu, který je slepý a hluchý k rozumovým argumentům a nepřipraven k diskusi. Příbramův popis setkání umírněných s táborskými radikály degraduje vystoupení žen do pozice davového šílenství, s nímž v případě nesouhlasu jsou schopny pouze hromadně skandovat, čímž překřičí kohokoliv a zahlší cokoliv.⁹³

Touha po spojení duše s Kristem, ať již formovaná v mystických cestách či entuziastických vizích a prožívaná častějším přijímáním eucharistie, stmelovala skupinky obdobně smýšlejících. Utrvovala jejich přesvědčení tak, že se anonymní laici častěji aktivně zapojují do veřejné diskuse.

Zájem kazatelů o vzdělávání laiků vytvořil prostor pro šíření středověkých moralit a podpořil sepisování a šíření moralistní literatury v národních jazycích. Vedle moralistních traktátů pozdního středověku mají vliv na další popularizaci středověkých moralit také kázání. Ve výchovně vzdělávací rovině slouží coby mravní ukázkování jedince a napomáhají jeho socializaci v tehdejší společnosti. V kontextu dobové praxe využívají didaktický obraz k zpřístupnění teologických učení laické veřejnosti. Volba témat a jejich zpracování nejprve v latinsky psané homiletice, a později také vernakulární literatuře, dokládají přesun problematiky z monastického do univerzitního prostředí, a poté do sféry laického vzdělávání. Z původního učení zaměřeného na identifikaci hříchů, jejich klasifikaci, nastínění vzájemných vztahů a praktické využití v pomůckách zpovědníka se vernakulární literatura posouvá směrem k názornému příkladu a individuálnímu vzoru aktivního napodobování křesťanského ideálu v každodenním životě.

V praktické rovině se však současně nový ideál laické výchovy, v níž sehrává žena výraznou roli, stává delikátním „tématem“ i tam, kde její existence měla být pojednávána v souvislosti s příkladným životem světic.

92 Jan PŘÍBRAM: Život kněží táborských, muzejní opis uložen v Národní knihovna České republiky, Praha, signatura III D 28, fol. 137.

93 Chronicon Laurentii de Brzezowa, s. 452.

Zprávy korektorů⁹⁴ či vizitační protokoly Pavla z Janovic⁹⁵ dokládají obtížnou roli duchovenstva. Žena jako pastorační subjekt i objekt kazatele⁹⁶ zrcadlila tradiční prototypy světic, zároveň nabízela řadu podnětů pro nové vnímání služebnosti ve smyslu *vita apostolica*. Církev jakožto tvůrce těchto vzorů a autorita ovlivňovala všechny vrstvy středověké společnosti a její vliv na myšlení je nezpochybnitelný. Významnou roli středověkých médií a zprostředkovatelů kulturních vzorů sehrávali v tomto procesu právě kazatelé. Ve svých kázáních ovlivňovali posluchače, ale vedle nabídky ideálních a tradičních vzorů chování, postojů, myšlení je současně také vyzývali k následování. Vyslání však z příjemců kázání činí aktivní šířitele subjektivních interpretací kazatelových.

Touha realizovat v církvi a středověké společnosti ideál *vita apostolica* – ideál čistého života dle vzoru prvotní církve – nutně narážela na osobní postoje kněží k ženám a na jejich individuální vnímání role ženy ve společnosti. To se projevuje i v ambivalentnosti postojů reformních kazatelů k ženám v jejich okolí a v postojích k jejich aktivnímu vystupování ve společnosti. Řada reformních kazatelů se díky zkušenosti s bekyňemi a s laickými ženami sdruženými kolem kaplí vrací k ideálu „pravého vdovství“ (*vera viduitas*). Hájí formu laické zbožnosti, která klade důraz na duchovní život spojený s chudobou, askézí a životem v samotě či malých komunitách. Ačkoliv vlastní pravidla těchto společenství dávají členkám značnou míru osobní svobody, praxe života těchto semireligiózních komunit si vyžadovala kontrolu a péči z řad duchovních. Kněží jim nabízeli své vedení, útěchu i smysl jejich utrpení. Nejednou je přirovnávali k biblické Marii a Martě.

Na straně druhé však nechybí rozpaky nad zbožností žen, jimž husitské postily a jejich prostřednictvím samozřejmě kazatelé, přisuzují sice přirozenou zbožnost („radše se modlí“)⁹⁷ a intuitivní schopnost

94 HLAVÁČEK, Ivan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (eds.): *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379-1382 per Paulum de Janowicz, archidiaconum Pragensem, factae*. Praeae 1973.

95 PODLAHA, Antonín: *Akta korektorů duchovenstva diecése pražské z let 1407-1410*. Praeae 1921, s. 16.

96 ČADKOVÁ, Kateřina: Žena v rukou kazatelových. In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice 2006, s. 451-456.

97 REJCHRTOVÁ, Noemi: *K specifiku „ženské otázky“ v husitství*. In: Pešek

proniknout k pravdám Písma, ale současně cítí rozpaky nad zneužitím těchto schopností. „Vieme, že *baby rády kúzle, a to do nich jest velmi zlé*“ (Jan Čapek).⁹⁸ Nebezpečí intuice v náboženství může vést ke snaze proniknout do tajemství víry skrze magii, anebo svérázný výklad Písma, který štěpí víru a vede k herezi.

Zbožné ženy, ať již jim prameny dávají označení bekyně či nikoliv, v husitství a pozdním utrakvismu mají ve společnosti nesnadnou roli. Na straně jedné sice slouží v katechezi kazatelům jako příklad vroucnosti, které se mužům nedostává, ale nadměrné, místy až exaltované zbožnosti žen se teologové obávají,⁹⁹ a tak volí snazší cestu a zdůrazňují přirozené životní poslání ženy coby manželky a matky.¹⁰⁰

Závěrem lze shrnout řečené. Vztahy a aktivity Prahy v širokém spektru jejích mnoha náboženských komunit poskytují vzácnou příležitost vidět plnější a plastičtější obraz toho, jak by mohla zbožnost a vliv laických žen růst v pozdně středověkém vzkvétajícím městském centru, a to nejen v kontextu jazykové gramotnosti a lidové řeči kázání, ale také jako odnože regionálně specifického teologického, reformního a politického vývoje, kterému již dlouho dlužíme zájem o pluralitní směry provázané se světem bekyní. Textové vztahy prostřednictvím lidového kázání a kompozice ukazují v Praze, stejně jako jinde, že zde byla významná podpora laických zbožných žen. Ty se těšily obecnému nadšení, které oslavovala především literární činnost a zájem o ní. Svou nezastupitelnou roli hrálo rovněž pokrevní příbuzenství, duchovní příbuzenství a textové vztahy mezi rukopisy. A přestože se přesné okolnosti života Prahy 14. a 15. století v některých ohledech výrazně lišily od okolností známějších městských komunit v oblasti dnešního Německa, Holandska, Belgie, Francie a Anglie, nakonec se bekyně v Praze ocitly ve srovnatelné situaci s jejich sestrami na západě Evropy. Balancovaly mezi pravověřím a herezí, ačkoliv svými kořeny byly neodmyslitelně propojeny s počátky zdejšího vysokého učení.

Jiří – Ledvinka, Václav (eds.): *Žena v dějinách Prahy*. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993. Documenta Pragensis XIII. Praha 1996, s. 67-68.

98 TAMTÉŽ, s. 67-68.

99 TAMTÉŽ, s. 68.

100 VILIKOVSKÝ, Ján: *Staročeská lyrika*. Praha 1940, s. 118-122; KOPECKÝ, Milan: *Zbav mě mé tesknosti*. Výbor z české a latinské světské tvorby epochy středověku a renesance. Brno 1983, s. 66.

Beguines and their role in pastoral praxis of secular clerics taking into account for concrete examples from the praxis of Czech reform preachers of the 14th and 15th Centuries

JANA GROLLOVÁ

The study focuses on the relationship between women and their confessors, preachers and the parish priests in an effort to show other sources of inspiration of the Czech Reformation, which helped develop peculiar thinking of the Czech Hussites, including the disintegration of social categories care, as pointed out by some literary and homiletic sources of Czech origin of the period of the beginnings of the Hussites. Although we do not have specific written sources, a comparison of these communities with European events shows parallels that lead to a reassessment of their importance in the reforms of the medieval church, both in the secular priests (university activities) and in the activities of reform preachers of the pre-Hussite and Hussite period.

Interesting stimuli for Czech research on beguines are also offered by their links to the university environment, with which the environment of general studies of the order was very closely connected. The university masters, as clerics, who, by their assignment to the spiritual state, expanded the ranks of the secular clergy, found inspiration in the life of the Beguines. Beguines, which is mentioned mainly in texts written, collected and described mainly in an effort to create or prepare manuals for preachers, suggest the relationship between priests and preachers and thus document the form of pastoral care of, for example, the early Sorbonne.

The need to clarify the pastoral relationship of a priest within the *cura mulierum* typologically or also allegorically of the time connects the need to solve the contemporary situation with images of biblical ministry. From this point of view, the pastoral care of women becomes a relationship respected by the Church, to which, however, in the context of contemporary rhetoric, it can still maintain a critical, sometimes completely negative, position. However, women themselves perceive the issue of servitude differently at the same time. While men are a symbol of victory in the form of renunciation and defiance of the opposite gender. Women associate servants with a process of a certain emancipation at the level of women's self-identification with Mary as the servant of the Lord.

God's service is seen as a mirror reflecting the pattern for true womanhood. In the minds of lay women's communities, Mary represents the archetype of a woman promised to God and devoted to man as a fellow man.

Under the influence of spreading enlightenment, thinkers and theologians have increasingly seen women since the turn of the 12th and 13th centuries, rather than as a burden they zealously escape, as a means of salvation through pastoral interaction with female lay pious communities. The subsequent pastoral care of these women identifying with the brides of Christ provides the clerics with the opportunity to enjoy the fruits of spiritual intimacy in the interaction between them.

In the search for the roots of the Czech reform movement graduating into the Hussite wars, we can move the roots of the Czech reform movement to the environment of the first studies of the general within the ecclesiastical environment, in which the novelties of pastoral care were reflected in the context of the process. ecclesiastical emancipation and in promoting the conclusions of the Fourth Lateran Council.

Many reform preachers are returning to the ideal of "true widowhood" (*vera viduitas*) thanks to their experience with the Beguines and lay women associated around the chapels. He advocates a form of lay piety that emphasizes the spiritual life associated with poverty, austerities, and life in solitude or small communities. Although the rules of these communities give the members a great deal of personal freedom, the practice of the life of these semi-religious communities required the control and care of the clergy. Priests offer them their guidance, comfort, and sense of suffering. They are often compared to the biblical Mary and Martha.

Devout women, whether the sources give them the designation beguines or not, have a difficult role in society in the Hussites and late Utraquism. On the one hand, in catechesis they serve as an example of fervor that men do not receive, but the excessive, sometimes exalted piety of women is feared by theologians, thus choosing an easier path and emphasizing the natural life mission of a woman as wife and mother.

Paříž, lokalita bekynáže při kostele sv. Pavla (archiv autora)

Františkánské terciárky, před 1460. Český Krumlov, klášter minoritů a klarisek, tzv. malá kvadratura – dvůr domu františkánských terciárek, západní křídlo (archiv autora).

Životní drama jednoho z hrdinů protinacistického odboje na Táborsku Františka Novotného

MARTIN JINDRA

Abstract:

Jen obtížně si lze představit plastický obraz dějin protinacistického odboje na Táborsku bez jedné z jeho ikon – Františka Novotného, který stál za pumovým útokem na služebnu tábořského gestapa nebo za atentátem na vlajkaře a konfidenta Sicherheitsdienst Zdeňka Krále. Neohrožený odbojář František Novotný spojil svoji poválečnou kariéru s bezpečností, což se mu nakonec stalo osudným. V září 1948 byl kvůli podezření z protistátní činnosti bez řádného šetření a soudu exemplárně zavražděn příslušníky Státní bezpečnosti.

Key Words:

František Novotný, Tábor, Balkova Lhota, nacistická okupace, odboj, perzekuce, Státní bezpečnost, rehabilitace

Dne 10. září 1948 konal v jihočeské vesničce Balkova Lhota nedaleko Tábora československý husitský farář František Rabiška nevšední pohřební rozloučení. Z domu smutku v č. p. 6 šly za rakví ve smutečním průvodu s maminkou Alžbětou dvě malé děti, dvouletá Milada a Vladimír, který den nato měl oslavit své sedmé narozeniny. Do hrobu, který

je dnes označen prostým křížem a husitským symbolem kalicha s hostií, bylo uloženo tělo neohroženého odbojáře Františka Novotného. Na průběh pohřbu dohlíželi příslušníci Státní bezpečnosti: *Maminka říkala, že tam byli všelijaký lidi, že se tam až bála. Ale místní lidi přišli, zavzpomínala v roce 2017 již jednasedmdesátiletá dcera Milada, která nikdy nezapomene na bolestný pohled do otevřené rakve s prostřeleným otcovým obličejem.*¹

S pumou na gestapo²

Počátkem července 1941 zavládlo mezi obyvatelstvem jihočeského Tábora pozdvižení. Po městě byly vylepovány desítky dvoujazyčných výstražných vyhlášek varujících veškeré občanstvo před provokativními a rušivými činy, které by pro něj měly nedozírné následky. *Moje výstrahy byly bohužel marné, pachatelé dřívějších činů nebyli vypátráni a při tom byly spáchány provokace další,* sděloval vládní komisař města Tábor Josef Klemša.³ Městu oberlandrat uložil peněžitou pokutu 50 000 K, pro výstrahu bylo 2. července 1941 zatčeno deset rukojmí, jimž byla určena do 19. srpna 1941 ochranná vazba v Malé pevnosti v Terezíně.

Co přimělo okupační bezpečnostní složky a protektorátní správu města k razantnímu postupu vůči tábořskému obyvatelstvu? Abychom dokázali lépe nahlédnout do atmosféry a nálad obyvatelstva v Táboře v prvních letech války, načrtněme si alespoň v krátkém exkurzu rozsah protiněmeckých veřejných vystoupení a odbojových aktivit reagujících na nacistickou okupaci.

Protiněmecké nálady tábořského obyvatelstva na jaře a v létě 1939 dosáhly jednoho z vrcholů při manifestačním otevření nového kostela Církve československé husitské 6. července 1939. Průvodu městem a následných oslav spojených s otevřením sboru Božích bojovníků se zúčastnilo 8 000 lidí, z Prahy musel být dokonce vypraven zvláštní vlak.⁴ Oslavy,

1 Archiv autora, rozhovor s Miladou Filipovou, rozenou Novotnou, z 18. 1. 2017.

2 Text vychází z autorovy přípravné studie, která byla otištěna v revue Paměť a dějiny, 2021, č. 1, s. 78–91.

3 *Husitské muzeum v Táboře*, podsběrka Okupace – odboj, vyhlášky, inv. č. O/v 1044/1-2, Výstraha Městského úřadu v Táboře ze 4. 7. 1941.

4 Tábor měl na počátku okupace kolem 18 000 obyvatel.

které přerostly v národní manifestaci, odpoledne spontánně pokračovaly na Kozím hrádku, kam autobusy přivážely poutníky z Tábora.⁵

V prvních měsících okupace došlo v Táboře k poškozování úředních vyhlášek, odcizení orientačních tabulí nebo k několika hospodským rvačkám mezi českým obyvatelstvem a příslušníky německé pořádkové policie.⁶ Výjimečná událost přerůstající za hranice města proběhla 17. října 1939. V souvislosti s odchodem oddílu německé ochranné policie (Schutzpolizei) z Tábora a s odstraněním německo-českého nápisu z táborské radnice se po městě rychle rozšířila šeptanda, že Sovětský svaz by mohl na základě dohody s Německem obsadit protektorát a zřídit v českých zemích vlastní správu – „ruský protektorát“. Události podnítily demonstrace několika set lidí na táborském náměstí.⁷ Po drobných potyčkách došlo k zatčení tří demonstrantů,⁸ situaci se podařilo uklidnit až v pozdních večerních hodinách.

V následujících dnech bylo zatčeno dalších sedm občanů. Okresní úřad vydal 18. října 1939 vyhlášku o zákazu jakýchkoliv veřejných shromáždění. Po odstranění dalších dvou německých orientačních tabulek v noci z 18. na 19. října 1939 bylo do konce října zakázáno promítání v kinech. Dne 23. října 1939 následovala další veřejná výzva varující obyvatelstvo před demonstrativními projevy k výročí 28. října.⁹

Vedle otevřených protiněmeckých projevů se na Táborsku formovalo silné podzemní hnutí. Ve městě a jeho okolí působilo v letech 1939–1945 několik odbojových skupin. Jednou z nejdůležitějších, která se utvářela hned v prvních měsících okupace, byla Obrana národa, jejímž krajským

5 Podrobněji Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa*, Praha 2017, s. 127–130.

6 Květa KOŘALKOVÁ, *Veřejná vystoupení táborského obyvatelstva v prezidiálních spisech Okresního úřadu v Táboře (září 1938 – říjen 1939)*, Táborský archiv. Sborník SOkA v Táboře, 1989, sv. 2, s. 47–65.

7 Podle úředních zpráv bylo demonstrijících na tři stovky, podle vzpomínek pamětníků asi osm set osob.

8 Bývalý poručík čs. armády Karel Kocián, který byl zatčen za údajné kopnutí jednoho člena německé ochranné policie, byl následně odeslán do koncentračního tábora Sachsenhausen.

9 Květa KOŘALKOVÁ, *Veřejná vystoupení táborského obyvatelstva v prezidiálních spisech Okresního úřadu v Táboře (září 1938 – říjen 1939)*, Táborský archiv. Sborník SOkA v Táboře, 1989, sv. 2, s. 47–65.

velitelem byl zpočátku brigádní generál Václav Volf.¹⁰ Už ke konci roku 1938 v Táboře začala vznikat okresní organizace Národního hnutí pracující mládeže v čele s Robertem Mixou, Zdeňkem Heřmánkem a Bohumilem Lengerem. Německé oddíly přijíždějící 16. března 1939 od Písku a Českých Budějovic přivítala skupina pohotově vytištěným letákem „Za svobodu“. Početná ilegální organizace komunistické strany byla na Táborsku oslabena hromadným zatýkáním členů v březnu 1939 a na jaře 1941. V den zahájení operace Barbarossa 22. června 1941 a v následujících dnech byli zatčeni další komunisté. V důsledku toho zanikl 3. ilegální okresní výbor KSČ v Táboře a nový se již nevytvořil, čímž byla ilegální organizace v okrese v podstatě zlikvidována. Pro plastický obraz dějin protinacistické rezistence na Táborsku nelze opominout ani ilegální skupinu železničářů napojenou na Petiční výbor Věrní zůstaneme nebo sokolský odboj.¹¹

Na jaře 1942 inicioval vrchní dozorce tábořské věznice a významný odbojový pracovník Jaroslav Vacek¹² společně s Václavem Houškou,

10 Více *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. 308, Obrana národa Tábor.

11 Ze starší literatury o protinacistickém odboji v jižních Čechách např. Oldřich SLÁDEK, *Krycí heslo: Svoboda (Hnutí odporu v jižních Čechách)*, České Budějovice 1967. V širším kontextu téma po více jak 20 letech zpracoval Bohumil Šulc. Viz NA, f. ÚV SPB, inv. č. 3350, soutěž vzpomínkových prací – Bohumil ŠULC, *Odboj na Táborsku, 1938–1945*. Tábor 1989. Seznamy perzekvovaných z Táborska obsahuje *Sborník Táborsko v odboji, 1. část, 1939–1945*, Tábor 1970. Hromadné perzekuci židovského obyvatelstva je věnován druhý díl výše uvedeného sborníku, který vedle seznamů osob transportovaných do Terezína, přináší seznam osob popravených v Táboře v době druhého stanného práva v roce 1942 a seznam příslušníků tábořského gestapa. Dějovou osu mezi lety 1938–1945 přibližuje Marián KONEČNÝ, *Kalendář dějin okupace, protifašistického odboje a osvobození Táborska Sovětskou armádou*. Tábor 1984. Z novějších prací patří k nejvýznamnějším studie historika Václava Krůty. Viz Václav KRŮTA, *Počátky protifašistického nekomunistického odboje v Táboře*, Táborský archiv. Sborník SOKa v Táboře, 1999, sv. 9, s. 257–283; Václav KRŮTA, *Táborský odboj před Tábority*, Táborský archiv. Sborník SOKa v Táboře, 2000–2001, sv. 10, s. 451–485; Václav KRŮTA, *Táborský odboj před Tábority II.*, Táborský archiv. Sborník SOKa v Táboře, 2002, sv. 11, s. 333–373; Václav KRŮTA, *Táborský odboj před Tábority III.*, Táborský archiv. Sborník SOKa v Táboře, 2003–2004, sv. 12, s. 315–352; Václav KRŮTA, *Vyústění tábořského protifašistického odboje v Tábority*, Táborský archiv. Sborník SOKa v Táboře, 2007, sv. 13, s. 201–249; Václav KRŮTA, *Táborité*, Táborský archiv. Sborník SOKa v Táboře, 2009, sv. 14, s. 305–336.

12 Jaroslav Vacek (1894–1944) byl v únoru 1943 zatčen gestapem. Vzápětí byla uvězněna také jeho žena Anna, syn Jaroslav a dcera Věra. Přes věznici v Malé pevnosti v Terezíně byl transportován do věznice v Drážďanech, kde byl 23. 8. 1944 s několika

mlynářem z Borotína, a učitelem Josefem Hoffmannem z Plané nad Lužnicí, založení Krajského národního revolučního výboru Borotín, jehož se stal vzápětí předsedou. Skupina postupně de facto absorbovala do své organizační struktury zbytky tábořského odbojového hnutí a stala se výraznou složkou regionálního odboje.¹³ V posledním válečném roce 1945, zejména od března do května, se na Tábořsku začala výrazněji profilovat partyzánská organizace Táborité¹⁴.

Vraťme se však nyní znovu na počátek července 1941. Koncem měsíce června poškodili táborští opakovaně vývěsní skříňky Vlajky, NSDAP a veřejných budov. Počátkem července 1941 byla pomazáním a exkrementy znovu znečištěna vývěsní skříňka Vlajky s obrazem Vůdce, uchráněna nezůstala ani vývěsní skříňka NSDAP. K tomu byla barvou a křídou znečištěna obytná budova oberlandratu.¹⁵ Vyvrcholení těchto akcí odporu nastalo v noci z 26. na 27. června 1941 pumovým útokem na budovu venkovské služebny gestapa, která v Táboře sídlila ve dvoupatrové budově č. p. 1631 nad hrází údolní nádrže Jordánu.

Útok naplánoval a se svým kamarádem Jiřím Poštou z Tábora uskutečnil František Novotný (*4. června 1913). Rodák z Balkovy Lhoty byl starším ze dvou synů¹⁶ rolníka Františka Novotného a Růženy, rozené Chvalové z Dražic. Vystudoval tři třídy reálného gymnázia, kde nepatřil mezi premianty,¹⁷ a dvouletou vyšší hospodářskou školu v Táboře, kterou absolvoval ve školním roce 1929/1930. V novém oboru se našel. Při studiu mohl využít praktické zkušenosti z práce na statku

spolupracovníky popraven. Manželka s dcerou, které část vězeňských útrap prožily v koncentračním táboře Ravensbrück, válku přežily. Syn jako vězeň koncentračního tábora Neuengamme zahynul 3. 5. 1945 po potopení německé zaoceánské lodi Cap Arcona, která převážela vězně z koncentračních táborů. Více *Národní archiv* (dále jen NA), f. Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor (dále jen ÚV SPB), inv. č. 3434, Věra Žahourková-Vacková, dokumenty z vězení; inv. č. 3822, dokumenty Jaroslav Vacek.

13 Více ABS, f. 308, KNRV Borotín.

14 Více ABS, f. 325, sign. 325-151-1 až 11, Podkladové materiály k prověření skupiny Táborité.

15 *Státní oblastní archiv Třeboň* (dále jen SOA Třeboň), Pamětní kniha města Tábora 1922–1967, 1941, s. 359.

16 Mladší syn Jaroslav se narodil 24. 4. 1916.

17 Ve školním roce 1926/1927 musel absolvovat reparát z německého jazyka.

rodičů, což se odrazilo na jeho prospěchu. První ročník absolvoval s vyznamenáním, druhý kromě ovocnictví rovněž. Po ukončení studia vypomáhal na rodinném hospodářství u svého otce. Od října 1935 do září 1937 konal u 305. dělostřeleckého pluku v Táboře prezenční vojenskou službu. Dosáhl hodnosti svobodníka.¹⁸ V lednu 1939 se oženil, manželství bylo požehnáno synem Vladimírem (*11. 9. 1941) a dcerou Miladou (*11. 6. 1946). Celou válku s manželkou a synem žili na statku v Balkově Lhotě č. p. 6, kde František vypomáhal a po otcově částečném ochrnutí spravoval rodinné hospodářství.

V domácím odboji začal být František Novotný činný bezprostředně po březnové nacistické okupaci v roce 1939. Před příjezdem německých vojsk do Tábora se 15. března 1939 společně s Jaroslavem Vrhelem rozjel automobilem do místních kasáren pro zbraně. Nebyli však úspěšní a Novotného známý pplk. Antonín Březina jejich žádosti o vydání zbraní nevyhověl. První spojení na formující se odboj získal Novotný prostřednictvím Obrany národa, konkrétně na kpt. Aloise Bočka, který ale v polovině února 1940 opustil protektorát a v Bělehradě se přihlásil do československé zahraniční armády. Boček v rámci Obrany národa vytvořil tzv. skupinu „Cukráři“, v níž Novotný patřil k těm neaktivnějším. Podílel se zejména na ukrývání zbraní, traskavin a rozbušek, které schovával na půdě rodinného hospodářství v Balkově Lhotě nebo předával dalším členům odboje.¹⁹

Po Bočkově odchodu pracoval František Novotný v podzemním hnutí více méně samostatně. Po útoku hitlerovského Německa na Sovětský svaz se odhodlal k mimořádnému činu. Podle vyprávění dcery Milady byl otec manuálně a technicky zručný člověk. Jak již bylo naznačeno, využil této své přednosti k domácí výrobě granátů a pum.²⁰ V nočních

18 V květnu 1938 byl František Novotný při částečné mobilizaci povolán na mimořádné vojenské cvičení, které konal do 17. 6. 1938. Do vojenské služby znovu nastoupil během všeobecné mobilizace v září 1938. Ve svém personálním spise uvádí jako datum demobilizace až datum 14. 12. 1938, což potvrzuje i potvrzení z vojenského útvaru 4517 – K.

19 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv* (dále jen VÚA – VHA), f. 255, žádost Alžběty Novotné o osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb. podaná za tragicky zesnulého manžela Františka Novotného, Potvrzení krajské odbočky Obrany národa v Táboře z 25. 11. 1947.

20 *Státní okresní archiv Tábor* (dále jen SOKA Tábor), f. Jaroslav Hojdar, k. 9, inv. č.

hodinách z 26. na 27. června 1941 se společně s Jiřím Poštou rozhodl zaútočit na tábořskou služebnu gestapa. Při kladení nálože byl ale překvapen hlídkou, která budovu střežila, proto byl nucen ustoupit a pumu odhodit ještě před budovou. Výbuch poškodil a urazil stožár elektrického vedení, samotná služebna gestapa ale poškozena nebyla.²¹ Oběma odbojářům se podařilo uprchnout.

František Novotný dobře věděl, jaký osud by celou jeho rodinu čekal, pakliže by byl vypátrán. Jeho manželka Alžběta měla za nedlouho porodit jejich prvorozeného syna. A jak víme, tábořské gestapo se v době druhého stanného práva nerozpakovalo popravit i těhotnou MUDr. Annu Hákovou.²²

Mezi blízké Novotného spolupracovníky patřil Jaroslav Vrhel, jáhen a vedoucí Jednoty mládeže Církve československé²³. Vrhel byl shodou okolností zařazen mezi deset osobností veřejného života na Tábořsku, které byly v souvislosti s Novotného pumovým útokem pro výstrahu zajištěny. Rodák z Balkovy Lhoty byl o dva roky starší nežli František Novotný, se kterým ho pojilo celoživotní osobní přátelství. Když 24. ledna 1939 snoubenci Alžběta Pařízková a František Novotný uzavírali v chrámu sv. Mikuláše v Praze na Starém Městě svátost manželství, stál za Františkem jako jeho svědek, později pokřtil obě Novotných děti. V tábořském kostelním kolumbáriu dokonce ukryl jednu z podomácky vyrobených pum, kterou František Novotný použil k útoku na budovu gestapa.²⁴

177, Popis odbojové činnosti partyzánské skupiny Balkova Lhota vedené Františkem Novotným (nedatováno).

21 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4331/1913, František Novotný, Dotazník z 21. 11. 1946.

22 Anna Háková byla i s manželem Václavem popravena 11. června 1942. Válku přežil jen jejich tehdy pětiletý syn Václav. A. DOLISTOVÁ, MUDr. A. Procházková-Háková, Palcát, 1945, č. 11, s. 4. Celkem bylo v Táboře od 3. června do 3. července 1942 popraveno 156 osob.

23 U dobových názvů institucí a dokumentů je označení církve ponecháno v původním tvaru bez charakteristiky „husitská“, která byla k názvu církve přičleněna z rozhodnutí VI. řádného sněmu v roce 1971. Od konce dubna 1940 až do května 1945 byla církev nucena bez potřebného schválení sněmem užívat označení „Církev českomoravská“. Podrobněji Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa. Perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*, Praha 2017, s. 165–177.

24 Martin JINDRA, *Sáhnout si do ran tohoto světa*, s. 600–603.

Na konci dubna 1945 odvezl Jaroslav Vrhel svou těhotnou manželku, která čekala narození dcery Miroslavy, do Jistebnice a do farního bytu si nastěhoval Františka Novotného. Až do opuštění města wehrmachtem a gestapem v noci z 8. na 9. května 1945, pro kamaráda zajišťoval spojení na další složky odboje na Táborsku.²⁵ O den později, 10. května, do města dorazily jednotky Rudé armády. Po otcově zatčení podle vzpomínek dcery Milady patřil „strýc Vrhel“ k *velkým pomocníkům mojí maminky. Radila se s ním, opakovaně v den tátovy vraždy konal rodinnou vzpomínkovou bohoslužbu.*²⁶ Když v zimě 1967 tragicky zemřel Vladimír Novotný, pozvali Vrhelovi paní Alžbětu s dcerou k nim na vánoční svátky.

Zatčením Jaroslava Vrhela se gestapo dostalo až nečekaně blízko k jednomu z ústředních aktérů protiněmeckých provokací, jak o nich mluví zveřejněná výstražná vyhláška. Novotného identitu se ale podařilo díky přítelově statečnému mlčení nadále utajit. Nepomohla ani vypsaná odměna 5000 K na dopadení „pachatelů“. Odbojář z Balkovy Lhoty se tak mohl s nebyvalou odvahou a chladnokrevností nadále zapojovat do dalších odbojových akcí.

Atentát na konfidenta Krále

V roce 1942 získal František Novotný spojení na nově se formující odbojovou organizaci. Na pozici branného a bezpečnostního referenta začal spolupracovat se skupinou Krajský národní revoluční výbor Borotín. Hlásil se též k napojení na II. oddíl partyzánské skupiny Táboritě (Tábor-venkov), jejíž činnost však nedosahovala takových rozměrů, jak se někteří její představitelé snažili od května 1945 prosazovat.²⁷ Stále se

25 Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské, f. Odboj ČČS(H) v době nacistické okupace, k. 1, věznění duchovní – Jaroslav Vrhel, Zpráva o odbojové činnosti z 22. 9. 1947.

26 *Archiv autora*, rozhovor s Miladou Filipovou, rozenou Novotnou, z 18. 1. 2017.

27 II. oddíl partyzánské skupiny Táboritě (Tábor-venkov) byl po roce 1945 přiznán partyzánský charakter od 1. 5. 1944. V roce 1952 prověřovací komise rozhodla o odebrání partyzánskému statusu této skupině a ponechala ho pouze Františku Novotnému. Více ABS, f. 308, Závěr prověřovací komise k činnosti II. oddílu partyzánské skupiny Táboritě (Tábor-venkov) z 25. 10. 1973. Ke konstrukcím vznikajícím od května 1945 kolem celé skupiny Táboritě více Václav KRŮTA, *Táboritě*, Táborský archiv. Sborník SOKA v Táboře, 2009, sv. 14, s. 305–336.

věnoval výrobě výbušnin (jednu z nich vyzkoušel špkt. Jan Vytršal v poleší Doubrava), shromažďoval zbraně a střelivo. Pomáhal ukrývat krajského instruktora ilegální KSČ Josefa Raiskupa²⁸ a pronásledovaného mlynáře Václava Houšku. Od října 1943 zajišťoval úkryt pro čtyři ruské důstojníky, kteří byli na útěku ze zajateckého tábora. Jednomu z nich pomohl počátkem prosince 1943 k přesunu do Moravské Ostravy, zbývající tři důstojníci se ukrývali převážně v Radkově, kde se pod vedením Stefana Fedoroviče Naborčikova účastnili partyzánských akcí až do Květnového povstání českého lidu.²⁹ Vedle zajišťování útočiště pro osoby pronásledované gestapem nechyběl František Novotný při četných sabotážních a destrukčních akcích na železnici, ani při přerušování telefonního vedení na trase Tábor – Písek. Přes četníky (např. Josefa Polcara) získával včasné zprávy o hospodářských kontrolách v Balkově Lhotě a okolí.

Koncem října 1944 byl František Novotný pověřen exemplární likvidací konfidenta a exponenta místní Vlajky Zdeňka Krále. Organizace Vlajka – Hnutí za nové Československo byla v Táboře zřízena na ustavující schůzi, která se konala 3. září 1937. Po ustavení župy v Táboře se jejím vedoucím stal dr. Václav Jánský, profesor vyšší hospodářské školy v Táboře. Jánský pojímal Vlajku především jako organizaci *čistě vlasteneckou, protiněmeckou, protikomunistickou a protisemitskou*.³⁰ K výrazným změnám v organizaci a členské základně Vlajky došlo v říjnu 1939, po sloučení s českými fašisty, kdy byla v Táboře vytvořena nová organizace Český národně sociální tábor – Vlajka (od roku 1940 Český národně socialistický tábor – Vlajka).

V červenci 1940 po vleklých sporech převzala vedení Vlajky, jež se příchody nových členů stále více z nacionalistických českých pozic

28 Komunistický odbojář Josef Raiskup dlouho unikal zatčení gestapem. Nakonec byl paradoxně na základě nepodložených informací o jeho údajné spolupráci s gestapem odsouzen k trestu smrti tzv. partyzánským soudem a 16. 3. 1945 zastřelen poblíž Sedlce. Od roku 2015 jsou jeho ostatky pietně uloženy v kolumbáriu v Borotíně. Více Petr JIRÁK, *O zapomenutém místním rodákovi a odbojáři Josefu Raiskupovi*, viz <https://mekskojetin.cz/zajimavosti-z-historie/234/o-zapomenutem-mistnim-rodakovi-a-odbojari-josefu-raiskupovi> (citováno k 8. 1. 2021).

29 VÚA – VHA, f. 255, žádost Alžběty Novotné o osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb. podaná za tragicky zesnulého manžela Františka Novotného, Zpráva Františka Novotného o jeho odbojové činnosti (nedatováno).

30 Vladimír VELEŠÍK, *Táborská organizace Vlajky v letech 1937–1942*, Táborský archiv. Sborník SOKA v Táboře, 1995–1996, sv. 7, s. 252.

orientovala proněmecky, nová garnitura v čele se Zdeňkem Králem.³¹ Nové vedení se nepokrytě vydalo cestou přísluhovačství a kolaborace. Konalo přednášky o spolupráci s Němci, pořádalo sbírky na frontové vojáky německé branné moci, zřídilo výkladní skříň Vlajky, na níž Zdeněk Král zavedl tzv. „černou tabuli“ (praníř Vlajky). Zde byli zesměšňováni příslušníci českého národa za to, že se stýkali s Židy. V roce 1942 ukončila táborská organizace Vlajky své působení.³² Zdeněk Král se dobrovolně přihlásil na práci v Německu. V roce 1943 byl přeložen jako poštovní tajemník zpět do Tábora. Od tohoto okamžiku pracoval jako konfident. Patřil mezi okruh spolupracovníků vedoucího táborské úřadovny bezpečnostní služby (Sicherheitsdienst – SD) Kurta Kritze³³. Každé úterý pravidelně docházel na úřadovnu se zprávami o náladách českého obyvatelstva, poměrech na nádraží nebo na poštovním úřadě.³⁴ V zaměstnání i mimo něj byl pro své výhrůžky a kontakty s Němci považován za personu non grata. Podle svědectví jednoho z pracovníků táborské pošty vytvářel v úřadě svou zrádčovskou a udavačskou činností mezi zaměstnanci nesnesitelnou atmosféru.³⁵

Dne 26. října 1944 inicioval ředitel mlékárenského družstva Madeta Ing. Josef Hojdar ilegální schůzku s odbojáři Bohumilem Dvořákem³⁶ a Františkem Novotným. V místnosti Madety vzešel od Hojdara

31 Ke Královým stoupencům patřili třeba Jaroslav Ryněš (Po popravě ředitele obchodní akademie v Táboře JUDr. Antonína Červenky 3. června 1942 zaujal jeho místo, po němž bažil.), Libuše Ryněšová, Josef Trnka nebo Rudolf Erban. Naopak bývalý župní vedoucí dr. Václav Jánský 24. 7. 1940 oznámil, že z Vlajky vystupuje.

32 Více Vladimír VELEŠÍK, *Táborská organizace Vlajky v letech 1937–1942*, Táborský archiv. Sborník SOkA v Táboře, 1995–1996, sv. 7, s. 249–261.

33 Vystudovaný inženýr Kurt Kritz (*1914) byl vedoucím úřadovny SD v Táboře od prosince 1942 do 5. května 1945.

34 ABS, f. 52, inv. j. 52-1-254, Protokol sepsaný s Kurtem Kritzem z 2. 2. 1946.

35 SOA Třeboň, Mimořádný lidový soud Tábor, 1945–1948, Trestní spis Ls 378/45 (Zdeněk Král).

36 Bohumil Dvořák (1907–1984) později sehrál v tragickém konci Novotného života důležitou roli, neboť ho seznámil s redaktorem Melantrichu Vladimírem Doležalem, který byl získán pro spolupráci s StB. A právě jeho výpověď se stala záminkou pro Novotného zatčení. Dvořák byl od 30. let zaměstnancem nakladatelství a vydavatelství Melantrich a dlouholetým funkcionářem ČSNS. Na sklonku války se podílel na organizaci KNV (byl jedním z místopředsedů), ONV (na ustavující schůzi 30. 5. 1945 byl zvolen do rady a jmenován referentem pro samosprávu) a MNV (byl jmenován členem) v Táboře.

návrh – Novotný ho specifikuje jako rozkaz – k odstranění představitele tábořské Vlajky Zdeňka Krále. Atentát měl být vykonán pro výstrahu kolaborantským kruhům, aby ustaly v udávání tábořských vlastenců. Svoji roli v celém případě mohla sehrát též osobní nevráživost ředitele Hojdara vůči Královi, který na něj učinil udání kvůli pravidelnému odesílání balíčků s mlékárenskými výrobky protektorátním ministrům a dalším osobám do Prahy.³⁷ Na základě této denunce byl Ing. Josef Hojdar v roce 1943 vyšetřován, ale zásah německých nadřízených míst z Prahy pátrání zastavil a Hojdar byl propuštěn.³⁸

Že padla volba právě na Františka Novotného, příliš nepřekvapí. Nechyběl totiž, kde ho bylo v odboji třeba, za což si v prvních poválečných letech vysloužil řadu významných vyznamenání.³⁹ Mimo jiné získal osvědčení účastníka národního boje za osvobození podle zákona č. 255/1946 Sb.⁴⁰ Přesto ani po skončení války o svých činech – na rozdíl od některých místních odbojářů či partyzánů, zrozených doslova na

V letech 1945–1948 byl okresním důvěrníkem ČSNS v Táboře, současně vykonával funkci vedoucího pobočky Melantrichu (vedoucí administrace *Svobodného slova*) v Táboře. V Melantrichu působil jako úředník až do roku 1958, kdy byl zatčen a pro údajný trestný čin spekulace odsouzen k trestu odnětí svobody na dva roky. Po 15 měsících byl podmínečně propuštěn. Pracoval jako dělník v n. p. Vodní stavby. V roce 1961 byl znovu odsouzen, tentokrát pro trestný čin podvracení republiky k odnětí svobody v trvání čtyř roků dodatkového trestu.

37 Podle výpovědi Bohumila Dvořáka z 60. let měl Hojdar udržovat styky zejména s protektorátním ministrem zemědělství a lesnictví Adolfem Hrubým. ABS, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR I. díl (dále jen A 8/1), inv. j. 1239, Záznam o pohovoru s Bohumilem Dvořákem z 29. 3. 1963.

38 Podle výpovědi vrchního tajemníka tábořské služebny gestapa Augustina Giehla dálhopis o zastavení stíhání podepsal K. H. Frank. ABS, f. 309, sign. 309-13-3, Protokolární výpověď Augustina Giehla k osobě Josefa Hojdara z 15. 7. 1953.

39 Františku Novotnému byl v roce 1946 prezidentem republiky udělen Československý válečný kříž 1939, Československá vojenská medaile za zásluhy II. stupně a Československá medaile za chrabrost. V roce 1947 mu ministr národní obrany udělil Odznak československého partyzána. Je držitelem i řady nižších vyznamenání a uznání za jeho zásluhy.

40 Osvědčení bylo Františku Novotnému přiznáno na základě žádosti jeho manželky v roce 1949. Podle ustanovení § 15 výše uvedeného zákona mu byla započtena doba od 15. 3. 1939 do 30. 4. 1944 jako účastníka domácího odboje a od 1. 5. 1944 do 9. 5. 1945 jako československého partyzána. Následné revize potvrdily rozhodnutí z roku 1949.

poslední chvíli před osvobozením Československa – příliš nemluvil. Z několika písemných lakonických vzpomínek se spíše zdá, že k odbojovým úkolům přistupoval pragmaticky a bez zpětného laciného sentimentu a zveličování.

K útoku na Zdeňka Krále se nejpodrobněji vyslovil v článku pro časopis zaměstnanců Madety. Den provedení byl určen na 28. října 1944, tedy den dvacátého šestého výročí vyhlášení Československa. V podvečer předchozího dne se k Novotnému dostala situační zpráva z pošty. Z ní vyplývalo, že Král má službu každý druhý den a z úřadu neodchází před půl osmou. Dne 28. října bylo v Táboře deštivo. František Novotný přijel do města v půl páté odpoledne vlakem od Písku. Vyzbrojen byl dvěma automatickými pistolemi, jedna malá belgická ráže 6,35 mm, a druhá americká ráže 32 palců (7,65 mm). Do každé měl asi 50 nábojů.

Schůzku s Bohumilem Dvořákem si sjednali na 19. hodinu u nádraží. *Franta i Bohouš prochází podél pošty u nádraží, kde byl Král zaměstnán. Franta, aby jej nepropásl, stojí přímo proti poště v dešti. Pošťáci chodí okolo a říkají: „Je špatně vychovaná, nejde.“ Na to Franta odpovídá: „Však ona přijde, člověk musí být trpělivý, já jí to všechno vynahradím!“ Nevynahradil. V 19:42 hodin Král vychází z pošty.*⁴¹ Oba odbojáři ho sledovali, ale nebyl sám a navíc se vmísil mezi cestující, kteří právě přijeli z Prahy. Nešlo střílet. Nakonec se pronásledovatelům zcela ztratil z dohledu. Oba se promoklí rozešli. Druhý den padlo rozhodnutí, provést atentát za všech okolností 1. listopadu 1944.

Znovu se setkali v 19 hodin před nádražím. František Novotný byl kromě pistolí vyzbrojen navíc nožem. *V 19:20 hodin odevzdává Franta Bohoušovi veškeré papíry, aktovku a kapesník s monogramem. Těsně před půl osmou vychází Král z pošty a přechází do nádraží, ještě nedostrojen. Franta stojí za elektrikou a bedlivě hlídá. Za čtvrt hodiny se Král vrací do pošty a v 19:55 vychází domů. Franta jde za ním, asi ve dvaceti krocích a dochází. Král jest nejistý, neustále se otáčí a uhýbá doleva z vozovky. Franta chce jít po jeho levé straně, ale není to možné pro stále stupňovaný jeho neklid, jdou stále směrem na družstvo – skladiště, kde je tma. Náhle Král zpomalí krok a Frantovi nezbyvá než předejít. Aby nezbudil ještě více*

41 František NOVOTNÝ, *Z podzemní činnosti tábořského odboje*, Chceme výš – časopis zaměstnanců Madety, 1946, č. 6. Článek přetiskl Roman CÍLEK, *Táborsko 1939–1945*. Praha-Tábor 1981.

jeho nejistotu, dělá jako by zakopl a upravuje si sehnutý botu uprostřed vozovky za rohem Živnova domu. Král se vyhýbá a Franta asi ze šesti až sedmi kroků střílí. Král byl střelen do hlavy, spustil huronský řev, toče se dokola jako raněný pes. Několikrát upadl na zem. Franta, když viděl, že zmíněný se točí dokola, domníval se, že má dost a jako ránu z milosti střílí po několika vteřinách znovu. Oběma ranami jest král střelen do hlavy. Po druhé ráně se ale zdvihá a za neustálého řevu odbíhá na Wilsonovu třídu k domu p. Tomáška. Franta po druhém výstřelu s pistolí v ruce odchází rychlým krokem zpět k nádraží. [...] Za továrnou na konzervy schází se s Bohoušem, který mu předává jeho legitimaci a ostatní papíry z aktovky.⁴²

Neuvěřitelné se stalo skutkem. Zdeněk Král s dvojítm průstřelem hlavy přežil. Za půl roku jej nicméně čekal „nový soud“.

K nebezpečné bezpečnosti

V noci z 8. na 9. května 1945 Tábor opustily německé posádkové jednotky spolu s příslušníky gestapa. Dne 10. května do města dorazily jednotky Rudé armády. Téhož dne vyšlo první číslo oficiálního listu Krajského národního výboru (KNV) v Táboře *Palcát*.⁴³ Následujícího dne, 11. května 1945, informoval list čtenáře o zatčení celkem 59 osob v Táboře, mezi nimiž byli jmenováni i Jaroslav Ryneš a třiactyřicetiletý rodák z Jablonce nad Jizerou Zdeněk Král. *Zatčen byl také poštovní tajemník Král. [...] Při zatýkání byla u něj nalezena hakenkrajclerská pistole. Sliboval sice, že sám nepůjde, ale dal se zatknout docela zkroušeně.*⁴⁴ V pátek 18. května 1945 byli na přeplněném Klášterním náměstí (dnes náměstí Mikuláše z Husi) Ryneš s Králem veřejně popraveni. *Spoutáni na rukou, bledí, s modřinami v obličejí, s označením písmene „Z“ (zrádci) byli přivedeni pod šibenici a tam v řeči české i ruské jim znovu byl přečten rozsudek smrti, vyneseny mimořádným lidovým soudem. [...] V 10:21 hod. skoňal jako první Král, po něm v 10:22 hod. Ryneš,⁴⁵ který měl pod šibenicí*

42 Tamtéž.

43 První čísla *Palcátu* redigovali Vladimír Havel a spisovatel, publicista a novinář Ivan Olbracht (1882–1952), který byl počátkem května 1945 zvolen předsedou KNV v Táboře. Od roku 1946 byl členem ÚV KSČ a poslancem Ústavodárného národního shromáždění.

44 *Zatčení a suspendování*, *Palcát*, 1945, č. 2, s. 3.

45 *SOA Třeboň*, Pamětní kniha města Tábora 1922–1967, 1945, s. 384.

zvolat: *Jsem nevinn!*⁴⁶ Tato exekuce byla poslední veřejnou popravou v Táboře. Jelikož trest smrti vynesl mimořádný lidový soud v době, kdy ještě nevesel v platnost dekret prezidenta republiky o mimořádných lidových soudech a trestních nalézacích komisích, potvrdil rozsudek soudu předseda československé vlády Zdeněk Fierlinger 3. června 1945 při své návštěvě Tábora.⁴⁷

Ani po atentátu na vlajkaře a konfidenta Sicherheitsdienst Zdeňka Krále se nepodařilo Františka Novotného vypátrat. Pokračoval v odbojové činnosti, zejména v sabotážních a destrukčních akcích na železnici, přerušování telefonního vedení a rozšiřování ilegálních letáků. Při akci 4. května 1945 provedl s partyzány z Radkova zajištění dvou transportních vlaků.⁴⁸ V okolí Balkovy Lhoty, Radkova a Tábora se podílel od 5. do 17. května 1945 na odzbrojování německých jednotek a získávání zbraní, střeliva a munice. *Od 10. 5. do 17. 5. 1945 zajmuli jsme celkem 80 Němců a ukořistili 40 pušek, 2 pistole, 1 200 nábojů, 4 bedny granátů a odevzdali vše v kasárnách.*⁴⁹ V té době už byl za partyzány, jak uvádí oznámení v *Palcátu*, ustanoven na významnou pozici bezpečnostního referenta Okresního národního výboru (ONV) v Táboře.⁵⁰ Na ustavující schůzi 30. května 1945 byl František Novotný jednomyslně zvolen do dvanáctičlenné rady a potvrzen ve vedení bezpečnostního referátu. Během pokračujícího jednání v Grandhotelu navrhl zřízení lidového soudu v Táboře a jeho personální obsazení.⁵¹ Ve funkci ale zůstal pouze do září 1945.⁵² Svoji rezignaci odůvodnil špatným zdravotním stavem.⁵³

46 *Popravy dvou prvních zrádců*, Palcát, 1945, č. 6, s. 2.

47 SOA Třeboň, Pamětní kniha města Tábora 1922–1967, 1945, s. 386.

48 Martin JINDRA – Marcel SLADKOWSKI (eds.), *Biografický slovník Církve československé husitské*, Praha 2020, s. 375–377.

49 SOkA Tábor, f. Jaroslav Hojdar, k. 9, inv. č. 177, Popis odbojové činnosti partyzánské skupiny Balkova Lhota vedené Františkem Novotným (nedatováno).

50 *Okresní národní výbor v Táboře*, Palcát, 1945, č. 1, s. 4.

51 *Ustavující schůze Okresního Národního Výboru v Táboře*, Palcát, 1945, č. 9, s. 2.

52 V tu dobu se nechal František Novotný přesvědčit Hojdarem ke vstupu do KSČ. Jak ale vyplývá z jeho kádrových materiálů a svědectví spolupracovníků, nepatřil nikdy k zapáleným straníkům. Do roku 1939 byl organizován v Republikánském dorostu československého venkova.

53 *Partyzán Franta Novotný odchází z funkce bezpeč. referenta ONV*, Palcát, 1945, č. 38, s. 1.

K 14. září 1945 bylo z rozhodnutí ONV v Táboře zajištěno a vzato do vazby celkem 174 osob, z toho 87 české národnosti, 86 osob německé národnosti a jedna osoba bulharské národnosti. Od 8. května 1945 bylo zajištěno a podmíněně propuštěno dalších 147 osob, převezeno k jiným ONV 42 osob a po zajištění přikázáno ihned na práci v zemědělství 34 osob. Za Novotného vedení projednal bezpečnostní referát 1800 čísel jednacích.

Ještě v září nastoupil František Novotný do tábořského mlékárenského družstva Madeta, kde byl zpočátku zaměstnán jako organizační tajemník, posléze byl od 1. dubna 1946 pověřen správou velkostatku v Kášovicích s hrubým měsíčním příjmem 5 040 Kčs. V té době se manželům Novotným narodila dcera Milada. V září 1946 adresoval Zemskému národnímu výboru – zemskému odboru bezpečnosti v Praze žádost o přijetí do služeb. Při té příležitosti připomněl: *Již svého času bylo mi nabízeno místo oblastního vedoucího ZOB (Zemský odbor bezpečnosti – pozn. autora) v Táboře. [...] Jsem ochoten pracovat při jakémkoliv druhu policejní služby i sebeobtěžnější a kdekoliv, za předpokladu, že zajistím slušnou existenci své rodiny.*⁵⁴ Svoji žádost František Novotný podpořil doporučením ONV v Táboře.

Od 15. listopadu 1946 působil ve službách Oblastní zpravodajské odbočky (OZO) v Táboře⁵⁵ jako pracovník hospodářského zpravodajství a zástupce přednosta.⁵⁶ Jeho výkon služby byl kvalifikován jako svědomitý a poctivý, nadřízení oceňovali i jeho organizační schopnosti. *Jest přímý a agilní. Tento má značnou důvěru obyvatelstva, bez rozdílu politické příslušnosti, kterou si získal již z dob minulých, ve veřejných funkcích.*⁵⁷ Od září do října 1947 byl povolán ke zvláštnímu vojenskému cvičení ve

54 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4331/1913, František Novotný, Žádost Františka Novotného z 19. 9. 1946.

55 Oblastní zpravodajské odbočky byly zřizovány ve větších městech. V listopadu 1946 tábořskou zpravodajskou odbočku tvořilo sedm pracovníků. Jméno Františka Novotného se v měsíčních zprávách o stavu pracovníků jednotlivých OZO poprvé objevuje 1. 12. 1947.

56 ABS, f. 310, sign. 310-1-13, Návrh na přidělení zaměstnanců OZO Tábor ke službě v StB v roce 1947. Likvidační komise pro sloučení OZO a OStB v Táboře ve smyslu výnosu ministerstva vnitra z 11. 12. 1947 konala potřebné úkony na konci roku 1947.

57 Tamtéž, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4331/1913, František Novotný, Zpráva OZO v Táboře o činnosti Františka Novotného (nedatováno).

zbrani a 19. ledna 1948 převeden do Prahy, se zařazením do 3. oddělení sektoru III/Aa (vnitřní zpravodajství),⁵⁸ kde působil ve funkci koreferenta hospodářského zpravodajství do 14. srpna 1948, kdy nastoupil dovolenou.⁵⁹ V listopadu 1947 byl jmenován strážmistrem, k 1. březnu 1948 štábním strážmistrem, krátce nato k 1. dubnu 1948 praporčíkem Sboru národní bezpečnosti (SNB).

V létě 1948 dostali manželé Novotní v Táboře dekret na nový byt. Toužili bydlet ve svém. Byt vymalovali, interiér vybavili nábytkem a zamýšleli přihlásit se v Táboře k trvalému pobytu, aby zde syn mohl od září 1948 začít chodit do školy. Nikdy se ale do bytu společně nenastěhovali.

„Tůmo, nezabíjej mě!“

V srpnu 1948 vrcholily jako každoročně na venkově žně. Dovolenu proto přijel František Novotný strávit domů, aby mohl vypomocet. V noci z 24. na 25. srpna 1948 zastavil v Balkově Lhotě nezvyklý americký automobil s brněnskou poznávací značkou a označením diplomatického sboru. Osazenstvo automobilu přijelo z Tábora, kde u kádrového referenta krajského sekretariátu KSČ Václava Janáče a v přítomnosti bývalého předsedy MNV v Táboře Ladislava Doležala hledali Františka Novotného, kterého označili za agenta CIC a hlavu ilegální organizace v Táboře. *Uvedli, že se jedná o velikou věc a jak s. Janáč, tak i s. Doležal musí zachovat bezpodmínečně mlčenlivost a v případě prozrazení či sdělení nepatrné zmínky o této záležitosti, že jim jde o krk.*⁶⁰ Pich-Tůma se prý dokonce zmínil, že z něho dostanou usvědčující materiály proti Hojdarovi a potom, že s ním zatočí takovým způsobem, že se za ním zavře voda.⁶¹ Když

58 Po reorganizaci bezpečnostních odborů ministerstva vnitra v prosinci 1947 převzal řízení vnitřního zpravodajství III. odbor ministerstva vnitra, respektive jemu podřízená skupina III/A, která nově zastřešovala společné řízení vnitřního zpravodajství (sektor III/Aa), zahraničního zpravodajství (sektor III/Ab) i operativní techniky (sektor III/At). Viz Libor BÍLEK, *Agenturní centrála Státní bezpečnosti a její vedoucí Erich Mach*, Securitas Imperii, 2014, č. 25, s. 135.

59 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Zpráva pro administrativní sektor vnitřního zpravodajství ze 7. 9. 1948.

60 ABS, f. ZV, a. č. ZV-45 MV, Zpráva krajského velitele StB v Českých Budějovicích Antonína Nového o telefonickém hovoru s Ladislavem Doležalem z 2. 4. 1951.

61 Tamtéž, f. A 8/1, inv. j. 1239, Záznam o šetření případu Františka Novotného v Táboře z 8. 2. 1952.

ho v tábořském bytě nenašli, vyjeli směrem do Balkovy Lhoty, která leží asi šest kilometrů severně od Tábora.

Novotného zatčení naplánoval a zorganizoval Miroslav Pich-Tůma⁶², který podal také návrh na jeho zatčení, jež následně velitel 2. oddělení politického zpravodajství Ladislav Zelenka⁶³ předložil ke schválení vedoucímu útvarů politického zpravodajství ministerstva vnitra Štěpánu Plačkoví⁶⁴. Vše se, jak potvrdil Plaček, schvalovalo pouze ústně, písemný návrh na zatčení nebyl vydán.⁶⁵ V protokolární výpovědi z ledna 1952 Pich-Tůma uvedl, že při akci použili amerického automobilu s označením

62 Miroslav Pich-Tůma (1919–1995) jeden z nejděsivějších příslušníků SNB byl v roce 1945 zvolen poslancem Prozatímního Národního shromáždění. Jeho krycí jméno „Tůma“ pochází z válečných let, když byl v roce 1944 jako politický komisař vysazen s jedním ze sovětských paravýsadků na území protektorátu. Od roku 1945 spojil svůj pracovní život s bezpečností. Působil na ZOB II., pak byl převzat k StB, kde jako vedoucí referátu zaměřeného proti Československé straně národně socialistické (ČSNS) a velitel 2. oddělení II. sektoru (politické zpravodajství) proslul svoji brutálností. Soustředil se na boj proti tzv. vnitřnímu nepříteli, zejména proti stoupencům ČSNS. Za podíl na vraždách (Petra Konečného, Františka Novotného a zabití Bedřicha Wiesnera) a násilnostech na vyšetřovaných byl opakovaně vyšetřován a souzen. (V roce 1953 k souhrnnému trestu 15 let odnětí svobody. Podmínečně propuštěn byl již v roce 1957.) V souvislosti s vraždou Františka Novotného byl znovu uvězněn a vyšetřován na konci 60. let. Po roce 1990 jeho případ prošetřoval Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. V lednu 1995 se Tůma oběsil na půdě svého domu. Více ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3783/1919, Miroslav Pich (Tůma).

63 Ladislav Zelenka (*15. 3. 1915) byl v únoru 1951 zatčen a obviněn z účasti na vraždě Petra Konečného. V té době zastával funkci náčelníka II. sektoru (politického zpravodajství) velitelství StB na MNB. V květnu 1951 byl od SNB propuštěn a byly mu odňaty všechny hodnosti. Z vazby byl propuštěn v lednu 1953. Jeho případ se opakovaně prošetřoval až do přelomu 60. a 70. let. Přestože byl Vyšším vojenským soudem v Příbrami v březnu 1970 uznán vinným z účasti na zločinu vraždy, trest mu nebyl uložen. Více ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 2609/1915, Ladislav Zelenka.

64 Štěpán Plaček (1909–1992) byl i v souvislosti s případem Františka Novotného v roce 1949 zatčen a v lednu 1954 odsouzen na 15 let odnětí svobody. Trest mu byl postupně několika amnestiemi snižován. V roce 1957 byl podmíněčně propuštěn. Více k osobě Štěpána Plačka viz Jan KALOUS, Štěpán Plaček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ, Praha 2010.

65 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Výpověď Štěpána Plačka k likvidaci Novotného (nedatováno).

CD. K vylákání Novotného posloužil Jan (Ivan) Achremenko⁶⁶, který se s Novotným osobně neznal.⁶⁷

Při šetření Inspekce ministra vnitra v roce 1956 Jan Achremenko k průběhu zatčení vypovídal podrobněji nežli Pich-Tůma. *Provedením zatčení Novotného byl pověřen Pich-Tůma, který si vybral jako pomocníka mě. [...] V Táboře jsme Novotného nenašli, ale zjistili jsme, že se nachází v jedné vesnici v okolí Tábora. [...] Když jsme do ní přijeli, celá vesnice již spala a byla tma. Bylo rozhodnuto, že Tůma zůstane v autě na silnici na kraji vesnice a já že dojdu vyhledat a přivést Novotného. [...] Vešel jsem do dvora statku, který snad patřil bratru Novotného, a zaklepal jsem na okno, k němuž shodou okolností přistoupil František Novotný. Domnívám se, že ve statku již všichni spali a že tento statek jsem našel s pomocí nahodilého chodce. Přesvědčil jsem se dotazem, že jde o námi hledaného Novotného a použil jsem hesla, které mi dal pro tuto potřebu Tůma, dále jsem Novotnému řekl, že v Praze něco „hoří“ a že ho čeká na kraji vesnice „šéf“.*⁶⁸

Zde se výpověď příslušníka StB rozchází se vzpomínkami Novotného manželky Alžběty, která ve vůbec prvním rozhovoru – do té doby nechtěla o vraždě manžela s nikým mluvit, poskytnutém v roce 1969 Jaroslavu Hojdarovi, událost popsala odlišně. *V jednu hodinu v noci někdo zaklepal na okno místnosti, kde spal manželův bratr. „Kdo je?“ zeptal se probuzený švagr. „Jsme z Prahy od bezpečnosti,“ odpověděl hlas pod okny. „Prosíme, kdybyste vzbudil bratra a řekl mu, že s ním potřebujeme mluvit“ František, oblečený jen tak nalahko, vyšel na dvůr a za krátkou chvíli se vrátil. Pokračování dopověděl podle vzpomínek paní Novotné badatel Jaroslav Hojdar „Co se děje?“ zeptala se rozespálá manželka. „Nic. Starej mi něco chce,“ odpověděl a stručně poznamenal: „Myslel jsem, že mají auto za vraty, ale*

66 Jan (Ivan) Achremenko (*1925) v dotaznicích svého personálního spisu ev. č. 6151/25 uvádí jméno Jan, v některých materiálech, zabývajících se organizační strukturou StB, je nicméně uváděn jako Ivan. Od června 1945 se stal příslušníkem SNB, v únoru 1948 byl přeložen k StB. Ze služeb ministerstva vnitra byl propuštěn v roce 1963. Více Jan KALOUS, *Ve službách sovětských poradců. Tlumočníci Jan (Ivan) Achremenko a Petr Bechyně*, Paměť a dějiny, 2012, č. 4, s. 76–83.

67 Miroslav Pich-Tůma i Jan (Ivan) Achremenko se do protokolu též zmiňují o příslušníkovi Zdeňku Hruškovi, jenž se měl na zatčení Novotného rovněž podílet. Jeho jméno se ale při prošetřování případu dále neobjevuje. ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Úsekový protokol sepsaný s Miroslavem Pichem-Tůmou z 28. 1. 1952; Záznam o zatčení Novotného sepsaný s Janem (Ivanem) Achremenkem ze 7. 3. 1952.

68 Tamtéž, Zpráva Jana Achremenka k vraždě Františka Novotného z 9. 2. 1956.

oni stojí až na rozcestí,“ oblékl se, rozloučil a vyšel z domu. Čekali na něho na dvoře. Františkův bratr se vydal za nimi, v tiché noci slyšel před sebou jejich kroky. Tu se ozval podivný tlumený úder, jakoby rána gumovým kladívkem. Následoval rychlý tichý hovor smísený se zvukem připomínajícím vlečení něčeho těžkého, zabouchnutí dveří auta a okamžitý odjezd. Do rána paní Novotná a její švagr nespali.⁶⁹

Že byl František Novotný u automobilu úderem omráčen a následně rychle strčen do přistaveného automobilu, podporuje další část Achremenkovy výpovědi. V ní se zmiňuje, že Novotný byl cestou k autu ostražitý, držel si neznámého příslušníka bezpečnosti před sebou a měl stále ruku v kapse, v níž ukrýval pistoli. *Podotýkám, že při zatčení, které provedl p. Tůma, které bylo provedeno v půl noci, jsem byl rozhodnut, že v případě, že jsem vylákán do léčky některou cizí zpravodajskou službou, použiji pistolí, které jsem měl při sobě. Po rozpoznání hlasu p. Tůmy jsem zbraně nepoužil, ačkoliv vím, jaké důsledky bych nesl v případě mé viny. Pro tyto případy mám malou pistoli, která u mě při prohlídce nebyla nalezena a na kterou jsem upozornil sám, uvedl k tomu sám zatčený.⁷⁰* Achremenko ani Pich-Tůma se o ukryté pistoli nezmiňují. *Potom jsme Novotného prohledali a našli jsme v pravé kapse jeho kabátu dvě ostře nabitě pistole r. 7.65 a 6. 35.⁷¹* Událost, k níž došlo během cesty, signalizuje překotnost okamžiku zatčení. *Po chvíli jízdy Tůma zastavil, nechal Novotného vystoupit a poručil mu, aby si lehl na silnici obličejem k zemi. Novotný poslechl, ale několikrát prosebně opakoval doslovně: „Tůmo, nezabíjej mě!“ V této pozici byl Novotný znovu prohledán, byla mu nasazena pouta a pak byl odvezen do Prahy.⁷²* Jak vidno, až v tomto okamžiku byl Novotný spoután, což mohlo souviset s jeho procitnutím z dočasného bezvědomí a obavami eskorty z možné potyčky.

Františka Novotného odvezli do objektu označovaného jako tzv. Státek v Praze-Bubenči, který využívala StB. V této budově prožila na konci

69 Archiv Jaroslava Hojdara, Franta. Poválečný osud partyzána Františka Novotného (nedatováno). Svědectví bratra Františka Novotného autorovi při osobním setkání částečně potvrdila i Novotného dcera Milada.

70 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Vyšetřovací protokol sepsaný s Františkem Novotným z 25. 8. 1948.

71 Tamtéž, f. A 8/1, inv. j. 1239, Zpráva Jana Achremenka k vraždě Františka Novotného z 9. 2. 1956.

72 Tamtéž.

40. a v první polovině 50. let 20. století řada osob (nejznámější je asi případ Ing. Petra Konečného)⁷³ podezřelých z protistátní činnosti proti komunistickému Československu muka bestiálního násilí vyšetřovatelů v čele s Miroslavem Pichem-Tůmou. Jak v roce 1962 vypověděl Václav

73 Petr Konečný (1915–1948), bývalý ústřední tajemník mládeže ČSNS byl koncem května 1948 vylákan a zajištěn StB. Jeho únos zosnoval velitel 2. oddělení politického zpravodajství Miroslav Pich-Tůma na základě neprověřené zprávy, že má mít Konečný informace o pobytu Miloslava Choce, podezřelého ze zabití mjr. Augustina Schramma. Falešnou informaci mu měl předat jeden z nejvýkonnějších agentů StB Vlastislav Chalupa (krycí jméno mjr. Král). ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Akce Skaut – výpis z protokolu Miroslava Picha-Tůmy z 5. 2. 1951. Kromě toho disponoval Pich-Tůma ještě neprověřenými údaji o Konečného kontaktech s americkým velvyslanectvím. Na podkladě těchto indicií byl odvezen na tzv. Statek. Zde byl podroben brutálním výslechům, při kterých vyšetřovatelé (konkrétně Zdeněk Hruška, který ovládal několik světových jazyků) předstírali, že jsou americkými důstojníky. Konečný byl po celou dobu vyšetřování fyzicky týrán, když nebyl vyslýchán, měl tělo stále připevněné k lůžku a ruce těsně svázané, čímž mu vyšetřovatelé trvale poškodili zdraví. Po zatčení Choce, jež se událo nezávisle na Konečného vyšetřování, ztratil Pich-Tůma o jeho osobu zájem. Dále výpis z deníku Jindřicha Veselého: *Někdy v létě přišel ke mně Plaček s důvěrným sdělením, že mají veliký malér, zaviněný „divochem“ Tůmou-Pichem. [...] Prozrazením jeho zatčení (Konečného – pozn. autora) by prý byla narušena důležitá zpravodajská hra s anglickou (americkou – pozn. autora) kontrašpionáží; do nemocnice, ani vězeňské, prý jej dát nelze atd. Je prý jediná cesta: zničit jej, jako nepřítel státu a dělnické třídy, fyzicky.* ABS, f. Inspekce ministra vnitra ČSSR 2. díl (dále jen A 8/2), inv. j. 96, Výpis z deníku J. Veselého z 19. 3. 1964. Štěpán Plaček k věci v roce 1952 dodal: *Zdá se mi, že šlo o to, že se Konečný octl v našich rukou nějakým nedopatřením a že jakákoliv vazba by odhalila, že Chalupa je v našich rukou, tj. akci „Skaut“.* (Akce Skaut, do níž byl zapojen agent provokatér JUDr. Vlastislav Chalupa, byla rozsáhlou provokací a zpravodajskou hrou StB, jejímž cílem bylo proniknout do ilegálních organizací po linii bývalé ČSNS, kontrolovat je a posléze likvidovat – pozn. autora). Příkaz k zastřelení Konečného vydal Štěpán Plaček s vědomím Jindřicha Veselého. Mezitím měl Antonín Liška z pověření Picha-Tůmy najít vhodnou starou šachtu v okolí Stříbra, kde chtěli Konečného zastřelit. Místo se ale ukázalo jako nevhodné. V první polovině června 1948 byl Konečný svázaný v kozelci naložen do kufru černého automobilu značky Ford a odvezen Liškou a Pichem-Tůmou k Banské Bystrici, kde byl u bývalého partyzánského bunkru nedaleko Tajova Pichem-Tůmou po zvolání: *jménem republiky!*⁴ zastřelen dvěma ranami do hlavy. *Na příkaz Picha-Tůmy jsem Konečnému stáhl z ruky hodinky a snubní prstýnek. Konečného zahrabal Pich-Tůma sám, když před tím jej posypal vápnem, hlavně okolo hlavy.* ABS, f. ZV, a. č. ZV-122 MV, Záznam o pohovoru s Antonínem Liškou z 10. 1. 1963. Přestože vyšetřovatel případu Jozef Kubinec při hledání ostatků Petra Konečného už v roce 1953 usiloval o součinnost Krajské správy SNB Banská Bystrica, nikdy ke spolupráci nedošlo. Ministerstvo vnitra úmyslně zadržovalo žádost na Slovensko a případ proto nemohl být došetřen. Tělesné ostatky Petra Konečného se nikdy nenašly.

Vacek, jeden z příslušníků pracujících na oddělení Picha-Tůmy: *Jakmile byl zjištěn závadový signál, bez prověřování se prováděly někdy i drastická opatření.*⁷⁴ Vina či nevína se zde proměňovaly v nepodstatné pojmy.

Na tzv. Statku byl František Novotný držen v kanceláři referenta Zdeňka Hrušky, vyšetřování a tvrdé výsledky vedl Pich-Tůma. Pro martyrium, jímž člověk na tomto místě procházel, se přiléhavá slova hledají obtížně. Oběť se ocitla v jakési díře zapomnění, izolována, bezmocná a vystavená násilnostem. Václav Vacek, který každý den přinášel Novotnému jídlo a pití, popsal, do jakého stavu zkušeného protinacistického bojovníka dostalo několikadenní vyšetřování. *Při soukromých rozhovorech mně jmenovaný říkal, že se vždy bál toho vraha Tůmy. Byl na Statku týden nebo čtrnáct dní a v poslední době byl již ve stavu šílenství a stále mluvil jen o dětech. Jednoho dne ze Statku zmizel.*⁷⁵

Miroslav Pich-Tůma trval na tom, aby byl Novotný neustále spoután na rukou a připevněn řetězem k ústřednímu topení. *Musel jsem ho i na malou stranu vodit spoutaného a obsloužit ho jako bezrukého,*⁷⁶ vypověděl v roce 1956 Achremenko. *Byl jsem přiveden do místnosti, kde byl Novotný přivázan k židli a byl dosti v zuboženém stavu,*⁷⁷ popsal v roce 1963 Josef Richter, který byl sám Inspekcí ministra vnitra šetřen kvůli zneužívání násilí a psychofarmak v případě člena národněsocialistické politické šestky Františka Račanského, osobního tajemníka prezidenta Edvarda Beneše Václava Sýkory a spol. (proces JUDr. Čupera a spol.). Dokonce i Zdeněk Řípa, když se začal v roce 1964 „rozpomínat“ na okolnosti vraždy Františka Novotného, vypovídal, že na něm byla spáchána provokace a že byl při výsleších bit.⁷⁸ Na tzv. Statek si Františka Novotného přišel osobně vyslechnout i velitel StB Jindřich Veselý, který Plačkovi posvětil provedení Novotného exemplární vraždy.

74 ABS, f. ZV, a. č. ZV-122 MV, Zápis pohovoru s Václavem Vackem z 29. 12. 1962.

75 Tamtéž.

76 Tamtéž, f. A 8/1, inv. j. 1239, Zpráva Jana Achremenka k vraždě Františka Novotného z 9. 2. 1956.

77 Tamtéž, Záznam výpovědi s Josefem Richtrem z 14. 1. 1963.

78 Tamtéž, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Zápis o výpovědi Zdeňka Řípy z 2. 10. 1964.

Kdo stál v pozadí?

Na místě je ptát se po důvodech Novotného zatčení. Těch se postupem doby vynořilo hned několik. V roce 1952 na Krajské správě StB v Hradci Králové k případu Františka Novotného vypovídal funkcionář Krajského výboru (KV) KSČ v Táboře Josef Polidar⁷⁹. Ve své výpovědi mimo jiné popsal, jak se o důvodech zatčení a smrti Novotného v roce 1948 dohadoval s tehdejší přednostou OZO v Táboře Rudolfem Šimáčkem. Oba se shodli, že *Novotný byl odstraněn proto, že příliš mnoho věděl a to se mohlo stát některým lidem nebezpečným. Usuzovali jsme tak proto, že Novotný nedlouho před zatčením setkal se se Šimáčkem v Táboře, kde mu řekl, že situace je taková, že buďto on anebo oni. [...] Když se ho Šimáček ptal, co tím myslí, bylo mu řečeno Novotným, že se to brzy doví, že zatím mu nemůže nic bližšího říci.*⁸⁰ Polidar dále naznačil, že Novotný znal velmi dobře chování a selhání některých osob z Tábora za války. Konkrétně zmínil bývalého ředitele Madety Josefa Hojdara, který v květnu 1945 patřil díky svým funkcím v KNV Tábor (místopředseda) a ONV Tábor (místopředseda) k předním tvůrcům mýtu partyzánské skupiny Táborité. Výslech Polidara podle všeho souvisel s prošetřováním údajné kolaborační okupační činnosti Josefa Hojdara, který se na počátku 50. let dočasně ocitl v nemilosti mocných.⁸¹

Již v červnu 1948 upozorňovali někteří členové KSČ v Táboře na Hojdarovy kontakty s Němci⁸² a jeho předválečné členství v agrární straně. Vedoucí tábořské SD Kurt Kritz označil ve své výpovědi z roku 1953

79 Josef Polidar (*26. 1. 1915) působil na KV KSČ v Táboře v letech 1945-1948, poté se stal vedoucím tajemníkem Okresního výboru KSČ v Dobrušce a následně zemědělským tajemníkem a zástupcem vedoucího tajemníka KV KSČ v Hradci Králové. V únoru 1953 byl funkcí na doporučení ÚV KSČ zbaven.

80 ABS, f. 325, sign. 325-108-4, Zápis o výpovědi Josefa Polidara z 22. 9. 1952.

81 Josef Hojdar byl v roce 1951 odsouzen k sedmi letům odnětí svobody za údajné delikty hospodářské povahy. V roce 1953 mu byl trest v důsledku amnestie prezidenta republiky snížen na pět roků. K prošetřování případu Josefa Hojdara se dochoval podrobný svazek, viz ABS, f. H, sign. H-456.

82 Kupříkladu Dvořák na konci nacistické okupace u Hojdara zahlédl šéfa tábořské SD Kurta Kritze. ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Záznam o pohovoru s Bohumilem Dvořákem z 29. 3. 1963.

Hojdara za „šedou eminenci“ z jižních Čech.⁸³ Shromážděné podněty hodlala StB využít na počátku 50. let, kdy byl Hojdar uvězněn. Krajské velitelství StB v Českých Budějovicích přišlo v souvislosti se shromažďováním materiálů o Ing. Jiřím Nezvalovi,⁸⁴ poválečném krajském tajemníkově a později do roku 1948 i předsedovi KSČ v Táboře, dokonce s tvrzením, že na jaře 1948 se *ujímal případu proti Hojdarovi a členům SNB z jeho skupiny František Novotný. [...] Novotný usvědčuje Hojdara, že vedl v okupaci dvojí politiku a že činnost v ilegální skupiny Vacek-Červinka (Táborité – pozn. autora) nebyla taková, jak se veřejnosti namlouvá. Akce proti Hojdarovi nabývá velkých rozměrů. Politický tajemník KSČ Švehla se marně snaží Novotného politicky umlčet.*⁸⁵ Získané poznatky byly dále došetřovány, ale s mizivým výsledkem. Zprávy se vesměs omezovaly na styky s baronem Ing. Ervínem Nádherným a potvrdily mínění některých lidí v Táboře, že *Novotný věděl mnoho věcí na Hojdara a Nezvala a proto jej nechali odstranit, aby po čase nebyla odhalena jejich činnost s gestapem.*⁸⁶

Josef Hojdar se k případu Františka Novotného otevřeně vyjádřil v květnu 1968 při ustavení přípravného výboru Sdružení čs. partyzánů a bojových složek domácího odboje. Plénu měl mimo jiné oznámit, jak po jeho zatčení na počátku 50. let Novotného vrazi začali rozšiřovat lživou zprávu, že měl jeho smrt na svědomí. Za vrahy Novotného poté označil příslušníky StB, z nichž jeden – Bohuslav Šedivý – byl prý dokonce přítomen ve sjezdovém sále, který po začátku projevu rychle opustil.⁸⁷ Již v březnu 1968 téma rehabilitace několika tábořských odbojářů zvedl Jaroslav Hojdar svým článkem v časopisu *Palcát*. V textu naznačil podivné okolnosti, za nichž František Novotný zemřel. *Nikdo nevěří a nevěřím ani já, že nešlo o vraždu. Kým? Proč? I zde je mi něco bližšího známo.*⁸⁸

83 ABS, f. 305, sign. 305-410-3, Výpověď Kurta Kritze z 26. 8. 1953.

84 Jiří Nezval (1905–1999) byl koncem března 1945 vysazen jako politický komisař s patnáctičlenným výsadem Za Prahu do protektorátu. Desant operoval na Kamenicku a navázal spojení s Tábority.

85 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Zpráva Krajského velitelství StB České Budějovice z 30. 6. 1952.

86 Tamtéž, Zpráva Krajského velitelství StB České Budějovice ve věci Františka Novotného (nedatováno).

87 *Archív Jaroslava Hojdara*, Franta. Poválečný osud partyzána Františka Novotného (nedatováno).

88 Jaroslav Hojdar, *Rehabilitace odbojových pracovníků*, *Palcát*, 1968, č. 13, s. 3.

Druhá verze, jež se v souvislosti s prověřováním Novotného vraždy objevila, ukazovala ke Štěpánu Plačkovi a jeho válečné minulosti. Dne 17. prosince 1968 obdržel vyšší vojenský prokurátor z Příbrami pplk. JUDr. Otto Vajnlich anonymní dopis od údajného dlouholetého zaměstnance ministerstva vnitra. Pisatel reagoval na hojně otiskované zprávy o procesu proti sedmi bývalým příslušníkům bezpečnosti. Ve svém šestistránkovém dopise rozebírá okolnosti některých vražd, za nimiž stála StB. K případu Františka Novotného, jehož charakterizuje jako čestného partyzána a poctivého komunistu, si podle svých slov po léta skládal kousek po kousku mozaiku. Z té mu vyšla teorie, podle níž měl František Novotný objevit doklady, usvědčující Štěpána Plačka ze spolupráce s gestapem z doby jeho působení v Židovské náboženské obci a později v roce 1945 při tajném pobytu v plicním sanatoriu Na Pleši. Argumenty pro jeho tvrzení měly dodat výsledky Kamila Pixy z obranného zpravodajství a bývalého zástupce velitele III. sektoru velitelství StB Jiřího Čermáka. Stejní svědci měli potvrdit, jakým způsobem s informacemi Novotný naložil a komu z nejbližších spolupracovníků se s nimi svěřil. Citlivé informace se ovšem podle anonyma – *z obavy před možným nařčením z piklů proti svým představeným nebo z vypočítavosti*⁸⁹ – dostaly k Plačkovi. O životě Novotného poté mělo být rozhodnuto na základě neproověřených zpráv, vyhotovených spolupracovníky z agenturní sítě Štěpána Plačka „na objednávku“. Posledním tvrzením se anonym přibližuje k nejobektivnější verzi, kde se nejvíce můžeme držet faktů.

Na tzv. Statku, kde Pich-Tůma a jeho skupina sadistických vyšetřovatelů sídlila, se v srpnu 1948 ocitl agent StB Vladimír Doležal, jehož výpověď – jako jediné svědectví – vedla k tragickému konci života Františka Novotného. Vladimír Doležal se již 3. března 1948 dobrovolně zavázal ke spolupráci s StB.⁹⁰ V té době jej ale ještě neřídil Pich-Tůma, nýbrž Karel Žlábek. Naverbován byl coby redaktor *Svobodného slova* zejména na osoby z prostředí ČSNS. Podle výpovědi Picha-Tůmy se od jara 1948 v hlášení krycí agentury začaly objevovat informace o Doležalově nehlášených stycích. V červenci 1948 se Pich-Tůma s Doležalem sešel na

89 ABS, f. A 8/2, inv. j. 96, Anonymní dopis adresovaný prokurátorovi O. Vajnlichovi z 17. 12. 1968.

90 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Zpravodajský slib č. 826 zavazující ke spolupráci s čs. bezpečnostními orgány z 3. 3. 1948.

konspirativní schůzce, ale kvůli svému hrubému jednání se o kontaktech Doležela s Novotným nic nedozvěděl. O měsíc později bylo rozhodnuto o Doležalově zadržení. V noci 20. srpna 1948 byl vylákán příslušníky StB z bytu. Spoutaný a se zavázanýma očima byl odvezen na tzv. Statek, kde jej drželi v jedné z kanceláří ve třetím patře. Převážně noční výslechy prováděl Pich-Tůma. Vězněný agent byl s páskou na očích připoután rukama a nohama k pohovce, při výsleších měl pevně utažená pouta a byl přivázán k židli. *Jakmile jsem sdělil jméno Novotného, Mirek (Pich-Tůma – pozn. autora) mi sejmul pásku a odpoutal mne od židle. [...] Od té doby jsem dostával pravidelně jídlo, pití a kouření. Celkem bylo se mnou jednáno bez tělesného násilí.*⁹¹

Novotného jméno Doležal vyzradil po několika dnech, a jak je patrné z jeho výpovědi pro Inspekci ministra vnitra ze září 1964, kterou můžeme považovat za poměrně věrohodnou, Pich-Tůma měl prý z jeho sdělení mimořádnou radost. Vyšetřovaný byl odměněn obědem, pivem a cigaretami. Jaké poznatky tedy k Novotnému sdělil? K jejich seznámení došlo v červnu nebo v červenci 1948 prostřednictvím Bohumila Dvořáka. Bývalý přítel z tábořského odboje i poválečných let znal Novotného výhrady vůči komunisty prosazované zemědělské politice po vzoru sovětské kolektivizace, ze které se vytrácely sliby o zlepšování postavení pro drobná a střední hospodářství, mezi něž patřil i Novotných statek v Balkově Lhotě. Oba kamarádi se v Praze v roce 1948 občas setkávali a otevřeně spolu hovořili o neudržitelnosti poučného zřízení. Novotný měl dokonce Dvořákovi radit, aby uprchl za hranice a vyřešil tak stále se stupňující obtíže v zaměstnání.⁹²

Po seznámení s Doležalem během léta uskutečnili několik společných schůzek, některé v Novotného bytě v Krocínově ulici č. p. 3. Zpočátku se s Novotným spíše navzájem otukávali, později už mělo docházet k předání konkrétních informací, většinou ale ústně. Nyní jsme převážně odkázáni na výpovědi, které Doležal o schůzkách v průběhu let učinil. Novotný při nich údajně předal útržek jednoho z vyšetřovacích protokolů v rozsahu tří stran a žádal odvysílání zprávy o chystaných změnách v zemědělské politice v Hlasu Ameriky.⁹³ Tuto akci měl zprostředkovat

91 Tamtéž, Protokol o výpovědi s Vladimírem Doležalem ze 4. září 1964.

92 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Protokol o výpovědi s Bohumilem Dvořákem z 24. 9. 1964.

93 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Výpis z výpovědi Vladimíra Doležala ze srpna 1948.

tiskový atašé amerického velvyslanectví v Praze Joseph Chester Kolarek.⁹⁴ Styk s ním měl Doležalovi umožnit jeho redakční kolega Vladimír Hrnčíř, který se s tiskovým atašé amerického velvyslanectví dobře znal a osobně setkával již od roku 1946. Doležalovo tvrzení se v tomto neshoduje s Hrnčířovým vylíčením událostí. Ten sice v roce 1964 nevyločil, že mohl Doležala s Kolarkem seznámit, dále ale uvedl: *Skutečnost, že jsme někdy společně byli u Kolarka, se mi vybavuje spíše jako možnost, než jako určité povědomí. [...] Myslím, že jsem spojení s Američany Doležalovi nenabízel.*⁹⁵ Připustil ale předání obálky s neznámým obsahem, již dostal od Doležala. Zda ale šlo o zprávy od Novotného, neuvádí.

Ve stručném vyšetřovacím protokolu, který není Novotným signován, je datován 25. srpna 1948 a má rozsah půldruhé strany, nikde nenajdeme Novotného přiznání ke spolupráci s cizí tajnou službou. Pakliže byl protokol s Novotným skutečně sepsán, jak tvrdí Pich-Tůma, stalo se tak pravděpodobně bezprostředně po jeho zatčení. Novotný v něm sice potvrzuje tři až čtyři schůzky s Vladimírem Doležalem, ale odůvodňuje je *touhou odhalit nějaké spojení se zahraničím, umožňující doposud jednak útky politických exponentů, jednak útky členů bezpečnostních složek. Protože neměl jsem valné důvěry ve zpravodajskou činnost naší služby, jednal jsem na vlastní pěst. [...] Podotýkám, že jsem mu (Doležalovi – pozn. autora) neposkytl žádné informace, týkající se mé služby.*⁹⁶

Už v roce 1952 ukázaly závěry prověřovací skupiny na absenci usvědčujících materiálů o protistátní činnosti Františka Novotného. K obdobným závěrům dospěla Inspekce ministra vnitra v roce 1964, když konstatovala: *Přes vynaložení velmi značného úsilí se nepodařilo nalézt takové materiály, které by dokumentovaly skutečnou nepřátelskou činnost Novotného (kromě výpovědi Bohumila Dvořáka a Vladimíra Doležala). Podařilo se nalézt pouze anonymní protokol, sepsaný údajně s Františkem Novotným, který však je v rozporu s některými tvrzeními Vladimíra Doležala.*⁹⁷

94 Joseph Chester Kolarek (1915–1987) se po válce stal tiskovým atašé a ředitelem USIA (United States Information Agency) v Praze. V dubnu 1950 byl na základě nóty ministerstva zahraničních věcí vyhoštěn. Stalo se tak v souvislosti s vykonstruovaným politickým procesem se dvěma zaměstnanci americké ambasády v Praze.

95 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Protokol o výpovědi s Vladimírem Hrnčířem z 6. 10. 1964.

96 Tamtéž, Vyšetřovací protokol sepsaný s Františkem Novotným z 25. 8. 1948.

97 Tamtéž, Zpráva o případu likvidace Františka Novotného z 2. 12. 1964.

Miroslavu Pichu-Tůmovi ale Doležalova výpověď stačila. Jakmile identifikací Novotného fotografie ověřil u Doležala jeho totožnost, okamžitě bez dalšího prověřování byla spuštěna akce. Vladimír Doležal dokonce z místnosti, ve které byl držen, okénkem pozoroval, jak zatýkácký komando přivleklo Novotného na tzv. Statek. *Později jsem jej slyšel za dveřmi své místnosti, když byl odváděn na kloset a později jsem se dozvěděl od Mirka (Picha-Tůmy – pozn. autora), že byl zastřelen na útěku.*⁹⁸ Když se zprávu o zastřelení Novotného Pich-Tůma telefonicky dozvěděl, obrátil se na Doležala, jehož právě vyslychal, a řekl mu: *Tak vidíš, pane redaktore, Novotný byl zastřelen při pokusu o útěk a toho jsi vinen ty, jelikož jsi jej udal.*⁹⁹

Po několika dnech¹⁰⁰ došlo k převozu Františka Novotného do uzavřeného vyšetřovacího oddělení Krajského velitelství StB Praha na Pankráci. Tuto skutečnost zaznamenalo prošetřování Inspekce ministra vnitra v roce 1956 prostřednictvím svědectví Zdeňka Hrušky,¹⁰¹ velitele referátu, jenž zpracovával drobné ilegální skupiny. Hruška našel při příchodu do své kanceláře na židli muže připoutaného k ústřednímu topení. Až od Picha-Tůmy zjistil jeho totožnost. *Zakázal mi výslovně, abych s Novotným hovořil, dával mu jídlo nebo pití a že nám další bude sděleno. Asi v 10:00 hod. dopoledne mě kpt. Pich-Tůma zavolal a dal mi příkaz, abych bez prodlení odvezl Novotného do věznice Krajského velitelství StB. Upozornil mne na to, že jde o nebezpečného zločince a že ho tudíž mám řádně střežit, aby neuprchl.*¹⁰² Na Pankráci vězně předal Josefu Volfovi. Cestou při rozhovoru s Novotným zaznamenal jeho krátký okamžik radosti, když se dozvěděl, že snad bude vyšetřování přesunuto na Krajské velitelství StB v Praze. Žel, čekala na něj anonymní cela smrti.

98 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Protokol o výpovědi s Vladimírem Doležalem ze 4. září 1964.

99 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Zpráva z výslechu s Vladimírem Doležalem ze 7. 9. 1952.

100 Miroslav Pich-Tůma hovoří o 5 až 14 dnech. Novotný byl ale celkem zadržován 13 dnů a pravděpodobně až poslední den byl přemístěn na Pankrác, jak vyplývá z výpovědi Josefa Volfa v roce 1964.

101 Zdeněk Hruška (*10. 7. 1923) nastoupil k SNB v roce 1947. Díky své dobré znalosti angličtiny sehrál roli amerického důstojníka při vyšetřování Petra Konečného na tzv. Statku. Od bezpečnosti byl propuštěn v roce 1960. Nadále až do své emigrace v roce 1967 jako zaměstnanec taxislužby a recepční v hotelu International tajně spolupracoval s StB.

102 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra I. díl, inv. j. 789, Záznam výpovědi Zdeňka Hrušky z 9. 2. 1956.

Na Pankráci absolvoval František Novotný ještě jeden krátký výslech, jehož se společně s Pichem-Tůmou zúčastnil Ladislav Zelenka. Ten si chtěl údajně ověřit hodnověrnost Novotného výpovědi, kterou učinil na tzv. Statku. Tento výslech trval asi 10–15 minut. Novotný měl svoji původní výpověď potvrdit a uvést, že očekával, že *dojde ke zvratu a že si touto protistátní činností chtěl udělat alibi pro budoucnost. Výsledek vyšetřování jsem předložil Plačkovi a vzpomínám si, že při této příležitosti jsem mluvil o tom, že takovýto zrádce by zasloužil trest smrti. Plaček k tomuto pronesl poznámku, že Řípa by takovou věc spolehlivě zařídil.*¹⁰³

Exemplární vražda v lese Tužinka

Když v roce 1952 položili vyšetřovatelé Miroslavu Pichu-Tůmovi otázku, proč se s odstraněním Novotného tak pospíchalo, odpověděl s cynickým pragmatismem: *Zde také hrála otázka místa, což svědčí o tom, že jsme jej věznili v kanceláři, až do doby, kdy byl předán Šedivému.* A druhým dechem přiznal: *V tuto dobu byla tato metoda práce soustavná.*¹⁰⁴ S návrhem na zavraždění Františka Novotného přišel Ladislav Zelenka. Stejný názor razili i jeho blízcí a bezprostřední podřízení Miroslav Pich-Tůma a Josef Čech, který byl s případem rovněž obeznámen.¹⁰⁵ Konečné rozhodnutí padlo od Štěpána Plačka, jemuž postup posvětil Jindřich Veselý. *Plaček navrhl, aby zrádce byl likvidován bez soudu. [...] Uvědomil jsem o případu a jeho řešení naše přátele (sovětské poradce – pozn. autora), chtěje znát jejich stanovisko. Jejich představitel řekl mi toto: „Vzal čert lumpa, ale používat takových metod vám pro příště nedoporučuji. Mohly by být někdy zneužity.“*¹⁰⁶ Velitel StB měl pro usmrcení Novotného dodatečně získat souhlas od generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského.¹⁰⁷ Místo zákonné cesty byla věc předána k politickému posvěcení, aniž však bylo podezření hodnověrně prošetřeno a údajná nepřátelská činnost Františka Novotného řádně zdokumentována a soudně projednána.

103 Tamtéž, Zápis o výpovědi Ladislava Zelenky z 28. 1. 1952.

104 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Dodatek k protokolu s Miroslavem Pichem-Tůmou z 28. 1. 1952.

105 Tamtéž, Výpověď Štěpána Plačka k likvidaci Novotného (nedatováno).

106 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Výpověď Jindřicha Veselého z 16. 4. 1951.

107 ABS, f. A 8/2, inv. j. 96, Výpis z deníku J. Veselého z 19. 3. 1964.

Pro „potrestání“ byli vybráni příslušníci Krajského velitelství StB v Praze, k nimž Plaček osobně doporučil Zdeňka Řípu, bývalého zkušeného zpravodajce a spolupracovníka Bedřicha Pokorného. Ústní rozkaz dal Plaček Řípu mezi čtyřma očima ve své kanceláři, přičemž Řípu upozornil, aby se druhý den ráno v Bartolomějské ulici zastavil pro eskortu. Miroslav Pich-Tůma se rozjel ke krajskému veliteli StB v Praze Bohuslavu Šedivému a tlumočil mu žádost svých nadřízených. Zdůraznil, že případ nelze řešit soudně, neboť *soudy nejsou dosud v tom stavu, aby takový případ zrady uvnitř vlastních řad dovedly rychle vyřešit, aby byl výstrahou a poučením pro všechny ostatní.*¹⁰⁸ Šedivý pro úkol vybral Bořivoje Vávru a Josefa Volfa, u nichž se domníval, že jej splní dobře a bez obavy z vytržení. U Plačka si ještě telefonicky ověřil jeho souhlas, a přestože byl ujistěn, že jde o rozkaz, odjel si Novotného vraždu dát ještě posvětit na velitelství StB. Jindřichem Veselým byl ale odbyt strohým konstatováním, aby kolem věci nevedl zbytečně moc řečí, a ať splní rozkaz: *Kdyby to bylo v Brně, tak je to okamžitě bez řečí provedeno*, dodal Veselý.¹⁰⁹

Vávra s Volfem byli svým velitelem detailně poučeni, jak mají akci provést. Františka Novotného měli zastřelit „na útěku“ pod zástěrkou eskorty do Tábora v lese nedaleko Benešova.¹¹⁰ Šedivý neopomenul podřízené poučit o okolnostech, za jakých může být použita střelná zbraň a pověřil eskortující, aby jej bezprostředně po splnění rozkazu přednostně telefonicky informovali.

Po páté hodině ranní 7. září 1948 zastavil černý služební vůz Tatra 57 B před oblastní úřadovnou StB v Bartolomějské ulici v Praze. K řidiči přisedli Vávra s Volfem a společně odjeli na Pankrác, kde eskortující příslušníci ve věznici převzali Františka Novotného. Přibližně v půl šesté se eskorta se spoutaným vězněm na zadním sedadle vydala směrem na Benešov. Poprvé vůz zastavil 15 kilometrů za Prahou, aby si jeden z eskortujících společně s Novotným mohli odskočit. Řípa si při té příležitosti všiml, že eskortovaný vězeň nemohl téměř chodit a těžce našlapoval,¹¹¹ což se ukázalo při následném vyšetřování jako slabý moment

108 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Vyjádření Bohuslava Šedivého k případu Novotný z 11. 2. 1956.

109 Tamtéž.

110 Tamtéž, Výpověď Bohuslava Šedivého z 25. 2. 1952.

111 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Zápis o výpovědi Zdeňka Řípy z 2. 10. 1964.

zinscenovaného útěku. Kousek před Benešovem, kde byl vedle silnice les, dala eskorta řidiči znovu pokyn, aby zastavil a společně s vězněm vystoupili. Nyní Vávra s Volfem popisují podle naučené legendy, jak na vodícím řetízku doprovázeli vězně do lesa, aby mohl vykonat velkou potřebu. Při stahování kalhot, kdy mu byl uvolněn řetízek, se měl František Novotný nečekaným trhnutím vysmeknout a dát se na útěk. Oba pak shodně tvrdili, jak jej s asi desetimetrovým odstupem pronásledovali a asi po 80 metrech běhu a neustálého volání *Stůj, nebo střelím!*, a dovětkem *jménem zákona*, zahájili palbu. Po dvou Volfových výstražných výstřelech začali oba z asi sedmi až deseti kroků pálit přímo na prchajícího. *Po těchto výstřelech viděl jsem, jak Novotný byv patrně zasažen, se poněkud nachýlil kupředu a po několika krocích klesl obličejem k zemi. Zběžným ohledáním jsme se přesvědčili, že jeden z projektilů zasáhl týl hlavy a že tato rána byla patrně smrtelná, protože Novotný již nejevil žádné známky života.*¹¹²

Výpovědi obou příslušníků se v podstatném shodovaly, až v závěru se Volf dopustil chyby, když při zdůvodňování, proč vězni uvolnili řetízek, hloupě sám upozornil na Novotného obtížnou chůzi. *Novotný před tím chodil neobyčejně těžce, stěžoval si na revma a vůbec působil dojmem, jakoby měl nemocné nohy. V okamžiku, kdy se, jak již uvedeno, z uvolněného řetízku vytrhl a dal se na útěk, prchal neobyčejně rychle, takže chycení jeho nebylo již ani v mých ani ve Vávrových silách.*¹¹³ Tělo Františka Novotného bylo při ohledání místa nalezeno asi 130 kroků od silnice do hloubky lesa, kam by obtížně chodící člověk, pronásledovaný zdravými a zdatnými¹¹⁴ příslušníky bezpečnosti, těžko doběhl. Na Volfovu chybu při fabulované výpovědi upozornil hned při prvním prošetřování případu v roce 1951 jeho velitel Bohuslav Šedivý, jenž připomněl, že i kriminalisté měli jisté pochyby, zda se událost odehrála tak, jak ji popisovali eskortující.¹¹⁵

K reálnému průběhu politické vraždy se Vávra s Volfem přiblížili až v roce 1964, kdy vypovídali před Inspekcí ministra vnitra. Oba doznali, že zastávka na 36. kilometru státní silnice z Prahy do Benešova byla

112 Tamtéž, Zápis o výpovědi Bořivoje Vávry ze 7. 9. 1948.

113 Tamtéž, Zápis o výpovědi Josefa Volfa ze 7. 9. 1948.

114 Velitel Šedivý měl podle Vávry jeho i Volfa označit za „sekáče“ a vybrat je pro jejich naprostou spolehlivost a fyzickou zdatnost.

115 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Výpověď Bohuslava Šedivého z 25. 2. 1952.

předem naplánovaná, s Novotným odešli asi 40 až 80 metrů – zde se výpovědi drobně rozcházejí – od silnice, kde byl zezadu bez jakéhokoli varování a nic netušící Vávrou zastřelen. *Řekli jsme Novotnému, že půjdeme kus do lesa, abychom nemuseli stát na silnici do té doby, než bude vůz opraven (Řípa předstíral poruchu automobilu – pozn. autora). Poté jsme skutečně odešli od vozu do lesa. Vpředu šel Novotný, za ním asi pět až osm kroků Vávra a za Vávrou asi tři kroky poněkud vpravo jsem šel já. Po ujití asi čtyřiceti kroků od silnice střelil Vávra první ranou Novotného do zad a druhou ranou do hlavy. Já jsem v tomtéž okamžiku vystřelil několik ran do vzduchu. [...] Já jsem střílel do vzduchu z toho důvodu, aby to vypadalo, jako že Novotného pronásledujeme při pokusu o útěk.*¹¹⁶ Rovněž Vávra v roce 1964 doznal, jak k vraždě skutečně došlo a že smrtelný zásah vyšel, jak prokázala i kriminalistická expertiza z jeho pistole.

Po zastřelení Františka Novotného zůstal Volf na místě a Vávra odjel podle pokynů s Řípou do Benešova na stanici SNB, odkud telefonicky informoval svého velitele Bohuslava Šedivého. Ten před osmou hodinou ranní vyrozuměl pražskou kriminálku a společně se vydali na místo činu. Vyšetřování vedl Jaroslav Samek s kolegou Peškem,¹¹⁷ kteří přes uváděné pochybnosti vyhodnotili událost jako zastřelení na útěku. Jejich hypotézu nikterak nezpochybnili ani přivolání lékaři po ohledání těla. Státním městským lékařem MUDr. Antonínem Konopčíkem a praktickým železničním lékařem MUDr. Josefem Pillerem z Benešova bylo zjištěno, že František Novotný byl *zasažen dvěma ranami, z nichž jedna byla vedena do týla hlavy, kde byl vstřel, a v koutku levého oka nastal výstřel. Tato rána byla vedena poněkud z delší vzdálenosti, neboť místo vstřelu nenese stopy po ožehnutí. Rána tato byla smrtelná a ani přivoláním okamžité lékařské pomoci nedala se smrt Novotného odvrátit. Druhý vstřel byl nalezen zevně pod pravou lopatkou ve výši 6. žebra a výstřel byl zjištěn na oblouku žeber vpředu dva prsty od čáry (roviny – pozn. autora) mediální vpravo asi 13 cm pod vstřelem. Z toho lze usuzovat, že Novotný při útěku byl první ranou zasažen do hlavy, přičemž se značně zaklonil dozadu a právě v tom okamžiku byl zasažen druhou ranou, což pak budí dojem, jakoby byl střelen*

116 Tamtéž, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Zápis o výpovědi sepsaný 1. 10. 1964 s Josefem Volfem.

117 Bohuslav Šedivý se v roce 1952 zmiňuje ještě o jednom vyšetřovateli, který se měl jmenovat Slanička. v Záznamu o ohledání místa činu se ale jeho jméno nevyskytuje.

*shora dolů.*¹¹⁸ Oba lékaři se v přítomnosti okresního soudce Karla Bognera usnesli, že nebudou navrhovat provedení soudní pitvy.

Na místě činu byly zajištěny tři nábojnice a jedna střela, které společně s oběma pistolemi značky ČZ vzor 24 (Vávry a Volfa) byly předány ke kriminalisticko-technickému zkoumání. Postavení jednotlivých aktérů a nálezy nábojnic a střely popisoval podrobný grafický náčrtek. Celkem z Vávrovky pistole vyšly dva výstřely, Volf vystřelil třikrát. Závěry balistické expertizy nic mimořádného neodhalily. V listopadu 1948 shledal zemský velitel SNB postup při užití zbraně jako správný.

Bohuslav Šedivý byl potěšen, jak rychle a ke spokojenosti StB byla věc uzavřena. Rovněž v lese Tužinka se vyšetřování od původního plánu nikam neodchýlilo a tak mohl společně s kriminalisty odjet zpět do Prahy. Volfa s Vávrou do Prahy odvážel Řípa, z jehož výpovědi učiněné v roce 1964 vyplývá, že oba vrazi během cesty mocně popíjeli alkohol a hádali se, kdo umí lépe střílet.¹¹⁹

Ještě téhož dne, kdy byl pětatřicetiletý František Novotný v lese Tužinka zavražděn, zkresleně informoval vedoucí útvarů politického zpravodajství ministerstva vnitra Štěpán Plaček přednostu sektoru III/Ad (administrativní) Karla Černého o Novotného případu. *Agenturní cestou bylo zjištěno, že se dopustil zrady, že vydal agentovi cizí zprav. služby důležité zprávy pocházející z našeho úřadu. Novotný byl zatčen, usvědčen a protokolárně se přiznal. Protokoly nacházejí se v příslušném referátě. Dne 7. 9. t. r. bylo nutno provést eskortu zatčeného za účelem jisté konfrontace. Podle hlášení OStB Praha pokusil se eskortovaný o útěk a muselo být použito střelné zbraně. Novotný svému zranění podlehl.*¹²⁰ Ke zprávě je připsán dodatek, podepsaný velitelem 2. oddělení politického zpravodajství Ladislavem Zelenkou, aby bylo tajným oběžníkem všem zaměstnancům sektoru III/Aa a zaměstnancům všech Z referátů (referátů politického zpravodajství) oznámeno, že v případě Novotného se jednalo o *zradu ve vlastním aparátě*. Tak se pro výstrahu ostatním také stalo.

118 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Závěrečná zpráva vrchního kriminálního inspektora Jaroslava Samka z 10. 9. 1948.

119 Tamtéž, Zápis o výpovědi Zdeňka Řípy z 2. 10. 1964

120 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Zpráva přednosty sektoru III/Aa z 7. 9. 1948.

Pohřeb

Po odvezení manželza z Balkovy Lhoty Alžběta Novotná ani její švagr už nedokázali usnout. První ranní telefonát na táboorskou bezpečnost nic neobjasnil. *To je u našeho řemesla normální. Jak vám ho odvezli, zase vám ho přivezou*, konejšili ji.¹²¹ Když se nikde nemohla domoci žádných zpráv, rozjela se do Prahy, kde byla odbyta, že manžel je na dovolené. Po dnech marného čekání zažila 7. září 1948 šok. Po příjezdu do Tábora potkala příslušníky bezpečnosti a jeden z nich jí na ulici oznámil: *Paní Novotná, Frantu zastřelili u Benešova*.¹²² Odpoledne už prý o Novotného smrti věděl celý Tábor. Druhý den, 8. září 1948 dopoledne, přišel k Novotným příslušník bezpečnosti z Tábora s oficiální zprávou: *Váš manžel je mrtvý, leží v márnici v Benešově a můžete si ho pohřbít*.¹²³

Případ směřoval k rychlému uzavření. Ještě 7. září 1948 byli vrchním inspektorem Jaroslavem Samkem z pražské kriminální ústředny vyslechnuti Volf s Vávrou a o den později i Řípa. Mrtvé tělo Františka Novotného bylo po skončení ohledání odvezeno do městské márnice v Benešově.¹²⁴ Případ převzala vojenská prokuratura a události nabraly až nečekaně rychlý spád. Během 8. září 1948 byl učiněn Jaroslavem Samkem záznam, kterým aktuárářský ředitel Zdeněk Řípa z ministerstva vnitra – ano jde skutečně o řidiče eskorty – dal telefonický souhlas k vydání mrtvého těla. Zajímavá je kriminalistova poznámka: *Tento dotaz byl učiněn proto, aby nebylo rušeno vyšetřování jmenovaného ministerstva*.¹²⁵ Jak vidno, vyšetřovaný (Řípa) dával pokyny vyšetřovateli (Samkovi). Zároveň až zaráží, jak si museli být pachatelé a jejich velitelé jisti neprůstřelností své verze o „zastřelení na útěku“, když neváhali vydat rodině tělo Františka Novotného, jehož obličej byl viditelně poznamenan smrtelným průstřelem.

Ještě téhož 8. září 1948 byl vyzooměn Okresní soud trestní v Benešově s tím, že vojenský prokurátor netrvá na soudní pitvě a mrtvé tělo Františka Novotného může být po přihlášení ihned vydáno pozůstalým.

121 J. Hojdar, *Výstraha nám všem. Původní rozhovor s manželkou zavražděného F. Novotného*, Palcát, 1969, č. 7, s. 2.

122 Tamtéž.

123 *Archiv autora*, rozhovor s Miladou Filipovou, rozenou Novotnou, z 18. 1. 2017.

124 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Záznam o ohledání místa činu ze 7. 9. 1948.

125 Tamtéž, Záznam o vydání mrtvolky z 8. 9. 1948.

Následovalo oznámení Oblastní kriminální úřadovně v Táboře, jmenovitě krim. ček. Josefu Čapkovi, který měl pozůstalé informovat, kde se tělo nachází a že si ho mohou převzít. Převoz na žádost Alžběty Novotné zajistil pohřební ústav pana Průchy z Tábora. Rakev zůstala až do konání pohřbu v domě smutku v Balkově Lhotě. Těžko si dokážeme představit, co nejbližší rodina prožívala při jejím otevření. V jedné z kapes manželka našla kapesník s uzlíčkem, který dodnes uchovává dcera Milada na otcovu památku. Uzel na kapesníku vnímala s matkou a bratrem jako vzkaz, aby drželi pohromadě.

Dne 10. září 1948 vykonal farář František Rabiška pohřební obřady. Účast lidí byla vzhledem k okolnostem smrti nečekaná. Sousedé a přátelé se ale nebáli a přes viditelnou přítomnost příslušníků StB hojně přicházeli – branou s nápisem: *Na prahu věčného klidu* – na vesnický hřbitov k poslednímu rozloučení. Shodou okolností se nedaleko, v Sezimově Ústí, téhož den konalo slavnostní uložení ostatků prezidenta Edvarda Beneše. V tento den jakoby symbolicky na obou pietních místech definitivně odešly poslední zbytky ideálů demokracie a humanity, na nichž byla založena Československá republika.¹²⁶

Po manželově vraždě se paní Alžběta na čas ocitla bez prostředků. Záhy se musela s dětmi nuceně vystěhovat z tábořského bytu a vrátit se do Balkovy Lhoty, kde stále žili manželovi rodiče František a Růžena Novotní, kteří ji nejen poskytli přístřeší, ale s dětmi ji též hmotně podpořovali. Nezištná pomoc přicházela i od sousedů a přátel. Paní Alžběta se tak alespoň snažila vypomoci při obstarávání dobytka, pomáhat na polích a při chodu domácnosti. Jak se dozvídáme z její žádosti adresované v roce 1949 na ministerstvo národní obrany, pobírala 1 700 Kčs vdovské penze,¹²⁷ což na tehdejší dobu byl slušný příjem. Když se švagr rozhodl oženit, usoudila, že je pravý čas zkusit štěstí a poohlédnout se po novém domově.

První roky našla díky pomoci faráře Jaroslava Vrhela zázemí v bývalé pekárně s obchodem v Čekanicích (dnes místní část města Tábor), kde

126 Parafrazovaný výrok napsal po Benešově abdikaci britský velvyslanec Pierson Dixon. Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*, Praha 2008, 698–699.

127 VÚA – VHA, f. 255, žádost Alžběty Novotné o osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb. podaná za tragicky zesnulého manžela Františka Novotného, Žádost Alžběty Novotné adresovaná ministerstvu národní obrany z 23. 3. 1949.

prožila s dětmi asi tři léta, během nichž pracovala na dělnickém místě v masně. Dále nechme vzpomínat dceru Miladu. *Pak jsme se odstěhovali do Tábora do rozděleného bytu se společným záchodem, kde jsme obývali jednu místnost. Až později se vystavěl pečovatelský dům v Táboře, tak tam maminka dostala byt a bratr si postavil v Táboře družstevní.*¹²⁸ Alžběta Novotná poté celý život vařila v řeznictví a učňovské výrobě lahůdek U Huderů na hlavní tábořské třídě. Nikdy už se znovu neprovdala. Dcera Milada po studiích pracovala na MNV v Táboře jako úřednice, syn Vladimír po dokončení průmyslové školy odešel pracovat do Prefy Olomouc. Po absolvování prezenční vojenské služby našel uplatnění v národním podniku Pal – Jiskra Tábor, kde se vyráběly zapalovací svíčky.

Úřednická liknavost versus neutuchající víra v očistění člověka

*Nechci Vám vypisovat, do jaké situace jsem se po zastřelení manžela, s dvouletou dcerou a sedmiletým synem, dostala. Dnes je mi pětasedmdesát let a ráda bych se manželovy rehabilitace dočkala, proto se na Vás obracím o pomoc,*¹²⁹ napsala v únoru 1991 Alžběta Novotná tehdejšímu ministru spravedlnosti. Případ rehabilitace Františka Novotného nám demonstruje laxnost, někdy přecházející až v úmyslný nezájem, státních institucí, jež nevyvíjely dostatečnou snahu na objasnění a napravení zločinů komunistického režimu. Tento přístup prohluboval po listopadu 1989 v postižených rodinách nedůvěru ke státním institucím a zbavoval je víry v objasnění a napravení často stále živých křivd minulosti.

Případ vraždy Františka Novotného byl od 50. do 80. let 20. století projednáván hned několikrát. Když se před Alžbětou Novotnou otevřela v roce 1990 možnost zahájit nový proces manželovy rehabilitace, obrátila se 10. dubna 1990 se žádostí na federálního ministra vnitra. Obratem jí byl zaslán k vyplnění dotazník pro potřeby centrální rehabilitační komise uvedeného ministerstva. Dne 8. května 1990 vyplněný dotazník odeslala. Po dvou měsících, 4. července 1990 obdržela oznámení o přidělení jednacního čísla s tím, že po posouzení a prověření materiálů bude informována o dalším postupu. Když během dalších pěti měsíců žádné vyrozumění

128 *Archív autora*, rozhovor s Miladou Filipovou, rozenou Novotnou, z 18. 1. 2017.

129 *ABS*, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4331/I., František Novotný, Dopis Alžběty Novotné adresovaný na ministerstvo spravedlnosti z 5. 2. 1991.

neobdržela, dotazovala se paní Alžběta 6. prosince 1990 předsedy rehabilitační komise, jak záležitost postupuje, ale další dva měsíce nepřišla odpověď. V únoru 1991 se tedy odhodlala oslovit ministra spravedlnosti, jak jsme zmínili výše. Znovu marně. Míra trpělivosti Alžběty Novotné se vyčerpala v prosinci 1991, kdy adresovala na ministerstvo vnitra stížnost ohledně průtahů při rehabilitaci jejího manžela.

K projednání Novotného případu rehabilitační komise ministerstva vnitra ČSFR přistoupila až v listopadu 1992. Tříčlenný senát rehabilitační komise na základě posouzení a projednání žádosti paní Alžběty Novotné konstatoval, že důvodem ukončení služebního poměru jejího manžela bylo jeho zavraždění. Proto doporučil ministru vnitra vydat osvědčení o mimosoudní rehabilitaci pro žadatelku a zaslat jí omluvný dopis,¹³⁰ což ministr Petr Čermák udělal. *Přijměte prosím omluvu jménem bývalého ministra vnitra ing. Langoše i mé administrativy za nezodpovězení Vaší stížnosti ze dne 4. 12. 1991 a za skutečnost, že Váš manžel nebyl do dnešního dne rehabilitován. Neprodleně napravuji příkoří Vám způsobené plnou rehabilitací Vašeho zemřelého manžela p. Františka Novotného, včetně jeho povýšení „In memoriam“.*¹³¹

Františku Novotnému bylo ministrem navrženo povýšení z praporčíka na kapitána. Zároveň ministr Čermák rozhodl, vzhledem k hrůzným okolnostem, jak sám uvedl, o osobním předání Osvědčení o rehabilitaci pracovníky rehabilitační komise.

Šťastný konec se ovšem nekonal a paní Alžběta musela nadále podstupovat nekonečnou administrativní bitvu, tentokrát o vyměření výše vdovského důchodu po zavražděném manželovi a získání odškodného. Důvodem tahanic se stala formulace § 21 zákona č. 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích, kde se v odstavci 1) praví: *Za neplatný se pro účely tohoto zákona považuje právní úkon, jímž došlo v rozhodném období ke skončení pracovního poměru z důvodu politické perzekuce nebo postupu porušujícího obecně uznávaná lidská práva a svobody.*¹³² Pracovníci Hlavního týlu pro Policii ČR, kteří dostali věc k vyřízení, totiž dospěli k závěru, že *v daném případě nedošlo k ukončení služebního poměru z důvodů,*

130 Tamtéž, Záznam o rehabilitačním řízení z 6. 11. 1992.

131 Tamtéž, Omluva ministra vnitra adresovaná Alžbětě Novotné z 13. 11. 1992.

132 *Zákony pro lidi*, viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-87> (citováno k 8. 1. 2021).

uvedených v citovaném zákonném (sic) ustanovení.¹³³ Členové rehabilitační komise prostřednictvím ministra Petra Čermáka považovali postup pracovníků Hlavního týlu pro Policii ČR za skandální a naprosto necitlivý k pozůstalé vdově a žádali pro ni nápravu, již se ale podle dochovaných materiálů pravděpodobně nedočkala.¹³⁴

Zločinný systém a jeho nohsledi

Postup prokuratury a dalších orgánů, které mohly rozhodnout o trestním stíhání pachatelů (spolupachatelů) vraždy Františka Novotného směřoval v průběhu let tzv. do ztracena. Do případu, odhalujícího zločinné metody bezpečnosti, opakovaně zasahovalo stranické vedení. Po prošetřování ve věci Miroslava Picha-Tůmy a dalších v roce 1953 a při došetřování trestní věci Štěpána Plačka v letech 1953–1954 rozhodl politický sekretariát ÚV KSČ svým usnesením z 28. července 1953 uzavřít případ takto: 1) *Soudně stíhat jen ty orgány StB, kteří jsou již ve vazbě pro další zločiny* (tedy pouze Plačka a Picha-Tůmu – pozn. autora). 2) *Soudně nestíhat další orgány, avšak propustit ty, kteří pracují v bezpečnosti.*¹³⁵ Vzhledem k tomu generální prokurátor doporučil, aby trestní řízení bylo zastaveno. Aby mohla být politická směrnice o nestíhání zúčastněných osob (Ladislav Zelenka, Antonín Liška, Bohuslav Šedivý, Bořivoj Vávra, Josef Volf, Josef Čech, Zdeněk Řípa, Otmar Kašina, Jindřich Veselý, Zdeněk Čepelka, Karel Malena, Jaroslav Jindra a další)¹³⁶ z pohledu trestního práva legalizována, navrhl v roce 1954 generální prokurátor z popudu

133 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 4331/I., František Novotný, Zpráva Hlavního týlu pro Policii ČR adresovaná rehabilitační komisi federálního ministerstva vnitra z 15. 12. 1992.

134 Poslední dochovaný dokument týkající se finančního narovnání pro Alžbětu Novotnou je datován 15. 4. 1993 a ředitel Hlavního týlu v něm potvrzuje závěry, k nimž došli jeho podřízení v polovině roku 1992.

135 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1233, Souhrnná zpráva o jednání politického byra ÚV KSČ v případech Novotného, Konečného a Wiesnera z 25. 8. 1964. Dne 23. 7. 1953 předložil ministr národní bezpečnosti Karel Bacílek politickému sekretariátu ÚV KSČ zprávu o některých případech zločinných metod StB v letech 1948–1949, na základě které bylo usnesení přijato. Milan BÁRTA, *Inspekce ministra vnitra v letech 1953–1989. Výběr dokumentů*, Praha 2009, s. 48–51.

136 Všichni uvedení příslušníci ministerstva vnitra se podíleli na vraždách Petra Konečného a Františka Novotného nebo na násilí, v jehož důsledku zemřel Bedřich Wiesner.

hlavního vojenského prokurátora, předložit prezidentu republiky podnět k udělení abolicie pro všechny zúčastněné. Sama komunistická prokuratura tak interně přiznala závažnost trestných činů příslušníků své bezpečnosti a snažila se je legalizovat amnestií prezidenta.

Vládnoucí politická garnitura ani nadále nejevila zájem vraždy, zabití a týrání nevinných lidí potrestat. V roce 1955 Politické byro ÚV KSČ¹³⁷ znovu odmítlo trestně stíhat Josefa Čecha¹³⁸, Ladislava Zelenku, Antonína Lišku a Otmara Kašinu. Návrh usnesení odkazuje na neúčelnost jejich trestního stíhání po sedmi letech, pochvalně se vyjadřuje o jejich zapojení do pracovního procesu v občanském životě (v případě Zelenky a Kašiny) a o jejich odpovědném plnění funkcí (pplk. SNB Čecha ve funkci zástupce náčelníka VIII. správy MV a mjr. Lišky ve funkci zástupce náčelníka II. správy MV) u ministerstva vnitra. Major Antonín Liška, který se s Pichem-Tůmou přímo účastnil zavraždění Petra Konečného, byl přece jenom nakonec propuštěn, ale toť vše. Naopak Politické byro ÚV KSČ stálo v pozadí za podmíněčným propuštěním Štěpána Plačka v dubnu 1957, následně v listopadu téhož roku byl z výkonu trestu podmíněčně propuštěn i Miroslav Pich-Tůma.

Oba propuštění s bohorovností sobě vlastní navíc v roce 1964 požádali o přezkoumání zákonnosti svého odsouzení, čímž sice ničeho nedosáhli, ale mimoděk spustili další přezkoumávání dosud neukončeného vyšetřování. Generální prokurátor se 8. dubna 1964 obrátil přímo na ministra vnitra Lubomíra Štrougala, pro něhož náčelník Inspekce ministra vnitra vypracoval o případech Novotný, Konečný a Wiesner podrobnou

137 V Politickém byru ÚV KSČ (zvolené 15. 6. 1954) zasedali: Karol Bacílek, Rudolf Barák, Alexej Čepička (uvolněn 1956), Jaromír Dolanský, Zdeněk Fierlinger, Václav Kopecký, Antonín Novotný, Viliam Široký a Antonín Zápotocký (zemřel 1957). Viz František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*, Praha 2010, s. 244.

138 Josef Čech (1912–1988) patří mezi pachatele nejzávažnějších zločinů v řadách StB. Brzy po svém přijetí do služeb ministerstva vnitra (1946) byl postupně zařazen na několik velitelských funkcí v sektoru politického zpravodajství. V letech 1954–1963 zastával funkci náčelníka VIII. správy ministerstva vnitra. Patřil k vůbec nejdéle sloužícím aktérům politických vražd a zabití z přelomu 40. a 50. let (Novotný, Konečný, Wiesner). Osobně se též podílel na vyšetřování P. Josefa Toufara. Proces se sedmi bývalými příslušníky StB, který byl zahájen v roce 1968, nesl právě po něm označení Josef Čech a spol. Více *Biografický slovník náčelníků operativních správ Státní bezpečnosti v letech 1953–1989*, Praha 2017, s. 207–211.

zprávu. A byl to právě tehdejší ministr vnitra, kdo v březnu 1965 rozhodl *neprovádět žádná opatření a ponechat věc v klidu. Žádné materiály v této věci nepředávat Generální prokuratuře.*¹³⁹ Věc ležela až do roku 1968 tzv. u ledu. Až v březnu 1968 informoval hlavní vojenský prokurátor generálního prokurátora, že *přes dvojí urgenci dosud ministerstvo vnitra neodpovědělo na dopis z dubna 1964.*¹⁴⁰

Pražské jaro 1968 otevřelo nakrátko prostor pro medializaci a debatu o amorálních a nelidských zločinech komunistické bezpečnosti a justice na konci 40. a v první polovině 50. let.¹⁴¹ Konat zvolna začala vojenská prokuratura i soudní orgány. Ve dnech 12. až 19. prosince 1968 probíhalo před Vyším vojenským soudem v Příbrami hlavní líčení proti sedmi bývalým příslušníkům bezpečnosti. Obžalováni pro trestný čin zjednatelství k vraždě a z trestného činu vraždy byli Josef Čech, Ladislav Zelenka, Antonín Liška, Miroslav Pich-Tůma, Bohuslav Šedivý, Bořivoj Vávra a Josef Volf.¹⁴² Proces, který po dvaceti letech otevřel okolnosti politických¹⁴³ vražd Petra Konečného a Františka Novotného, dostal od počátku

139 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1236, Úřední záznam o rozhodnutí ministra vnitra Lubomíra Štrougala z 13. 3. 1965. Na přelomu roku 1999/2000 bylo s Lubomírem Štrougalem zahájeno trestní stíhání. V roce 2002 jej soud definitivně neshledal vinným ze zneužití pravomoci veřejného činitele. Bývalý ministr vnitra a předseda vlády si po skončení soudního procesu pochvaloval perfektní práci soudu první i druhé instance. Neúspěšně skončila též snaha historika Jana Tesaře, který učinil oznámení trestného činu na Krajskou vojenskou prokuraturu v Praze již po procesu na konci 60. let.

140 Tamtéž, Zpráva o předběžném posouzení případů vraždy Petra Konečného a Františka Novotného a ubití Ing. Bedřicha Wiesnera pro hlavního vojenského prokurátora ze 4. 5. 1968.

141 K dalším případům vražd a nevyjasněných sebevražd (např. Žofie Veselíkové (1896–1948), matky operní pěvkyně Soni Červené) více Karel KAPLAN, *Nebezpečná bezpečnost*, Brno 1999, s. 156–167; ABS, f. ZV, a. č. ZV-122 MV, Svazek dokumentů č. 3 – záhadná úmrtí, sebevraždy a vraždy. Opomenout nemůžeme ani kauzu Emilie Faitové-Kolářové viz Markéta BARTOVÁ, *Emilie Faitová-Kolářová. Spolupracovnice komunistických bezpečnostních složek i jejich oběť*, Paměť a dějiny, 2020, č. 2, s. 75–94.

142 Jan KALOUS, Štěpán Plaček, s. 199.

143 Autor se kloní k názoru historiků Jana Tesaře a Oldřicha Janečka, že nešlo pouze o přešlapy a deformace jedinců, jak se celý proces snažila prezentovat stranická média, nýbrž že násilností a vražd se dopouštěli věrní, bezvýhradně oddaní stoupenci komunistického hnutí, kteří přebírali a v praxi realizovali pochybné, ba zločinné ideje tohoto hnutí. Existenci obecných, „věčných“ morálních norem jako výsledku jednotného kulturního vývoje lidstva nahradilo – definitivně s vítězstvím stalinismu – komunistické

mimořádnou publicitu. Hned 13. prosince 1968 otisklo *Rudé právo* první ze série článků s úryvkem výpovědi Miroslava Picha-Tůmy. *Nejvyšším zákonem pro mne byl zákon třídní a vždy jsem plnil pokyny svých představených. V nejvyšších místech existoval názor, že při nebezpečí prodlení je možno použít při vyšetřování násilí.*¹⁴⁴ Tentýž Pich-Tůma se během čtvrtého dne soudního přelíčení cítil uražen a žehral na tisk, neboť o něm někteří novináři začali psát jako o bestiálním vrahovi.¹⁴⁵

Prozření, natož vyústění do katarze se nedostavilo. Ve středu 18. prosince 1968 v dalším článku čteme: *Člověku se přičí věřit tomu, co slyší. Na jedné straně přiznání – ano střelil jsem ho ranou do týla, pomáhal jsem při fyzické likvidaci, věděl jsem o případu. A pak cynická prohlášení: necítím se vinen, domnívám se, že jsem sloužil správné věci, celá záležitost se mi jeví jako beztrestná.*¹⁴⁶ V obdobném duchu vypověděl 16. prosince 1968 Novotného vrah Bořivoj Vávra: *Domníval jsem se, že můj čin je beztrestný, protože jsem jej vykonal na rozkaz. A druhý z pachatelů vraždy Josef Volf dodal: Rozkaz byl pro nás zákonem.*¹⁴⁷

Proces pokračoval přes celé jaro 1969. Unikátní přímé svědectví a reflexi procesu přinesl jeho přímý účastník, historik Jan Tesař. Vypracovával totiž jeden ze znaleckých posudků, který počátkem června 1969 – tedy čtvrt roku před svým zatčením – přednesl při hlavním líčení před senátem Vyššího vojenského soudu Příbram.¹⁴⁸ Soudní jednání se konalo v budově Obvodového vojenského soudu v Praze 4 na Pankráci od 26. května do 6. června 1969, kdy bylo přerušeno do vynesení rozsudku

hnutí bojem ve prospěch strany. Mravné je tedy to, co slouží straně; je při tom logické, že určení, co je prospěšné, náleží také straně, respektive jejím představitelům. Podrobněji Jan TESAŘ, *Co počít ve vlkově břiše. Práce o vytváření struktur občanské společnosti z let 1968–1980*, Praha 2018, s. 44–51.

144 *Spravedlnost po 20 letech. Přelíčení s bývalými příslušníky STB*, Rudé právo, 13. prosince 1968, s. 4.

145 *Proces s bývalými příslušníky StB pokračuje. Vrah se urazil*, Práce, 18. prosince 1968, s. 3.

146 *Soud s bývalými příslušníky StB pokračoval výpovědi svědků*, Rudé právo, 18. prosince 1968, s. 2.

147 Jan TESAŘ, *Co počít ve vlkově břiše*, s. 41 a 43.

148 Text posudku mohl historik publikovat pouze samizdatově. V roce 1985 byl spolu s úvodem, poznámkami a dodatkem otištěn v časopise *Dialogy* (Paříž). V Česku oficiálně vyšel až v roce 2018. Viz Jan TESAŘ, *Co počít ve vlkově břiše*, s. 53–112.

17. června 1969. Senátu předsedal pplk. JUDr. Mojmír Pospíšil, žalobu zastupoval vyšší vojenský prokurátor z Příbrami pplk. JUDr. Otto Vajlich. Vyšší vojenská prokuratura Příbram vznesla žalobu pro trestný čin zjednatelství k vraždě na obviněné Ladislava Zelenku, Josefa Čecha, Miroslava Picha-Tůmu a Bohuslava Šedivého a pro trestný čin vraždy na obviněné Antonína Lišku, Bořivoje Vávru a Josefa Volfa. Před soudem vypovídali bývalý generální prokurátor JUDr. Václav Aleš, bývalý ministr vnitra Rudolf Barák, dále několik bývalých příslušníků StB. K podání svědectví se dostavili Bohumil Dvořák¹⁴⁹ a bratr Františka Novotného Jaroslav.

Většina předvolaných svědků nevyověděla k případu nic podstatného proti dřívějším výpovědím. Jen Rudolf Barák tvrdil: *Soudruh prezident Zápotocký prohlásil* (při projednávání věci v Politickém byru ÚV KSČ – pozn. autora), *že příslušníkům uvedeným ve zprávě uděluje milost,*¹⁵⁰ což ale neudělal. Pozoruhodný a odvážný pohled do projednávání vnesl historik Jan Tesař. Ve svém posudku (analýze mocenského a stranickopolitického systému) upozornil mimo jiné na nebezpečí vnějších tlaků (politických a ideologických), jimž byl soud vystaven. Hlavně ale zdůraznil: *Předně se soud za těchto okolností, ať by se tomu jakkoli chtěl vyhnout, fakticky vysloví nejen k individuální vině obžalovaných, nýbrž vynese svůj – ať jakýkoli – rozsudek nad celým systémem, v němž k projednávaným trestným činům došlo. A protože jde vlastně o první proces tohoto druhu vedený regulérně podle pravidel trestního řízení, klade to obzvlášť velké nároky.*¹⁵¹

Lidsky těžké okamžiky prožívala při soudním líčení Alžběta Novotná, které předseda senátu jako poškozené udělil slovo před závěrečnými řečmi obžalovaných. Paní Novotná, která si musela opakovaně vyslechnout nehorázné výroky obžalovaných, postrádající jakýkoli soucit, byla konfrontována s jejich ztrátou paměti a lživými tvrzeními, se omezila na krátký projev. V něm zdůraznila, jak tragicky poznamenala vražda jejího manžela celou rodinu.¹⁵² Závěrečná slova obžalovaných byla stručná,

149 Ve zprávě z hlavního líčení je chybně uveden jako Karel Dvořák.

150 ABS, f. A 8/2, inv. j. 96, Zpráva o hlavním líčení v trestní věci sedmi bývalých příslušníků StB z 19. 6. 1969.

151 Jan TESAŘ, *Co počít ve vlkově bříše*, s. 75–76.

152 Alžběta Novotná vznesla též požadavek na náhradu škody ve výši 266 814 Kčs. Při osobním setkání s dcerou Miladou v roce 2017 se autor textu mohl osobně přesvědčit,

většinou prohlašovali svoji nevinu a víru ve spravedlivý soud. Alespoň drobná omluva Alžbětě Novotné a její dceři – syn Vladimír se procesu nedožil – nebo projevení lítosti se nekonal.

Dne 17. června 1969 soud vynesl rozsudek. V širokém zdůvodnění odmítl metody, jichž obžalovaní používali jako nepřijatelné. Miroslav Pich-Tůma byl uznán vinným, ale od souhrnného trestu soud vzhledem k dřívějšímu rozsudku (15 let odnětí svobody) upustil. Ladislav Zelenka byl obžaloby zproštěn, neboť jeho osobní vinu nešlo již bezpečně doložit; u ostatních pěti obžalovaných bylo další trestní stíhání zastaveno z důvodů promlčení. Oba přímí Novotného vrazi (Vávra i Volf) tedy vyvázli bez trestu. Vyšší vojenský prokurátor podal stížnost k rozsudku v případě Ladislava Zelenky a usnesení o zastavení trestního stíhání Bohuslava Šedivého, Antonína Lišky, Bořivoje Vávry a Josefa Volfa.¹⁵³

Po odvolání prokurátora pokračovalo další dějství procesu až do roku 1970. Posledním aktérem se stal bývalý mjr. SNB Ladislav Zelenka. Vyšší vojenský soud v Příbrami jej 5. března 1970 uznal vinným z účasti při zločinu vraždy Petra Konečného, trest mu však nebyl uložen. Nejvyšší soud ČSSR 27. srpna 1970 zamítl Zelenkovo odvolání jako neodůvodněné a rozsudek soudu první instance definitivně potvrdil. Uznal sice jednu z námitek obviněného – zlý úmysl při spáchání zločinu – jako opodstatněnou, ale zároveň konstatoval, že jeho čin má *všechny znaky tzv. „zlého úmyslu“ a proto námitka odvolavatele v tomto směru nemohla být shledána oprávněnou.*¹⁵⁴

Ze soudního projednávání v letech 1968 a 1969 vyplynula ještě jedna závažná a mimořádná skutečnost. Vražda Františka Novotného totiž byla fotograficky zdokumentována a fotografie z místa činu předloženy při hlavním líčení u Vyššího vojenského soudu v Příbrami svědkovi Jozefu Kubincovi¹⁵⁵, bývalému příslušníkovi SNB, který patřil v letech 1952 a 1953 k vyšetřovatelům případů Štěpána Plačka a Miroslava Picha-Tůmy. Na tento fakt upozornil již historik Jan Kalous ve své monografii

jak bolestivě stále prožívala smrt otce, o níž se doma dlouhé roky raději nemluvalo.

153 ABS, f. A 8/2, inv. j. 96, Zpráva o hlavním líčení v trestní věci sedmi bývalých příslušníků StB z 19. 6. 1969.

154 ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 2609/1915, Ladislav Zelenka, Usnesení Nejvyššího soudu ČSSR z 27. 8. 1970.

155 Více k sobě Jozefa Kubince viz Jan KALOUS, Štěpán Plaček, s. 138–139.

o Štěpánu Plačkovi, tehdy se mu nicméně fotografie ještě nepodařilo dohledat.¹⁵⁶ Jozef Kubinec ke své svědecké výpovědi později doplnil: *Po asi hodinovém výslechu k tomuto problému mi předseda senátu předložil 2 fotografie. Tyto fotografie se shodovaly s popisem místa, jako jsem před tím vypovídal. Potom mi však byly předloženy další dvě fotografie, na které jsem se ale nepamatoval, zda jsem je viděl. Šlo o fotografie: na prvních dvou fotografiích, které mi byly předloženy, byl vyfotografován řídký les a před ním stojící auto fotografované asi z 50 metrů. Další 2 fotografie, tj. ležícího muže si nepamatuji, že jsem je kdy viděl, jak jsem to řekl soudu a již výše uvedl. Z pohovoru s Kubincem dále vysvítá, jaké fotografie měl při šetření na počátku 50. let v archivních materiálech objevit. Získal jsem z archivu nebo nějakého materiálu asi 6 volně založených fotografií pohlednicového formátu, z čehož na dvou byl vyfotografován muž obrácený k lesu a za ním krácel buď jeden, nebo dva muži. Na další z fotografií, pokud se pamatuji, byl vyfotografován muž v předklonu, jako když padá. Tyto fotografie mi u soudu předloženy nebyly. [...] K prvním dvěma fotografiím, které mi byly u soudu předloženy a na kterých je vyfotografováno stojící auto a sám les chci dodat, že mohou být totožné se dvěma fotografiemi, které jsem tehdy našel a měl. Kdo vůbec které fotografie konkrétně pořizoval, tj. ať ty, které jsou založeny jako dokument, nebo ty které jsem viděl, to skutečně nevím.*¹⁵⁷

Autorovi této studie se při přípravě textu podařilo dohledat čtyři fotografie místa činu a další indicie, částečně odhalující okolnosti jejich pořízení. Na existenci fotografií totiž ještě před Kubincem upozornil Zdeněk Řípa, řidič automobilu, v němž Volf s Vávrou převáželi Františka Novotného z Prahy do Tábora. V jeho výpovědi při šetření v roce 1964 – v roce 1951 ani v roce 1956 si na tuto skutečnost „nevzpomněl“ – poprvé zazněla závažná informace o jejich pořízení. Major Šedivý se se mnou pozdravil podáním ruky a řekl mě: „Tak jsem tady.“ Potom všichni byli eskortujícími orgány (Volfem a Vávrou – pozn. autora) zavedeni do lesa k místu, kde došlo k postřelení eskortovaného vězně. Já jsem čekal na silnici u vozu. Asi za půl hodiny se všichni vrátili z lesa na silnici. Major Šedivý mně tehdy řekl:

156 Tamtéž, s. 201.

157 ABS, f. A 8/2, inv. j. 96, Záznam pohovoru s Jozefem Kubincem z 14. 5. 1969. Protože Kubinec sám případ neuzavíral, předal prý všechné získané materiály a tedy i fotografie svému náčelníkovi Karlu Puchernovi. Ten byl ale v roce 1969 již mrtvý.

„Tak je to hotové, to víš, to jsou zkušené orgánové, zrovna jako jsi i ty zkušený.“ Pak ještě jeden orgán ofotografoval můj vůz, jak stál na silnici. Připomínám, že vůz v okamžiku fotografování již stál znovu otočen směrem na Benešov.¹⁵⁸

Existenci fotografií potvrdil ve vyjádření pro Inspekci ministra vnitra rovněž Ladislav Zelenka. *O několik dní později (po zastřelení Novotného – pozn. autora), když jsem byl v kanceláři u Plačka, předkládal mu orgán MV, na jehož jméno si nepamatuji, fotografie s poznámkou, že jsou to snímky z případu Novotný. Plaček mu na to řekl, že věc musí být předána prokurátorovi, jako každé zabití.*¹⁵⁹

A nyní se vraťme až do klíčového 7. září 1948. Ještě v tento den vypracovali pracovníci Oblastní kriminální ústředny Praha záznam o ohledání místa činu, kde byl František Novotný zastřelen.¹⁶⁰ V jeho úplném závěru se autorovi podařilo objevit další důležitou zmínku: *Místo činu bylo zakresleno a současně mrtvola ofotografována v původní poloze.*¹⁶¹ Mozaika se tedy začala pomalu skládat, ale její obraz stále nebyl zcela zřetelný. Směrodatný objev byl spojen s nálezem náčrtku a čtyř fotografií pohlednicového formátu¹⁶² s vysvětlivkami, od pracovníků Oblastní kriminální ústředny Praha, jež jsou podle všeho totožné s fotografiemi předkládanými u soudu. Zachycují: 1. Místo u lesa, kde na státní silnici ve směru na Benešov zastavila eskorta s osobním automobilem P – 33232. 2. Pozici v lese, kde Volf s Vávrou použili střelné zbraně. Na fotografii je označena poloha, kde stál při prvním výstřelu Volf, místa nalezení nábojnic a místo, kde ležel František Novotný. 3. Pohled na zastřeleného Františka Novotného v černém plášti, tmavých kalhotách a vysokých botách v původní poloze čelem k zemi. 4. Detailnější snímek Františka Novotného s označenou střelnou ranou na hlavě a v oblasti zad.¹⁶³

158 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Zápis o výpovědi Zdeňka Řípy z 2. 10. 1964.

159 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Vyjádření Ladislava Zelenky k případu Františka Novotného z 10. 2. 1956.

160 Podpisy na záznamu jsou sice špatně čitelné, ale zřejmě jej signovali kriminalisté Samek a Pešek, kteří místo ohledávali.

161 ABS, f. ZV, a. č. ZV-4 MV, Záznam o ohledání místa činu ze 7. 9. 1948.

162 Na tentýž rozměr fotografií upozorňoval vyšetřovatel Jozef Kubinec.

163 Tamtéž, Fotografie a náčrtek kriminální ústředny k případu použití zbraně orgány SNB v lese při státní silnici u Benešova dne 7. 7. 1948 (č. j. 1921/1948–T).

Zrekapitulujme si tedy, co dosud víme. Místo činu se zastřeleným Františkem Novotným bylo nepochybně vyfotografováno, s největší pravděpodobností jedním z příslušníků Oblastní kriminální ústředny Praha, jak potvrzuje záznam ze 7. září 1948 a nalezené fotografie s vysvětlivkami. Tuto verzi částečně podporuje i výpověď Zdeňka Řípy. Pakliže totiž skutečně zůstal stát u svého automobilu, jak uvádí, nemusel vidět, zda fotografování probíhalo rovněž přímo na místě vraždy Františka Novotného. Major Bohuslav Šedivý, který celý průběh vyšetřování koordinoval a na místě na něj dohlížel, si byl pravděpodobně natolik jist verzí o „zastřelení na útěku“, že nechal kriminalisty místo činu i s obětí zdokumentovat. O pořízení fotografie s automobilem se zmiňuje Zdeněk Řípa i Jozef Kubinec, do jehož výpovědi zapadá rovněž fotografie zachycující místo, kde Volf s Vávrou střídali. Otazníky tak zůstávají kolem fotografií, jež soud na konci 60. let neměl k dispozici a nalezeny nebyly ani během bádání v posledních letech. Je třeba si položit otázku, zda skutečně existovaly? Autor se kloní k názoru, že nikoli. Pakliže ano, je zřejmé, že jejich autorem by musel být někdo z trojice eskortující Františka Novotného. Jako nejlogičtější se jeví Zdeněk Řípa, který jediný nestřílel.

Ptáme-li se po účelu pořízení takových fotografií, dostáváme se do roviny spekulací, pro něž dnes již nenacházíme dostatečnou důkazní oporu.

Závěr

Komunismus v praxi konce 40. a začátku 50. let vyběloval ve zdivočelém Československu instinkty lidskosti. Návist byla povýšena na povinnost, morálka třídního boje připravovala jedince o svobodu svědomí a některé dokonce o život. Představitelé totalitní moci si uzurpovali právo na to být „bohy“, a rozhodovat o myšlení a svědomí svých „poddaných“, které si vzali za rukojmí. Lidské životy byly zaháněny do krajností, úzkost poznamenávala a dosud poznamenává celé rodiny. Patří mezi ně i rodina Františka Novotného. Děti vyrůstající bez táty, manželka, která se po většinu svého pozemského života bála otevřeně ptát po pravdě. S takto prožívanou každodenností jsme konfrontováni při rozhrabávání vychladlého popela komunistických plánů na vybudování „spravedlivější“ společnosti.

V lednu 1969 otiskla *Obrana lidu* článek „Memento k dnešku“, v němž Josef Čech jako jeden z aktérů politických vražd Petra Konečného

a Františka Novotného popsal poměry v bezpečnosti po únorovém komunistickém převratu v roce 1948: *V StB jsme nepřemýšleli o tom, zda je něco zákonné či nikoli. Předpisy a nějaké normy v té době v bezpečnosti neexistovaly. My se učili o třídním boji a ne o trestním řádu. Pojem socialistická zákonnost jsme vůbec neznali.* Bořivoj Vávra, který zastřelil v lese Tužinka Františka Novotného, k „vlasteneckým činům v zájmu republiky“ dodal: *Věřil jsem, že k usmrcení člověka není zapotřebí soudního rozsudku, že k tomu stačí příkaz představeného.*¹⁶⁴

164 *K příbramskému procesu se sedmi bývalými příslušníky STB. Memento k dnešku, Obrana lidu, 4. ledna 1969, s. 11.*

Příloha

O obou hlavních pachatelích vraždy Františka Novotného se toho v literatuře můžeme dočíst jen poskrovnu. Jako doplněk k hlavní stati zde uvádíme stručné biogramy všech čtyř osob, jež měly spáchání zločinu na svědomí.

Josef Volf (*24. 9. 1906 Stodůlky, okres Praha-západ), nadporučík SNB. V době nacistické okupace pracoval jako stavbyvedoucí u stavební firmy Klečánek a Vondrášek. Několik zaměstnanců této firmy jej po válce označilo za spolupracovníka Antonína Klečánka, který patřil k významným rezidentům SD s vlastní sítí konfidentů.¹⁶⁵ V roce 1945 vstoupil do KSČ, v červenci téhož roku nastoupil službu u SNB. V létě 1946 absolvoval základní školu SNB. Působil u Krajského velitelství StB v Praze. V roce 1947 na něj bylo podáno trestní oznámení pro násilí, kterého se měl dopustit na vyšetřované Marii Kaňkové ve sklepních prostorech v Bartolomějské ulici č. p. 10. Přímo se podílel na zavraždění Františka Novotného v lese Tužinka u Benešova. Propuštěn ze sboru byl na vlastní žádost ke konci března 1950. Po odchodu ze služeb bezpečnosti nastartoval svoji profesní kariéru coby náměstek ředitele Investy,¹⁶⁶ poté byl až do 60. let zaměstnán na ministerstvu strojírenství (později ministerstvo těžkého strojírenství) jako vedoucí oddělení. Za Novotného vraždu nebyl potrestán.

Bořivoj Vávra (*1. 10. 1914 Hřivice, okres Louny), strážmistr SNB. Vyučený zámečnický pracovník pracoval od počátku 30. let až do roku 1946 v letecké továrně Letov jako zámečnicko-šablonář. Od roku 1945 byl členem KSČ, z níž byl v roce 1955 dočasně vyloučen. K SNB nastoupil v roce 1946. Stejně jako Josef Volf sloužil u Krajského velitelství StB v Praze. Při fiktivním transportu do Tábora zavraždil Františka Novotného, když ho v lese Tužinka nedaleko Benešova nejprve střelil do zad a poté mu ještě prostřelil hlavu. V letech 1949–1951 zastával funkci velitele oddílu StB

165 Dalibor STÁTŇÍK, *Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB. (Kurt Wilfer a ti druzí)*, Sborník Archivu ministerstva vnitra, 2003, č. 1, s. 5–35.

166 Podrobněji ABS, f. 310, sign. 310-111-12.

na letišti Praha-Ruzyně.¹⁶⁷ Od SNB odešel na vlastní žádost v září 1951. Znovu nastoupil do n. p. Letov, v roce 1955 přešel do n. p. Avia Letňany. V zaměstnání se netěšil dobré pověsti, neboť nadměrně holdoval pití alkoholu a byl vulgární a arogantní ke spolupracovníkům. Za Novotného vraždu nebyl potrestán.¹⁶⁸

Zdeněk Řípa (*19. 2. 1899 Stará Paka), pracovník ministerstva vnitra. Původně mlynářský pomocník za první republiky působil ve zpravodajských službách na Slovensku. V roce 1926 byl odvečen na území Maďarska a odsouzen na 20,5 roku těžkého žaláře. Po dvaceti sedmi měsících věznění se stal součástí výměny politických vězňů mezi Československem a Maďarským královstvím.¹⁶⁹ Poté znovu až do německé okupace pracoval pro československou rozvědku. V roce 1940 podepsal přihlášku do Českého národně socialistického tábora – Vlajky. Při poválečném prošetřování tvrdil, že tak učinil kvůli získávání zpravodajských informací z prostředí českých fašistů.¹⁷⁰ K ministerstvu vnitra nastoupil v srpnu 1945. Převzat byl ze služeb ministerstva ochrany práce a sociální péče.¹⁷¹ Náležel k služebně starším příslušníkům, používat titul aktuárský ředitel. Pro SNB vedl kurzy a školení, při nichž prosazoval tvrdé metody vyšetřování. Patřil ke spolupracovníkům Bedřicha Pokorného¹⁷² a Štěpána Plačka, který se v jedné z výpovědí vyjádřil, že v době Novotného vraždy byl přidělen pro práci s agenty a těšil se jeho plné důvěře. Řípa řídil automobil, v němž Volf s Vávrou převáželi Františka Novotného z Prahy do Tábora. Až do 60. let křivě vypovídal o naplánované vraždě Františka Novotného, přestože o jejím provedení věděl. Počátkem roku 1949 odešel ze služeb bezpečnosti do trvalé výslužby. Za své skutky nebyl potrestán.

167 Miroslav JINDRA, *Místo komunistů posílal na smrt jiné. Pak jako agent StB téměř zničil ČSA*, viz https://www.idnes.cz/technet/vojenstvi/stb-a-ksc-piloti-csa.A171023_135633_vojenstvi_kuz (citováno k 8. 1. 2021).

168 Podrobněji ABS, f. ZV, a. č. ZV-122/A MV.

169 ABS, f. Ministerstvo národní bezpečnosti, arch. č. MNB-98, Zápis o výpovědi Z. Řípy z 21. 3. 1951.

170 ABS, f. A 8/1, inv. j. 1239, Výslechový protokol se Zdeňkem Řípou z 30. 11. 1946.

171 ABS, f. Karty příslušníků ministerstva vnitra, Zdeněk Řípa.

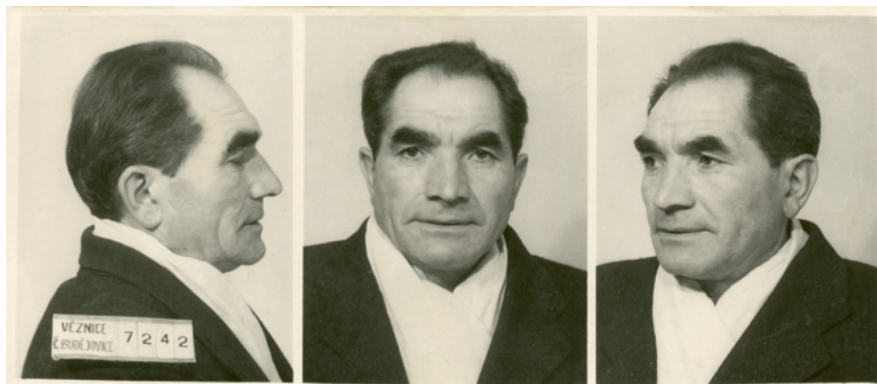
172 ABS, f. ZV, a. č. ZV-122 MV, Zápis pohovoru s Vladimírem Dlabalem ze 4. 1. 1963.

Bohuslav Šedivý (* 27. 10. 1914 Praha), major SNB. V roce 1945 se přihlásil do KSČ. Pro službu u SNB byl předán ministerstvem národní obrany v srpnu 1946. Postupně dosáhl několika vyšších služebních funkcí. V době Novotného vraždy vedl Krajské velitelství StB v Praze. Jeho podřízení (Josef Volf a Bořivoj Vávra) byli pověřeni zastřelením Františka Novotného. Následně pomáhal zahladit stopy vraždy a podporoval verzi o údajném použití zbraně při pokusu o útěk. Od SNB byl propuštěn na vlastní žádost 14. dubna 1950. Hodnost majora mu byla ponechána.¹⁷³ Pracoval jako agrotechnik výzkumného ústavu pod Československou akademií zemědělských věd a ředitel státního statku v Židlochovicích. Za podíl na Novotného vraždě nebyl potrestán.

¹⁷³ Podrobněji ABS, f. Personální spisy příslušníků MV, personální spis ev. č. 3711/1914, Bohuslav Šedivý.

Balkova Lhota, 1942, vzadu statek Novotných

Bývalý odbojář Bohumil Dvořák byl na konci 50. let zatčen, foto ABS

František Novotný (nahore, druhý zprava) během vojenské služby v Táboře, archiv M. Filipové

František Novotný s manželkou při svatbě u sv. Mikuláše v Praze, vzadu svědek J. Vrhel, archiv M. Filipové

František Novotný

*Hrob Františka Novotného,
Balkova Lhota, foto Přemysl Fialka*

Dotazník

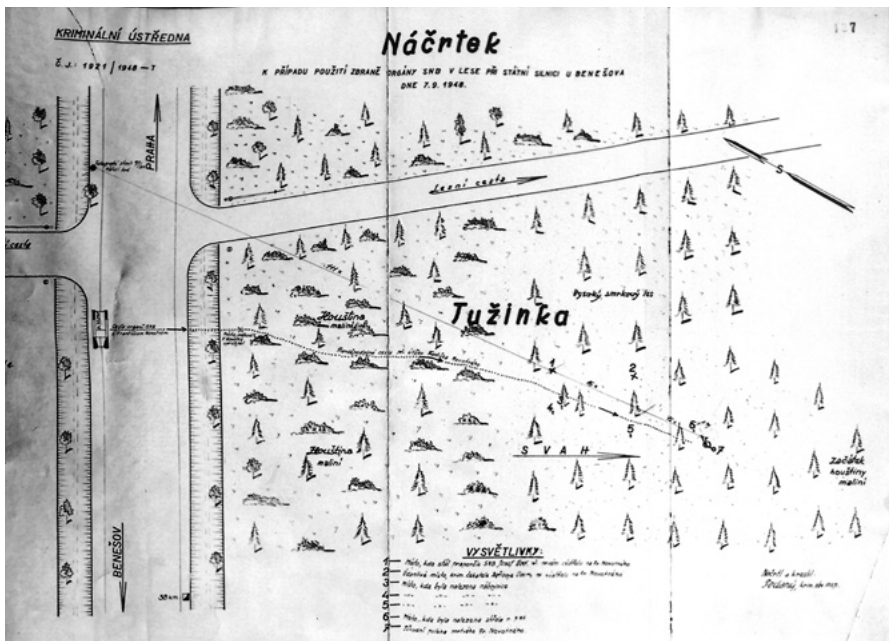

1. Příjmení a jméno T ů m a - P i c h - M i r o s l a v
2. Dřívější jméno P i c h M i r o s l a v
3. Bydliště trvalé Praha-Dejvice, Bachmašská 10
4. Bydliště přechodné -----
5. Narozen 22.8.1919 v Havlovicích, okres Trutnov, země Čechy 39
6. Domovská příslušnost Havlovice, okres Trutnov, země Čechy
7. Národnost Česká
8. Školní vzdělání 5 třída obecné, 1 tř. občanské.
9. Služební hodnost úředník
10. Dřívější povolání, neb zaměstnání ředitel textilní továrny v SSSR.
11. Slav (svobodný, ženatý, rozvedený), počet dětí, kde žije rodina rozloučený
12. Majetkové poměry nemajetný
13. Máte nějakých finančních, neb alimentárních závazků? Vypište podrobně. 25% ze mzdy
14. Znalost cizích řečí Česky, Rusky
15. Zaměstnán nebo zařazen:
v r. 1938 u	<u>Fa. Mroženský</u>	jako	<u>úpravčí zboží</u>	s platem	<u>800.- měsíčně</u>
v r. 1939 u	<u>Bři. Luxbaumové</u>	jako	<u>„ „</u>	s platem	<u>950.- „</u>
v r. 1940 u	<u>SSSR</u>	jako	<u>řed.továrny</u>	s platem	<u>1.290 rublů</u>
v r. 1941 u	<u>„</u>	jako	<u>„ „</u>	s platem	<u>dtto</u>
v r. 1942 u	<u>Institut 104</u>	jako	<u>student</u>	s platem	<u>---</u>
v r. 1943 u	<u>„</u>	jako	<u>„</u>	s platem	<u>„</u>
v r. 1944 u	<u>parašutista</u>	jako	<u>„</u>	s platem	<u>„</u>
v r. 1945 u	<u>partyzán</u>	jako	<u>---</u>	s platem	<u>---</u>
16. Služební místo, služební hodnost, platová stupnice (stupeň) a služební funkce (zaměstnání)
- a) 29. září 1938 úpravčí zboží
- b) v den před osvobozením partyzán
17. Zkrácení a prominutí čekatelské doby, prominutí ustanovovací zkoušky po 29. září 1938
18. Vojenská hodnost Nadporučík pěchoty v záloze
19. Pres. službu v čs. armádě jste konal od --- do --- kde nekonal
20. Voj. službu v jiné armádě jste konal od --- do --- kde parašutista R.A.
21. Vyznamenán čs. řády vojenskými a občanskými Čs. válečný kříž 39, medail za chrab.
22. Vyznamenán cizími řády vojenskými a občanskými part. medail II st. SSSR rost.
23. Byl jste za hranicemi? Kde? Kdy? SSSR od 1940-1944

Jeden z nejděsivějších příslušníků SNB Miroslav Pich-Tůma, foto ABS

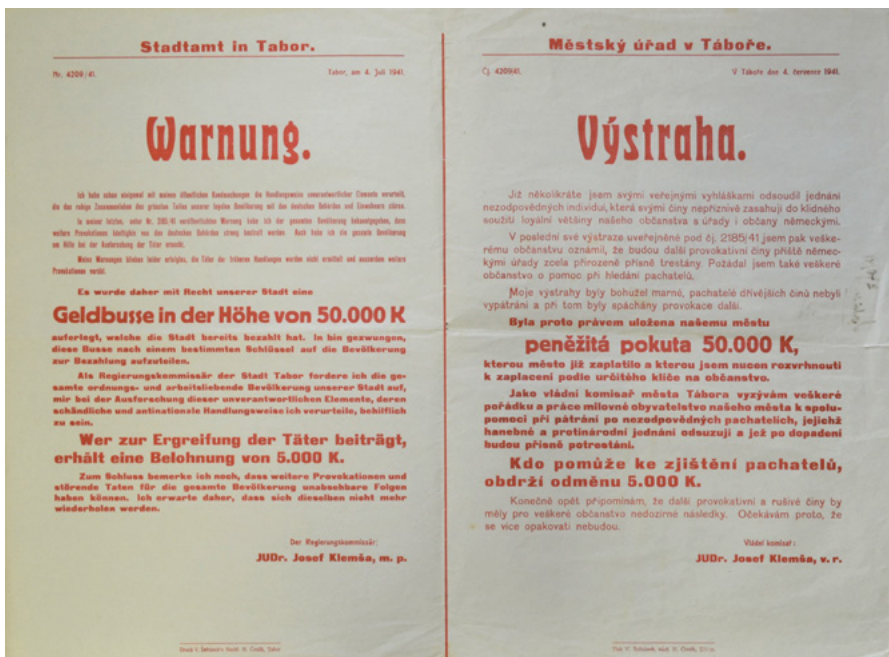
Pár týdnů před útokem na služebnu Gestapa svědčil František Novotný (stojí za nevěstou) na svatbě Jaroslavu Vrhelovi, sbor Božích bojovníků v Táboře, 1. června 1941.

Plánek místa vraždy Františka Novotného v lese Tužinka, foto ABS

Pohled na místo, kde na státní silnici ve směru k Benešovu zastavila eskorta s Františkem Novotným, foto ABS

Výstražná vyhláška Městského úřadu v Táboře, foto Husitské muzeum v Táboře.

Life's Drama of one of heroes of anti-nazi resistance in Tábor Region, František Novotný

MARTIN JINDRA

František Novotný planned to take over the family farm in Balkova Lhota from his father. He got married, and he and his wife Alžběta lived in his parent's farm and planned to have children. However, starting from March 1939, his life developed differently. Immediately after the occupation of the Bohemian lands by the Nazi, František Novotný, a patriot and a Christian (he was a member of the Czechoslovak Hussite Church) got involved in the resistance to Nazism in the Tábor region. In the course of time he became one of the most distinctive figures of the Czech Nazi resistance movement. He, for example, organized the bomb attack against the Gestapo office in Tábor or the assassination of the Vlastka fascist and collaboration movement member and Sicherheitsdienst confident Zdeněk Král. He managed to escape the Gestapo until the liberation of Tábor in May 1945 when he was appointed a security clerk at the District National Committee in Tábor.

In 1946, František Novotný decided to join the intelligence services. He worked for the Regional Intelligence Department in Tábor, and in January 1948, he was transferred to the domestic intelligence team in Prague. In summer 1948, he was arrested in Balkova Lhota and violently examined due to his being suspected of cooperation with foreign intelligence services. He was imprisoned in the so-called Farm (Statek) in Prague-Bubeneč where he was left at the mercy of brutal methods of Miroslav Picha-Tůma, a member of the State Security, who was in charge of the secret examination. Without proper investigation and court trial, he was shot dead in Tužinka forest near Benešov on 7th September 1948. The political murder, which was arranged to look as if "shot when fleeing", was executed by members of the Regional State Security Headquarters in Prague Bořivoj Vávra and Josef Volf.

His wife, two little children, neighbours and friends who, in spite of the presence of secret police members, were not discouraged from participating in the funeral in Balkova Lhota on 10th September 1948, and came to say goodbye to František Novotný. Alžběta Novotná temporarily ended up without any means after her husband's death. Soon afterwards, she was forced to leave the flat in Tábor and find refuge at her relatives' in Balkova Lhota.

After November 1989, Alžběta strove to rehabilitate her husband. However, for a long time she only encountered indifference and lack of interest on the part of state officers. The rehabilitation process lasted up until the end of 1992. No punishment was imposed on any of the direct participants to Novotný's murder.

The story of František Novotný shows what Communism was like in the late 1940s and early 1950s. Hatred was promoted to obligation, the morality of the class war deprived individuals of freedom of conscience and some of them even of life. Representatives of the totalitarian power usurped the right to act like "gods" and make decisions about thinking and conscience of their "subjects" whom they took hostages. People were forced to go to extremes, whole families used to suffer or have suffered from anxiety. One of them is the family of the brave resistance movement fighter František Novotný.

„Často jej vídám na malbách: lidé přitom nevědí, koho představuje.“

Ikonografie příběhu mocichtivého koně v „multimediálním“ dokumentu první čtvrtiny 14. století¹

MARTIN NEJEDLÝ

Abstract

In the Paris National Library there is a sumptuous codex made probably between 1317–1322 for Charles, Count of Valois, the father of Blanka, a future Bohemian Queen. Beside a rhymed narration about the treacherous horse Fauvel combined with written music records and drawings, the codex comprises more literary works including a biased chronicle about recent events. The main organizer of the codex determined also the distribution of musical records and paintings. They explain and emphasize the basic line of the rhymed narration and rarely also forward it. The objective of this paper was to translate the key sections of the codex from Middle French to allow the understanding of the most famous illuminations.

Key words

Fauvel, Codex, 14th century, illumination, iconography, the last members of the House of Capet, Charles, Count of Valois, Medieval symbols

1 Tato studie vznikla za finanční podpory ministerstva kultury v rámci institucionálního financování programu Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Husitské muzeum v Táboře (DKRVO, MK000072486). Publikáční práva k iluminacím byla řádně zakoupena v Bibliothèque nationale de France, kam byl zaslán jeden výtisk tohoto časopisu.

V pařížské Národní knihovně je uložen honosný kodex, jenž vznikl nejspíš v letech 1317–1322 pro Karla z Valois, otce budoucí české královny Blanky.² Vedle veršovaného vyprávění o proradném koni Fauvelovi, propleteného notovými záznamy a iluminacemi, obsahuje též další slovesná díla, včetně tendenční kroniky o nedávných událostech. Při zběžném pohledu jde o nesourodou směsici. Podle převažujících názorů interdisciplinárního bádání posledních let však zmíněný kodex 146 tvoří důmyslný celek, v ústřední části dokonce multimediální kaleidoskop.³ Někteří badatelé neváhají hovořit o „reciprocal reading“ a multimediální inscenaci.⁴ Pořadatel či doslova režisér, královský kancléř Chaillou de Pesstain, vyhradil hlavní roli maskovanému oři, zosobnění všech neřestí, falše a přetvářky. Upravil a rozvedl starší vyprávění, prohloubil jeho satirický tón a určil i rozmístění notových partů a maleb. Ty základní linie veršovaného vyprávění většinou vysvětlují a podtrhávají, vzácněji i trochu posouvají. V promyšleném tvůrčím záměru hlavnímu autorovi pomáhalo několik umělců úzce spjatých s francouzským panovnickým dvorem a sdílejících stejný pohled na soudobou společnost: literáti, hudební skladatelé a malíři.⁵

2 Jde o rukopis Paris, BnF, fr. 146. V celé studii používám text nejnovější kritické edice (s paralelním středofrancouzským textem a jeho překladem do současné francouzštiny): *Le Roman de Fauvel*, Armand Strubel (éd.), Paris 2012. Veškeré odkazy na originální středofrancouzský text této edice uvádím již zkráceně jako FAUVEL. Ohledně vztahu ke Karlovi z Valois existuje rozsáhlá literatura, např. Armand STRUBEL, *Le Roman de Fauvel, une satire du gouvernement royal de Philippe le Bel et de ses ministres*, in: *La Royauté capétienne et le Midi au temps de Philippe de Nogaret*, éd. Bernard Moreau – Julien Théry, Nîmes 2015, s. 157–172. Základní práci k pochopení tohoto pramene zůstává podle mého názoru rozsáhlá monografie, již sepsal Jean-Claude MÜHLETHALER, *Fauvel au pouvoir. Lire la satire médiévale*, Paris 1994. K roli Karla z Valois zvláště s. 398. Nejnověji viz Martin NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky a jeho knížecí zrcadlo*, Český časopis historický 119/2021, č. 1, s. 32–73.

3 Thibaut RADOMME, *L'optimisme du satire. Mise en forme et en espace du texte, de l'image et de la musique dans le Roman de Fauvel interpolé*, in: *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, 2017/2, s. 239–257.

4 A. STRUBEL, *Le Roman de Fauvel*, zde s. 157.

5 Kompletní faksimile viz *Le Roman de Fauvel in the Edition of Mesire Chaillou de Pesstain: a reproduction in facsimile of the complete manuskript*, Paris, Bibliothèque Nationale, Fonds francais 146, introd. Edward Roesner, François Avril et Nancy Freeman Regaldo, New York 1990.

Vzniklo nerozborné dílo. Záhadné, tudíž lákavé. Epizody vyprávění o Fauvelovi, zdánlivě odtržené od soudobé reality, totiž další skladby kodexu přímo konfrontují s aférami v lůně královské dynastie: defilují zde skandály, mučení, vášně a popravy.⁶ Nejzjevnější jsou narážky na proces s templáři, na nevěru snach Filipa IV. Sličného a konečně na oběšení kdy-si všemocného rádce Enguerranda de Marigny. Příběh o vzestupu a pádu koně, jenž zatoužil po královské koruně, je také líčením dobré a špatné vlády, podbarveným malbami a hudbou.

Každého napadne problém dobové recepce tak složitého díla. V první čtvrtině 14. století byla na francouzském dvoře ještě běžná četba textů nahlas, ta však zjevně nedokázala zprostředkovat provázanou kompozici, oslovující zrak i sluch. Není podle mne divu, že novodobé pokusy o vzkříšení příběhu maskovaného koně směřují k divadelnímu a hudebnímu představení, doprovázenému verši, loutkohrou a malovanými obrazy.⁷ Tyto rekonstrukce vždy dávají výrazný prostor scénám „šarivari“, halasnému protestu proti kopytníkovu sňatku. K obdobné volbě se klonil již francouzský dvůr 1. poloviny 14. století, na kterém se takovéto výňatky běžně uváděly.⁸ Diváci – a to včetně členů vládnoucí dynastie – zjevně znali základní dějovou osu příběhu.

Předkládaná studie se soustředí na konkrétní historický pramen jako celek bez apriorních výběrů, zvláště na sedmdesát osm nerovnoměrně rozmístěných miniatur, jež v příběhu dokreslují, komentují a rozvíjejí veršované vyprávění.⁹ Bez důkladné znalosti samotného textu se nedají pochopit. Nezbytná je tedy zhuštěná parafráze vyprávění a co

6 Elizabeth A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les „Livres de Fauvel“*, in: Joël Blanchard (éd.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Age*, Paris 1995, s. 214–235, zde zvláště s. 215–216; M. NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky*, zvl. s. 47–50, s. 53–55.

7 Uvedme dva příklady za všechny: soubor Ensemble for Early Music jej roku 1976 uvedl v New Yorku jako „Hru o Fauvelovi“, kde se střídají mluvené a zpívané pasáže, přičemž Fauvel a Fortunu, jež řídila jeho osud, představovali kostýmovaní mimové, verše dějové kostry předčítal neutrální hlas. Na avignonském festivalu roku 1978 zapojili do představení také veliké loutky a malovaná plátna, nabídli tedy zároveň hudbu, text i obraz. Viz Frederick RENZ, *Producing Le Roman de Fauvel*, *Early Music*, V/1, 1977, p. 24–27. A. STRUBEL, *Le Roman de Fauvel*, s. 157–172, s. 159.

8 M. NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky*, zvláště s. 38–39.

9 Pro lepší srozumitelnost iluminace z kodexu 146 počítáme podle pořadí, jak jsou umístěny v rukopise, od první do sedmdesáté osmé.

nejvěrnější překlad veršů, do kterých dal Chaillou tyto iluminace zasadit. Nepůjde o kunsthistorický rozbor zaměřený na styl maleb a určení počtu malířů, kteří se v dílně plodného dvorského mistra, konvenčně nazývaného „Mistr románu o Fauvelovi“, na výzdobě kodexu 146 podíleli.¹⁰ Nejsem k němu kompetentní. Připadá mi ostatně zjevné, že toto „multimediální“ dílo nelze zasadit do kontextu bez přístupu interdisciplinárního, kolektivního a mezinárodního. Jeho předstupněm se může stát konfrontace konkrétního textu a jeho ilustrací. Právě mezinárodnímu bádání se totiž daří identifikovat další a další díla 14. století, jež Román o Fauvelovi ovlivnil. A to v čele se středověkým „komiksem“ o domýšlivém koni Fauvainovi, vzniklým roku 1326 na objednávku vnučky Karla z Valois, budoucí anglické královny Philippy Henegavské. Nejčastěji jsou vskutku ohlasy nalézány v okruhu několika generací uměnímilovných potomků otce Blanky z Valois (francouzští králové Filip VI. a Karel V., vévodové Jan z Berry a Ludvík Orleánský). A to až do počátku 15. století.

Příběh o pyšném kopytníku měl těsnou vazbu na dynastii Valois a snad i Lucemburků. Scény z Fauvela se opakovaně hrály na pařížském dvoře během mladistvého pobytu budoucího českého krále Karla IV. Toto dílo znal a parafrázoval dvorní básník jeho otce Guillaume de Machaut. Není tedy vyloučeno, že i společné úvahy českých medievistů různého zaměření časem nabídnou alespoň hypotetické ohlasy některého z motivů „multimediálního“ díla z let 1317–1322 v umělecké tvorbě střední Evropy.

S nadějí na interdisciplinární ohlasy pohlédneme na první stránku příběhu. Ve Francii kolem roku 1320 nebylo nic mimořádného na tom, že literární text proložili iluminacemi a hudebními skladbami. Sám hrabě z Valois si velmi cenil tohoto typu umělecké produkce. Kodex 146 je však dílem zcela mimořádným již díky prostorovému rozvržení. Hlavní pořadatel promyslel polohu sloupců hudby i veršů s iniciálami, přitahujícími zrak ke klíčovým místům. Celkem snadno tak pochopíme škálu výrazových prostředků, kterých užil.

10 Tato malířská dílna se podílela mimo jiné na výzdobě Velkých francouzských kronik a tří exemplářů Románu o růži. K výtvarnému mecenášství Karla z Valois viz Joseph PETIT, *Charles de Valois (1270–1325)*, Paris 1900, s. 223–224.

Illuminace 1

34 úvodních veršů dal Chaillou umístit doprostřed stránky, ohraničují je shora i zdola dvě miniatury. Na **iluminaci 1** Fortuna v podobě paní s páskou přes oči prozatím vyslyšela prosby koně Fauvela o pohodlnější ustájení a odvádí jej po schodech vzhůru do nového přístřešku. Jde ovšem stále o stáj, jen rozsáhlejší, světlejší a s rozměrnějším žlabem. Fortuna bývá slepá a vrtkavá. Jak ale ještě uvidíme, v příběhu o Fauvelovi prokázala smysl pro spravedlnost. Prozatím vyhodnotila kopytníkovu touhu o osobní po-

vznesení jako oprávněnou. Jenže kůň okamžitě zpychl a žádal další výhody. „Fauvel opustil svoji původní stáj. / Nyní má příbytek mnohem čestnější, / také žlab si vyžádal přímo skvostný. / Vzápětí se mu zachtělo krásnějšího sídla a přebohaté stravy / usadil se ve slavnostním palácovém sále.“¹¹ A co horšího: zvíře zachvátila touha po vlivu a moci. Je bezostyšně drzé a nemyslí na trest, který ho za pýchu může stihnout. Protože užívá lži a masek, lidé mu podléhají a snaží se mu zavděčit. „Upadl jsem do melancholie, / neb vidím, jak všichni toho Fauvela laskají a hřebelcují. / A jak něžně, aby mu snad neublížili...“ svěřil se básník.¹² Což o to, melancholie (nejčastěji ovšem vyvolaná milostným zklamáním) byla ve 14. století celkem běžným duševním stavem, kterým básníci včetně Guillauma de Machaut uvozovali svá díla. Složitější je překlad a vysvětlení termínu, kterým autor označil servilní podřízenost lidí zvířeti. Ve středofrancouzském originálu čteme sloveso „torchier“, jež mohlo mít mnoho významů. Hřebelcovat, laskat, hladit, česat, třít, čistit – ale také utírat řít, podle kontextu.¹³ V zásadě tento termín odkazoval k péči o koně, jež byla dobře srozumitelná královským a aristokratickým dvorům. Nemusel mít negativní konotace.

11 FAUVEL, s. 129, v. 11–15.

12 FAUVEL, s. 129, v. 1–3.

13 FAUVEL, s. 129, pozn. 1.

Ve Fauvelovi – a to jak v textu, tak v miniaturách – však jde vždy o nepatřičně lísavé, zaslepené a servilní chování lidí vůči prohnanému zvířeti, jež normálně mělo sloužit jim. Není náhodou, že díky úspěchu tohoto příběhu se ve 14. a 15. století stal pojem „torcher Fauvel“, řekněme „hladit Fauvela“, všeobecně známým. Označoval podlézavé a pokrytecké chování.¹⁴ A v knihovně mladšího bratra francouzského krále Karla VI., vévody Ludvíka Orleánského, bude roku 1396 rukopis tohoto příběhu evidován přímo jako „Kniha o laskání Fauvela“.¹⁵

Illuminace 2

Verše prvního folia Románu o Fauvelovi uzavírá dolní **iluminace 2**, zobrazující právě ono úslužné hlazení proradného zvířete. Malíř ho opět vykreslil jako koně, zatímco básník hodlal jeho podstatu teprve postupně odhalovat. Této iluminaci nicméně předcházejí příznačné verše: „Lstivým umem si zajistil rozmanité pocty. /

Často jsem viděl, jak ho lidé / třeli a utírali, aby ho zbavili i nejmenšího hovínka... / Kolem Fauvela se už tísní tak obrovský dav / lidí rozmanitých národů / a též všech stavů společnosti, / že je to vskutku až neuvěřitelné. / Nevidím jediného člověka, který by nepadal na kolena / a nechtěl Fauvela jemně a úslužně hladit. / Taková skrumáž mne opravdu rmoutí!“¹⁶ Onen „lstivý um“, kterým kopytník šálil a ponižoval lidi, je přímou citací z různých variant příběhu o lišákovi, kterého pokrytecký Fauvel pokládal za osobní vzor. Zatím mu ostatně vše vycházelo. Zmíněná druhá miniatura odpovídá těmto veršům: dav deseti osob různých stavů včetně korunovaného krále hladí a laská Fauvela, přičemž na mnichy

14 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 81.

15 Le livre de Estrille Fauveau. Viz *Dictionnaire des lettres françaises, Le Moyen Age*. Robert Vossuat, Louis Pichard et Guy Raynaud de Lage (éd.). Edition étieurement revue et mise à jour sous la direction de Geneviève Hasenohr et Mihel Zink, Paris 1992, s. 1239.

16 FAUVEL, s. 131, v. 18–22, v. 28–34.

zbyl jen zadek uctívaného zvířecího těla. Dva muži před koněm klečí a úslužně mu nabízejí dar. Pořadatel kodexu si tak připravil půdu pro dlouhý výčet všech stavů společnosti, jež koňské přetvářce podlehly. Navázal jím na dalším foliu.¹⁷

Nedílnou součástí jsou tři notové skladby. Úmyslně jsem se vyhnul slovu, že tvoří hudební „doprovod“, neboť co smíme pokládat v tak složitém rukopise za vsuvku a doplněk: hudbu, verše, či malby? Vše směřuje ke stejnému cíli: ukázat strmý vzestup pokryteckého zvířete. Levý sloupec zaplňuje moteto příznačně lkající nad neřestností koňského falešníka (počáteční slova znějí *Favellandi vicium*), v pravém sloupci jsou dvě skladby: nahoře *Mundus a mundicia*, níže *Quare fremuerunt*.

Moteta navazují přímý dialog s veršovaným úvodem. Fauvel zaujímá významné místo: díky němu se prý Neřesti v čele s Hrabivostí zmocnily trůnu, vše zaplavili pochlebníci, podvod má navrch nad spravedlností. Moteta mají velikou iniciálu (dvanáct řádků), stránku obklopuje bordura z listoví, jejímiž vrcholky jsou dvě největší iniciály. Dvojice miniatur folia vlastně shrnuje děj první knihy – vzestup Fauvela z páchnoucí stáje a dosažení prvních cílů: nejprve příbytek sice ještě koňský, ale honosnější. Vzápětí už zpychlé zvíře uctívá v palácovém sále početná společnost. Druhá miniatura tedy zachytila změnu Fauvelova postavení a pestrý shluk lidí, kteří se přicházejí zákeřnému idolu zavděčit. Zaznamenejme, že slova hudebních skladeb častují lstivé zvíře ostrými výrazy („vicium“, „fex“, „contagium“, „pestilencia“, „fraus“, „immundicia“, „crimen“, „malicia“, „culpa“, „nequicia“, „monstra“). Předznamenávají příkré odsouzení Fauvela jako zosobněného zla, jež pronikne do francouzských veršů příběhu i do iluminací jen postupně.¹⁸ Vcelku však první folio vyprávění o mocichtivém živočichu představuje koherentní a pečlivě komponovaný celek.

Již počáteční středofrancouzské verše však obsahují záhadu, jež se přímo týká ikonografie koně Fauvela. Básník tvrdí: „Často ho vídám zobrazeného na malbách, / lidé přitom nevědí, co představuje, / zda výsměch, moudrost, nebo šílenství. / Proto vám chci upřímně odhalit / pravou povahu onoho zvířete.“¹⁹ Toto prohlášení je překvapivé, protože dnes

17 FAUVEL, s. 127, editorská poznámka 1.

18 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 16.

19 FAUVEL, s. 129, v. 5–9.

neznáme starší iluminace vyprávění o Fauvelovi než právě ty z citovaného kodexu 146. Existovala tedy vyobrazení dřívější? Ale kde? V rukopisech?²⁰ Vyloučené to není, protože první kniha Fauvelova příběhu je starší než kodex pro hraběte z Valois. Anebo snad v komnatách paláců? Víme, že Karel z Valois dal malbami vyzdobit hned několik svých sídel včetně proslulého paláce Nesle, kde docházelo ke smilným schůzkám královských princezen s milenci. Skladby kodexu 146 k sobě mnohokrát přirovnávají trojici proradných ryšavců: Karlem z Valois nenáviděného bratrova rádce Enguerranda, vychytralého lišáka – a mocichtivého koně Fauvela. V této souvislosti nelze nezpomenout na pohoršené zmínky Gautiera de Coinci o lišácích, kterými mniši zdobili své cely.²¹ Sám Fauvel poté, co se chopil moci, dal ostatně podle kodexu 146 ozdobit stěny královských sálů obrazy svého vzoru a oblíbeného hrdiny. Většinou v přestrojení a navíc v doprovodu pitvorných opičáků. Zobrazení těchto živočichů hrálo vždy důležitou roli při evokaci „převráceného“ světa, kde všechny stavy společnosti zavrhly své povinnosti a lidé se stali zvířaty.²² Podobné malby ve 13. a 14. století existovaly a jejich fragmenty mohou být ještě odkryvány. Kodex pro hraběte z Valois se stal koneckonců přímým vzorem pro již citovaný příběh domýšlivého Fauvaina z roku 1326. Tam už text pouze stručně vysvětluje obrazy, jejichž souvislost byla minimálně objednavatelce příběhu, vnučce Karla z Valois, známa.²³ Styčných bodů je několik: pád nadutého živočicha a koneckonců též jméno ryšavého jezdeckého zvířete, převzaté z pozdní verze Románu o lišákovi.

Vypočítávání veškerých stavů podlézajících zlu je mimochodem typické pro středověkou satiru.²⁴ Předejme slovo básníkovi: „Přál bych vám vidět krále, vévody a hrabata, / jak svorně Fauvela laskají. / Ze všech končin světa se k němu hrne / šlechta i obecný lid, / ten hřebelcuje zvlášť

20 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 95.

21 Kornelis SNEYDERS DE VOGEL, *Gautier de Coincy et le Roman de Renart*, in: *Neophilologus* 35, 1951, s. 241–243; M. NEJEDLÝ, *Lišák Ferina z Kuliferdy a na Klukově. Středověký román jako pramen historikova poznání*, *Historický obzor*, 7/8, 2018, s. 146–156, zde s. 146.

22 Viz Bernard RIBÉMONT, *Fauvel et l'idée de justice*, in: Dominique Boutet et Catherine Nicolas (éd.), *Question du sens au Moyen Age. Hommage au professeur Armand Strubel*, Paris 2017, s. 207–214.

23 BNF, fr. 571.

24 T. RADOMME, *L'optimisme du satiriste*, zde s. 240–241.

úslužně. / Vězte však, že není krále ani hraběte, / aby netoužili hladit Fauvela po srsti. / Rovněž zemané, hejtmani a konšelé / i veškeré obyvatelstvo měst a městeček / spěchají Fauvela zručně a jemně hřebelcovat. / Konečně venkované, co pěšky doklopýtali z vísek, / nabízejí Fauvelovi úslužně nejšťavnatější píci.²⁵

Illuminace 3

Na **iluminaci 3** vskutku opět vidíme početný dav: papeže, kardinála, panovníka, urozené muže, mnichy. Kardinál drbe Fauvela za ušima, král mu hladí hřívku. Poslednímu z mnichů už nezbývá než laskat kopytníkův ocas. Dva muži, nejspíš neurození sedláci, před koněm klečí

a prosí o milostivé přijetí daru. Dotáhli „píci“, protože netušili, jak vybíravým mlsounem se brzy jejich uctívaný idol stane. Text příběhu to hned vysvětluje: Fauvel je páchnoucím zvířetem, ale zaslepení lidé to přestali vnímat.²⁶

Další dvě miniatury jsou variantami této kompozice. Osoby různých stavů přicházejí vzdát hold uctívanému koni. **Illuminace 4** poskytuje prostor kritice žebravých řádů, na něž má celý kodex 146 zvláště spadeno. „Dominikáni a františkáni, kdepak jste? / Tentokrát nejednejte s obvyklou tupostí, / ale přemýšlejte uvážlivě nad tím, / jak Fauvela co

Illuminace 4

25 FAUVEL, s. 132, v. 35–48.

26 FAUVEL, s. 132, V, 29–30, FAUVEL, s. 135, v. 51–62.

nejněžněji hladit. / Tak jako tak se falešně chováte pořád, Bože, pomoz! / Všechny to vaše jednání děsí.“²⁷ Tento text uvozuje výše zmíněnou miniaturu, na níž osm osob, vesměs příslušníků církve včetně jeptišky, hladí koňskou srst.

Na iluminaci a veršovaný útok proti žebravým řádům reaguje moteto *Jure quod in opere*, pojednávající o údajném zavraždění císaře Jindřicha VII. Bezprostředně uvozuje další miniaturu, proto mu věnujeme výraznější pozornost.²⁸ Jeho slova označují dominikány za „zmijí hnízdo, jež je třeba vyhubit“, protože jeden z nich, ač vlastní zpovědník, císaře zákeřně zavraždil otráveným vínem při svatém přijímání. Všichni dominikáni jsou ostatně „hrabivou sektou“ a „odporným morem“. Po dalších útocích text tvrdí „že Jindřich vypil víno při mši jedním douškem a jeho majestát byl tímto zločinem poskvrněn.“²⁹ Není prý divu, neboť dominikáni jsou vlci přestrojení za ovečky, kteří svými přetvářkami svádějí i světské vladaře k nejodpornějším hříchům.

Podle editora Románu o Fauvelovi právě s tímto motetem polemizoval syn Jindřicha VII., sám český král Jan Lucemburský, roku 1346 v dopise, kde brání dominikány proti nařčení z otcova zavraždění.³⁰ Je pravda, že český panovník Jan vydal na proslulém hradě Mehun-sur-Yèvre slavnostní akt, kterým prohlašuje, že dominikánský zpovědník neměl se smrtí Jindřicha VII. nic společného.³¹

Náhlý skon pětatřicetiletého císaře roku 1313 vyvolal celkem přirozeně fámy.³² Kodex 146 jistě nebyl jediný, kdo je ochotně šířil. Tzv. „Skandální kronika“, jež v něm na přání Karla z Valois doplňuje Fauvelův příběh,

27 FAUVEL, s. 138, v. 63–68.

28 FAUVEL, s. 140–142, v. 1–35.

29 FAUVEL, s. 142, v. 29–30.

30 Viz FAUVEL, ediční poznámka, s. 143, pozn. 1. Dokument, ve kterém se Jan ohrazuje proti fámám o zavraždění svého otce, viz též také Michel MARGUE, *Regum de stirpe. Some aspects of the Monastic Policy of John of Luxembourg*, in: Klára Benešová (ed.), *Královský sňatek*, Praha 2010, s. 262–276.

31 Jde o akt českého krále Jana vydaný dne 17. května roku 1346. Viz *Johannis regis testimonium de morte Heinrici VII. imperatoris*, in: MHG, Leges, IV, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, t. 8, Zeumer et Salomon éd., Hanovre 1910–1926, n. 37, s. 58.

32 K fámám obecně viz Claude GAUVARD, *Rumeur et stéréotype a la fin du Moyen Age*, in: *La circulation des nouvelles au Moyen Age*, Paris, s. 157–177.

přispěla barvitými detaily. Snad právě kvůli tomuto rozšířenému textu se Jindřichův syn vůči pomluvám chtěl vymezit ještě s velkým časovým odstupem.³³ „Skandální kronika“ kodexu 146 totiž k fámám připojila i ojedinelé tvrzení. Český král byl prý zákeřnou vraždou otce tak rozhořčen, že začal dominikány pronásledovat. „V některých částech Německa / se jeho syn rozhodl – a kdo by se mu divil? – / pro přísnou pomstu dominikánům. / Nenávidí je tak hluboce, / že je vyhnal ze své země...“³⁴ Je pozoruhodné, že Karel z Valois cítil někdy kolem roku 1316 potřebu šířit prostřednictvím svého dvorního kronikáře fámy nejen o vraždě Jindřicha VII., ale i o represivní odvetě jeho syna vůči dominikánům. Znal český král tyto pomluvy? Reaguje jeho akt z roku 1346 mimo jiné právě na ně? Přímé důkazy chybějí. Spojující nitku nalézt jde. Kronikář Jean d’Outremeuse, k jehož zdrojům román o maskovaném koni zjevně patřil, tvrdil, že objednavatelem vraždy Jindřicha VII. nebyl nikdo jiný než nenáviděný rádce Enguerrand de Marigny. Tedy černá – či spíše zrzavá – ovce kodexu objednaného hrabětem z Valois.³⁵

Illuminance 5

Buď jak buď, za pasáží obviňující dominikánského zpovědníka z vraždy císaře Jindřicha VII. a dominikány obecně z nejhorších zločinů svádějících celou společnost k nepravostem následuje v kodexu 146 **iluminace 5**, na níž 7 osob, mezi nimi jeden král a 6 kleriků (církvních hodnostářů a mnichů), laská Fauvela. Pokračují útoky na církevní hierarchii,

33 O fámách ohledně zavraždění Jindřicha VII. podrobně Franck COLLARD, *L'empereur et le poison: de la rumeur au mythe. A propos du prétendu empoisonnement d'Henri VII en 1313*, in: *Médiévales* 411, 2001, s. 113–131, ohledně aktu českého krále s. 116–118.

34 *La Chronique métrique attribuée a Geffroy de Paris, texte publié avec introduction et glossaire*, éd. Armel Diverrès, Paris 1956, s. 191, v. 5495–5299.

35 Jean d'OUTREMEUSE, *Le Myreur des histors*, t. 6, s. 130–155.

v čele se samotným papežem: „Sám drbe Fauvela za ušima / a hlásá přitom: ‚Ten je ale krásný!‘ / Kardinálové přikyvuji, aby se mu zavděčili: / ‚Máte naprostou pravdu, Svatý otče!‘ / A hned vztahují ruce k Fauvelovi / a touží ho hladit a laskat“³⁶ Opati se prý musejí spokojit s péčí o boky a zadek koně. Neváhají se dokonce vsoukat pod jeho břicho a opečovávat mu spodní části těla. Ale to už přibíhají rytíři a drbou Fauvela alespoň na zadnici.³⁷

Tato tvrzení ilustruje **iluminace 6**. Na ní 9 příslušníků církve obklopilo Fauvela, jeptiška mu něžně objímá zadní část těla. Jeden z mužů, nejspíš nižšího stavu, klečí před Fauvelem a opečovává mu kopyta. Z krajního podlézání básník podezívá jeptišky. Celý kodex 146 má ostatně výrazně protizenský charakter, už vzhledem k častým odkazům na nevěru manželek

Iluminace 6

posledních Kapetovců. „Jeptišky všech možných řádů / se ženou k Fauvelovi přes města, lesy i bahnska, / jen aby mu mohly hladit nohy / a laskat ho mezi stehny a v rozkroku“³⁸ Malíř kodexu 146 sice nezašel tak daleko, aby tyto verše věrně přenesl do jedné z miniatur. Explicitní detaily si však neodpustil o málo mladší rukopis dijonský, vzniklý na objednávku švagra českého krále Karla IV., francouzského panovníka Filipa VI. Fauvela zde na úvodní iluminaci sice laská hned 24 osob, ale pozornost upoutává lascivní scénka. Pod koněm sedí na bobku dvojice jeptišek. Jedna mu zvedá zadní nohu, druhá oběma rukama objímá jeho přirození. Tento erotický přestupek sice souzněl s misogynním zaměřením všech variant

36 FAUVEL, s. 144, v. 113–118.

37 FAUVEL, s. 144–146, v.119–148.

38 FAUVEL, s. 148, v. 154–157.

fauvelovských příběhů, v **dijonském rukopise** však jde o **úvodní iluminaci**: udává základní tón.³⁹

Mniši a jeptišky žebravých řádů byli oblíbeným terčem skladeb, jež vznikly na objednávku Karla z Valois. Připomeňme satirického Maskovaného lišáka, kde se stali příkladem „renardie“, tedy vychytralého a škodolibého lišáctví. Verše příběhu o Fauvelovi pranýřují nicméně i další příslušníky kléru, dokonce i „chudé kněze bez prebend. / Chtějí se lísat rovněž, / ale nedaří se jim prodrat blíž. / Musejí se držet za výše postavenými, / proto jsou často zklamaní a rozzlobení. / Prohlašují ovšem halasně, / že Fortuna bývá vrkavá, / stále otáčí svým kolem. / Šmahem zvrátí osud toho, kdo byl na vršku, / svrhne ho hlavou dolů a vynese jiného.“⁴⁰ Neustálé odkazy na Fortunu se vinou jako červená nit celou skladbou. Následuje příznačný povzdech, že na každém kroku narážíte na falešná zdání, masky, přetvářku a převleky, takže „jeptišku už nerozpoznáš ani podle řádového oděvu.“⁴¹

Fauvelovi se tedy daří převrátit vše ve společnosti „vzhůru nohama“ a takto zvrácenému světu vládnout. Zvířecímu idolu podléhají po vzoru mocných všichni. Hold mu nyní touží vzdát i ti nejnuznější. Musejí však

39 Jde o ms. 525, fol. 158. Viz také J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique. Texte et image dans le Roman de Fauvel*, in: *Poétique*, avril 2006, s. 169.

40 FAUVEL, s. 138, v. 73–82.

41 FAUVEL, s. 140, v. 94.

zatím zůstat na místě, které jim v hierarchicky uspořádané společnosti náleží. „Dokonce i chudáci se hrnou k Fauvelovi, / ale neproniknou dál než k ocasu. / Tlačí se, seč mohou, aby na něj vůbec dosáhli! / Když uspějí, lísají se a splétají mu ocasní zíně do copánků.“⁴² Čas jejich slávy v převrácené společnosti však možná teprve přijde. Což moc u dvorů neuchvátilo zcela nedávno už tolik samozvaných rádců neurozeného původu?

V této fázi se rozhodl básník konečně odhalit, kdo je vlastně Fauvel. Započal barvou jeho srsti. Není černá, protože tato barva symbolizuje „smrt, žal a smutek“.⁴³ Jde mimochodem o poměrně časný doklad vnímání černé jako smuteční barvy. Jenže Fauvel je plný nabubřelého veselí, takže by tato barva neodpovídala jeho přirozenosti. Není ani červený, neb to by byl pro básníka znak milosrdenství, zatímco Fauvel má rád jen ty, co mu lichotí. Samozřejmě není ani bílý, protože nemůže symbolizovat panenskou čistotu! „Fauvel bývá naopak tak zablácený a pokálený, / že je třeba ho čistit, utírat a hřebelcovat každý den!“⁴⁴ Není ani zelený, vždyť copak by jeho srst mohla mít barvu, jež symbolizuje věrnost a naději? Fauvelovi jako nečisté bestii přísluší jediné „fauve“.⁴⁵ Tato barva, špatná žlutá v odstínu moči inklinující k ryšavosti, symbolizuje marnivost, pýchu, lest a faleš. Fauvel prý dokonce kulhá na všechny čtyři nohy, ale lidé si toho nevšimnou, protože to dokáže lstivě skrývat.⁴⁶

A co teprve jméno? Je složené ze slov „de faux et de vel“, řekněme falešná škraboška či rouška. Jde tedy o maskovaného zákeřníka.⁴⁷ Pod svůdným či alespoň neškodným vzhledem se skrývá proradné zvíře. Navíc každé písmeno jeho jména představuje iniciálu jedné z Neřestí.⁴⁸

Nešťastný stav světa podle autorů kodexu 146 nastal tím, že lidé uvěřili Fauvelovým přetvářkám a přijali lstivého kopytníka za pána. „Králem lidí přece musí být člověk, / stejně jako orel je králem ptáků / a lva právem

42 FAUVEL, s. 150, v. 164–167.

43 FAUVEL, s. 150, v. 181.

44 FAUVEL, s. 152, v. 194–195.

45 FAUVEL, s. 152, v. 218.

46 FAUVEL, s. 152–154, v. 222–229.

47 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 169. Vypočítání Neřestí tvořících Fauvelovo jméno a jejich český překlad viz M. NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky*, s. 40.

48 FAUVEL, s. 154, v. 239–254.

nazývají králem zvířat.⁴⁹ A člověk musí přirozeně ovládat ostatní živočichy. Jenže lidé se nyní sami stali tupými zvířaty, protože podlehli koňské falši.

Dopřejme si zde malou odbočku k volbě živočišného druhu jako hlavního hrdiny příběhu a emblému všech Neřestí. Může působit překvapivě, byť každé zvíře bývalo ve středověké interpretaci ambivalentní, podle okolností nabývalo tu kladné, tu záporné konotace. Jako zosobnění lstivého zla bychom nicméně očekávali spíše lišáka, vlka, opičáka, případně i osla.⁵⁰

Jezdecký kůň býval samozřejmě nezbytným druhem středověkého rytíře. Byl neoddělitelný od šlechticova sociálního statusu, často jej vídáme na pečetích. Středověk si jej tedy cenil spíše jako zvířete vznešeného a věrného. Byl však důležitým symbolem a jako takový občas mívával vysloveně negativní konotace. Přesně jako Fauvel, jenž je alegorickým koněm par excellence.⁵¹ Jeho pád zavinila pýcha. A právě ušlechtilý jezdecký kůň se mohl snadno stát atributem pýchy, většinou ve spojení s rytířem padajícím z jeho sedla. Sehraní spoluautoři kodexu 146, působící v paláci Cité, museli důvěrně znát sochařské dílo, které již od počátku 13. století zdobilo fasádu pařížské katedrály Notre-Dame. Každého prý zaujalo svou dynamikou: klopýtající kůň se řítí po hlavě k zemi a vyhazoval přitom ze sedla vyšňořeného rytíře. Výjev se zřejmě blížil dramatické kresbě ze sbírky Villarda de Honnecourt. Také na tympanonech četných kostelů (například v Conques) vidíme potrestanou pýchu v podobě rytíře, kterého shodil jeho oř. Kůň je symbolem „marné slávy“, pýchy a nepřiměřeného lpění na vnějším lesku tohoto světa ve veršované skladbě Huona de Méry nazvané Antikristův turnaj, která se stala jednou z přímých inspirací básníků příběhu o Fauvelovi.⁵² I v dalších literárních dílech 13.–14. století, zvláště v bajkách, se pak kůň objevuje jako symbol pýchy relativně často, zvláště v konfrontaci se skromnějším oslem, zosobňujícím pokoru.⁵³ Autoři Románu o Fauvelovi si dali záležet na tom, aby

49 FAUVEL, s. 158, v. 267–269.

50 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 43.

51 Denis HUE, *L'orgueil du cheval*, in: *Le cheval dans le monde médiéval*, s. 257–276.

52 *Le Tournoi de l'Antéchrist*, éd. par Georg Wimmer, trad. par Stephane Orgeut, Orléans 1994, v. 642–643.

53 D. HUE, *L'orgueil du cheval*, s. 257–276, zvláště s. 273–274.

i aristokratické publikum, jež si krásných koní cenilo, přesvědčili o zvrácenosti neslavného hrdiny. Proto tolik zdůrazňovali jeho jméno, ryšavost i prohnané „lišáctví“, důležitější než vlastní živočišný druh. Lidé prý nyní opakují pomýlenost Izraelitů, kteří se odvrátili od Boha a tančili v poušti kolem zlatého telete. Sloužit Fauvelovi znamená dopustit se uctívání model a podlehnout šílenosti převráceného světa.⁵⁴

Vzhledem k tomu, že jedním z cílů této studie je hledat případné paralely a ohlasy Fauvelova příběhu v našich zemích, zastavme se u pejorativnosti zrzavé barvy. Ani ta sice neměla ve středověké civilizaci vždy a všude absolutní platnost, protože z každého symbolu existovaly výjimky. Avšak například Jidáš býval zrzavý, jak o tom svědčí i iluminace poslední večere z Velislavovy bible.⁵⁵ Fauvel byl už svojí ryšavostí obsaženou ve jméně koncentrovaným zlem. Chaillou de Pesstain ho ostatně přirovnal ke koni z Apokalypsy či alespoň jeho předvoji. Ryzák, „ryzí kůň“, byl v tomto smyslu samozřejmě negativní již ve staročestíně. Nejinak tomu bylo například i ve snáři Vavřince z Březové, kde čteme „Kuoň králův ryzí ženu veselú okazuje“, přičemž „veselá“ žena nemusí mít pozitivní konotaci.⁵⁶ Kůň se možná uplatnil takto negativně i v husitské propagandě. Na desce z Náměště, díle mistra Rajhradského oltáře, zobrazující umučení svatě Kateřiny, promítl malíř do tváře císaře Maxentia rysy nenáviděného ryšavce, císaře Zikmunda. Vpravo vedle císařovy hlavy je – zdánlivě bez opodstatnění – namalována koňská hlava. Má něco společného s císařovým profilem: předek hlavy a chřípí se širokými nozdrami karikují císařův ohnutý nos a tlama s vyceněnými zuby jeho ústa.⁵⁷

Kůň i liška (k níž je Zikmund přirovnáván v Hádání Prahy s Kutnou Horou) mohli přispět k negativní konotaci panovnickovy osoby. Bylo by samozřejmě přehnané vidět v nich – jako v případě fresky kola Štěstěny ze Strakonického hradu, jíž se budeme věnovat později – ohlas Fauvela. Vraťme se tedy k základnímu příběhu. Proradnému koni se jeho mocenské destruktivní dílo daří. Prozatím – a autoři kodexu toho upřímně litují – za přispění Fortuny. Ke kritice využili volné parafráze jedné

54 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 168.

55 Za upozornění děkuji dr. Miladě Studničkové.

56 Za cenné rady děkuji dr. Aleně Černé.

57 Karel STEJSKAL, *Podoba císaře Zikmunda – prostředkem boje husitského umění proti feudální reakci*, Acta Universitatis Carolinae 1954–7, s. 67–75, zvláště s. 74.

skladby Carmina Burana, parafráze „fauvelizované“, tedy upravené tak, aby zapadla do celkového kompozičního záměru.⁵⁸ Slova zatím nevybočují z obvyklé tradice nářků nad silou, jež řídí lidské i koňské osudy.

Verše dále rozvádějí názor, že Fauvel triumfuje, protože je mistrem masek, roušek, převleků a falše. Zcela převrací odvěký řád.⁵⁹ „Když se Bůh rozhodl stvořit svět, / zlíbilo se mu vytvořit z bláta / také člověka k obrazu svému. / Přisoudil mu tím prvořadou roli / s vůlí, aby se stal pá-nem zvířat / a byl nadřazen všem ostatním tvorům. / Ale dnes je promyšlené Boží dílo / otočeno hlavou dolů a zcela převráceno.“⁶⁰

Illuminace 7

Tyto nářky bezprostředně uvozují **iluminaci 7**, zobrazující stvoření Evy z Adamova žebra, ale také dvojici dvounohých hybridních bytostí, jakýchsi kentaurů. Mají koňský zadek a kopyta. Větší z nich se honosí pokrývkou hlavy, kterou na iluminacích často nosívali pohané nebo Židé.⁶¹ Právě kentauri v kodexu symbolizují zlo a převrácený svět, odporující Stvoření. Brzy ostatně ilu-

minátoři začnou i Fauvela zobrazovat jako hybridní bytost – napůl zvíře, napůl člověk. Následující verše podobná stvoření – chápaná ve středověku zpravidla negativně – komentují takto: „Lidé se stali zvířaty. / Mají zrak obrácený k zemi / a nezajímá je nic jiného než hmotné bohatství. / O Bohu nechťejí nic vědět! / Nikdy neobracejí zrak k nebi.“⁶² Je to Fauvelova vina, to on všechny ošálil a zaslepil! „Fauvel se stal pá-nem světa: / vskutku, všude mu vzdávají pocty / a velebí ho jako Boha na zemi.“⁶³

58 A. Strubel, FAUVEL, s. 163, editorská poznámka 1.

59 FAUVEL, s. 164, v. 315–326.

60 FAUVEL, s. 166, v. 327–334.

61 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 171–172.

62 FAUVEL, s. 166, v. 335–338.

63 FAUVEL, s. 166, v. 348–350.

Do kodexu vsunuli autoři následně útok proti sobeckým rádcům: „Pomlouvač je jako nejzvrhlejší lišák: / Podlými slovy ubližuje ostatním i sobě! / A podlézavý dvořan není o nic lepší, / neboť klame krále, prince, vévody a hrabata.“⁶⁴ Autoři neváhali konkrétně zaútočit na ctižádostivce u dvora. „To Fauvel, který je falešný a pokřivený, / nám umíchal tak odpornou břechku. / Otáčí kolem Fortuny, jak se mu zlíbí, / a rozvrací vše, co Bůh stvořil.“⁶⁵

Verše uvozují **iluminaci 8**, kde spolu rozmlouvají korunovaná žena, představující Církev, nad jejíž hlavou svítí slunce, – a básník, autor textu, nad kterým rozeznáme měsíc. Verše vše vysvětlují: „Poslouchejte dobře, vy, co laskáte Fauvela: / Bůh na počátku stvořil dvě obrovské pochodně, / jež z jeho vůle jasně září. / Ale stvořil je s odlišným záměrem. / Jedna se nazývá sluncem, druhá měsícem. / První nám dává denní světlo: / Slunce totiž svítí ve dne, / kdežto měsíc naopak zásadně v noci. / Avšak slunce – Bože, pomoz mi! – / je na nebi podstatně výše / než měsíc, o tom není pochyb!“⁶⁶ Ale nyní nastává i převrat přirozeného řádu denní a noční oblohy. „Fauvel, který rozvrací celý vesmír, / dosáhl toho, že postavení těchto pochodní / je zcela vyměněno a převráceno. / Podívejte, jakou má to zvíře hrozivou moc. / Posunulo měsíc nad slunce!“⁶⁷ Nastává tím „děsivé zatmění“.⁶⁸ Jak už bylo řečeno, ani studie, soustřeďující se primárně na ikonografii kodexu 146, nemůže zcela opominout skutečnost, že jde o celek skladeb různého žánru, jehož části se doplňují. Tuto pasáž komentuje přidružené „Vyprávění o kometě“, popisující nedávné zatmění slunce, jež prý ohlásilo smrt papeže Klimenta V. a krále Filipa IV. Sličného. Nebeská tělesa zastřela svou tvář, aby se nemusela dívat „na odporné Neřesti princezen na královském dvoře“. Po zásluze prý ty neřestnice „ostříhali dohola / a vyhnali z království.“⁶⁹ A kdo je k hříšnému pelešení s milenci nabádal? Samozřejmě Fauvel! Svedl na scesti dokonce i templáře, takže se dopouštěli těch nejodpornějších zhýralostí.⁷⁰

64 FAUVEL, s. 168, v. 1–4.

65 FAUVEL, s. 172, v. 395–398.

66 FAUVEL, s. 172, v. 401–411.

67 FAUVEL, s. 172, v. 414–418.

68 FAUVEL, s. 174, v. 421–455.

69 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 220–221.

70 FAUVEL. s.160, v. 275–278.

Maskovanému koni se zatím vše daří, už skoro vládne převrácenému světu: Žebravé řády hromadí bohatství, choti královských synů neznají manželskou věrnost, i měsíc se dostává nad slunce a svět se noří do temnot.⁷¹ Lze se divit tomu, že se v této mizérii „příslušníci církve chovají zcela zvráceně?“⁷² Na tento povzdech navazuje **iluminace 9**, na níž Kristus předává klíč svatému Petrovi.

Verše vzápětí lamentují, že Fauvel lstní a přetvářkou zadupává vše, co mohlo podle úmyslu Krista a úsilí apoštolů vést ke spáse lidstva. Nyní je koňským přičiněním i církev zkažená. Básník končí povzdechem: „Papež tak snaživě laská Fauvela, / že oním gestem zraňuje kněžstvo do krve, / aniž by na něho zdánlivě vztáhl ruku. / Svatá Církev je tím však hluboce otřesena ve všech údech.“⁷³ Následuje **iluminace 10**, zobrazující trojici kardinálů. Volbu zdánlivě neutrální iluminace hned vysvětlují verše ústředního příběhu: „Co říci o kardinálech, / aniž bychom je rozlítli?“⁷⁴ Básník samozřejmě nenachází ani slovíčko chvály. Kardinálové se pramálo podobají někdejšímu zbožným apoštolům, jde jim o peníze a světskou slávu. Utrpení malých a slabých je vůbec nezajímá! „Jsou sice pastýři, ale vše spasou sami. / Dnes se vlk stal pánem oveček! / Neváhají jim drsně ostříhat vlnu na zádech / tak bezohledně, že kůže je celá zkrvavělá. / Jsou vždy připraveni je holit znovu a znovu/ a vůbec nepočkají až do léta.“⁷⁵

Poté se básník vrátil k útokům na žebravé řády: „Po ničem tolik netouží jako zatáhnout si do postele děvky! / Ony jim tam ostatně samy lezou.“⁷⁶ Pokrytectví františkánů a dominikánů nezná mezí. „Tak dlouho se lísali k Fauvelovi, / že jim dokonce dovolil / mít vlastní majetky.“⁷⁷ Pochopitelně, že si s posvěcením lstivého oře nyní zvrhli mniši vše ponechávají pro sebe, tloustnou a chudákům nedají ani kůrku chleba. Bez těchto úvodních veršů bychom nepochopili **iluminaci 11**.

Kůň Fauvel, mistr masek a falše, se na ní přestrojil za opata. Mniši mu pokorně naslouchají. Z míry je nevyvádí ani zvířecí tlama, ani

71 FAUVEL, s. 178, v. 471–485.

72 FAUVEL, s. 189, v. 486– 504, citovaný verš 504.

73 FAUVEL, s. 188, v.187–190.

74 FAUVEL, s. 188, v. 591–592.

75 FAUVEL, s. 190, v. 607–612.

76 FAUVEL, s. 229, v. 859–860.

77 FAUVEL, s. 230, v. 894–896.

Illuminance 11

lidské ruce, vykukující z kutny, kterou kopytník zastírá svoji přirozenost. Fauvel si může tedy dovolit velitelské gesto paže, kterým doprovází své autoritativní kázání. Na mnichy přímo zaútočily verše, kterými organizátor kodexu miniaturu orámoval: „K ničemu nechovají větší zášť než ke klášterní klauzuře! / Všichni vstoupili do řádu / s jediným podlým úmyslem, / totiž obdržet prebendy a zlepšit si živobyčí. / Jen co kratičce pobyli v klášteře, / už spěchají do světského života! / Zešileli a necítí se vázání svým slibem. / Nebojí se ani hanby, ani ztracení. / A neberou ani v nejmenším ohled na to, / že se zasvětili Ježíši Kristu. / Navenek nosí mnišskou kutnu, / ale pod tímto falešným hábitem / ne najdete prázdnou Ctnost! / Tito muži zesměšňují a urážejí Krista! / Vždyť ctihodný Fauvel se stal jejich opatem / a rád a často jim nyní káže!“⁷⁸

Básník si hned připravil půdu pro vysvětlení další miniatury: „Zrzává bestie se tolik snaží, / aby všechny řády – Bože, dopřej mi věčnou spásu! – / upadly do zvrácených Neřestí. / Vidíme, nakolik je Fauvel zvrhlý pán! / Dovedl k záhubě i ten řád, / který patřival k nejčestnějším. / Fauvel se zachoval tak krutě a zvířecky, / že naše paní, svatá Církev, / si na něho hořce stěžuje a lomí ruce! / Žel, zločinné zvrácenosti templářů jsou tak jasně prokázané, / že je dovedly ke smrti a k záhubě! / A z ní udělali matku smutnou a zdrcenou. / Pro tuto aféru plakala a naříkala / tak silně, že to musí otřást každým, / kdo je upřímným synem svaté Církvě. / To právě templáři ji tolik zarmoutili! / Proto církev lká a je strašně zoufalá. / A stěžuje si ně těmito slovy:“⁷⁹

78 FAUVEL, s. 232–234, v. 911–926.

79 FAUVEL, s. 234, v. 925–944.

Než však autor Ikaní Církve přetlumočil, rozhodl se pořadatel kodexu verše proložit **iluminací 12**: Štíhlá zvonice dělí výjev na dvě poloviny. V jedné je paní Církev, zoufale lomící rukama. V druhé desítka osob v řeholních rouchách a dvou kompaktních skupinách kuje pikle. Básník jim vytkl pokrytectví verši, vloženými do úst zdrcené Církve: „Zapřeli mého drahého chotě, / který se dal i za ně ukřižovat! / Přitom se honosili jeho znamením na oděvu... / Nosili na plášti znak kříže. / Už proto měli být oporou křesťanstva / a ctít povinnost všude za něj bojovat.“⁸⁰ Na iluminaci vidíme shluk pokrytců, falešníků a spiklenců z řad konkrétně neidentifikovaných příslušníků kléru. Fauvel je okouzлил a svedl na scesti.

Verše se k nenáviděnému řádu templářů prostřednictvím nářků Církve znovu a znovu vracejí: „Templáři, jež jsem tak milovala / a kteří mi kdysi vzdávali tolik poct, / mne hrubě urazili a způsobili mi četná příkoří! / Přitom jsem je laskavě opečovávala a živila / a vycvičila podle svých nejlepších schopností, / aby chránili Svatou zemi / proti nevěřícím Saracénům. / Ale nyní vidím, nakolik zabředli do bludů. / Vždyť začali vést válku proti Ježíši Kristu!“⁸¹ Sloveso „vycvičit“ zní ve středofrancouzském

80 FAUVEL, s. 236, v. 957–959, v. 963–965.

81 FAUVEL, s. 237, 941–954.

originále „affaitez“ (v. 952), což je odborný termín, převzatý ze sokolnictví. Právě lov s cvičenými dravými ptáky patřil k oblíbeným zábavám Karla z Valois, pro něhož kodex vznikl.⁸² Básník pokračuje: „Bohužel, nyní se z nich stali kacíři, / provinili se zvrácenými hříchy proti přírodě.“⁸³

Následují obvinění z morálních prohřešků, ke kterým mělo docházet při přijímání nových členů řádu: „Moje srdce je zarmouceno, ba zdrčeno, / když vidím, jak dlouho setrvali / v dáblových osidlech! / A vrhli se do nich svorně a bez přinucení! / Už je tomu nyní sto let, / co jejich Neřesti započaly. / Zavedli mezi sebou zvyklosti / tak děsivé a odporně nechutné, / že to snad ani nedokážu vyslovit! / Když přijímali nového člena, / nutili ho k naprostému zapření Boha / a k urážkám Ježíše Krista a kříže! / Prikazovali mu, aby je poplival, / a pak vzájemně jeden druhému líbali zadnici.“⁸⁴

Chaillou ubezpečil čtenáře a posluchače, že templáři byli po zásluze odsouzeni a popraveni. Skončil varováním: „Tak nakonec zachutná Fauvelova odměna těm, kdo mu propadli.“⁸⁵ I když autor zaměřil hlavní kritiku proti církevním řádům, světskou moc šetřit nehodlal. Jako přechodu využil **iluminaci 13**. Ta zobrazuje krále, kterému radí příslušník církve a světská osoba. Král sedí na trůnu s opěradly zakončenými lvími hlavičkami, s nimiž se ještě setkáme. Trojice symbolizuje špatnou vládu v jejích rozmanitých podobách. Koneckonců, vždyť všichni přestali plnit povinnosti ukotvené tradicí: „Žel! Světští pánové, vládci a šlechtici, / také nemají větší cenu než nahnilý pokrek.“⁸⁶

Iluminace 13

82 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 123.

83 FAUVEL s. 237, v. 975–988.

84 FAUVEL, s. 239, v. 981–1008.

85 FAUVEL, s. 242, v. 1034

86 FAUVEL, s. 242–244, v. 1035–1037.

Povšimněme si zdánlivě nepodstatného detailu: král na trůně drží v levé ruce rukavice.⁸⁷ Ve Francii šlo o důležitý atribut panovnické moci, spojený se svatou ampulí. Snad roku 505 s ní měla přispěchat holubice svatého Ducha ke korunovaci Chlodvíka.⁸⁸ Vrátime-li se v tomto symbolickém světle k **iluminaci 3**, vidíme, že korunovaný král tam hladí hřívu mocichtivého koně pravou rukou, kdežto posvátné rukavice drží v ruce levé.⁸⁹ Autoři a pořadatelé skladby jako notáři královské kanceláře důvěrně znali velké královské pečeti, na nichž byli panovníci vyobrazeni s rukavicemi v pravé ruce.⁹⁰ Rovněž na **velké miniatuře** zobrazující Filipa IV. a jeho příbuzenstvo včetně Karla z Valois drží král rukavice v pravé ruce. Levá ruka byla symbolicky rukou hierarchicky jaksi nižší. Jak ještě uvidíme, sehraje roli i při Fauvelově sňatku.⁹¹ Malíř zkrátka udělal vše pro to, aby korunované krále laskající Fauvela a naslouchající špatným radám symbolicky ponižil. Svoji zaslepeností totiž přispívali k tomu, že vše je vzhůru nohama: „Celý svět se nyní, podle mého názoru, / podobá pluhu, do kterého zapráhli psiska. / Jedno táhne kupředu, druhé zcela opačně. / Páni myslí jen na pyšné rozmary / a poddaní si zase hrají na šlechtu: / Všichni dle vlastní svévole tahají za nosítka.“⁹² S obrazem nosítek vláčejících do protichůdných stran se ve skladbě ještě setkáme. Básník pokračoval vypočítáváním stavů, které se podřídily Fauvelovi. Skončil úpěnlivou výzvou: „Ach, duchaplný Jednorožče, / ty, který jsi průzračnější než krystal, / sestup a rozesej mezi nás svoji milost. / Nedovol už napříště,

87 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 222–223

88 Teprve Karlovcí začali propagovat tuto legendu o holubici a svaté ampulí, přičemž směřovali Chlodovíkův křest (o kterém víme pramálo) a korunovaci. Viz k této složitě problematické nejnověji a z různých aspektů Bruno DUMÉZIL, *Le Baptême de Clovis*, Paris 2019.

89 Élisabeth LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*. In: *Le prince au miroir de la littérature politique de l'Antiquité aux Lumières*, s. 217–228, zde s. 224.

90 Martine DALAS, *Les Sceaux des rois et de régence*, Paris, Archives nationales (Corpus des sceaux français du Moyen Age, t. II), 1991, s. 166, s. 178; É. LALOU, *La miniature du manuscrit latin 8504 de la Bibliothèque nationale de France: le fils ou le frère?* Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France, 1999, s. 121–122.

91 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 222–223.

92 FAUVEL, s. 250, s. 1131–1136.

Velká miniatura

aby Fauvel / nutil všechny tančit jako ochočené medvědy! / Každý má až po krk jeho zaslepených ctitelů. / Dej vyhnat Fauvela z Francie, / už příliš trpí jeho nestoudným řehtáním!⁹³ Upřesněme, že Jednorozcem, zvláště v případě, že byl doprovázen středofrancouzským adjektivem „esprituel“, se myslel Ježíš Kristus. Doprostřed této prosby, přímo před verš „Sestup a rozesej mezi nás svoji milost“, je vložena **iluminace 14**. Zachycuje autora na kolenou. Před ním leží na písarském pultíku rozevřená kniha, pravděpodobně Román o Fauvelovi. Z oblak k němu slétává holubice

93 FAUVEL, s. 254–256, v. 1211–1218.

Par faulx eul male beste
 Par quoy n'as veue touz temps
 Plus qu'auant le monde le honneur
 Par touz sens meure et long d'auer
 Et n'as n'eu creature
 Al'he la que nature
 Et que le comere si come
 Tu distu de en qu'est homme
 Car l'auenture r'ouuerne
 Des op'ons d'ou d'ou
 Se conclud par d'ou r'ouuerne
 Auc par hommes de la bestie
 En que d'ou r'ouuerne le monde
 Car touz male r'ouuerne
 Et si nous de la poeulle
 Que que foy en terre iere finie
 Adore sans l'auenture
 Du f'it d'ou en qu'est homme
 Et se uis si d'ou f'it
 Si pier b'ien d'ou mis uenir
 Et est p'ier de foy alle est morte
 Car foy sans euer n'est pas forte
 Si nos quantes d'ou uenir
 Car euer r'ouuerne r'ouuerne
 Par touz es qu'is et es menis
 A si ne sai oule ne uer
 Qui d'ou ne puis b'ien dire
 Plus inf ou f'it et plus euer
 Et f'it faulx le d'ou
 Qui si f'ouuerne est si come
 Du con'el n'as et ou f'it
 donne touz par au' f'it
 C'est d'ou par l'auenture
 Ch'asun f'it d'ou b'ien uenir
 Car en d'ou et en fin uenir
 Peons f'iguer et p'ouuerne
 Touz sans a touz f'it
 Et general d'ou d'ou
 Touz f'ouuerne au iour d'ou le f'it
 De ouuer faulx f'it
 L'emp'ere f'iguer r'ouuerne
 L'au' f'it qui a
 De f'it de r'ouuerne ou de f'it
 Que nos b'ien d'ou que par ce
 F'it pas au iour d'ou b'ien uenir
 L'emp'ere qui a d'ou est
 L'emp'ere au iour d'ou r'ouuerne
 A f'it creature humaine
 Pour auer temp'el r'ouuerne
 Qui f'it eul qui d'ou f'it

Dormie de touz b'ien p'ouuerne
 Par dieu est chose mal reguable
 Et auant ch'ertal
 Qui es plus euer que ou f'it

A l'he dieu deus f'it f'ouuerne

Dieu d'ou d'ou f'it f'it
 Ne f'it plus que faulx f'it
 Si f'it ouz r'ouuerne en ce monde
 Et si f'it ouz r'ouuerne
 De f'it f'it faulx f'it
 Trop la r'ouuerne son f'it

Dieu d'ou d'ou f'it f'it
 que faulx r'ouuerne. Et f'it f'it
 me f'it. f'it f'it f'it
 ameroie. f'it f'it de sa mon
 noie ne uis f'it et d'ou. f'it
 cher f'it f'it ameroie que
 faulx f'it

La uenir f'it f'it f'it
 d'ou d'ou p'ouuerne
 Se f'it au top d'ou f'it
 Et ne d'ou d'ou d'ou
 Se uis au p'ouuerne
 Qui ouz f'it f'it
 En quel f'it que ce f'it
 Pour dieu que p'ouuerne me f'it
 D'ou qui est uer uer a uer
 Et que ne pas f'it par euer
 Plus mal euer ce uer
 d'ou a f'it de f'it
 faulx f'it f'it f'it
 Et ouz f'it f'it
 A uis f'it f'it f'it
 Et d'ou ames en touz pas
 Peue f'it en f'it f'it
 A uis ames et f'it f'it
 A uis ouz f'it que me f'it
 Que ce f'it f'it f'it
 Qui f'it f'it f'it
 Et f'it f'it f'it f'it
 f'it f'it f'it f'it f'it
 De qui f'it f'it d'ou d'ou
 Que si uis f'it f'it
 Et si f'it f'it f'it
 Qui en si uis f'it f'it
 Ce uis se ouz f'it f'it
 Du ouuerne de f'it
 Et si f'it f'it f'it
 Du uis d'ou ouz f'it f'it
 Qui en ouz f'it f'it
 Et si f'it f'it f'it
 Du uis et mors d'ou f'it

*L'ou d'ou f'it f'it
 f'it f'it f'it f'it
 f'it f'it f'it*

L'ou

Kodex 146, folio 10r

svatého Ducha se vzkazem, symbolizovaným trojicí paprsků či linek, vystupujících ze zobáčku. Jak uvidíme na následující iluminaci, hrdý autor a aktér si toto privilegované poselství, jež mu zároveň zajišťuje legitimitu, nenechá pro sebe, protože si je vědom svého poslání.⁹⁴

Illuminace 14

Chaillou nechal vřadit jako spojnicí obou těsně svázaných miniatur rondel s francouzskými verši, jež se ve skladbě vyznávají jako jeho osobní krédo: „Raději budu pasákem vepřů, / než abych utíral Fauvelovi zadnici! / Nechť mne spíše stáhnou z kůže! / Raději budu pasákem vepřů, / než abych utíral Fauvelovi zadnici! / Nezajímají mne peníze, které mi dá, / ani zlato, které mi vyseré. / Raději budu pasákem vepřů, / než utírat Fauvelovi zadnici!“⁹⁵ Jde o výkřik protestu proti tyranovi. Tedy vskutku vyznání poety-notáře, který se odmítá zpronevěřit svému poslání. Pranýřovanou špatnou vládu nechal malířem zachytit na **iluminaci 15**. Ta na foliu zaujala vědomě místo přímo na úrovni té předchozí, na níž autor přijímá poselství svatého Ducha. Citovaný rondel, který se bude ještě v kodexu 146 na klíčovém místě opakovat, se nachází uprostřed **folia 10r**. V jiných kontextech nikterak valorizovaný způsob obživy, tedy pasáka vepřů („porchier“), zdůraznila iniciála, přitahující pozornost k tomuto sociálnímu statusu.⁹⁶ Akcentu na jinak podceňovanou činnost prostých venkovanů odpovídá nejkontrastnější přechod, jaký si bylo možné po básni o pasákovi vepřů představit. „Alleluia: Veni Sancte Spiritus.“⁹⁷ Jde o Alleluia zpívané o svatodušní neděli, tedy v přímém vztahu k holubici svatého Ducha. Na korespondující

94 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Les masques du clerc pour parler aux puissants. Fonctions du narrateur dans la satire et la littérature „engagée“ au XIIIe et au XIVe siècle*. Le Moyen Age 96, 1990–1992, s. 266–286, zde s. 286. Viz také táž, „Le poète et le prophète. Littérature et politique au XVe siècle“, Le Moyen Français, 13, 1983, s. 37–57.

95 FAUVEL, s. 256, v. 1–9.

96 T. RADOMME, *Loptimisme du satire*, zde s. 242–248.

97 FAUVEL, s. 256, v. 10.

Illuminace 15

iluminaci 15 vidíme autora, sedícího v jakési prorocké pozici před písarským pultíkem, na němž leží jeho kniha. S velitelským gestem ruky předává poselství trojici dvořanů. Ač hrdě sedí, velikostí stojící muže převyšuje, což jistě není náhodou.

Autor v malířově provedení vypadá jako klerik. Iluminace jsou ovšem zasazeny do kontextu, který nenechává nikoho na pochybách, že promlouvá přímo satirik a básník.⁹⁸ Neu-

stále se to zdůrazňuje v textu, který spěje k dalšímu důležitému foliu, 11. Básník a vzdělaný notář si uvědomuje, že je jako *litteratus* tradičním garantem vědění přenášeného z generace na generaci. To on musí společnost varovat před Fauvelem.⁹⁹

Bezprostředně před **iluminaci 16**, jež je vlastně variantou té předchozí, protože na ní sedící autor předčítá ze svého díla stojícím dvořanům, umístil další veršovanou zpověď: „Tady prozatím skončím. / Ale všechny snažně prosím: / Jestli jsem Fauvela příliš ostříhal / nebo se k němu moc přiblížil, / pokud jsem o něm veršoval hloupě / nebo přespříliš a navíc povrchně, / či se jakkoli jinak provinil, / ve jménu Božím prosím za odpuštění! / Bůh, který je

Illuminace 16

98 T. RADOMME, *L'optimisme du satire*, zde s. 243.

99 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Discours du narrateur, discours de Fortune: les enjeux d'un changement de point de vue*, in: Fauvel Studies, s. 337–352.

pravda, cesta a život, / ví, že jsem se do toho tématu nepustil / ani ze zřítnosti, ani ze zlého úmyslu. / Mým záměrem bylo popsat / toho pokrytce Fauvela zcela pravdivě.¹⁰⁰ Předěl mezi první a druhou knihou příběhu je poměrně příkrý. V textu, který se hlásí k didaktickému charakteru, je uveden nadpis, což je v rukopise 146 výjimečné: „Zde končí první kniha Fauvela a začíná druhá, která vypráví o vznešenosti jeho paláce, o jeho rádcích a o tom, jak si chtěl vzít za manželku Fortunu, jež za něho posléze provdala Marnou slávu.“¹⁰¹ Podle dobové zvyklosti bychom čekali vyobrazení autora-písaře, který na kolenou předává mecenáši první knihu dokončeného díla.¹⁰² Místo toho je v kodexu další miniatura, v níž básník sděluje skupině významných mužů své poselství. A co víc: Následující verše obsahují skrytý podpis obou hlavních autorů: Gervais du Bus a Chaillou de Pesstain.¹⁰³ Připravují také půdu pro jednu z nejzásadnějších miniatur kodexu. „Jak dobře víme z Písma, / nikdo se nevyvaruje Neřestí, / pokud se předtím neseznámil se zlem. / Z těchto důvodů chci ještě připojit / několik kapitol; snad přispějí k tomu, / že se Fauvelovy pikle a šalby stanou zjevnými / a my se ho konečně zbavíme! / Sepsal jsem o něm tedy tuto druhou knihu, / jež vypráví, jak se Fauvel oženil a měl potomky.“¹⁰⁴

Illuminace 17, otevírající druhou knihu, jej totiž ukazuje v plném majestátu. Hřebec je zahalen do honosného pláště, na protáhlé koňské lebce mu sedí královská koruna. Přední končetiny má slastně roztažené, takže se dotýkají okraje

Illuminace 17

100 FAUVEL, s. 256, v. 1219–1232.

101 FAUVEL, s. 264.

102 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 61.

103 É. LALOU, *La Roman de Fauvel a la chancellerie royale*, in: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 1994, tome 152, livraison 2, s. 503–509.

104 FAUVEL, s. 264–266, v. 1270–1280.

miniatury, vlastně stěn sálu honosného paláce. Donedávna zablácená kopyta si hodlá položit na opěradla trůnu ve tvaru písmene X. Zakončují je hlavičky šelem, lvů či panterů.¹⁰⁵ Šlo o tak zvaný Dagobertův trůn, zobrazovaný na velkých pečetích a miniaturách jako tradiční trůn francouzských králů.¹⁰⁶ V době, kdy okruh dvorských umělců vytvořil kodex 146, zobrazovali Kapetovce v plném majestátu právě na tomto trůnu.¹⁰⁷

Pravda, králové třímali na **velké pečetě** v ruce další odznaky panovnické moci, regalia: jablko a žezlo („main de justice“). Fauvel nadržuje nic, ale má korunu a rozvaluje se na královském trůnu.¹⁰⁸

Velká královská pečeť

Nezapomeňme, že hlavními autory Fauvela byli královští notáři, kteří dobře znali velké královské pečetě.¹⁰⁹ Dagobertův trůn měl pro Kapetovce nesmírný symbolický význam, protože je spojoval s dávnými dynastiemi vládnoucími Francii. Opat Suger tuto bronzovou skládací sešli našel podle vlastních slov roku 1140 ve svém

Svatodivíšském opatství a nechal ji opravit. Jeho původ přisoudil právě Dagobertovi.¹¹⁰ Dnes se soudí, že je nejspíš pospojován z různých částí vyrobených v odlišné době, některé mohou pocházet až z doby karolinské. Každopádně vycházel z antických vzorů a odpovídal potřebám epoch, kdy vládci často cestovali z místa na místo. Proto jim vyhovoval jeho skládací charakter.¹¹¹ S drobnými opravami z počátku 19. století se dochoval dodnes.¹¹²

105 Isabelle BARDIES-FRONTY, Charlotte DENOËL et Inès VILLELA-PETIT (dir.), *Les temps mérovingiens, Trois siècles d'art et de culture (451–751)*, Paris 2016, s. 60.

106 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté dans les Livres de Fauvel*, s. 220–221.

107 Za rady děkuji Brunovi Dumézilovi a Xavieru Hélarému.

108 M. DALAS, *Les sceaux des rois et de régence*, s. 166, s. 178 (Philippe V).

109 É. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, s. 125.

110 Isabelle BARDIES-FRONTY, Charlotte DENOËL et Inès VILLELA-PETIT (dir.), *Les temps mérovingiens, Trois siècles*, s. 60.

111 Maurice BOUBIR-AJAM, *Dagobert*, Paris 1980, s. 240.

112 Département des monnaies, médailles et Antiques de la Bibliothèque nationale de France. Publikováno v Marie-Helène TESNIRERE (dir.), *Trésors de la Bibliothèque nationale de France*, vol 1, Mémoires et merveilles, VIIIe–XVIII, Paris 1996, s. 52.

Opěradlo takzvaného "Dagobertova trůnu"

Někteří současníci v drzé Fauvelově pozici – na trůnu si doslova lebedí – mohli vidět kritiku všemocného rádce Marigniho, jiní obecně těch, kdo neoprávněně uzurpují královskou moc.¹¹³

Na sedmi z patnácti miniatur první knihy, kde malíři Fauvela zobrazili, neměl ctížádostivý kůň korunu. Tento symbol království byl zatím vyhrazen pozemským vládcům, byť pomýleným a svedeným, protože laskali Fauvela.¹¹⁴ Jeden z nich už na zmiňovaném trůnu ve tvaru X a s opěradly zakončenými šelmími hlavičkami seděl v iluminaci symbolizující špatnou vládu, podléhající podlým rádcům (výše popsaná **iluminace 13**).

Vraťme tedy slovo básníku a jeho příběhu. **Iluminaci 17** doprovodil prohlášením, že Fauvel sedí na nádherném „skládacím trůnu.“¹¹⁵ Vzápětí jej podrobně popsal.¹¹⁶ Chaillou použil středofrancouzské slovo, známé i z jiných děl, zvláště rytířské epiky, totiž „faldestoel“ (v. 2253). Bylo zřejmě germánského původu (falten Stuhl, tj. skládací židle). Básník vztyčil varovný prst: „Podvod, faleš a lest / se vznášely nad tím trůnem. / Řeklo by se Vergiliova kouzla! / Všichni nad tím žasli. / Právě zde trůnil Fauvel v plném majestátu, / zahalen do honosného zlatistého pláště, / celého podšitého veveří kožešinou. / Nikdy jste neviděli nádhernější! / A měl oděv z tureckého sukna. / Darovala mu ho paní Přetvářka.“¹¹⁷

113 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 170.

114 E. A. R. BROWN, *Représentations de la Royauté*, s. 220.

115 FAUVEL, s. 266, v. 1289.

116 FAUVEL, s. 270, v. 1305–1314.

117 FAUVEL, s. 270, v. 1315–1324.

A co teprve koruna, kterou si nasadil vlastními kopyty na „neforemnou lebku“! Leskla se zlatem a drahokamy. Ale jak básník pro jistotu vzápětí upozornil, byla dobrá jen k tomu, „aby ji obdivovali hlupáci zaslepení ctižádostmi všeho druhu.“¹¹⁸

Fauvel rozvalující se na panovnické sesli neznesvěcuje jen trůn francouzských králů. Mohl připomínat falešnou náhradu za trůnícího Krista tak, jak ho současníci znali z ikonografické tradice na základě Apokalypsy.¹¹⁹

Rondeau začínající slovem „Porchier“, tedy pasák vepřů, končí přímo u obrazu koně Fauvela korunovaného v majestátu, který zaujímá střed fólia 22. Verš „Porchier mieus estre ameroie / Que Fauvel torchier“ je vlastně výkřikem vzdoru proti tyranovi.¹²⁰

Povšimněme si důležitého posunu: v počátečních miniaturách se objevuje Fauvel jako „normální“ kůň, ke kterému se hrnou všechny stavy společnosti, aby ho hladily a obskakovaly. A vlastně také proto, aby mu složily hold či slib věrnosti. Zneklidnění narůstá od momentu, kdy se – v rozporu s textem – Fauvel objevuje jako hybridní bytost. Navíc je zprvu převlečený za mnicha. Čtenář neví: Má se smát? Anebo jde o zpochybněnou všech hodnot? Posun od mocichtivého koně textu k hybridnímu tvorovi iluminací byl nápadný.¹²¹ Fauvel se díky maskám a falši dokázal i těm urozeným a vzdělaným předvést jako pán mocný, bohatý, a dokonce laskavý. Následuje dlouhá pasáž o rozmanitých svodech, které Fauvel uchystal. Jak bláhoví byli sedláci, kteří mu kdysi úslužně přistrkovali k tlamě voňavé seno! To on nyní láká mlsouny – ovšem ty z řad církevní hierarchie a šlechty – do svého paláce na nejvybranější pochoutky! A po hostině jim s uspokojením ukazuje scény z Románu o lišákovi, vymalované na stěnách. Libuje si ve vypočítávání jeho šibalství a převleků, z nichž se sám ochotně poučil. Lest a přetvářka totiž triumfují!¹²²

118 FAUVEL, s. 272, v. 1336.

119 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Du grotesque à la satire, du rire à la morale. Le dialogue entre texte et image dans le Roman de Fauvel*, In: René Wetzel et Fabrice Fluckiger (éd.): *Au-delà de l'illustration. Texte et image au Moyen Age, approches méthodologiques et pratiques*, Zurich 2009, s. 183–189.

120 Raději tedy podřadnou obživu než podlézat Fauvelovi. Viz Nancy FREEMAN REGALDO, *Le porcher au palais: Kalila et Dimna, Le roman de Fauvel, Machaut et Boccace*, in: *Etudes littéraires*, 31, n. 2, hiver 1999, s. 119–126.

121 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Du grotesque à la satire, du rire à la morale*, s. 183–189.

122 FAUVEL, s. 278, v. 1385–1402.

Fauvel povolá na pomoc Neřesti, jejichž je koncentrovaným výlupkem. Všechny tyto špatné rádkyně jsou ženy. Misogynský básník si dal záležet.¹²³ Triumfující paní jsou vlastně Fauvelovými milenkami a dcerami zároveň.¹²⁴ S jejich pomocí se kopytník pouští do vlády, jež je již ve své podstatě špatná a zvrácená.

Illuminace 18

Chaillou jako první z nich uvedl Chlípnost (případně Smilstvo), již nechal na **iluminaci 18** zobrazit jako ženu, zálibně se zhlížející v kulatém zrcátku. „Vedle Fauvela, po jeho pravici, / se usadila jeho přítelkyně Chlípnost. / Jde o paní nesmírného vlivu, / je zavlou protivnicí Milosrdenství, / a též macechou Pohostinnosti. / Hluboce nenávidí Pravdu. / Naopak Krutosti slouží jako laskavá kojná / a je matkou všech Nespravedlností.“¹²⁵ Básník okomentoval i narcisistické zrcadélko:

„O této paní se tvrdí s jistotou, / že nemiluje nikoho jiného než sama sebe.“¹²⁶ Zrcadlo mohlo ve středověkých pramenech nabývat nejrůznějších konotací. Zde jde jednoznačně o „špatné zrcadlo“, jež se ve středověku stávalo atributem pýchy, marnivosti, smilstva či Venuše.¹²⁷ V kodexu 146, kladoucím důraz na panovnickou moc a její „regalia“, však hraje

123 Překladatelská poznámka: v češtině se nezdaří vždy ženský rod zachovat, nemá-li dojít k významovému posunu.

124 A. Strubel, úvod, FAUVEL, s. 42.

125 FAUVEL, s. 280, v. 1423–1430.

126 FAUVEL, s. 280, v. 1437–1438.

127 François GARNIER, *Le langage de l'image au Moyen Age, II. Grammaire des gestes*, Paris 1989, chap. IX, „le miroir“, s. 223–228. K symbolice zrcadla též M. NEJEDLÝ, *Pohledte do zrcadla! Čtyři příběhy o autorech a čtenářích pramenů pozdního středověku*, Praha 2016, zvláště s. 9–46.

ještě další roli. Fauvel sedící na iluminaci na trůnu francouzských králů má na protáhlé lebce korunu. Ale zrcadélko, jež drží Smilstvo na miniaturách – i tam, kde bude zobrazeno Fauvelovi po boku –, připomíná na způsob karikatury také panovnické jablko, „globe“, jeden ze symbolů panovnické moci.¹²⁸

Nezapomínejme, že řada pasáží kodexu 146 komentovala nevěru kočetních manželek Ludvíka X. a Karla IV. Sličného. Součástí jejich exemplárního trestu se v roce 1313 stalo krom potupného strhání šatů a šperků, vysvěcení donaha a vyholení dohola též rozbití zrcadélek, ve kterých se rády zhlížely. Čtenář kodexu 146 si nemohl nepovšimnout souvislosti, kterou navíc explicitně nabízela ve stejném svazku zapsaná „Skandální kronika“. Ve verších Fauvela následoval přehled dalších Neřestí, které maskovanému koni pomáhaly v jeho vládě.¹²⁹ Chlípnost je podle básníka nejen požívačná, ale také lakomá: „Rozdá jen kosti a šlachy, / ale tučnější maso si tvrdě vyhradí

Illuminace 19

pro sebe. / Tím nechává bujet mezi národy / boje, hádky a nesváry“¹³⁰ Zlovůli společenost vzápětí ilustruje **iluminace 19**, kde je Chlípnost doprovázena Lakotou: „Je bledá a vyschlá, popelavé barvy“, zahalená do plachetky. Křečovitě „si schraňuje truhličku plnou peněz.“ Na iluminaci ji drží na kolenou, v pravé ruce navíc třímá měšec zlatáků.¹³¹ Malíř tato slova zachytil věrně. Na

128 É. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, s. 228.

129 FAUVEL, s. 282–284, v. 1–43, v. 1139–1468.

130 FAUVEL, s. 286, v. 1497–1500.

131 FAUVEL, s. 288, v. 1504, v. 1506.

následující **iluminaci 20** vidíme Chlípnost se zrcátkem a Lakotu – tentokrát s měšcem, na který ukazuje prstem levé ruky. Přibraly do družiny ještě Nepřejícnost. Ta ochotně naslouchá pomlouvám, jež jí našeptává jakýsi zakrslý idol. Na **iluminaci 21** v krásné architektuře připomínající katedrálu s dvěma podlažními barevných vitráží trůní Závist. I ona má jako atribut

Iluminace 20

zrcátka. Ale nezhlíží se v něm, bedlivě pozoruje okolí. Nenávidí každého, kdo žije spokojeně a vyrovnaně. Jakmile si jeho štěstí povšimne, zkusí lži a intrikami zvrátit jeho osud do hořkého smutku.

Přehlídka Neřestí pokračuje na **iluminaci 22**, kde se k Závisti připojila Pomluva, zobrazená jako zachmuřená žena předocí zlovlná vlákénka. „Její původ je hanebný, / neb ji porodila Prostořekost. / Vstává za kuropění

Iluminace 23

a spát jde až pozdě v noci. / To aby mohla pomlouvat nalevo i napravo / a neustále sprádat nitky své zloby.“¹³²

Na **iluminaci 23** vidíme Nenávist, jež hodlá tasit dýku, a Pomstychtivost, držící rozevřenou dlaň pevně na srdci. Malíř opět věrně ilustroval verše: „Je krutá do té míry, / že navždy zachvátí srdce / a už nikdy nedá uhasnout výtkám.“¹³³ Po dlouhých nářcích nad tím, že Fauvel vše

132 FAUVEL, s. 292, v. 1544–1548.

133 FAUVEL, s. 294, v. 1571–1573.

Illuminace 24

ve světě vykolejil a převrátil, představil Chaillou další dvě pomocnice vládyčtivého koně: Truchlivost a Zuřivost. **Illuminace 24.** Protože Truchlivost nepřipustí v životě sebemenší záblesk radosti, lomí rukama a svírá v nich kapsník skropený slzami. Zuřivosti přisoudil malíř jako atribut dvojici tasených mečků, přičemž jedním z nich – neb není schopna sebeovládání – se chystá proklát i sama sebe.

Po této dvojici představuje skladba ještě zákeřnější Neřesti. Přísluší totiž do Venušiny říše rozkoši.¹³⁴ Lidé se jim prý těžko brání, „alespoň dokud nezestárnou, těžce neonemocní nebo nedostanou rozum.“¹³⁵ Jejich lákadla na lidi čhají za každým rohem. Těžko jim dokáží odolat a Fauvel toho zneužívá, protože je sám maskovaným svůdcem.

Na **iluminaci 25** pod trojitým obloukem a honosnou střešou s krytinou ve tvaru rybích šupin vidíme Obžerství, Opilectví a Poživačnost. Nevázaně hoduji. Tato neřestná trojice „se v žádném okamžiku života / není schopna postit nebo jíst a pít jen střídmě. / Však také jejich potomci umírají předčasně, namol

Illuminace 25

134 K nástrahám těchto Neřestí viz M. NEJEDLÝ, *Svobodný Martin, obránce žen, nepřítel husitů*, Historický obzor 11/12, 2018, s. 242–251.

135 FAUVEL, s. 298, v. 1595.

opilí.¹³⁶ Neřesti na miniatuře postávají za bohatě prostřeným stolem. Obžerství se cpe, Opilectví jednou rukou vyprazdňuje pohár a druhou mátožně rozlévá opojný mok ze džbánu. Požívačnost dokonce zvrací. Text i miniatura jsou jednou z mnoha dobových obměn satir na nestřídmost žen, puštěných bez řádného mužského dozoru ze řetězu.¹³⁷ Text kodexu navázal alegorickými nářky jednotlivých údů lidského těla na břich, který je sobecky zatěžuje a znemožňuje jim náležitou činnost.¹³⁸ Básník samozřejmě myslí na společnost, kde kvůli Fauvelovým přetvářkám přestaly údy harmonicky spolupracovat.

Illuminace 26

Roli bezostyšných spřeženkyň převlečeného uzurpátora zachycuje **iluminace 26**. Hlouček Neřestí zde poslušně naslouchá Fauvelovi s koňskou hlavou a lidskýma rukama. Nemá sice korunu, ale je majestátně zahalen do pláště. Tlamu má hrdě vztyčenou, spokojeně se usmívá, nozdry přímo s rozkoší nasávají vůni blízkého triumfu. Uděluje zvrácenému hloučku další rozkazy k úplnému ovládnutí světa.¹³⁹

Napříště si musíme všimnout proměn hlavního, byť neslavného hrdiny, zobrazovaného na iluminacích v různých variantách hybridní bytosti. Ve vztahu k Fauvelovým činům mají logiku, jde však zároveň o nejvýraznější odchylku mezi malbou a textem kodexu 146. Verše sice neustále zmiňovaly masky, faleš a převleky, ale nelíčily proměny koně v hybridní bytost. Malíři naopak rozvinuli subtilní hru: Fauvel se nikdy nestane člověkem, ale bude mít tu

136 FAUVEL, s. 298, 1601–1604.

137 M. NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003, s. 278.

138 FAUVEL, s. 298–304, v. 1–118.

139 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, zde s. 174.

lidské tělo a zvířecí čumák, tu sice tělo koně včetně nohou s kopyty, ale tvář pohledného mladíka.

Přehled Neřestí v relativně lineárním veršovaném příběhu však ještě neskončil. Největší hnus prý v básníkovi vyvolává Faleš: „Jednou se zahálí rouškou jako jeptiška, / podruhé odhalí vše jak bezostyšná poběhlice. / Hned je františkánem nebo františkánkou, / za chvíli zas dominikánem nebo dominikánkou, / pak vznešenou paní a hned zas usmolenou služkou. / Nakonec se stane urozeným šlechticem nebo smrdutým venkovánem!“¹⁴⁰ Chaillou zde tedy popustil uzdu své osobní hrůze královského kancléře ze smazání všech přehrad hierarchizované společnosti, včetně rozdílů mezi pohlavími.

Následuje **iluminace 27**, zobrazující honosnou budovu s barevnými skly. Pod klenbou se usadila paní Nestálost či Proměnlivost (Variété, Versatilité). Perverzně se těší, jak si pohraje s lidskými osudy. Za spolčnice si zvolila Přetvářku a Podvodnici. A ta si přizvala na pomoc ještě Převlékačku rouch a kabátů.¹⁴¹ Malíř tyto falešnice zobrazil na **iluminaci 28**. Básník jejich plány podrobně vysvětlil.¹⁴² Spiklenkám jde o to, aby už se nikdy nedalo rozpoznat společenské postavení lidí podle žádných vnějších znaků. Ani morální kvality jednotlivců už podle Fauvelovy zlovůle a jeho pomahaček napříště nepoznáte na lidském vzhledu. Masky a faleš vše ovládnou! Autoři kodexu si tím připravili půdu pro **iluminaci 29**, kde Přetvářka sedí

Iluminace 30

vedle Nevděčnosti, „jež má zlou a nepřející povahu, / protože všem odmítá sebemenší uznání.“¹⁴³

Náhle se do popředí prodrala zvláště nechutná Neřest, Sprostota (Vilainie), chápaná v mravním i sociálním smyslu. Mohla totiž označovat též neurozenost, drze usilující o kariéru. Malíř si dal záležet na šokujícím charakteru **iluminace 30**: Před nestoudnou

140 FAUVEL, s. 306, v. 1616–1621.

141 FAUVEL, s. 308, v. 1645–1652.

142 FAUVEL, s. 308, v. 1645–1652.

143 FAUVEL, s. 308, v. 1654–1655.

Sprostotou klečí kněz, který si na její počest převrací na hlavu kalich s mešním vínem. Neřestná ženština dokonce volí chlípné gesto: Vystřčila z šatů bosou nohou a lascivně hladí chodidlem paži muže v církevním rouchu. Následující verše věnoval básník šlechticům: Urozený původ je pro ně sice nezbytný, ale nesmějí se zpronevěřit svému poslání ve společnosti. Jinak se sníží na úroveň „chlapa“, kterého porodila nejposlednější vesničanka.¹⁴⁴

Na tuto úvahu navazuje **iluminace 31**: Ve venkovské krajině, symbolizované stromy a trávou, vidíme sedláka s rýčem, na kterého se velitelským gestem obrací další z Neřestí, Úzkostné změnění. Tato bezostyšná běhna podle veršů kodexu 146 dnem i nocí odklání lidi, hlavně ty hloupé a neurozené, od řádného plnění povinností.¹⁴⁵ Spojenkyně najde v Křivé přísaze, Zradě, Herezi, Pohlavní

Iluminace 31

zvrácenosti a ve spoustě dalších Neřestí: „Všechny se teď ve velkém sále / lísají po stovkách, ba tisících / k Fauvelovi a jeho trůnu.“¹⁴⁶

Samozvanec pronesl k tomuto shromáždění triumfální řeč. „Už nezbyvá ani jediný prelát, mnich nebo farář, / který by netoužil být v mé družině! / A také všichni světštití páni / dnes Fauvela laskají snad ještě raději než Morela. / Znáte snad hodně vyšňořených lidí, / kteří by mne nedrbali a nehladili?“¹⁴⁷ Zmínka o Morelovi by mohla být nesrozumitelná, narazíme na ni však v mnoha dílech středofrancouzské literatury, například v poezii Michaulta Tailleventa.¹⁴⁸ Šlo rovněž o koně, zároveň ale o symbol peněz. Fauvel mohl svůj proslov zakončit spokojeným

144 FAUVEL, s. 310, v. 1165–1678.

145 FAUVEL, s. 310, v. 1679–1694.

146 FAUVEL. s. 312, 1705–1707.

147 FAUVEL, s. 312, v. 1722–1727.

148 M. NEJEDLÝ, *Pohleďte do zrcadla*, s. 388.

zaržáním: „Všechny jsem ošálil a oklamal /.../ Nevolil jsem cestu přímočarou, / neb se mi zdá neschůdná a lopotná. / Kličkovat mi připadá snadnější a účinnější.“¹⁴⁹ Jednalo se tedy o způsob, jakým postupoval kupředu jeho velký morální vzor, lstivý lišák.

Fauvelovi je ovšem jasné, že si své postavení musí navždy pojistit. Jak lépe, než když si vezme za manželku samotnou Fortunou?¹⁵⁰ Neřestná družina mu záměr ihned podlézavě schválila.¹⁵¹ Nezapomínejme, že příběh o Fauvelovi je jakýmsi převráceným knížecím zrcadlem, v němž důležitou roli hrají dobré a špatné rady. Jistě, falešný koňský vládce je samozvancem a tyranem. Ale nehodlá se vzdát panovnického privilegia ani vladařské povinnosti: přijmout zásadní rozhodnutí uprostřed svých rádkyň, byť by šlo jen o formalitu.¹⁵² V podtextu cítíme všudypřítomné útoky na nekompetentní, podlézavé a sobecké rádce typu Enguerranda de Marigny.

Fauvel si každopádně díky pochlebování Neřestí ještě posílil sebevědomí ve vztahu k Fortuně: „Stanu se pánem jejího kola, / tím ji dostanu do svého područí! / Budu si kolem té paní otáčet, jak se mi zlíbí; / moje moc se tak stane neotřesitelnou.“¹⁵³ Tato pasáž je další parafrází jednoho ze zdrojů inspirace příběhu o Fauvelovi, totiž pozdních variant dobrodružství prohnané ryšavé šelmičky. V díle Jacquemarta Gielée z roku 1289, tradičně nazvaném *Nový lišák*, tento filuta dokonce poté, co svedl a pomýlil s pomocí templářů a františkánů celé lidstvo i panovníka, zablokoval kolo Fortuny.¹⁵⁴ Zůstal tedy trvale na vrcholu.¹⁵⁵ Toto slavné vyobrazení se nachází v rukopise **Bnf fr. 1581, F 17**. Stal se navíc vzorem pro všechny, kdo hodlali uspět díky klamu a přetvářce. Lišákovo dobrodružství začalo v noře a skončilo na královském trůně. Proč by se tedy

149 FAUVEL, s. 314, v. 1729–1737.

150 FAUVEL, s. 316, v. 9–10.

151 FAUVEL, s. 316–318, v. 12–21.

152 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 27–28.

153 FAUVEL, s. 320, v. 1797–1800.

154 Viz *Dictionnaire des lettres françaises, Le Moyen Age*, heslo Jacquemart Gielée, Re-nart le Nouvel, s. 719–720.

155 A. STRUBEL, *De Faux-Semblant à Fauvel: la limite de la personnification*, in: Mi-reille Demaule (éd.), *La personnification du Moyen Age au XVIIIe siècle*, Classiques Garnier (Rencontres 91), Paris 2014, s. 109–122, zde s. 127.

Fauvel ze stáje nevyšvihl rovnou do paláce Cité?¹⁵⁶ Časté narážky v kodexu 146 na pozdní lišácké dílo nejsou náhodné. Na vrcholku kola Fortuny se v Novém lišákovi usadila Pýcha, po levici paní Faleš, sedící na mule s příznačným jménem Fauvain.¹⁵⁷

Sám Fauvel si po lišákově vzoru uvědomoval, jak důležité je kolo Štěstěny ovládnout. K rádkyním tedy promluvil takto: „Fortuna je schopna všechno zvrátit, / má koneckonců ryze ženské chování. / Proto také, pokud souhlasíte s mým rozhodnutím, / předstoupím před ni bez dalších odkladů / a uctivě ji požádám, / aby se stala mojí chotí.“¹⁵⁸ **Illuminace 32** příznačně zobrazuje korunovaného Fauvela z profilu, obracejícího se ke shromážděným dvořanům. A ti podle veršů nadšeně přitakávají, „aniž by se starali o rozum nebo zákony, / rádcí překotně souhlasí: / Pane Fauveli, vznešený panovníku, / sedíte na trůnu plným právem. / Jedině vy jste schopen všem vládnout, / protože se vám nikdo nevyrovná moudrostí!“¹⁵⁹ Následují další a další lichotky, vrcholící v ujištění: „Vy přece musíte panovat celému světu!“¹⁶⁰

Fauvel tedy vyrazil za svojí vyvolenou: „Připásal si meč a navlékl jezdecké boty / a nezapomněl přitom na ostruhy. / Takto odcválal, doprovázen davem příznivců.“¹⁶¹ Dospěl až do paláce „všeobecně obávané“ paní Fortuny. Ta je na **iluminaci 33** zachycena jako korunovaná paní, držící v každé ruce další korunu. Verše poskytly vysvětlení: „Třímala dvě koruny, z nichž jedna symbolizuje / osud dobrý a druhá zlý.“¹⁶² Záleží na jejím svévolném výběru: prostě vám nasadí jednu, či druhou. Ve veršovaném ději nechyběl ani tradičnější atribut Štěstěny, tedy kolo. „Fortuna měla před sebou dvě kola, která se stále točila, ale jedno / rychle a druhé pomaleji. / A do každého bylo umístěno kolo menší, / které rotovalo uvnitř tak, / že se točilo v opačném směru než ono, / do kterého bylo zasazeno. /

156 A. STRUBEL, *De Faux-Semblant à Fauvel*, zde s. 122–123.

157 A. STRUBEL, *Noble, Renart et Fauvel: l'incarnation „bestiale“ de la souveraineté*, in: *La pathologie du pouvoir. Vices, crimes et délits des gouvernants*, éd. Patrick Gilli, Leiden 2016, s. 282–292, zde 290.

158 FAUVEL, s. 322, v. 1815–1819.

159 FAUVEL, s. 322, v. 1822–1826.

160 FAUVEL, s. 322, v. 1843.

161 FAUVEL, s. 326, v. 1879–1881.

162 FAUVEL, s. 328, v. 1912–1913.

Tato kola se nikdy nezastaví, / vždyť určují chod světa! / Fortuna se tou hrou baví: / jednoho polaská, jiné zasype ranami! / Každým otočením kola / jedny svrhne a druhé vynese; / někomu nasadí korunu, / pak mu ji ale srazí a daruje jinému. / Kdo tuší, zda mu přiřkla tu povznášející, nebo zhoubnou? / Ona prostě po svém naděluje radost nebo bolest.¹⁶³

Fauvel se rozhodl získat si přízeň Fortuny tím, že jí vyzná lásku pod maskou pohledného mladíka. Hned se mu však dostalo příkrého odmítnutí. Vysloužil si oslovení „sprostý křupane!“¹⁶⁴ Vypočítavý nápadník se tedy Fortunu pokusil obměkčit kurtoazními verši. Líčil, že trpí neopětovanou láskou. Lyrickou baladu vyšperkoval refrénem „Proč jen jste vůči mně tak krutá?“¹⁶⁵ Ten si ovšem doslovně vypůjčil z ronda básníka Jeníka Lescurela, jehož lyrická tvorba je též nedílnou součástí kodexu 146. Pozorní čtenáři to museli ocenit, protože Jeník skončil za podvodu na pařížské šibenici. Následuje

iluminace 34, kterou uvozuje nadpis: „Kterak Fauvel pozdravil Fortunu.“ Před sedící korunovanou Štěstěnou klečí úlisný nápadník. Pod malířovým štětcem se uskutečnila metamorfóza, trochu v rozporu s textem: Fauvel má lidské ruce a tvář (či masku?) půvabného mladíka. Klečí ovšem na koňských nohou a kopytech, zpod pláště vykukuje koňský zadek s ocasem. Malíř tedy zobrazil proměnu, o které text výslovně nemluvil.

Iluminace 34

Metamorfózu středověcí autoři vnímali většinou negativně, jako degradaci lidského zvířecím a ducha tělesným. Překračovala hranice, jež měly zůstat neprodyšně uzavřené. Stírání rozdílů mezi člověkem

163 FAUVEL, s. 330–332, v. 1966–1984.

164 FAUVEL, s. 332.

165 FAUVEL, s. 334, v. 1–21, refrén „Proč jste ke mně tak krutá?“ se třikrát opakuje: v. 7, v. 14, v. 21.

a zvířetem působilo ve středověku až na výjimky jako cosi zcela nepříjatelného.¹⁶⁶ Dílna Mistra Románu o Fauvelovi ostatně iluminovala pro královský dvůr také volný překlad Ovidiových *Metamorfóz*. Všechny postavy tam mají hořejšek těla lidský a spodek zvířecí. Na všech je patrné utrpení, které prožívají. Bytosti jsou nuceny bezmocně a vyděšeně sledovat svoji částečnou proměnu ve zvíře.¹⁶⁷ Jejich hlava jako sídlo rozumu se přitom zpravidla držela lidské podstaty nejdéle, protože šlo o atribut výjimečnosti člověka *par excellence*. Pro křesťanský středověk, hlavně filozofii ovlivněnou sv. Augustinem, nebyla metamorfóza povrchní záležitostí. Jedině Bůh směl měnit podstatu bytosti. Proměněného člověka mělo vždy trápit vědomí odcizení a odpudivosti, zvlášť pokud si tento stav přivodil vlastní chybou.¹⁶⁸

Fauvel si však v rámci svých podvodů žádné skrupule nedělal. Prostě všem, kdo ho uctívali a hladili zpočátku jako „normálního“ koně, vnuťil vlastní oportunistické proměny, alespoň podle iluminací rukopisu 146. Pohoršit se mohli privilegovaní, kteří měli příležitost listovat rukopisem nebo sledovat živá představení u francouzského královského dvora 20. a 30. let 14. století, jež se příběhem inspirovala. Dá se očekávat, že pozorovatel opravdu zmaten či dokonce vyděšen mohl být: Fauvel má na sedmnácti miniaturách formu kentaura, bytosti s lidským obličejem (maskou?) na koňském těle, v jedenácti muže s koňskou hlavou a lidským tělem.

Podobu kentaura má Fauvel na iluminacích kodexu 146 tam, kdy se snaží získat lásku paní Fortuny a uzavřít s ní sňatek. Kentauři však byli ve středověku bytostmi ambivalentními a obávanými. Román o Alexandrovi je řadil mezi fantastická zvířata Indie a odsouval na samotný okraj lidského světa.¹⁶⁹ Kentauři právě podle rozšířených alexandrovských skladeb středověku akcentují zvířeckou stránku lidské přirozenosti. Snadno se prý

166 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 172; Georgio AGAMBEN, *L'Ouvert. De l'homme et de l'animal.*, trad. Par Joel Gayraud, Paris 2002, s. 34–47.

167 Viz Marylene POSSAMAI-PEREZ, *Métamorphose et merveille. Contribution à l'étude du fantastique dans la littérature médiévale*, in „Furent les merveilles prouvées et les aventures trouvées“, Hommage à Francis Dubost, éd. par Francis Gingers, Françoise Laurent, Frédérique Le Nan et Jean-René Valette, Paris 2005, s. 525–552.

168 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 172.

169 Thomas de KENT, *Le Roman d'Alexandre ou le Roman de toute chevalerie*, éd. par Brian Forster et Ian Short, trad. Par Catherine Gaullier-Bougassas et Laurence Harf-Lancnener, Paris, 2003, v. 5688–5693.

uchylují k násilí, pitkám a smilstvu.¹⁷⁰ Iluminace rukopisu 146 zdůraznily s předpokladem, že čtenáři a diváci tyto kulturní konotace znají, Fauvelovu snahu svěst přetvářkou Fortunu. Proto je hlavní hrdina tak často zobrazen jako klečící mladík s koňským zadkem, jež se snaží zamaskovat drahým oděvem. Zvířecí polovina těla však vykukuje. Povšimněme si, že Fauvel vystupuje coby kentaur v situacích, kdy je v podřízeném postavení. Musí se v zájmu své mocenské pozice nabízet nevěstě. Fortuna jako Boží dcera jeho lest odhalí a šarlatána zapudí, protože zná zvrácenost jeho podstaty.

Malíř postoupil v interpretaci o krok dál než samotný text. Prvních šest miniatur zobrazuje skutečného koně uprostřed lidských postav, které ho hladí. Na F 8 je poprvé oblečená osoba s hlavou koně, působící jako maska. Připomíná osla. Tato podoba se poté opakuje na osmi dalších iluminacích.¹⁷¹ Konečně po setkání s Fortunou se na iluminacích Fauvel proměňuje v kentaura, s hlavou a tělem člověka. Zadek má ovšem koňský – tak je tomu u 21 případů. Jde o nejčastější zobrazení, respektující (ale samostatně interpretující) text.

V kodexu 146 vidíme tedy v zásadě tři podoby prohnaného zvířete: nejprve „reálného“ koně, kterého lidé podlézavě laskají. Poté zvíře poněkud karnevalového charakteru, s maskou mladíka, dvořícího se Fortuně. A konečně bytost s koňskou hlavou, jež hodlá vládnout lidem (přestrojená za opata, s korunou na hlavě nebo přichystaného souložit).¹⁷² Ve všech těchto hierarchických podobách je Fauvel zosobněním zvířeckosti v člověku. Či jinak řečeno: všeho, co ho táhne kamsi dolů k živočišné říši. Jde ostatně o latentní obavu celé skladby: nepodaří-li se nastolit řádnou vládu, vše ve světě se převrátí a „lidé se stanou zvířaty“.¹⁷³

170 Viz Geoges DUMÉZIL, *Le Problème des centaures*, Paris, 1929; Francis DUBOST, *Aspects fantastiques de la littérature narrative médiévale: L' Autre, l' Ailleurs, l' Autrefois*, Paris 1991, I, s. 526–530. Viz také Stefania CERRITO, *De l' Antique au Moyen Age: le Sagittaire dans les textes et les enluminures du Roman de Troie et sa mouvance*, in: *Textes et cultures: réception, modeles, interférences*, éd. par Pierre Nobel, Presses universitaires de Franche-Comté, 2004, t. I. (Réception de l' Antiquité), s. 239–260, kde zkoumá i některá vyobrazení Románu o Fauvelovi.

171 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 38.

172 A. Strubel, úvod, FAUVEL, s. 97.

173 Viz Michael CAMILLE, *Hybridity, monstrosity and bestiality in the Roman de Fauvel*, *Fauvel Studies*, s. 161–174. Autor vidí v této hybriditě reprezentaci bestiality člověčenstva. Viz také Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 105.

Zopakujme pro jistotu ještě jednou: iluminace Fauvela ukazovaly metamorfózu, text mluvil jen o falši, maskách a přetvářce. Na následující **iluminaci 35** Fauvel prosebně klečí před korunovanou Fortunou. Nadále má obličej zamilovaného mladíka, ale zadek koňský.

Fortuna se jeho přetvářením ošálit nedala. Nazvala ho „uličníkem, vykukem a zlotřilcem.“¹⁷⁴ Ano, před časem ho vynesla svým kolem z páchnoucí stáje a věnovala mu přízeň. Ale on nyní svým domýšlivým návrhem překročil všechny meze. „Vždyť vůbec nevíš, o koho se vlastně ucházíš!“¹⁷⁵ Fortuna při této příležitosti znovu prohlásila, že je dcerou Boha a koná s jeho plným svolením. Jednoho vynese, druhého svrhne do bláta. Takový bude nakonec i osud proradného Fauvela.

Příběh kodexu 146 ještě nekončí, ale v této jeho fázi se můžeme poprvé zamyslet nad možnými ohlasy této skladby v českých zemích. Pomineme-li díla Guillauma de Machauta, dvorního básníka Jana Lucemburského, který jako přítel autorů Fauvela jejich důmyslnou skladbu znal, naší pozornosti se nabízí **freska** zachovaná v síni před soukromou

Freska, hrad Strakonice

174 FAUVEL, s. 358, v. 3.

175 FAUVEL, s. 358, v. 22.

kaplí hradu ve Strakonících.¹⁷⁶ Zobrazuje nepochybně kolo Štěstěny. Doprovází ji obvyklá formule o mocenských vzestupech i pádech. Jedna ze tří fragmentárně dochovaných postav odkazuje k nápisu „regnavi“, vládl jsem. Na pověstném kole právě klesá hlavou dolů. Dodnes rozeznáme její ocas a končetiny s kopyty. Fragmentární dochování neumožňuje jednoznačnou interpretaci.¹⁷⁷ Doprovodný nápis o vrtkavosti Fortunina kola řadí paleografové do první poloviny 14. století.¹⁷⁸ Soustředíme-li se na iluminace Fauvela v rukopise 146, zjistíme, že malíř antihrdinu jen výjimečně zobrazil jako skutečného koně, mnohem častěji jej představil jako hybridní bytost. Ocas a kopyta ho prozrazují, když se dvoří Fortuně.

Ale mohli znát ve Strakonících dílo stvořené z vůle tchána českého krále Karla IV.? Držitel tamního hradu se s tímto panovníkem stýkal. A povědomí o Fauvelově příběhu možná měl. Proč by si tedy kolo Štěstěny nemilosrdně srážející odmaskovaného kopytníka nemohl dát vymalovat v předpokoji své soukromé kaple? Vždyť nebyl odtržený od kultury západoevropského křesťanství. Šlo o vnuka Přemysla Otakara II., pána Viléma ze Strakoníc, šlechtice vzdělaného, a dokonce literárně činného.¹⁷⁹ V pokročilém věku totiž přispěl do *Glosáře* slavného Bartoloměje z Chlumce, zvaného Klarét.¹⁸⁰ Předtím, ještě jako muž v plné síle, proslulý odborník v oblasti vojenství a nadšený propagátor tradičních hodnot evropského rytířstva, se zase zúčastnil alespoň jedné z výprav Jana Lucemburského na Litvu.¹⁸¹

Interpretace strakonického kola Štěstěny samozřejmě zůstane už asi navždy jen hypotézou. Navažme tedy na dějovou linii kodexu 146. Fortuna slíbila pyšnému Fauvelovi hrozivý pád. Ale přísný trest prý zatím

176 Za poskytnutí fotografie děkujeme Muzeu středního Pootaví Strakonice.

177 Petr PAVELEC, *Nástěnná malba kola štěstěny v komnatě strakonického hradu*, Umění XLVIII, 1999, s.169–174.

178 Za zhodnocení a přibližnou dataci nápisu děkuji Haně Pátkové a Jiřímu Roháčkovi. Beru v potaz i jejich upozornění na restaurátorské zásahy.

179 Miroslav SVOBODA, *Páni ze Strakoníc. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*, Praha 2010, s. 134–135.

180 O Klarétovi i okruhu jeho spolupracovníků viz např. Václav FLAJŠHANS, *Klarét*, Listy filologické, 50, 1923, s. 232–244; ohledně odborných příspěvků Viléma ze Strakoníc zde konkrétně s. 238.

181 M. SVOBODA, *Páni ze Strakoníc*, s. 136.

odloží. Je tedy rozhodnuta nechat Fauvela ještě nějakou dobu užívat moci a slasti.¹⁸² Následuje **iluminace 36**: Fortuna stojí a obrací se s energickým gestem ruky ke korunovanému Fauvelovi, stále klečícímu v hybridní podobě kentaura. Dlaně obrací k Fortuně, jakoby na svou obranu. Marně. Fortuna se na něj oboří: „Nastraž slechy, zvířecí výlupku všeho zla! / Já, Fortuna, nejsem nic jiného / než Božská prozřetelnost...“¹⁸³

Zde můžeme děj zestručnit. Fortuna dále vysvětluje Fauvelovi svoji moc. „Když Příroda hněte těla, / vstoupím do hry já, Fortuna. / Jednomu přidělím zrno, druhému jen slámu, / každému však nadělím po zásluze.“¹⁸⁴ Na **iluminaci 38** ji malíř opět zobrazil jako paní s osudovými korunami. „Někteří malíři tvrdí, / že když mne chtějí srozumitelně znázornit, / mám držet v rukou dvě koruny, / kterými rozdělují radost nebo strast, / každému, jak se mi zlíbí.“¹⁸⁵ Sama však lpí i na svém kole, kterým může svévolně otočit – a svrhnout kdysi mocnou osobnost do bláta.

Fauvel stále ještě zkoušel vytouženou paní obměkčit milostnými písněmi: „Stýská se mi po vás, vlastně už nežiju! / Spaluje mne milostný plamen! / Běda, proč si mne nevsímáte?“¹⁸⁶ Čtenáři a posluchači dvorského prostředí první čtvrtiny 14. století se touto průhlednou napodobeninou kurtoazní poezie nejspíš dobře bavili. Fortuna přirozeně na přeslazenou vějičku nesedla.

Fauvel se ovšem nemínil vzdát. Zkusil se vlísat sáhodlouhými milostnými verši začínajícími slovy „Moje paní, smilujte se nade mnou!“¹⁸⁷ Dokazují, jaký byl Chaillou mistr. Jde o groteskní parodii na vyznání milostné beznaděje. Musíme si představit – tak jako čtenářstvo a posluchačstvo někdy kolem roku 1320 – zpívajícího koně.¹⁸⁸ Fauvel navíc do svých popěveků smotal všechna možná klišé dobové milostné poezie.

182 FAUVEL, s. 362, v. 64–65.

183 FAUVEL, s. 370, v. 2289–2291.

184 FAUVEL, s. 388, v. 2593–2598.

185 FAUVEL, s. 388, v. 2599–2603.

186 FAUVEL, s. 424, v. 5–8.

187 FAUVEL, s. 426, v. 2943.

188 Ohledně analýzy všech disonancí a ironických narážek viz A. STRUBEL, *Le pastiche à l'épreuve de manuscrit BNF 146: le dépit amoureux de Fauvel*, in: *Faute de style. En quête du pastiche médiéval*, éd. J. Arsenau, Montréal 2010, s. 123–142.

Některá se mu do rýmovaček zvláště hodila: zalíbilo se mu třeba úsloví „máte rty rudé jako zralá třešeň.“¹⁸⁹ Chaillou vědomě přeháněl. Chtěl, aby za Fauvelovými verši současníci zaslechli jako podtón samolibé řehtání. Není vyloučené, že publiku vyvstal před očima oblíbený motiv satirických skladeb doprovázených malbami nebo sochařskými díly – totiž koně či osla hrajícího na lyru. „Mé srdce překypuje milostnou touhou, / a proto jsem pro vás složil báseň. / Jsem sice král, leč rozněžněně vám ji, má paní, / přednesu na důkaz věrnosti horoucího srdce.“¹⁹⁰

Iluminace 40

Pořadatel kodexu asi nedokázal zakrýt úsměv, když nechal na toto místo vsadit **iluminaci 40**: Bůh lásky Amor míří svým šípem na roztouženého Fauvela. Nápadník má stále hybridní podobu. Pokrytecký milenec příznačně klečí v sadě u stromu, v jehož koruně se usadilo plno zpěvného ptactva. Falešník doprovodil tento obraz řehtáním, neuměle napodobujícím kurtoazní zpěv: „Lásko, tvá moc je tak nesmírná, / že i mudrc proti své vůli podlehne tvým svodům. / Všichni tě musíme hned poslechnout! / Přijala jsi do služeb Amora, / který dokáže cíleně a s přesností / vystřelovat své šípy, přinášející milencům radost i hoře. / Také mne jedním z nich zasáhl!“¹⁹¹

Aby pořadatel kodexu podtrhl humorný efekt, dal vsunout po slovech „nyní pro vás složím další milostnou báseň“¹⁹² **iluminaci 41**. Fauvel, který náhle odhodil masku kurtoazního mladíka z korunované koňské hlavy, deklamuje verše. Je usazen jako panovník zahalený v honosném

189 FAUVEL, s. 434, v. 3074.

190 FAUVEL, s. 428, v. 2961–2964.

191 FAUVEL, s. 2965, v. 2965–2972.

192 FAUVEL, s. 458, v. 21.

Illuminace 41

Illuminace 22

pláští. Obklopuje ho čtveřice stojících Múz, z nichž dvě pro jistotu natahují nad ořovu hlavu žehnajících ruce na znamení ochrany a inspirace.

Roztouženému Fauvelovi vnukly vskutku originální nápad, protože zaržál: „Ach, mé srdce ovládl Amor, / zraňuje mne nezdolná touha!“¹⁹³ Pořadatel kodexu nechal poté zaznít ještě tklivému motetu a rozhodl se vystupňovat komický efekt. Na **iluminaci 42** nabídl Fauvela s koňskou hlavou a s mladíčky ležerně zkříženými nohama, jež však zakončují koňská kopyta. Uvelebil se – jako správný kurtoazní milenec – na trávníku v háji plném zpěvného ptactva.

Zkusil se vcítit do touhy středověkých rytířů po „quête“, daleké cestě za dobrodružstvím. Či spíše po blouzení plném nástrah, lákadel,

soubojů a protivenství. Mohlo skončit i získáním náklonnosti milované paní. Fauvel klade sám sobě otázku – a Chaillou a jeho kumpáni se nejspíš skvěle bavili – „Ve kterém království či v jakém císařství, / v které zemi nebo v jaké končině / – a klidně ať je to až na samém kraji světa! – / může žít někdo, kdo by mi prozradil, / kam a za jakým dobrodružstvím se tedy mám vydat? / Kde dosáhnu naplnění láskyplného poslání?“¹⁹⁴

193 FAUVEL, s. 460, v. 3472–3473.

194 FAUVEL, s. 466, v. 2–6.

Sehraný hlouček tvůrců kodexu měl smysl pro tento typ satiry. Usoudil, že je čas ještě na chvíli vrátit Fauvelovi jeho masku zamilovaného mládence. Ať falešník dělá cokoli, Fortuna ho opět odmítá. Ctižadostivec se ještě nehodlá vzdát: „Paní, snad proto, že vás tak bezmezně miluji, / mne chcete odsoudit k smrti? / To jediné je mi útěchou! / Stanu se tedy vašim mučedníkem! / Paní, jestli mne trochu nepotěšíte, / nemohu dále žít!“¹⁹⁵

Teprve v této fázi děje se Fortuna rozhodla ržání utnout. Chaillou vyznačil rázný přechod jediným veršem, který však představuje překladatelský oříšek.¹⁹⁶ Originál si – jako v textu již tolikrát – pohrává se symbolikou hrdinova jména. Doslova by šlo o verš: „Když Fauvel konečně dofauveloval.“ Zkusme volnější „Když Fauvel vyčerpал všechny falešné lži a bláboly.“ Snad bychom také mohli převzít nevybíravý slovník Fortuny: Pokud už konečně přestal „žvanit“ a „pofňukávat“, musí ji vyslechnout.¹⁹⁷ Tvrdě mu vytkla snahu o překonání sociálních překrad: „Ty jsi tedy naprosto zešlel, / když se ti zachtělo nevěsty tak vysokého postavení! / To ses chtěl tolik vyšvihnout? / Vždyť jsi zatoužil po královské dceři!“¹⁹⁸ A další a další výtky, které se týkají jeho nízkého původu, jen prší: „Kdybys vzal v úvahu, kdo jsi a odkud pocházíš, / nikdy by tě ani ve snu nena padlo / chtít se vydrápat na tak čestné místo. / Vždyť jsi jen hnůj a lejna, / ty nechutně zvrácené zvíře!“¹⁹⁹

Tento nekompromisní úsudek ilustruje **iluminace 46**, na níž Fauvel klečí před Fortunou. Za ním vidíme muže s knihou, zřejmě autora díla *Liber sex*

Illuminace 46

195 FAUVEL, s. 480, v. 1–6.

196 Doslovný překlad výmluvné pasáže „Quand Fauvel a tout fauvelé“ je obtížný, FAUVEL, s. 486, v. 3772.

197 FAUVEL, s. 486, v. 3779–3802.

198 FAUVEL, s. 490, v. 3816–3819.

199 FAUVEL, s. 490, v. 3822–3827.

Illuminace 47

principiorum, jež verše kodexu 146 vzápětí parafrázuje.²⁰⁰ V této fázi děje se tvůrci kodexu rozhodli zařadit děsivé odhalení: Fauvel je předvojem Antikrista. Fortuna na **iluminaci 47** rovněž ukazuje klečícímu ctižádostivci korunovaného jezdce. Navazující verše vysvětlují, o jak nezvaného, ba obávaného návštěvníka jde. „Fauveli, ty jsi sem přicválal / nejprve tryskem, pak po-

koutněji, / abys přichystal půdu pro svého pána, / jakož i příbytky, jež ho pohostí. / Jsi totiž předvojem Antikrista! / Zajišťuješ mu zázemí a sloužíš jako posel!“²⁰¹

Fauvel se ještě naposledy pokusil o lyrická vyznání a vlastní obhajobu. Směřoval je ke šlechticům, u kterých doufal v pochopení svého roztouženého kňourání. Situaci ilustrují **iluminace 48** a **49**, kde vidíme Fauvela v hybridní podobě naprosto uzoufaného a truchlícího, vždy se skupinou urozených mužů. Hledá u nich podporu se slovy: „Nyní jen vzdychám a pláču. / Jsem smutný, ba zdrcený / a nepředstavitelně trpím. / Příkré odmítání milované paní mne deptá.“²⁰² Po skončení tklivé písně následuje velká **iluminace 50**, na níž Fauvel v hybridní podobě s koňskou zadnicí klečí před okřídlenou korunovanou ženou, představující tentokrát Lásku. Obrací se k ní těmito verši: „Lásko, mýlíte se, / když připustíte, abych jen proto, / že miluji – a nevidím jiný důvod –, / byl nyní tak drsně odmrštěn / tou, do níž jsem se zamiloval / citem hlubokým a upřímným.“²⁰³ Fauvel předstírá, že propadá hluboké beznaději: „I smrt nyní přijmu bez rep-tání! / Jen se přijďte pokochat mrtvolou!“²⁰⁴ A vskutku následuje

200 FAUVEL, s. 494, v. 3884–3887.

201 FAUVEL, s. 500, v. 3996–4001.

202 FAUVEL, s. 506, v. 53–56.

203 FAUVEL, s. 508, v. 63–68.

204 FAUVEL, s. 510, v. 112–114.

Illuminance 51

iluminace 51, na níž malíř zobrazil Fauvela, už opět s koňskou hlavou, držícího nápisovou pásku se slovy „Venes au cors“, určenou trojici šlechticů. Za nimi vidíme rakev se zapálenými svíčkami. Nápis lze volně přeložit následovně: „Pohleďte na moji mrtvolu!“

Pokrytecký kůň uměl i citově vydírat. Naposledy se pokusil obměkčit samotnou Fortunu. Na velké **iluminaci 52**, zabírající celou šířku stránky, má opět

tvář kurtoazního mladíka (nebo si nasadil příslušnou masku?) a dvakrát prosebně klečí na koňských nohách před vyvolenou, která mu měla navždy pojistit skvělou budoucnost. Fortuna zde drží nápisovou pásku, která pro nápadníka nevěstí nic dobrého. Zkusme volný překlad do češtiny: „Jedině blázen pokládá své šílenství za moudrost.“ Kodex 146 je tak skvěle provázaným dílem, že se toto prohlášení stalo refrémem rázné odpovědi paní Fortuny.²⁰⁵ Zopakovala, že Fauvelem pohrdá, stejně jako všemi povýšenci: „Do jednoho skončíte na místě, / obecně zvaném Sokolí hora.“²⁰⁶

Poslední verš naráží na vrch Montfaucon, na kterém se tyčila pařížská šibenice. V době sepsání veršů se na ní dosud houपालy pro výstrahu ostatním zetlelé a oklované mrtvolvy dvou dalších podvodných ryšavců: zlotřilého poety Jeníka a samozřejmě i nenasytného královského rádce Enguerranda de Marigny.²⁰⁷ Pro Fauvela však prý ještě nenastala chvíle tak drastického trestu. Fortuna určuje ctižádostivému koni prozatím jiný osud: Ožení se s Marnou slávou: „Fauveli, to bude pro tebe, na mou duši, / choť naprosto nejvhodnější, / protože ty jsi marnost a ona rovněž! / Jdi, vezmi si ji a odveď k sobě! / Souhlasím, ba přeji si to! / Ožeň se s ní

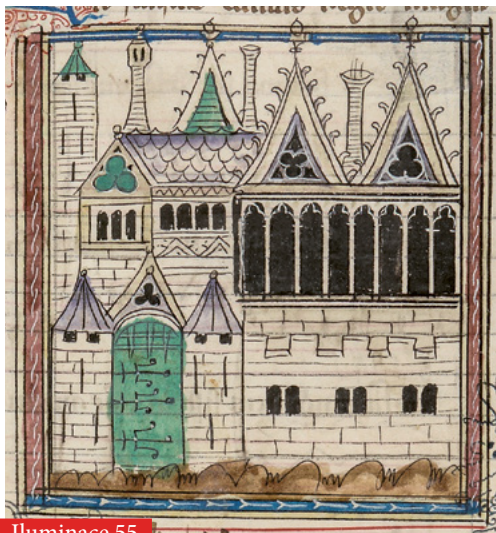
205 Podle A. Strubela, FAUVEL, s. 515, pozn. 1, šlo o známé dobové přísloví.

206 FAUVEL, s. 526, v. 20–21.

207 M. NEJEDLÝ, *Otec české královny Blanky*, zvláště s. 47–50.

přímo zde pod mým kolem!²⁰⁸ Vzápětí **iluminace 53** zobrazuje Fortunu, jež se velitelských gestem obrací k Fauvelovi. Bere za ruku Marnou slávu.

Fauvel byl nadšený, protože usoudil, že si znovu získal přízeň Fortuny: „Horlivě se vrhl k Marné slávě / a slíbil jí manželství, jak nejlépe uměl. / Ale vše odprísáhl levou rukou! / Přítomen nebyl jediný kněz a obešli se bez ohlášek. / Fauvel ji takto pojal za choť přímo na místě, / jež mu sama Fortuna určila.“²⁰⁹ Tedy pod hrozivým stínem vrtkavého kola. Mocichtivý, ale naivní Fauvel zatím chystal oslavy. Jeho optimismus pochopíme díky **iluminaci 54**. Vidíme zde Marnou slávu, vedle níž ženich Fauvel předává dopis klečícímu poslovi. Nařídil mu sezvat hosty k honosné oslavě.²¹⁰

Illuminace 55

Aby snad čtenář a posluchač neupadl v mylný dojem, že se seznamuje s imaginárním příběhem, doprovodil Chaillou popis chystané hostiny hořkým povzdechem: „Ach Paříži, město velkého krále!“²¹¹ A do kodexu dal vsadit **iluminaci 55**, zobrazující stavbu, kde se má svatební hostina proľhaného kopytníka konat. Jde o staroslavný palác Cité v Paříži, rozkládající se na ostrově uprostřed Seiny. Filip IV.

Sličný jej dal jen pár let před vznikem kodexu zásadně přestavět. Nové budovy zahrnuly do svých zdí starší Sainte Chapelle s cennými relikviemi, nashromážděnými svatým Ludvíkem, kterého text neustále velebí.²¹² To on byl oním „velkým králem“, jehož zbožnost i křižácké nadšení verše

208 FAUVEL, s. 530, v. 4130–4135.

209 FAUVEL, s. 532, v. 4140–4145.

210 FAUVEL, s. 532, v. 4146–4151.

211 FAUVEL, s. 533 pozn. 1.

212 FAUVEL, s. 534, v. 1–6.

zmiňují. Jeho vnuk po nákladném přebudování slavnostně zpřístupnil dvorů a hostům zbrusu nové sály u příležitosti dynastických oslav roku 1313, při kterých dal trojici svých synů pasovat na rytíře.²¹³ Iluminace kodexu 146 je prvním realistickým zobrazením tohoto paláce, jasně rozpoznatelného podle dvou štítů velkého sálu.²¹⁴

Všichni spoluautoři Fauvela působili přímo v hradbách již dlouhou tradicí posvěceného palácového komplexu Cité. Některé nové výzdobné prvky je pobuřovaly, protože pochlebovaly královu oblíbenci Marignymu. Tím více všechny zraňovalo, že nyní tento palác znesvěcuje „Fauvelova smečka“.²¹⁵ A co horšího: Město, do kterého začínají proudit neřestní hosté, připomíná „převrácený“, či dokonce „zvrácený“ Jeruzalém.²¹⁶

Verše mají zdůraznit znesvěcení, kterého se Fauvel dopustil. Text evokoval Seinů, mosty a okolní stavby ve stylu tradiční „chvály města“, jež vyznívaly jako kontrast s aktuální uzurpací.²¹⁷ Ryba totiž, jak známo, smrdí od hlavy: Fauvel se usadil přímo v hlavním sále paláce a začal chystat svatební hostinu. Jaká hanba pro Paříž, místo královských oslav, přirozený střed „sladké zahrady Francie (v. 5751) a ovocný sad (v. 5753), v nichž vládne mír a vzkvétá spravedlnost“.²¹⁸

Chaillou, který novostavbu paláce i jeho přestavěná křídla důvěrně znal, se obrátil přímo na čtenáře: „Nyní vám musím popsat jeho umístění: / Leží na ostrově uprostřed řeky, / jejíž ramena jej omývají ze dvou stran, / a z jeho cimbuří lze obdivovat / líbeznou okolní krajinu, / již nazýváme sladkou Francií.“²¹⁹ Pro jistotu ještě upřesnil: „Na oně řece mohou plout lodi, / jejím všeobecně známým jménem je Seina.“²²⁰ Právě mezi tyto verše nechal pořadatel kodexu vsunout **iluminaci 56**, zachycující osoby, které z cimbuří a oken nového paláce sledují plavební ruch na Seině.

213 É. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, s. 219–221.

214 Děkuji příteli prof. Borisi Bovovi za cenné rady.

215 A. STRUBEL, *Noble, Renart et Fauvel: l'incarnation „bestiale“ de la souveraineté*, in: *La pathologie du pouvoir. Vices, crimes et délits des gouvernants*, éd. Patrick Gilli, Leiden 2016, s. 282–292.

216 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 172.

217 A. STRUBEL, *Le Roman de Fauvel*, zde s. 159–163.

218 A. STRUBEL, předmluva, s. 34.

219 FAUVEL, s. 534, v. 4162–4167.

220 FAUVEL, s. 534, 4173–4174

Illuminace 56

Básník nadšeně navázal: „V rámci celého křesťanstva / není nikde slavnějšího města.“²²¹ Poté se vrací k paláci, velebí jeho výstavnost a zdůrazňuje význam Sainte Chapelle, jež stojí v jeho hradbách: „Tam se nachází nejkrásnější svatyně, / jakou si lze vůbec představit. / Bez rozpaků ji nazvu kaplí. / Nikde na světě ovšem nemají tak nádhernou, /

jež by navíc hostila tolik překrásných klenotů. / Král, jenž ji založil, byl příkladný. / Vyvinul nesmírné úsilí, aby získal takové relikvie... / Avšak právě tam se Fauvel rozhodl vládnout a rozvalovat!“²²²

Poslední verš působí jako zásadní zlom. Vždyť si tu skandální situaci představte: „Jedině zde si přál oslavit svatbu! / A nepozval žádné biskupy, ba ani jediného opata!“²²³ Zato Neřestem v čele s Chlípností dorazilo vřelé pozvání včas.²²⁴ Básníkovi nezbyvá než naříkat nad neštěstím, že se z onoho krásného paláce stalo chlípné doupe, kterému všichni přezdívalí Beznaděj, protože ho obsadil ctižádnostivý falešník. Nevídí jiné východisko, než přizvat Fortunu na pomoc: „Hej, Fortuno, točíš svým kolem moc pomalu! / Jestli Fauvela nesvrhneš po hlavě dolů, / všechny nás postihne neštěstí!“²²⁵

Prozatím však přijíždějí do královského paláce vyšňořené Neřesti, natěšené na hody a radovánky. Vždyť Fauvel rozeslal pozvánky do všech koutů světa, aby na žádnou nezapomněl! Jeho úsilí ilustruje **iluminace 57**: korunovaný Fauvel v hybridní podobě s koňskou zadnicí vysílá

221 FAUVEL, s. 536, v. 4175–4176.

222 FAUVEL, s. 536, v. 4190–4194, v. 4203.

223 FAUVEL, s. 538, v. 4204–4205.

224 FAUVEL, s. 538, v. 4208–4230.

225 FAUVEL, s. 542, v. 4285–4287.

dalšího jízdního posla se zvacím dopisem. Verše vysvětlují, co všechno mělo být součástí slavnosti: „Fauvel si chtěl užít velkoleposti / a vytrít zrak celému světu. / Nechal tedy vyhlásit po celé zemi, / ať každý, komu se zachce v hlavní den oslav / a dále po následující čtyři dny / přijmout účast na turnaji, / bez váhání přijede!“²²⁶

Iluminace 57

Nepozval sice Ctnosti, ty však přesto do Paříže dorazily. Ovšem s odhodláním bojovat proti vetřelcovým pomahačům.

Samozřejmě je nepřipustili na velkolepou hostinu, již Fauvel uspořádal. „Trubači povstali a zatroubili. / Šlo o znamení, aby si všichni umyli ruce / a zaujali své místo u stolu. / Tam mohli obdivovat obrovské množství skvělého a vybraného jídla: / Nabízeli se malí ptáčky, slepice a kapouni, / labutě, pávi, koroptve a bažanti, / volavky a bukači, ti jsou obzvlášť chutní! / Voněla tam zvěřina, jež se běžně loví s pomocí ohařů, / jeleni, divocí kanci, daňci a zajíci.“²²⁷ Následovaly různé druhy ryb, přičemž text sepsaný pro vyhlášeného gurmána hraběte z Valois poskytoval přesné názvy jídel: štiky v rosolu, pstruží paštiky, dlouhatánští úhoři v těstíčku, „převlečení“ líni a candáti pečení na zázvoru.²²⁸ Nakonec přinesli rozmanité cukroví a kořeněná dražé, víno teklo proudem. Hostinu ilustruje **iluminace 58**, na které sedí Fauvel s korunovanou koňskou hlavou uprostřed Neřestí za stolem. Vidíme na něm rozmanité nádoby, mísy a poháry. Básník se nezdržel komentáře: „Obžerství, ty, které miluješ sladkosti a kořeněné pokroutky, / tobě se tu musí obzvlášť líbit.“²²⁹ Vzápětí vylíčil nevážnou pitku: „Nalévají se všichni a přes míru. / S vínem hltají i ostudnou

226 FAUVEL, s. 544, v. 4330–4335.

227 FAUVEL, s. 558, v. 4554.

228 FAUVEL, s. 560, v. 5657–4580.

229 FAUVEL, s. 564, v. 4626–4627.

hanbu. / Ta už zaplavuje celý sál.²³⁰ Na **iluminaci 59** jsou Neřesti zobrazené jako privilegované hodovnice u stolu, čtyři nalevo a čtyři napravo. Podle básníka se přejídaly a opíjely. A po krátké textové vsuvce následuje **iluminace 60**, kde vidíme Fauvela s korunovanou koňskou hlavou, ale lidskýma rukama, za prostřenou tabulí. Obklopili ho neřestní hosté. Chaillou to okomentoval následovně: „Fauvel trůnil u stolu... a rozvaloval se tam jako císař. / Ozbrojení muži hlídali zepředu i zezadu / toho slovutného a vznešeného vladaře. / Jen kdyby se už mohl škvařit v pekle!“²³¹

Iluminace 60

Hostinu zakončily tance, pojídalo se kandované ovoce a exotické koření, „zvláště zázvor z Alexandrie a Indie. / Nakonec se opět hojně rozlévalo víno, / dovezené přímo z Kalábie.“²³² Teprve poté se hosté začali rozcházet...

„Ale než si také půjdeme lehnout, / svěřím deseti nebo dvaceti z vás, / co se vlastně oné noci událo.“²³³ Čtenáři a posluchači samozřejmě na slíbenou pasáž napjatě čekali. Fauvel nařídil komorným, aby jeho choť připravily a uvedly do ložnice. Tam našla Marná sláva tak skvostnou postel, „že podobnou nespátříte nikde až po Konstantinopol.“²³⁴ Připomeňme mimochodem, že Karel z Valois byl konstantinopolským titulárním císařem. Svatební lože „mělo nádherně vyšívanou peřinu a záclony, / polštáře a koberečky. / Vše bohatě zdobily výšivky erbů a zvířat, zvláště ptáčků.“²³⁵

230 FAUVEL, s. 564, v. 4649–4651.

231 FAUVEL, s. 566, v. 4680–4685.

232 FAUVEL, s. 570, v. 4714–4716.

233 FAUVEL, s. 576, v. 4794–4796.

234 FAUVEL, s. 578, v. 4812.

235 FAUVEL, s. 578, v. 4814–4817.

Ale všechna ta blyštivá a barevná nádhera nedokázala zakrýt zarážející skutečnost. V hodovním sále a v celém paláci se tou dobou „nenacházel ani jeden jediný kněz, / ani jediný breviář a jediná kapka svěcené vody, / aby bylo možné svatební lože posvětit.“²³⁶ Prvnímu manželskému styku budou zato přihlížet rozdychtělé Neřesti. Dvě z nich, Svůdnost a Chtivost, koneckonců „choť samy vysvlékly / a zcela nahou ji něžně / uložily do krásné postele. / Nemusely ji nijak poučovat, / jak se má zachovat, / až k ní přijde Fauvel, / tedy její choť.“²³⁷ Marná sláva se vskutku projevila jako vzorná novomanželka, jež ví, v čem spočívá její povinnost: „Vůbec se nestyděla a nesnažila se mu vytrhnout, / ale byla k němu přítulná a vlídná. / Nechala ho, aby splnil manželskou povinnost, / bez odporu a zcela podřízeně, / neboť ho nechtěla rozhněvat.“²³⁸ Básník si tím přichystal půdu pro nejslavnější scénu příběhu. „Fauvel usoudil, že je nejvyšší čas, / aby k choti ulehl, a hned to také udělal. / Skočil do postele a jal se souložit! / Vězte však, že chudá cháska uspořádala na znamení odporu / zatím nejhluchnější šarivari všech dob!“²³⁹ „Šarivari?“ Kodex 146 poskytl literárně i ikonograficky zdaleka nejpodrobnější evokaci tohoto rituálu, již nám středověk zanechal. Vycházíme-li z jeho popisů a iluminací, šlo o lidovou taškařici protestující proti porušení zavedených zvyklostí, hlavně v oblasti manželství. Hlučný rej se stal předmětem četných interdisciplinárních studií, přičemž Fauvel je vždy ústředním a pro období 14. století i jedním z mála dochovaných pramenů.²⁴⁰

Ryze dvorský autor Chaillou tvrdil, že šlo o dobře známé pouliční rámusení odsuzující deviantní chování, zvláště v oblasti manželství a svatebního rituálu. Obecný lid, podrážděný Fauvelovou souloží s Marnou

236 FAUVEL, s. 578, v. 4822–4824.

237 FAUVEL, s. 578, v. 4833–4839.

238 FAUVEL, s. 580, v. 4840–4844.

239 FAUVEL, s. 580, v. 4845–4849.

240 Mimo jiné Claude GAUVARD et Altan GOKALP, *Les conduits de bruit et leur signification à la fin du Moyen Age: le charivari*, Annales. Economies, sociétés, civilisations, 1974, s. 693–704. Výrazně J. Le Goff et J.-C. Schmitt (dir.), *Le Charivari, actes de la table ronde organisée à Paris* (1977), par le CNRS et l' EHESS, 1981, H. Rey-Floud, *Le Charivari, Les rituels fondamentaux de la sexualité* 1985. Nověji Wellela MULLER, *Wellela, L' instrumentarium imaginaire et déviant du charivari dans l' iconographie marginale*, in: *L' instrumentarium du Moyen Age. La restitution du son*, éd. W. Muller, Paris 2015, s. 69–80.

slávou, prý tentokrát uspořádal obzvlášť hlučnou kočičinu, „takovou, jež se provozuje na křižovatkách / měst a také v jejich uličkách.“²⁴¹

Než se pokusím převést do češtiny nejbarvitější scény nadcházejících taškařic, musím učinit dvě překladatelské poznámky. Chaillou použil termín „chalivali“. Překlady do soudobé francouzštiny jej převádějí do podoby „charivari“, pod nímž se rituál proslavil až později. Sám termín – česky řekněme tedy „šarivari“ – je odvozen ze středolatinského *carivarium*, z něhož pochází i naše slovo „kravál“. Ve staré a střední češtině mimochodem slovo „šarivari“ v textech nenajdeme, což neznamená, že se nějaké protestní taškařice proti nevhodnému sňatku v našich zemích již ve středověku a raném novověku nepořádaly.²⁴² Jako projev lidového vzdoru? Kodex 146 označil jejich tvůrce poněkud nezvykle jako „ribaus de fours“. Přiznávám, že termín „chudá cháska“, ke kterému se při překladu do češtiny kloním, je volný. Také by se asi dalo napsat „chudá chamrať“ nebo po středověkém zvyku „prostí a chudí chlapi“. Slovo „ribaud“ dodnes ve francouzštině existuje, byť je vnímané jako zastaralé. Znamená cosi jako cháska (v ženské variantě „ribaude“ také „děvka“ nebo „coura“; povšimněme si nicméně, že ve Fauvelovi je „šarivari“ výhradně mužskou záležitostí). Slovo „four“ označuje pec. Chaillou tedy tvrdí, že protestní a výsměšný rumrajch uspořádala pouliční chamraď, tak chudá a rozedraná, že se v zimě musela chodit hrát k obecním pecím.²⁴³

Básník se zdráhal – s líčenou a očekávanou skromností středověkých autorů – její posměšný protest vylíčit: „Dnes žel nežije nikdo, / kdo by tehdejší šarivari uměl popsat, / ani sebevětší nadání nestačí. / Vždyť jeho účastníci poskakovali a křepčili všude a nevázaně, / neměli sebemenší strach z Fauvela a jeho spřeženců!“²⁴⁴ Nicméně, jak se dalo očekávat, nechtěl zklamat své čtenáře: „Trochu vám nicméně o onom šarivari povypovím, / necht' je zachováno na věčnou paměť.“²⁴⁵

241 FAUVEL, s. 580, v. 4850–4851.

242 Za informaci děkuji dr. Aleně Černé, navrhuji jako paralelu „rumrejch“. Dr. Lydii Petráňové děkuji za potvrzení, že ve středověkých pramenech české provenience neexistují zmínky o tomto typu taškařic. Viz také *Ottův slovník naučný*, 12. díl, Praha 1897, s. 67.

243 Viz *Romania*, X, 1881, p. 401 a XXXV, 1906, p. 116. Tento výklad přebírá Armand Strubel ve své edici, s. 581, pozn. 1.

244 FAUVEL, s. 580, v. 4855–4856.

245 FAUVEL, s. 582, v. 4861–4862.

Přímo na tento slib navázala slavná **iluminace 61**. Představuje Fauvela s koňskou hlavou, ale chtivýma mužským rukama. Chystá se vsunout k choti do postele. Nedokáže už ovládnout své zvířecké pudy, jež ještě držel na uzdě, když se jako kentaur dvořil pod maskou mladíka Fortuné.²⁴⁶ Zvířecí hlava na lidském trupu zahaleném pláštěm potvrdila privilegovaný vztah mezi koněm a nespoutanou tělesností.²⁴⁷ Fauvel ostatně hodlal zplodit co nejvíce potomků, první vrh už během první

Illuminance 61

²⁴⁶ Henry REY-FLOUOD, *Le charivari. Les rituels fondamentaux de la sexualité*, Paris 1985, s. 110–155.

²⁴⁷ *Tamtéž*, s. 104–112.

nocí. V tu chvíli proto propuklo na ulicích protestní šarivari, zobrazené ve dvou spodních dílech miniatury. Výjev ohraničují honosné palácové věže, z jejichž balkónů či oken shlížejí privilegovaní diváci, což znásobuje dojem, že přihlížejí lidové pouliční taškařici: „V tom davu všichni zvolili podivuhodné převleky. / Jedni schválně zaměnili předek a zadek oděvu / a oblékli si šaty naruby, / druzí na sebe zvesela natáhli / hrubé pytle a mnišské kutny. / Skoro žádný nebyl k rozpoznání. / Žertovně se přestrojili a nešetřili přitom barvami, / protože chtěli provést společnou taškařici. / Jeden mával velikou pánví, / druhý kuchyňským hákem a rožněm, / další zas hmoždířem a měděným hrncem. / A tvářili se, že jsou opilí. / Jeden držel kovový podnos a mlátil do něj / tak silně, že všem zaléhaly uši jako po úderu hromu. / Jiný měl kravské zvonky / přišité na kalhotách i na zadnici / a rukama navíc třepal velkými rolničkami, / jež vydávaly jasný a pronikavý zvuk. / Další měli zase bubínky a cimbály / i různé jiné hlomozné a sprosté hudební nástroje, / jako kastaněty a řehtačky, / kterými vydávali zvuky tak neladné, / že je nikdo nedokáže popsat.“²⁴⁸ Šlo tedy o jakousi „antihudbu“, užívající s oblibou kuchyňského náčiní, jež mělo sloužit v zásadě k jinému účelu. Inu, převrácený svět. Vděčné byly i různé bubínky, zvonce a hlavně řehtačky, užívané ve středověku mimo jiné jako varování před nemocnými leprou a jinými nakažlivými chorobami.²⁴⁹ Vše dohromady ve spojení s převleky vedlo ke kakofonii, disharmonii a vřískavému nesouladu. Spolu s četnými maskami a převleky, případně nahotou a zvířecími kožichy, to parodovalo převrácený svět, který se chlípny kůň pokusil společnosti vnutit.²⁵⁰ Ani chudá pouliční cháska se však nechtěla stát zvířaty a podlehnout chamtivému pokrytectví skrytému pod rouškou velkolepé, ale uzurpátorské světské moci.²⁵¹ Hlukem a prudkými gesty, občas vysloveně neslušnými – povšimněme si muže s rozšklebenou a vousatou maskou, obnažujícího zadnici – lidé tedy protestovali proti živočišné souloži,

248 FAUVEL, s. 582, v. 4863–4885.

249 Karel z Valois proslul jako ochránce lidu proti nakažlivým chorobám. Viz J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 196, s. 312.

250 FAUVEL, s. 583, pozn. 2d

251 Nancy Freeman REGALDO, *Masques réels dans le monde de l'imaginaire. Le rite et l'écrit dans le charivari du Roman de Fauvel*, ms.B. N. Fr. 146, in: *Masques et déguisements dans la littérature médiévale*, ed. Marie-Louise Ollier, Montréal-Paris 1988, s. 111–126.

která měla zpečetit vládu Neřestí nad Paříží a celou Francií.²⁵² V této podobě se nejspíš scény z Fauvela hrávaly – jako odstrašující příklad špatné vlády – v paláci Cité před královským dvorem ve druhé čtvrtině 14. století.²⁵³

Účastníci „šarivari“ přitom také ječeli, vyli, štěkali, mňoukali, kňučeli a vřeštěli. Je jen zdánlivě překvapivé, že v případě soukromých divadelních představení pro královský dvůr se takto chovali právě jinak ctihodní zaměstnanci královské kanceláře, tvůrci obdivuhodného kodexu 146. Jak je v jeho textu výslovně uvedeno, rozverně maškary notovaly „hloupé popěvky“.²⁵⁴ Podle odborného termínu šlo o „fatras“, ryčné písně s absurdním textem.²⁵⁵ Jedná se vůbec o nejstarší příklady tohoto osobitého žánru, který později ve 14. a 15. století doznal velké obliby.²⁵⁶ Zkusím překlad dvou kratičkových úryvků. Mají důležitost pro představu, jaký typ humorných zpívanek obklopuje ve Fauvelově příběhu vyobrazení mumraje převlečených nevázaců. „Ach můj Bože, strako, strako, / tady si hnízdo nesplétejte! / Všichni vás přece nenávidějí, / neb koště začalo kašlat, / když ho navedli: ‚Přičichni si k bílému chlebu!‘“²⁵⁷ Že to nedává smysl? Tak spusťme jinou: „Onoho dne, při návratu z Picquigny, / jsem spatřil pohřbeného kocoura, / který mi hrdě oznámil, / že se v pondělí ožení.“²⁵⁸ Následují další a další „hloupé popěvky“, kde se poprvé objevuje jméno Hellequin. Tedy děsivý pán prokletých nočních lovců. Musíme se u něho pozastavit, protože rukopis nabízí v rámci iluminací k „šarivari“ zcela ojedinělé středověké vyobrazení této mytické bytosti, známé jinak takřka výhradně z literárních děl. Ponechme stranou četné teorie o původu tohoto jména: nejčastěji se uvažuje o „Erla King“ dávného předchůdce hrdiny z Goethovy skladby Erlkönig, a dokonce Harlekýna z *comedia dell'arte*.²⁵⁹

252 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, zde s. 174.

253 É. LALOU, *Le Roman de Fauvel ou le miroir déformant*, zvláště s. 227.

254 P. UHL, *Les „sotes chansons“ du Roman de Fauvel (Ms. F): la symptomatique indécision du rubricateur*, *French Studies*, 45, 4, 1991, s. 385–402, zde hlavně s. 393.

255 Viz M. NEJEDLÝ, *Pohleďte do zrcadla*, četné příklady s. 357–586.

256 A. Strubel, poznámky k edici, FAUVEL, s. 585, pozn. 2–3.

257 FAUVEL, s. 584, v. 1–5.

258 FAUVEL, s. 586 (verše edice nečísluje).

259 A. Strubel, poznámky k edici, FAUVEL, s. 587, pozn. 2.

Středověké texty Hellequina většinou líčily jako obrovitého děsivého lovce, prokletého vůdce zatracených duší, které unesl a nuceně vřadil do své pekelné družiny.²⁶⁰ Obyčejný smrtelník se s nimi nejčastěji setkal v nočních lesích, kdy za štěkotu psů, řevu a kvílení cválají v povětří nad vrcholky stromů. Jejich vůdce Hellequin je vždy na koni.²⁶¹ Každopádně šlo o postavu velitelskou, děsivou, jež tvrdě třímala otěže své družiny zatracených. Kodex 146 nabízí nejen jeho nejstarší vyobrazení – alespoň takové, kde je identifikace vzhledem k textu nezpochybnitelná –, ale posouvá jej do světa pitvorných průvodů. Jde o jediný případ, kdy ve středověku Hellequina spojili se „šarivari“. Jinak není zmiňován v žádném dobovém odsouzení tohoto rituálu, dokonce i zvyk nošení obrů v karnevalových průvodech je až pozdější. Hellequin nicméně působí v Románu o Fauvelovi hrozivě.²⁶² Těžko rozhodnout, zda máme pod podivnou pokrývkou hlavy hledat spíše obličej, nebo vousatou masku.²⁶³ Malíř Hellequina v kodexu 146 nicméně vykreslil jako zvláštní směs ďábelské bytosti, unášeče zatracených duší a lesního zlovládce. Odpovídá to popisům ve starších literárních dílech: má dva charakteristické oděvní znaky, totiž bizarní klobouk a kápi.²⁶⁴ Obrově lebce v našem kodexu vévodí pokrývka hlavy se dvěma ptačími křídly, jež má ve středověku většinou ďábelskou, nebo alespoň pohanskou a negativní konotaci.²⁶⁵ Nejspíš šlo o prastarý zbytek pohanských obrazů personifikace větrů, který je jedním z prvků ikonografie zla.²⁶⁶

260 Karin UELTSCHI, *Hellequin bifrons: A propos du sacré, du comique et du théâtral*, in: *Façonner son personnage au Moyen Age. Etudes réunies par Chantal Connochie –Bourgne, Senefiance 53, Publications de l'Université de Provence*, 2007, s. 329–338, zde s. 330.

261 *Perceforest, Deuxieme partie, t. 2*, éd. G. Roussineau, Genève 2001, s. 232; K. UELTSCHI, „Signal, signet et performance ou du fait au factum est: considération sur la thématique du cor dans l'imaginaire medieval“, in: *Plumes et cornes dans la littérature medievale. Attributs, signes et emblemes*, sous la direction de Fabienne Pomel, Rennes, 2010, s. 285–302.

262 K. UELTSCHI, *Hellequin bifrons*, s. 329–338.

263 Philippe WALTER, *Canicule. Essai de mythologie sur Yvain de Chrétien de Troyes*, Paris 1988, s. 85–116.

264 K. UELTSCHI, *Hellequin bifrons*, zde zvláště s. 332.

265 R. MELLINKOFF, *Demonic Winged Headgear*, in: *Viator 16*, 1985, s. 367–381, F. GARNIER, *Le Langage de l'image au Moyen Age, vol. 2, Grammaire des gestes*, Paris 1989, s. 81–83.

266 N. F. REGALDO, *Masques réels dans le monde de l'imaginaire*, zde s.123.

Chaillou vložil do nevymáchaných úst „Hellequinovy družiny“ ty nejhrubší výkřiky, skatologické a obscenní. Odpovídají představám o dočasném převrácení: vítězství trivialit, živočišné tělesnosti, jež analyzoval s oblibou v souvislosti s provokačními projevy karnevalu Bachtin.²⁶⁷ Dopřejme si ukázkou těchto nevázaných povyků: „Naše paní mají chlupatou zadnici / a vaše ústa políbí zadek můj! / Viděl jsem, jak ho mám chlupatý! / Takže paní, dokud máte plotnu rozpálenou...“²⁶⁸ Bezprostředně za tyto rozvernosti si přál pořadatel kodexu 146 zakomponovat **iluminaci 62**. Většinou se označuje jako Hellequinův vůz. Opět jím upozornil na jeden ze základních motivů příběhu: lidé laskající Fauvela podlehli převlečenému zvířeti a ztratili zdravý rozum. Bez veršovaného doprovodu ostatně nelze tuto často reprodukovanou iluminaci vůbec pochopit: „Onen vůz tlačili kupředu takto: / Uvnitř měli důmyslné zařízení, / vyrobené z kol trakaře, / pevných a pěkně udělaných, / jež při stálém

otáčení / narážela na šest železných tyčí, / upevněných ve středu kol / a dobře sedících. Avšak poslechněte! / Vrzala a rachotila tak nezvykle, / tak hrozně a děsivě, / že ve chvíli, kdy se otočila, / jako by sám Bůh rozpoutal bouři! / A k tomu všichni křičeli a řvali / tak příšerně, že jste to nikdy neslyšeli! / Jeden vystrkoval holý zadek, / druhý rozbíjel trakaři postranici, / třetí zase vylátil dveře a okna, / čtvrtý sypal sůl do studny, / další házel lidem do tváře výkaly. / Byla to tlupa opravdu hrozná a divoká! / Někteří měli na obličejích vousaté masky. / Přenášeli dvoje nosítka

267 A. STRUBEL, *Le rire au Moyen Age*, in: *Précis de littérature Françoise du Moyen Age*, éd. Daniel Poirion, Paris 1983, s. 186–213, zde s. 194–196.

268 Refrény „hloupých písniček“, FAUVEL, s. 586.

vypadající jako máry / a v nich chlapy skvěle se hodící již svým vzhledem / k zapění ďáblovy písně!“²⁶⁹ Podstatný je tedy opět protestní loz a nevázané chování maskovaných osob. Chtěly dát najevo, že Fauvel mocichtivou souloží překročil všechny meze. Kola trakařů odkazovala k osudovému kolu Fortuny.²⁷⁰ V této souvislosti někteří soudobí badatelé upozorňují na jistou neadekvátnost moderního překladu nejnovější edice Románu o Fauvelovi. Snad poněkud oslabila paralely mezi Fortunou a jejím spravedlivým soukolím na jedné straně a skřípavými koly Hellequinova vozu.²⁷¹ Hlavnímu hrdinovi přitom měla všechna tato osudová kola hrozit stejnou měrou.

Román o Fauvelovi nepochybně konfrontoval obraz kol Fortuny, Boží dcery, vyznačujících se pravidelnou, uspořádanou a harmonickou rotací, s karnevalovou neuspořádaností Hellequinova vozu, jehož skřípot evokoval ďábla. Příšerný zvuk, který vydával, znamenal metaforicky převrácení harmonického Božího řádu světa.

Svět karnevalových maškar, který jinak středověké rukopisy odkazovaly do marginálních iluminací, se přitom ve Fauvelovi ocitl v samotném středu fólií.²⁷² Kontrast ještě posiluje prostřídání „hloupých popěvek“ a obscénních výkřiků se vznosným chorálem, přepsaným přímo z Antifonáře Sainte Chapelle.²⁷³ Fauvel totiž souloží s Marnou slávou narušil odvěkou majestátní harmonii královského sídla s kaplí, uchovávající vzácné ostatky. Účastníci „šarivari“ cítili potřebu odhalit jeho zhoubnou bestiální přirozenost. Proto vpadl do děje neurozený lid, který se s ryčným najednou objeví a zase hlučně odtáhne. Kontrastuje s alegorickým rámcem prvních částí příběhu, kde hrála důležitou roli evokace různých stavů ve formě abstraktního vykreslení (mniši, králové, šlechtici, jeptišky). Pitoreskní dav nevázaců, který při „šarivari“ zaplavil ulice, je něčím odlišným, diskordantním a disonantním. Nejde o personifikaci, ale

269 FAUVEL, s. 586–588, v. 4886–4910.

270 Viz interpretace J.-Cl. MÜHLETHALER, *Discours du narrateur, discours de Fortune*, s. 350.

271 T. RADOMME, *L'optimisme du satiriste*, zvláště s. 246.

272 Viz M. CAMILLE, *Images dans les marges. Aux limites de l'art médiéval*, traduit par Beatrice et Jean-Claude Bonne, Paris 1997, s. 196–201.

273 Michel HUGLO, *Le Contexte folklorique et musical du charivari dans le Roman de Fauvel*, in: *Fauvel Studies*, zvláště s. 279–282.

přestrojenou a bizarní tlupu, vtrhující náhle do děje. Protestovala proti krajní Fauvelově drzosti a agresi – nejen maskami, hlukem a nestoudnými postoji, ale také destruktivními gesty (rozbíjením dveří a oken, znečišťováním vody ve studnách, rozhozováním výkalů).²⁷⁴

Illuminace 63

Počínání této chásky zobrazuje i další **iluminace 63**. Vidíme na ní nosítka či jakési máry, v nichž se vezou kuriózní postavy, některé příznačně zaklulené. Dva muži nahoře si nasadili zvířecí masky. Za nimi poklusává Hellequin na koni. Následující verše vše dovysvětlují: „Jel s nimi hrozivý obr, / který řval ze všech sil. / Oděn byl do tmavých a drahých šatů. / Myslím, že šlo o Hellequina, / doprovázeného družinou, / která zběsile ječela. / On sám se-

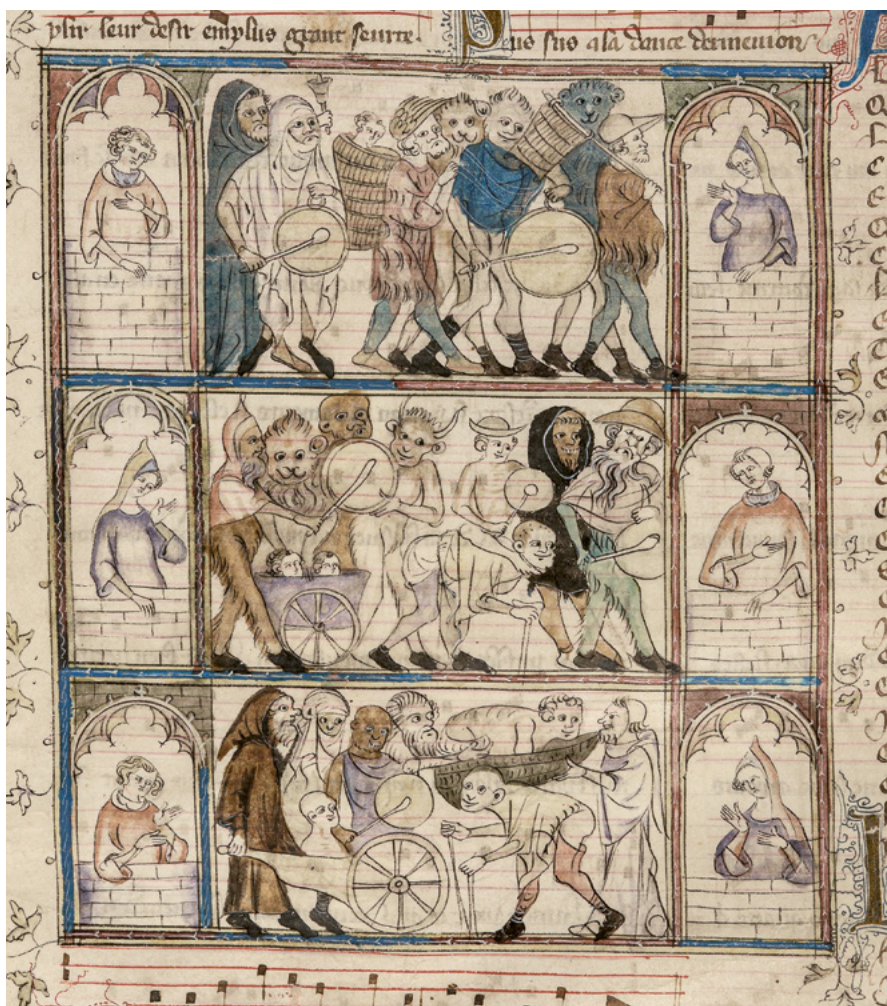
děl na vysokánském koni, / tak mohutném, přísahám, / že měl žebra jako lešení / a do sedla se po nich dalo lézt jako po žebříku, / nebo po nich vystoupat při opravě střechy. / Vypadal jako z jiného světa. / Na každého, kdo ho spatřil, / působilo to divadlo děsivě, věřte!“²⁷⁵ Básník vylíčil Hellequina jako obávanou postavu, ale zároveň hovořil o divadle. Snad měl být vládce zatracenců nebezpečný hlavně pro Fauvela.

Nejprve sice vsadil do složité kompozice rukopisu kurtoazní úvahy dívek, zda láska přináší spíše rozkoš, či utrpení. Šlo zřejmě o parodii na kurtoazní spory. Hned poté v duchu oblíbené snahy vytvářet příkré kontrasty zařadil další „hloupé písničky“. První vyzývá k vířivému a bláznivému tanci. A vskutku navazuje **iluminace 64**, věnovaná opět rozpustilému „šarivari“. Nezapomínejme, že satira ve Fauvelovi spočívá ve

274 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s.101–103.

275 FAUVEL, s. 588, v. 4913–4930.

strhávání masek, roušek a převleků pokryteckým samozvancům, především hlavnímu hrdinovi. Na iluminaci tedy vidíme spoustu „chlapů“, mnohé s vousatými, ušatými, rozšklebenými a zvířecími maskami. Někteří vypadají jako šelmy nebo opičáci, jiní mají rohy, další jsou podivně zakuklení. Pár jich bubnuje nebo vyzvání zvonci. Další převázejí postavičky v trakařích nebo je přenášejí v prapodivných nůších a nosítkách. Jeden sedí na druhém jako na koni, další vystrkuje nahý zadek. Tento pitoreskní průvod doprovází v textu zvolání: „Proměňme kněze v lišáky

a z lumpů uděláme pány!²⁷⁶ Tedy opět společnost postavená vzhůru nohama a karnevalový svět, částečně hravý. Protestuje však proti neskonale hrozivějšímu rozvratu, který všem chystá Fauvel. Pouliční lidový mumraj opět ohraničuje palácová architektura, z níž průvod sledují osoby vyššího postavení. Jde o poslední výjev „šarivari“. Vřískavý a bizarní rej vpadl do děje jaksi odnikud a neznámo kam také mizí, alespoň v kodexu 146. Splnil svůj účel: Demaskoval a zesměšnil zlo.²⁷⁷ Román o Fauvelovi samozřejmě bude již navždy klást badatelům otázky ohledně vztahu mezi literaturou a skutečností. Krom protestu proti uzurpátorské vládě a nekompetentním rádcům je i „šarivari“ v jeho lůně nejspíš protestem proti druhému sňatku krále Ludvíka X. roku 1315. Ten nechal svoji první cizoložnou choť nejprve uvěznit a poté zardousit, aby se mohl rychle znovu oženit. Mnozí autoři ostatně rozpoznali v textu písní i dalších básních kodexu nesouhlasné narážky na drastickou vraždu, již otevřeně evokovala „Skandální kronika“, zapsaná rovněž do kodexu 146.²⁷⁸

Chaillou, který sdílel s Karlem z Valois nevraživost vůči tomuto prorozenému synovci, zřejmě na tento podtext myslel také. Kvapně se nicméně vrátil k základnímu ději.²⁷⁹ Jeho „šarivari“ mohlo skončit, protože dostatečně znemožnilo uzurpátorovu šalbu. Ale přece jen pocítil potřebu učinit přechod plynulejším. „Ještě nikdy se nekonalo šarivari tak výjimečné, / jak pokud jde o převleky, tak gesta a slova, / prostě se vším, co k němu patří. / Vězte, že nikdo neměl ústa zavřená, / ale vřeštěli a křičeli jako hluší. / Nezajímalo je, zda někoho ruší! / Zrovna Fauvel ovšem dělal, že nic nevidí a neslyší, / protože se plně věnoval rozkošnickému souložení, / kterého si užíval s chotí.“²⁸⁰

Schylovalo se k turnaji. Původně měl být součástí oslav, nyní ho však Ctnosti pojaly jako rozhodující boj s Neřestmi. Básník Chaillou se na místo určené ke klání neprodleně vydal a jako očitý svědek zapsal: „Vzápětí jsem se zachvěl hrůzou / při pohledu na děsivý a odporný oddíl, / který se náhle přede mnou vynořil. / Jednalo se o Fauvelovy bojovníky, / jež nechal bdít a chystat se / na turnaj. Už se začínali šikovat / na

276 FAUVEL, s. 598, druhá „sotte chanson“.

277 N. F. REGALDO, *Masques réels dans le monde de l'imaginaire*, s. 111–126.

278 E. BROWN, *King Like Semi-Gods*, s. 22, s. 27–28.

279 A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 101.

280 FAUVEL, s. 598, v. 4931–4939.

poli určeném ke klání. / Připadali mi neuvěřitelně obrovští. / Seděli na těžkých bojových koních. / Vzhled měli tak děsivý, / že jsem se jich bál víc než šilenců. / Bylo zjevné, že sám ďábel / je dovedl mezi tyto šraňky! / Vytyčili je na louce před kostelem / svatého Germaina, na planině / mezi hradbami města a Seinou.²⁸¹ Chaillou si liboval v takovémto situování Fauvelova příběhu do konkrétního prostředí Paříže a jejího blízkého okolí. Samozřejmě si ještě pamatoval na slavnostní turnaj u příležitosti pasování synů Filipa IV. Sličného na rytíře.²⁸² Konal se roku 1313 právě na volném prostranství u starobylého kostela Saint-Germain, dodnes příznačně zvaného i s celou čtvrtí Saint-Germain-des-prés, tedy v lukách.²⁸³

Illuminace 65 zachycuje vyděšeného autora, který spatřil pětici hrozivých jezdců s černými štíty. Stejnou barvu mají i čabraky koní.

Básník si nicméně uchoval důvěru ve vítězství Ctností. Zálibně si tedy prohlédl solidně zbudované šraňky i ohradu, vymezující turnajové pole. „A protože jsem moc dobře věděl, / kde Ctnosti přebývají, sestoupil jsem loukami / k Seině a přívozem jsem se přeplavil / až k paláci, jenž je hostil. Tam jsem spatřil, / tedy pokud mne snad zrak nemámil, / něco naprosto zázračného

Illuminace 65

ho a podivuhodného: / Nad tou stavbou jsem totiž viděl dva žebříky, / jejichž spodní okraje byly opřené / o štíty a stěny stavby, o tom jsem neměl pochyb.“²⁸⁴ Za tyto verše, odvolávající se na osobní prožitek, nechal Chaillou vřadit **iluminaci 66**, zobrazující anděly vystupující do nebes po žebřících, opřených o výstavný palác.

281 FAUVEL, s. 602, v. 4972–4986.

282 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 138. Dále viz A. Strubel, předmluva, FAUVEL, s. 14.

283 FAUVEL, s. 603, pozn. 1.

284 FAUVEL, s. 602, v. 4900–4998.

Jednalo se o známý motiv, Jákobův žebřík. Izákovu synovi se zdálo, že ve snu viděl žebřík, který ze země dosahoval až k nebi, a po něm vystupovali a sestupovali andělé.

Básník vzápětí vskutku miniaturu v tomto duchu vysvětlil: „Pokud jde o horní konec, dotýkal se nebes / a po těch žebřících podle mne stoupali i slézali andělé a archandělé.“²⁸⁵ Spěchali posílit Ctnosti, „jež nikdy nepodléhají tělesným chťičům,“ v jejich osudovém boji.²⁸⁶ Prvoplánově narážel na moudré a pošetilé panny, ale také na cizoložnou aféru královských princezen, manželek Ludvíka X. a Karla IV. Sličného.

Ctnosti se mezitím díky zbraním a zbroji proměnily v dokonalé turnajové rytíře. Básník nešetřil nadšením. Byl si vědom, že píše pro Karla z Valois, který patřil k milovníkům turnajů, jež pokládal za nejlepší přípravu na křížovou výpravu.²⁸⁷

Iluminace 66

Iluminace 67

Skvělé rytířstvo Ctností zobrazuje v kodexu **iluminace 67**. Zachytila šik obránců cti a řádu, vybavených do boje. Jejich štíty a čabraky jsou jasnějších barev než u temných Fauvelových ozbrojenců. Básník pocítil potřebu okomentovat barvu koní: „Jejich srst byla bílá nebo šedivá, neměla na sobě ani trochu fauvelsky zrzavé! / A všichni prosili

285 FAUVEL, s. 602, v. 4999–5001.

286 FAUVEL, s. 606, v. 14–36.

287 J. PETIT, *Charles de Valois*, s. 229.

Boha, aby přispěl ke zdaru / paní v sedlech tak skvělých ořů.²⁸⁸ Ctnosti byly k tvrdému boji pevně odhodlány. „Přicválaly a držely pevně otěže. / Zamířily přímo mezi turnajové šraňky. / Každá měla na krku pověšený štít. / A není na světě jediný, byť hřmotný muž, / který by udržel tak těžká a dlouhá kopí, / jaká třímaly ony: Věřte! / Tyhle paní nepřijely na plešové tanečky!“²⁸⁹ Text zde odpovídá iluminacím, protože po dobu celého turnaje na tvrdě zápolících rytířích nelze poznat, že zbroj chrání vlastně dámy, představitelky Ctností a Neřestí.

Básník nezakrývá, že ctným bojovnicím přispěchala na pomoc sama Panna Marie. Sestoupila z nebes v nádherném stanu nadnášeném anděly. „Bylo by velmi obtížné popsat / krásu a skvostnost stanu, / který se takto vznášel nad zemí. / Trůnila v něm Panna Marie, / společnost jí dělal evangelista Jan a andělé...“²⁹⁰

Illuminance 68

gelista Jan a andělé...“²⁹⁰

A vskutku vzápětí **iluminace 68** zobrazuje nádherný stan, jehož cípy drží andělé, a pod ním je Panna Marie s andělem a svatými osobami. Ctnosti tam přišly vzdát poctu a dostalo se jim slibu ochrany a podpory. Ke klání tedy mohly přistoupit bez obav. „Přiblížím vám velmi rychle / vše, co by jiný básník či herold / nebyl schopen vysvětlit ani za týden. / Dokud mám plodnou inspi-

raci k veršování, tím lépe! / S radostí vám tedy v mezích svého talentu / popíšu zbraně některých z nich. / Ale buďte shovívaví k autorovi, který sám nemá rytířské ostruhy.“²⁹¹ Jisté si morální převahou mohly Ctnosti vyzvat Fauvela k souboji přímo u hradeb jeho paláce.

288 FAUVEL, s. 5043–5044.

289 FAUVEL, s. 5047–5053.

290 FAUVEL, s. 610, v. 5082–5087.

291 FAUVEL, s.616, v. 5155–5162.

Illuminance 69

Situaci zachycuje **iluminace 69**: Ctnosti jako rytíři s helmami, drátěnými košilemi a štíty odhodlaně sedí na koních se světlou srstí. Z hradní věže opatrně vykukuje rezavá koňská hlava – samozřejmě falešný a hrůzou rozklepaný kopytník, tentokrát bez koruny. Slovo i obraz příběhu stupňují napětí mezi svůdností, přitažlivostí a odmítáním. V předchozích částech příběhu Fortuna neustále zesměšňovala Fauvela jako bytost s vlídnou lidskou tváří a koňskou zadnicí. Proti scéně první soulože, na níž má Fauvel koňskou hlavu a lidské tělo, nevázaně protestovalo lidové „šarivari“. Nyní začíná být nelegitimní moc zatlačována za hradní zdi a do původní zvířecí podoby. Boj mezi Dobrem a Zlem, ústřední motiv příběhu, zjevně spěje k rozuzlení.²⁹²

Fauvel se nicméně nakonec rozhodl vyjít z úkrytu a spolu s již poněkoličaté těhotnou, protože nesmírně plodnou chotí přihlížet turnaji. Naději ještě neztrácel, protože jeho milované Neřesti třímaly „nečestné zbraně, určené k zasazování zákeřných ran.“²⁹³ Následující popis jejich vybavení není o nic lichotivější: „Mají pokřivené štíty s černými erby. / Jsou na nich

292 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, s. 174.

293 FAUVEL, s. 620, v. 5204.

vymalovány plačící duše, / které se smaží v ohni a plamenech. / Jejich praporečky jsou také krajně odpuzující, / zdobené velikými hady, / kteří se zakusují bez přestání / do hýždí a prsou zatracenců.“²⁹⁴ Šlo o přímý protiklad Ctností ve všech ohledech, i barevné a heraldické symbolice. Panenství jako přední z nich „mělo zbroj a erb bělostné a bez poskvrny, / nádherně zlačené a zdobené / obrázky krásných andílků. / Nikdy ani Tristan, ani Lancelot / neměli právo na krásnější vystrojení. / Těžko bych odhadoval / cenu tak skvělé výstroje a výzbroje! / Nicméně nejvíc se mi líbil / jeho ušlechtilý jezdecký grošovaný kůň. / Měl mocnou hruď a skvěle stavěné tělo, / byl krásný, nedostižně obdivuhodný / a pokrytý čabakou v barvě červené.“²⁹⁵

Panenství vyhledalo v nepřátelském táboře svého hlavního nepřítele, Smilstvo. „Jeho štít byl černý a zdoben hrůzným obličejem, / jenž uvrhl mnohého muže do neštěstí / prostřednictvím uhrančivých pohledů, vyvolávajících zvrácené choutky.“²⁹⁶ Také plášť mělo černý a z tváře mu dštěla zášť. Chaillou si opět neodpustil narážku na nevěrné pelešení královských princezen, které vyvolalo obrovský skandál, koneckonců rozdmýchaný Karlem z Valois. Srážka s první Neřestí, již příznačně napomáhala Manželská nevěra, tedy mohla začít: „Smilstvo se na Panenství zle podívalo / a pobídlo koně tryskem směrem proti němu. / Ale Panenství mu zasadilo kopím ránu do prsou, / takže Smilstvo sletělo hlavou dozadu / a zůstalo ležet na zemi celé otřesené. / Manželská nevěra jej ovšem hned zvedla. / Herold zatím na Smilstvo volal pokyny / a dělal si z něho dokonce i šprýmy, / protože mělo příliš těžkou výstroj a výzbroj / a jeho kůň byl moc veliký. / Ale Smilstvo na heroldova slova nedalo. / Kůň, ze kterého bylo sraženo, / mu totiž vítězné Panenství velkoryse vrátilo. / Smilstvo ovšem hned začalo na vítěze povykovat, / že se chce pustit do odvetného klání. / To tedy nemělo dělat!“²⁹⁷

Dosavadní i následující průběh turnaje zobrazuje zhuštěně **iluminace 70**. Rámuje ji stejná architektura s diváky vyhlížejícími z oken či pódíí jako při scénách rozpustilého „šarivari“. V horní části rytíř ve stříbrné zbroji, se zlatým štítem a zlatou pokrývkou koně převrací úderem kopí po hlavě dolů protivníka s černým pláštěm a na koni s černými pokrývkami. Ve spodní části iluminace rytíř s červeným štítem a s koněm

294 FAUVEL, s. 620, v. 5209–5215.

295 FAUVEL, s. 624–636, v. 5273–5285.

296 FAUVEL, s. 630, v. 5339.

297 FAUVEL, s. 630–632, v. 5354–5370.

s červenou čabrakou rovněž sráží svého protivníka drtivě, ale tentokrát při tom zlomil kopí. Tuto zdvojenou scénu ihned vysvětlují další verše: „Panenství si uvědomilo, / že ani nezlomilo kopí / při první vítězné srážce. / A když nyní jasně vidělo, / jak se Smilstvo na ni opět řítí, / nemrhalo časem a vyrazilo ke střetu! / Zasadilo tomu bastardskému bijci takovou ránu / svým kopím, pevným a přímým, / že je srazilo na zem, poloomráčené. / Protivník se tam rozplácl zcela otřesený! / Ovšem Panenství si při tom zlomilo kopí.“²⁹⁸ Smilstvo definitivně ztratilo chuť k dalšímu klání. Ne tak jeho věrná družka, Manželská nevěra. Zatoužila po odvetě.

Chaillou, který jako ostatně celý kodex 146 nevynechal jedinou možnost narážky na cizoložství snach Filipa IV. Sličného, popsal tuto Neřest jako ďábelskou bytost. „Hlavu Manželské nevěry chránil helm, / který vypadal tak, jsem o tom přesvědčen, / že jej rok a půl černili nad ohněm, / zdálo se mi, že je to ďábel! / V ruce třímala místo kopí jakýsi kůl, / a ať už

298 FAUVEL, s. 632, v. 5371–5380.

vědomě, či nikoli, /se chránila štítem ukutým z vrat bordelu.“²⁹⁹ Čtenář jistě tuší, že došlo ke klání, při němž Panenství tvrdě vyhodilo Manželskou nevěru ze sedla. Dopadla na zem tak drsně, že tato polámaná „běhna“ bolestně ječela: „Proč na kolbiště nepokladli víc slámy?“³⁰⁰ Fauvel byl z porážek svých věrných nešťastný, navíc musel zhlédnout ještě jeden debakl: Pohlavní čistota vyzvala k souboji Neřestné pelešení.³⁰¹

„Mistr románu o Fauvelovi“ jejich střet na přání pořadatele rukopisu zvětčil na **iluminaci 71** V horní části vidíme příjezd vojska Ctností se štíty v barvě zlaté a červené a s pokrývkami koní ve stejné barvě, na spodní Pohlavní čistota sráží Neřestné pelešení jediným úderem kopí z koně s černými pokrývkami. Diváci pozorně přihlížejí. Bezprostředně

Illuminace 71

299 FAUVEL, s. 634, v. 5399–5405.

300 FAUVEL, s. 634, v. 5424.

301 FAUVEL, s. 636, v. 5430–5438.

následující verše scénu vysvětlují: „Každý z protivníků upevnil řemeny svůj helm. / Uchystali se na lité klání. / Pohlavní čistota uchopila pevně kopí, / zahleděla se na soupeře / a se štítem pověšeným na krku / jej zasáhla prvním úderem takovou silou, / že by ihned vypustil duši, / kdyby osudová paní Fortuna / ještě chvíli život Neřestného pelešení neprodloužila. / To se nyní nicméně skulilo pozadu na zem / před vyděšenými zraky celé Fauvelovy družiny.“³⁰²

Pak přišly souboje dalších a dalších Ctností a Neřestí. Básník věnoval zvláštní pozornost střetu Trpělivosti a Pýchy, jež „měla dojem, že jí patří celý svět.“³⁰³ Právě Pýcha ostatně ponoukala v předchozím ději spolu se Smilstvem ambiciózního Fauvela, aby požádal Fortunu o ruku. Podle textu je Štěstěna po zásluze všechny ztrestá nemilosrdným pootočením svého kola.³⁰⁴ Naopak Trpělivost věděla, že vítězství se dá dosáhnout pokornou houževnatostí. Jak střet dopadl, jasně ukazuje **iluminace 72**.

Iluminace 72

Trpělivost s červeným štítem a červenou pokrývkou koně sráží Pýchu střemhlav ze sedla. Podle veršů sice zlomila kopí, ale protivnici „uštědřila tak drtivou ránu, / že už napříště Pýše nikdo nemohl pomoci. / Byla totiž zasažena do krku! / Když spadla na zem, / zlomila si vaz.“³⁰⁵

Ke střetu se ovšem už uchystali další protivníci, tentokrát Střídmost a Obžerství. Střídmost prohlásila jejich zápas za opodstatněný. / Obžerství, jež mělo erb černé barvy, / se postavilo do řady a chopilo se kopí. / A vtom už Střídmost vyrázila! / Oba protivníci pobídli koně / a zasadili si

302 FAUVEL, s. 636, v. 5441–5450.

303 FAUVEL, s. 638, v. 5491.

304 A. Strubel, úvod, FAUVEL, s. 46.

305 FAUVEL, s. 640, v. 5514–5518.

vzájemně tak tvrdou ránu, / že ve chvíli prudké srážky / oba zcela zlomili kopí. / Ale při druhém střetu Střídmost / zasáhla protivníka tak tvrdě, / že Obžerství z toho bylo otřesené. / Vůbec mu nebylo do smíchu! / Ale v sedle se udrželo. / Vrátilo se do své řady, se zlobným odhodláním / se chystalo ke třetímu útoku. / Ani Střídmost se nezalekla / a vyrazila v přímé dráze / proti Obžerství, nestarala se o jeho hněv! / A zasáhla ho kopím na špatně chráněné místo / tak prudce, že ho zranila na rameni / a protivník spadl v mdlobách na zem. / Fauvelovi lidé hned Obžerství zvedli / a donesli do jejich tábora.³⁰⁶

Illuminace 73

Na toto místo veršů dal Chaillou vsunout nejprve **iluminaci 73**, zobrazující Obžerství jako rytíře s černým štítem a na koni s černou čabakou. Pod ní je rozsáhlejší **iluminace 74**, kde v nám již známé dvoupatrové struktuře lemované okny s přihlížejícími diváky probíhá turnaj. Věrně ilustruje předchozí verše: nahore Střídmost sráží Obžerství z koně a vítězí, byť si zlomila kopí. Dole se už Fauvelova družina snaží zraněnou Neřest pozvednout a donést do tábora.

Porážka Fauvelových stoupenců tím byla dovršena. Ryšavému uzurpátorovi se samotnému bojovat vůbec nechtělo. Paní Pravda už to zba-

bělě pokrytectví nesnesla: „Šla přímo k Fauvelovi a vmetla mu do tlamy: / „Nejraději bych tě zaškrtila, špinavý ničemo! / Pročpak se nevyšvihneš do sedla jako ostatní?“³⁰⁷ Fauvel ovšem vzal kopyta na ramena a z turnajového pole bezhlavě prchal. Ctnosti jej chtěly pronásledovat a usmrtit, ale Fortuna je mírnila. Ke zničení zosobněného Zla ještě nenastal pravý čas. „Jeho falešná maska spadne a on se zcela zlostudí, / ale musíte ještě chvíli počkat. / Už teď jím stejně všichni pohrdají.“³⁰⁸

306 FAUVEL, s. 642, v. 5537–5559.

307 FAUVEL, s. 644, v. 5565–5568.

308 FAUVEL, s. 648, v. 5646–5648.

Iluminace 74

Bláhový Fauvel se však v paláci obklopil hloučkem posledních věrných, přidalo se i příbuzenstvo Marné slávy. „Navzdory všemu slavili / a už se neopouštěli. / Fauvel nyní s Marnou slávou / souložil tak často, že mu porodila / kupu dětí, je totiž neuvěřitelně plodná! / Všude už se to teď hemží malými Fauvelky, / kteří jsou horší a drzejší než vlčata! / Fauvelův rod se rozrostl natolik, / že si neumíte představit početnější. / Začal se roztahovat po celém světě, / neb Fauvel vyslal do všech zemí některého z potomků!“³⁰⁹ Ti nejpočetnější a nejdrzejší kopýtky tepou „přesladkou zahradu Francii.“³¹⁰

Obraz „sladké zahrady Francie“ byl znám již dlouho před vznikem kodexu 146. Najdeme ho například v Písni o Rolandovi, zvláštní oblibu si však získal u literátů ve 14. a 15. století. Nejčastěji se objevoval v kontextu

309 FAUVEL, s. 654, v. 5725–5735.

310 FAUVEL, s. 656, v. 5751.

nebezpečí a utrpení nájezdů, uzurpací a válek. V příběhu o Fauvelovi zahajuje celá pasáž o zlověstných hříbatech, jež zaplavují jako dusivá epidemie i odlehlé kouty této zahrady, trochu nečekaný obrat. Čtenáři, diváci a posluchači možná po vítězné sérii turnajových klání čekali definitivní zničení falešného koňského vladaře.

Vysvětlení autorského záměru nejspíš poskytuje didaktický charakter kodexu, zaměřeného k oslavě dobré vlády, již ohrožují špatní a sobečtí rádcí, vesměs nižšího původu. Text obsahuje otevřené útoky i zastřenější narážky na četné z nich, dosud žijící. A to včetně početného příbuzenstva Enguerranda de Marigny, kterého tolik nenáviděl hrabě z Valois.³¹¹ Jednotlivosti zde nelze rozebírat. Autoři v čele s notářem Chaillou však nejspíš chtěli upozornit na to, že nebezpečí uzurpace a maskovaného zla vlastně nikdy neskončí, ani svržením jednoho koňského drzouna do bláta.

V textu vlastního Fauvela následuje ostatně moteto připisované Filipovi de Vitry a brojící proti všem povýšencům a falešným rádcům.³¹² Sám Chaillou navázal pesimistickou úvahou, připravující půdu pro jednu z posledních miniatur: „Často přemýšlím o tom, / proč se Hereze zapřísáhla slibem / prodloužit život Fauvelovi, / jakož i jeho choti a potomstvu. / A to díky fontáně mládí. / Chce, aby se tam on a jeho blízcí / koupali a neustále omlazovali.“³¹³ K této zázračné, ale zlolajné fontáně se prý vskutku hrnou všichni Fauvelovi příbuzní a stoupenci. A to včetně starců a mrzáků. Kdokoli, ač zatížený těžkými hříchy, smí doufat v omlazení. Fauvel tedy opět převrací přirozený řád světa.

Následující **iluminace 75** fontánu vykreslila. Zleva se k ní tlačí voušatí starci s holemi a berlemi. V její honosné nádrži se vzápětí omývají vodou, prýšticí z chrličů ve formě čumáků šelmiček. Po koupeli se spokojeně oblékají do nových šatů jako holobradí mladíčci. Verše dokládají, nakolik je ona fontána, stojící ostatně přímo uprostřed zahrady Francie, sice krásná na pohled, ale zhoubná ve své podstatě. „Povím Vám pravdu, Bůh mne ochraňuj! / Z té fontány stoupá / každé ráno mlha a pára, / jež

311 K houževnosti rodů autorem skladby nenáviděných milců viz Bruno NARDEUX, *Pierre de Vilaines, dit "le Bègue" (vers 1330-1406) ou les origines prestigieuses d' un homme d' Etat méconnu*, Annales de Normandie, vo. 61, 2 (2011), s. 41–54.

312 Margaret BENT, *Polyphony of texts and music in the Fourteenth-Century Motet: Tribum quo...* In: *Hearing the Motet of the Middle-Ages and Renaissance*, éd. Dolores Pesce, Oxford 1998, s. 82–103.

313 FAUVEL, s. 658, v. 5765–5771.

Illuminance 75

otrávila veškeré rostlinstvo. / A ničí už celou zahradu. / Vše, co teče a dští z té fontány, / odporně zapáchá starými hřichy. / Mám z toho opravdu husí kůži! / Vždyť synové a dcery Fauvela / škodí naší zahradě mnohem víc / nežli housenky a všechna další havěť! / Není semínka nebo kořínku, / lístečku, výhonku či větvičky, / kterou by už nezničili. / Dělají si zde, co chtějí. / Koho by to netrápilo?³¹⁴ A kopýtka Fauvelků zadupávají i to nejněžnější poupátko dřive, než se stačí rozvinout. „Nebohá Francie! Jak tvou krásu / ničí a poskvřňuje / ta fauvelovská tlupa, / jíž dělá radost každá špatnost! / Fauvel a Marná sláva / tak prudce sekli do květu lilie, / že se obávám jeho uvadnutí!“³¹⁵

314 FAUVEL, s. 660, v. 5791–5806.

315 FAUVEL, s. 660–662, v. 5812–5818.

Tuto pasáž musíme opět chápat v kontextu mocenských ambicí Karla z Valois, jež kodex 146 odráží. Byl strůjcem dvorských čistek jak po smrti svého staršího bratra, tak synovce Ludvíka X. Chaillou psal v dusné atmosféře vlády „prokletých králů“, plné krvavého vyřizování úctů. Takzvaná „Skandální kronika“, zapsaná do kodexu hned po vyprávění o Fauvelovi,

Illuminace 76

Illuminace 77

útočila na konkrétní osoby nebo se radovala z jejich mučení a poprav. Chaillou se spokojil s tím, že opakovaně prosil Fortunu, aby zbavila zemi škůdců a vetřelců. Na vložené **iluminaci 76** vidíme autora obracejícího se s prosbou k Fortuně. Rostliny mezi oběma postavami symbolizují zahradu Francie, kterou Fauvel a jeho potomci bezohledně pustoší.

K Fortuně se obracejí i následující verše: „Fortuno, jak můžeš připustit, / aby ten zloduch požíval / takových majetků a privilegií?“³¹⁶ Naléhavé výzvy stupňuje: „Proč to dovolíš ty, svrchovaná paní / celého světa hned po královně, / před níž se sklánějí celá nebesa!“ Předposlední **iluminace 77** věrně zobrazila autora na kolenu přímo před sedící Madonou s děťátkem. Chaillou své prosby vyjádřil verši takto:

316 FAUVEL, s. 662, v. 5819–5821.

„Ach vznešená paní nebes, / kterou ctí světci a světice / v nebeském království. / Pros za nás snažně / svého milého syna, spasitele světa! / Ať zcela zničí Fauvela / a zbaví nás jeho útlaku!“³¹⁷ Prosbu, aby byl uzurpátor i se svým potomstvem vyhlazen, zakončil autor osobním krédem, které prochází celým dílem: „Raději budu pást vepře / než utírat Fauvelovu zadnici!“³¹⁸

Zkusil poslední prosbu, přímo k Bohu: „Zatrat Fauvela spolu s ostatními těžkými hříšníky! / Udělej to pro nás, znič celou jeho sektu! / Vždyť trápí Francii a podupali její zahradu!“³¹⁹ Nakonec prosí přímo: „Přispěchej nám na pomoc, svatá Trojice!“³²⁰ A poslední **iluminace 78** vskutku zobrazila autora prosebně klečícího před svatou Trojicí. „Protože v Tebe věříme, pomoz! / Zbav nás Fauvela, / vždyť ničí a deptá celou Francii!“³²¹ Chaillou zaujatý zvěřecími skladbami nakonec ještě poprosil o podporu proti lstivému lišákovi, „který mává ocasem lvu před očima, aby nic neviděl. / A lev tedy poslouchá a lišák vládne! / Už zhltal všechnu drůbež a lačňi po krvi oveček!“³²²

Čtenář očekával konečný zásah Boží moci a zničení maskovaného koňského uzurpátora, v příběhu však následuje básníková touha po víně. Vychutná si ho s čistým svědomím. Snažil se celou silou svého talentu strhnout masku neřestnému zlu, odhalit podvodníka a varovat lidi všech stavů, aby nelaskali převlečenou bestii. To on přece vpustil do díla rozpustilé „šarivari“ protestující proti Fauvelovu sňatku. Tak tedy: „Dobré víno sem! Jak rád se tě napiju!“³²³

Vládychtivý kopytník si skoro všechny podřídil, ne však autory, pořadatele a objednavatele rukopisu. Bude tedy jeho samolibostem a falši konečně učiněna přítrž? Snad, s přispěním předkládaného uměleckého díla. Citujme závěrečné verše: „Všechny svými podmanivými slovy zotročil, / ošálil, ponížil a okradl! / Ale jednou to skončí, protože ani on nemůže / žít a panovat věčně. / Zde končím svoji druhou knihu. / Nechť ji Bůh přijme příznivě: / Já mám žízeň, musím se už opít!“³²⁴

317 FAUVEL, s. 662, v. 5829–5835.

318 Opakuje se jako refrén, FAUVEL, s. 664, v.20–21, v. 26–27.

319 FAUVEL, s. 664, v. 6–8.

320 FAUVEL, s. 666, v. 21.

321 FAUVEL, s. 674, v. 5943–5945.

322 FAUVEL. s. 682, v. 34–36.

323 FAUVEL, s. 682, v. 7.

324 FAUVEL, s. 682, v. 5798– v. 5986.

Toto netradiční zakončení inspirovalo četné badatelské polemiky o tom, zda je vyznění díla vlastně pesimistické, či optimistické. Osobně se domnívám, že nejednoznačnost je záměrná. Hlavní zloduch se sice znemožnil, ale jeho stoupenci našli prostředek, jak se omlazovat a regenerovat. I vykutálené potomstvo škodí světu zatím bezohledně dál. Snad tedy chtělo vyprávění o Fauvelovi lidi varovat, aby napříště nepodléhali tak ochotně samozvaným diktátorům a jejich bezohledným rádcům, byť užívají svůdných masek, klamavých převleků a podmanivých lží. Mají se držet tradičních hodnot, hierarchického rozdělení společnosti a poslouchat moudrou vládu. Jinak se z nich totiž stanou zvířata. Je třeba zdůraznit, že zatímco účastníci „šarivari“ pitvorným přestrojením zesměšnili koňského vladaře a jeho manželství nápodobou, miniaturisté kodexu 146 šli dál. Propůjčili Fauvelovi hybridní podobu, o které v ději románu není řeč. Jejich ikonografický záměr odhalil falešnost svůdníka a uzurpátora, který nebyl ve skutečnosti ničím jiným než smradlavým zvířetem. Román o Fauvelovi strhával masky. Jakožto jistá forma „knížecího zrcadla“, zasazená do celku kodexu 146, doufá, že se opět vrátí staré pořádky a důvěra ve vnější znaky společenského postavení, jež nesmějí být jen falešným zdáním.³²⁵ To jsem však již představil osobní dojem ze studia tohoto složitého díla, jež sdílím s některými dalšími badateli. Ve verších, hudbě a iluminacích středověkého příběhu o koni, který zatoužil po královské koruně, se neomylně univerzální interpretační klíč nejspíš neskrývá. Poslední, tentokrát latinská slova vyprávění o Fauvelovi koneckonců odrazují od hledání jednoznačného poselství: „Explicit, expliceat / Ludere scriptor eat.“³²⁶ „Zazvonil tedy konec a písař se může jít pobavit.“

Chce si tedy oddechnout a rozptýlit se. Ale co pojmout jeho slova jako podnět k nezávaznému popovídání, v našem případě k výměně názorů s odbornicemi a odborníky příbuzných oborů? Mohl najít příběh o vzestupu a pádu pyšného koně odraz v českých zemích, například ve výtvarných dílech? Teoreticky ano. Uvědomme si ukotvení v čase (kolem roku 1320, ale s trvajícím oblíbením navazujících iluminovaných rukopisů tohoto vyprávění minimálně po následujících sto let). Vezměme v úvahu kulturní prostředí Lucemburkům blízké dynastie posledních Kapeťovců a nejméně tří generací dětí Karla z Valois. Stopa strakonického kola

325 J.-Cl. MÜHLETHALER, *Le dévoilement satirique*, zde s. 176.

326 FAUVEL, s. 682, poslední nečíslovaná slova.

Štěstěny se mi jeví jako slibná, ale třeba někoho napadnou díky zhuštěnému příběhu o mocichtivosti falešného koně další možné souvislosti. Fontána mládí a její ambivalentní charakter? Ryšavé hybridní bytosti? Maskovaná zvěř? Potrestaná koňská pýcha? Fortuna jako paní s kolem či třímající dvě koruny? Děsivý Hellequin a jeho družina? Boj Ctností s Neřestmi? Anebo dokonce rozpustilý rej „šarivari“?

Čas od času se přece odhalují nové fresky na hradech, v kostelích i městských domech, také některým již dlouho známým výtvarným dílům se tak může dostat nových, byť hypotetických pokusů o interpretaci. Kronikář Jean Froissart, který oslavoval českého krále Jana Lucemburského a ve svém díle několikrát přímo odkázal na Fauvela, si význam vzájemného obohacování uvědomil už kolem roku 1380. Ocitujme ho tedy, protože byl ve výzvě ke společnému zamyšlení výmluvnější než královský notář Chaillou: „Plným právem se říká, že každá budova je stavěna a rozšiřována trpělivě kámen po kameni. Rovněž všechny veletoky mohutnějí postupným přitékáním potoků a říček z nejrůznějších stran a rozličných pramenů. A tak naše vědění vzniká jako souhrn znalostí mnoha učenců a čerpáním z jejich spisů. Vždyť co jeden neví, zná ten druhý určitě lépe, a každý tak svojí troškou přispěje.“³²⁷

327 Jean FROISSART, *Chroniques*, éd. Kervyn de Lettenhove, Bruxelles 1867–1879, zde t. II, s. 4.

“I frequently see it in paintings: however, people do not know who he represents.”

Iconography of the Story of a Horse Avid for Power in a ‘Multimedia’ Document from the First Quarter of the 14th Century

MARTIN NEJEDLÝ

In the Paris National Library there is a sumptuous codex made probably between 1317-1322 for Charles, Count of Valois, the father of Blanka, a future Bohemian Queen. Beside a rhymed narration about the treacherous horse Fauvel combined with written music records and drawings, the codex comprises more literary works including a biased chronicle about recent events. At first sight, it is a heterogenous mixture. According to prevailing opinions of recent interdisciplinary research, the codex 146 forms an ingenious complex and in the central part even a multimedia kaleidoscope. The organizer or expressly director of the work reserved the main role for a masked horse, the personification of all vices, false and hypocrisy. He modified and extended an older narration, deepened its satiric tone and determined the distribution of musical records and paintings. They primarily explain and emphasize the basic line of the rhymed narration and rarely also forward it. Several artists closely linked with the French royal court and sharing the same view of the contemporary world: writers, composers and painters – assisted the main author. The objective of the essay was to translate the key sections of the codex from Middle French to Czech and allow the understanding of the most famous illuminations. This is related specifically to the so-called Charivari and scenes with giant Hellequin, which were paintings reproduced in the Czech environment, but extracted from the context of the above described multimedia Codex from the 1st quarter of the 14th century.

Lovečtí psi, mor a další nemoci: smrt královny Johany Bavorské ve světle nově objeveného italského pramene

ONDŘEJ SCHMIDT

Abstract:

In 1386, Joanna of Bavaria, queen of the Romans and of Bohemia and the first wife of Wenceslas IV, died under mysterious circumstances. In the historiography, there have been several hypotheses on Joanna's death: some scholars have considered the possibility of Wenceslas's dogs being responsible, while others have accepted plague as a causa mortis. However, a newly discovered Italian evidence, correspondence of the Visconti ambassadors staying in Prague, shows that the queen died of a chronic febrile disease, probably tuberculosis.

Key words:

Joanna of Bavaria; Wenceslas IV; the Visconti; Diplomacy; History of Medicine.

Posledního dne roku 1386 zemřela římská a česká královna Johana, první manželka Václava IV. Uzavřel se tak život ženy a panovnice, která v historické paměti výraznou stopu nezanechala. Kontroverze budí nejvýše příčina její smrti, o níž současníci a následně i historici rozvinuli několik nejistých hypotéz. Právě tento aspekt se předkládaný příspěvek snaží objasnit. Impulzem pro znovuotevření letité a zajímavé, i když nikterak zásadní otázky se stal šťastný nález dosud neznámého pramene italské provenience, který na celou záležitost vrhá nové světlo. Abychom ovšem nezačínali od konce, zaměříme nejprve naši pozornost na těch několik kusých údajů, které o naší hrdince známe.

Biografie Johany Bavorské se v historické literatuře zpravidla omezuje na několik glos, z nichž královna vyznívá jako ukázkový „objekt“ tradiční dynastické politiky.¹ Narodila se roku 1356 jako dcera vévody Albrechta I. Bavorsko-Straubinského († 1404) z rozvětvené dynastie Wittelsbachů, jenž zároveň spravoval rodová území v Nizozemí, a slezské kněžny Markéty Břežské († 1386).² Expanzivní politika Karla IV. narážela na wittelsbašské zájmy, jež měly být neutralizovány mimo jiné sňatkem mezi prvorozeným synem Václavem a Johanou. Ke svatebním úmluvám, které stanovovaly hmotné zajištění nevěsty, došlo v roce 1370, kdy mladí novomanželé dosáhli devátého, respektive čtrnáctého roku života.³ Vzhle-

1 K následujícímu srov. František Michálek BARTOŠ, *České dějiny*, II/6, *Čechy v době Husově (1378–1415)*, Praha 1947, ad indicem; Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV. 1361–1419. K předpokladům husitské revoluce*, Praha 1986, ad indicem; František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika*, II, (1364–1378), Praha 1993, ad indicem; Rudolf URBÁNEK, *Královnny Johana a Žofie*, in: Karel Stloukal (ed.), *Královnny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1941, s. 143–158, zde s. 143–145; Božena KOPIČKOVÁ, *Královnny Johana a Žofie*, in: František Šmahel – Lenka Bobková (eds.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012, s. 758–762, zde s. 758–760.

2 Srov. Theodor STRAUB, *Bayern im Zeichen der Teilungen und der Teilherzogtümer (1347–1450)*, in: Max Spindler – Andreas Kraus (ed.), *Handbuch der bayerischen Geschichte*, II, *Das alte Bayern. Der Territorialstaat vom Ausgang des 12. Jahrhunderts bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, München² 1988, s. 196–287, zde s. 217–222; Hans RALL, *Albrecht I., Herzog von Bayern. Pfalzgraf bei Rhein, Graf von Hennegau, Holland, Seeland, Herr zu Friesland*, in: *Neue Deutsche Biographie* 1, Berlin 1953, s. 155–156.

3 Blíže k tomu F. KAVKA, *Vláda*, II, s. 111, 113. Často citovanou monografií Dieter VELDTRUP, *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heirat-sprojekten Karls IV.*, Warendorf 1988 (= *Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit* 2), jsem neměl k dispozici. Nedostatečné registry dohod in Alfons HUBER (ed.), *Regesta*

dem k vzdálenému vzájemnému příbuzenství musela být získána papežská dispens, kterou Urban V. udělil.⁴ Jednalo se zjevně o formalitu, neboť svatba, která se podle mínění dosavadního bádání konala 29. září 1370 v Norimberku, proběhla patrně ještě před doručením dispensační listiny (ta byla vydána jen o devět dní dříve v Marseille).

Po uzavření sňatku byla Johana přivedena do Prahy, kde 17. listopadu 1370 podstoupila korunovaci českou královnou v katedrále sv. Víta. Podle soudobého kronikáře a patrně i účastníka, Beneše Krabice z Weitmile († 1375), proběhla celá událost „s velkou slávou“ (*cum maxima solemnitate*) a zúčastnili se jí císař Karel i následník trůnu Václav, přičemž korunu Johaně vsadil na hlavu pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. Následující okázalá hostina se pak měla protáhnout na celých osm dní.⁵ Mladá královna nadále setrvala v Praze, snad v péči abatyše od sv. Jiří.⁶ V roce 1376 se Johana se svým chotěm vydala do Cách za účelem říšské korunovace, které se královskému páru podle tradičně přijímaného data dostalo 6. července.⁷

O následujících aktivitách královny Johany v Čechách lze říci snad ještě méně. Známa je její přítomnost na impozantně vypraveném pohřbu

Imperii, VIII, *Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378*, Innsbruck 1877, s. 403, č. 4858; Reichssachen, s. 585, č. 515 (edice in Andreas Felix OEFELE (ed.), *Rerum Boicarum scriptores nusquam antehac editi*, II, [Augustae Vindelicorum 1763], s. 193–194); Alfons HUBER (ed.), *Erstes Ergänzungsheft zu den Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378*, Innsbruck 1889, s. 760–761, č. 7306.

4 Bedřich JENŠOVSKÝ (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, III, *Acta Urbani V. (1362–70)*, Pragae 1944, s. 827, č. 1213.

5 Josef EMLER (ed.), *Chronicon Benesii de Weitmil*, in: *Fontes rerum Bohemicarum*, IV, Praha 1884, s. 457–548, zde s. 542. Ke korunovacím českých královen na příkladu Žofie, druhé manželky Václava IV., srov. Václav ŽŮREK, *Korunovace královny Žofie. Řád Karla IV. a jeho užití v praxi*, in: Martin Nodl – František Šmahel – Krzysztof Kowalewski (eds.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, Praha 2009 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 12), s. 203–212.

6 Tak se domnívá B. KOPIČKOVÁ, *Královny*, s. 759.

7 O příchodu královny Johany do Cách svědčí doklady o darech a výdajích města in Julius WEIZSÄCKER (ed.), *Deutsche Reichstagsakten*, I, *Deutsche Reichstagsakten unter König Wenzel*, München 1867, s. 169, 170, 174, 176, č. 100. S výjimkou pozdní kroniky Dana MARTÍNKOVÁ – Alena HADRAVOVÁ – Jiří MATL (eds.), *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, Pragae 1998 (= *Clavis monumentorum litterarum [Regnum Bohemiae]* 4; *Fontes rerum Regni Bohemiae* I), s. 86, prameny vlastní Johaninu korunovaci explicitně nezmiňují, přesto o ní netřeba pochybovat.

Karla IV. v roce 1378.⁸ Její vstup do veřejného života jakožto vládnoucí královny se v dobových pramenech příliš neprojevil. Na počátku roku 1380 pobývala se svým chotěm v Písku na jihu Čech, kde na kardinálu Pileovi di Prata († 1400) získala odpustky ve prospěch kostelů v Karlštejně a v Písku.⁹ Jinak vše nasvědčuje tomu, že vedla klidný a nijak výrazný život ve stínu svého manžela, aniž by usilovala o vliv na politické rozhodování.

Královská důstojnost vyžadovala, aby si Johana udržovala vlastní dvůr, který se strukturou a obsazením podobal dvoru jejího chotě, početně se však jednalo o podstatně menší skupinu osob. Máme tak doklady o existenci hofmistra a hofmistryně, komořích, vrátných, kuchmistrech, spižírnicích, čišnicích, notářích a kaplanech.¹⁰ Královna dále mohla užívat svůj věnný majetek, k němuž náležela zástavní držba západočeských měst Klatovy, Domažlice a Stříbro a panství Hluboká nad Vltavou („tradiční“ věnná města až do své smrti roku 1393 kontrolovala císařovna-vdova Alžběta Pomořanská).¹¹ Celkem vzato se tedy mohla

8 Tuto skutečnost zmiňuje většina literatury, která se opírá o líčení augsburské anonymní kroniky z 15. století: F[erdinand] FRENSDORFF (ed.), *Chronik von 1368 bis 1406 mit Fortsetzung bis 1447*, in: Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg, I, Leipzig 1865 (= Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis in's 16. Jahrhundert 4), s. 21–125, zde s. 60, 62–63. Blíže k tomu viz níže citovanou studii Františka Šmahela.

9 Josef TEIGE (ed.), *Listiny děkanství karlštejnského z let 1322–1625*, Praha 1906, s. 26–27, č. 16; srov. Jaroslav ERŠIL – Jiří PRAŽÁK (eds.), *Archiv pražské metropolitní kapituly*, I, *Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419)*, Praha 1956, s. 132, č. 469; Věra JENŠOVSKÁ (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.*, I/1, *Fontes Archivi metropolitani capituli Pragensis*, Praeae 1967, s. 108, č. 418. B. KOPIČKOVÁ, *Královny*, s. 759, s odkazem na Augusta Sedláčka, který citovaný doklad omylem posunul o rok zpět, vyvozuje, že Johana strávila v Písku léta 1377–1381, což nelze přijmout.

10 Údaje shromáždil Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, V, Praha² 1905, s. 61–62. Doplnit lze ještě notáře Ondřeje a kaplana Fridricha z Kunžaku, viz Ferdinand TADRA, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420). Příspěvek k diplomacie české*, Praha 1892 (= Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění v Praze I/2), s. 78; Karel STLOUKAL (ed.), *Monumenta Vaticana*, IV, *Acta Gregorii XI pontificis Romani 1370–1378*, Praeae 1949–1953, s. 134, č. 224.

11 Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka et al., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015 (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A – Monographia 52), s. 97–108, zde s. 101. Doživotní zástavní držbu Klatov dokládá dokument in František PALACKÝ (ed.), *Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII, XIV und XV*

opřít o značnou politicko-ekonomickou sílu, přesto měla královna konce 14. století relativně limitovaný manévrovací prostor: očekávala se od ní především role vzorné manželky, matky a organizátorky společné domácnosti s tím, že vyhlídky na jistou samostatnost sliboval teprve vdovský stav, jehož se ovšem Johana nedožila.¹²

Manželské soužití se vznětlivým Václavem se patrně neobešlo bez problémů, nic však nenasvědčuje tomu, že by mezi manželi vládla nevráživost. Spíše naopak. Historiografie právem odkázala do říše fantazie báchorky pozdějších kronikářů, podle kterých se měl Václav na své ženě dopouštět násilí, či ji dokonce vypovědět mezi prostitutky.¹³ Tyto barvitě příběhy lze bezpochyby připsat „černé legendě“, která negativním způsobem formovala (a stále formuje) obraz neschopného, líného a krutého krále Václava.¹⁴ Jinak by Václav své první manželce sotva vyhradil důležité místo v rámci výzdoby vzácných iluminovaných rukopisů, které nechal vytvořit pro svou osobní knihovnu.¹⁵ Také z dalšího výkladu vyplývá, že

Jahrhunderte, II, Prag 1847, s. 107, č. 116; Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, II, *Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419*, Praha 1895, s. 767, č. 600. Zástava ostatních měst se v pramenech neprojevila.

12 Obecně k postavení královny ve středověku srov. Amalie FÖßEL, *Die Königin im mittelalterlichen Reich. Herrschaftsausübung, Herrschaftsrechte, Handlungsspielräume*, Stuttgart 2000 (= *Mittelalter-Forschungen* 4); D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA et al., *Ženy a děti*.

13 R. URBÁNEK, *Královny*, s. 143–144; B. KOPIČKOVÁ, *Královny*, s. 758–760; TÁŽ, *Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže*, Praha 2018 (= *Velké postavy českých dějin* 26), s. 64–65, 71–72.

14 Srov. Petra ROSCHECK, *König Wenzel IV. – Opfer einer Schwarzen Legende und ihrer Strahlkraft*, in: Peter Thorau – Sabine Penth – Rüdiger Fuchs (eds.), *Regionen Europas – Europa der Regionen. Festschrift für Kurt-Ulrich Jäschke zum 65. Geburtstag*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 207–229; Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, Praha – Litomyšl² 2003, s. 67–115; Klara HÜBNER, *Herrscher der Krise – die Krise des Herrschers. König Wenzel IV. als Projektionsfläche zeitgenössischer Propaganda*, *Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 11, 2016, s. 294–320; Karel HRUZA, *König Wenzel (1361–1419), der Ehre beraubt? Eine kommentierte Skizze seines Lebens*, *MIR Texte* 6, 2017, online: https://www.oew.ac.at/fileadmin/Institute/imafo/pdf/forschung/MIR/timelab/MIR_Text_6.pdf; Christian OERTEL, *Wenceslaus alter Nero. Die Darstellung Wenzels IV. in der Historiographie des späten 14. und 15. Jahrhunderts*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 74, 2018, č. 2, s. 673–702.

15 F. M. BARTOŠ, *České dějiny*, II/6, s. 487–492; B. KOPIČKOVÁ, *Královny*, s. 759–760; TÁŽ, *Česká královna*, s. 71–72; nově k dataci Václavových rukopisů a identifikaci

mezi Václavem a Johanou panoval poměrně vřelý vztah, nakolik to jen v kontextu politických sňatků bylo možné. Faktem ovšem je, že manželství zůstalo bezdětné.

V pouhých třiceti letech zastihla královnu smrt. Kde a kdy k ní došlo, víme vcelku bezpečně. Zjevně dobře informovaný anonymní analista z konce 14. století, o jehož záznamech ještě bude řeč níže, uvedl, že Johana zemřela „o třetí hodině noční na den Obřezání Páně“ roku 1387 (*hora tertia noctis super Circumcisionem Domini*). Ze stejného textu vyplývá, že se tak stalo na hradě Karlštejně.¹⁶ Svátek Obřezání Páně připadá podle liturgického kalendáře na 1. ledna; začátek dne se však ve středověkých Čechách obvykle počítal od západu slunce a třetí hodina v tomto ročním období odpovídá zhruba sedmé hodině večerní.¹⁷ Nový rok pak začínal 25. prosince. Dáme-li dohromady výše řečené, dojdeme k závěru, že královna Johana zemřela 31. prosince 1386 kolem 19:00. Stejně datum (*in vigilia Circumcisionis Domini*), avšak rok 1386, udává i soudobý „oficiální“ nápis, který se ještě v 19. století nacházel nad Johaninou bustou ve svatovítském triforiu.¹⁸ Rozpor v dikci některých dalších pramenů, které vesměs udávají datum 31. prosince nebo 1. ledna, respektive rok 1386 nebo 1387, lze vesměs vysvětlit právě odlišnými a ne vždy přesnými způsoby měření času.¹⁹ To vše ovšem již dávno vyřešily starší generace badatelů.

vyobrazení královny viz Hana HLAVÁČKOVÁ, *Knižní malba v době krále Václava IV.*, in: Jiří Kuthan – Jakub Šenovský (eds.), *Římský a český král Václav IV. a počátky husitské revoluce*, Praha 2019, s. 131–153.

16 František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, Příloha I, s. 148. Blíže k tomuto prameni viz níže.

17 Srov. Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 294–295, 499 (tab. 9.19).

18 Reprodukcí soudobého nápisu podávají Antonín PODLAHA – Kamil HILBERT, *Metropolitní chrám sv. Víta v Praze*, Praha 1906 (= Soupis památek historických a uměleckých [1]), obr. 142; přepsal jej František Martin PELZEL, *Lebensgeschichte des Römischen und Böhmisches Königs Wenceslaus*, I, Prag 1788, s. 183, pozn. 1. Srov. k tomu též Dieter VELDTRUP, *Ein „luxemburgisches“ Anniversarbuch? Auszüge aus einer vergessenen Memorialüberlieferung des Prager Veits-Domes*, in: Maria-Theresia Leuker – Mark Mersiowsky – Ellen Widder (eds.), *Manipulus Florum. Aus Mittelalter, Landesgeschichte, Literatur und Historiographie. Festschrift für Peter Johanek zum 60. Geburtstag*, Münster – New York – München – Berlin 2000, s. 99–150, zde s. 136, č. 179.

19 Theodor LINDNER, *Geschichte des deutschen Reiches unter König Wenzel*, II,

Nás nadále bude zajímat nikoli „kdy“, ani „kde“, nýbrž „jak“. Právě o poněkud záhadných okolnostech královnina úmrtí se již ve středověku rozpoutala zajímavá diskuse, která našla své echo také na stránkách moderního dějepisce. Shrňme si známé hypotézy, které se za více než šest staletí kolem této otázky nakupily. Pokud pomineme stručné analytické záznamy, které zpravidla příčinu Johaniny smrti blíže nespecifikují, stojí na prvním místě líčení známého brabantského cestovatele a kronikáře Edmunda de Dynter († 1448). Ten v roce 1412 jako diplomat navštívil dvůr Václava IV. Zde se mu donesly klepy ohledně skonu královny první ženy, od něhož tehdy uběhlo již čtvrt století. Mezi lidmi se šušovalo, že královnin život měl na svědomí Václavův velký pes, který spával u jeho nohou. Podle jedné verze měla královna v průběhu noci vstát z lůžka, a když chtěla jít na nočník, zvíře ji popadlo za hrdlo a zadávalo ji. Na základě jiného podání, které Dynter rovněž zachytil, měl královnu tento vzteklý pes pokousat, na následky čehož později zemřela.²⁰

Zadávení královnou šmátrající po nočníku zní nepravděpodobně již proto, že Johana měla vyhrazeny vlastní komnaty, a tudíž nespala ve stejné ložnici jako král.²¹ Jak navíc ukazuje jeho itinerář, Václav IV. ve skutečnosti osudného Silvestra trávil nikoli na Karlštejně, nýbrž v Praze.²²

Braunschweig 1880, Beilage III, s. 456. Právě Lindner a před ním Pelzel shromáždili nejvíce pramenů k Johanině smrti.

20 Pierre François Xavier DE RAM (ed.), *Chronique des ducs de Brabant, par Edmond de Dynter*, III, Bruxelles 1857, s. 75: *Dicitur etiam de eo, quod preter magnos et majores canes maximos permaxime habere desiderabat, et pro illis habendis ad diversas mundi regiones suos nuncios destinare solebat; quorum inter eosdem maximum in cubili suo et lecto proprio de nocte ad pedes suos secum dormire sive jacere faciebat. Accidit quadam nocte, cum regina sua, que fuit filia Alberti ducis Bavarie et comitis Hannoniensis, Hollandie et Zelandie, mingendi causa de lecto regis surgere sive vasculum, in quo mingere consuevit, capere conabatur, prefatus maximus canis mox ipsam per guttur arripiens suffocavit. Alii dicunt, quod unus predictorum magnorum canum, qui furiam incurrebat, reginam momordit, a quo morsu ipsa moriebatur.* Částečně přetiskl F. M. BARTOŠ, *České dějiny*, II/6, s. 481; obraz Václava IV. v Dynterově díle probral J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 597–599.

21 Na tento rozpor jako jediný upozornil v popularizační stati Jaroslav ČECHURA, *Zahubil královnou vzteklý pes?*, *Tajemství české minulosti* 48, 2016, s. 46–48, zde s. 48. Proto autor vyslovil domněnku, že Johanu mohl zabít její vlastní pes.

22 Srov. Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik*, Stuttgart 1970 (= *Schriften der Monumenta Germaniae Historica* 23), s. 412.

Pokud ovšem pomineme detaily, které si jistě domyslela lidová obrazovost, nelze jádro příběhu odmítnout zcela. O Václavově zálibě ve velkých psech věděla celá Evropa. Například augustinián Ondřej Řezenský († 1442/1447) zmiňoval jakéhosi Václavova zuřivého psa, který měl napadati lidi na základě králových pokynů.²³ Že se nejednalo pouze o ojedinělé jedovaté poznámky několika nepřátelsky píšících kronikářů, dokládá epizoda z roku 1385, tedy krátce před smrtí královny Johany, kdy byl Václavovým psem vážně pokousán hofmistr Konrád II. Krajíř z Krajku. Vídeňské analý z počátku 15. století pouze lakonicky konstatují: „Toho roku pokoušal v Praze pes českého krále Krajíře tak, že se sotva zotavil.“²⁴ Konečně také jistý italský vyslanec jménem Cristoforo de Valle radil roku 1390 Francescu Gonzagovi z Mantovy, aby králi poslal jako dar „velkého a pěkného psa, zuřivého proti lidem, neboť císař se z takových velmi raduje“.²⁵

Vskutku, dokladů o Václavově téměř sadistické zálibě v zuřivých psech, kteří tu a tam někoho zranili, se zdá být příliš mnoho na to, abychom je mohli zcela zavrhnout. Výmluvná je též značná geografická pestrost citovaných autorů (Brabantsko, německé a rakouské země, Itálie). I proto zejména starší historiografie přiznávala hypotéze o pokousání královny značnou váhu; v současné době se však toto vysvětlení objevuje spíše již jen v popularizačně laděné publicistice.²⁶

23 Georg LEIDINGER (ed.), *Chronica pontificum et imperatorum Romanorum*, in: Andreas von Regensburg, *Sämtliche Werke*, München 1903 (= Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. N. F. 1), s. 1–158, zde s. 111: *Hic namque habuit canem, qui mordendo invasit, quemcunque sibi demonstravit, nullo audente offendere canem illum, in quo plurimum delectabatur*. Přetiskl F. M. BARTOŠ, *České dějiny*, II/6, s. 478.

24 Joseph SEEMÜLLER (ed.), *Wiener Annalen von 1348–1404*, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Deutsche Chroniken*, VI, Hannover – Leipzig 1909, s. 231–242, zde s. 233: *Item des jars pais des kunigs hunnt von Pehem den Chreyër dacz Prag, das er chawm genas*. Ke Krajířovi srov. Friedrich W. LEITNER, *Die Herren von Kraig. Eine genealogische Skizze zu den Erbtruchsessin in Kärnten*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 46, 2000, s. 225–275, zde s. 239–246.

25 Ondřej SCHMIDT, *Václav IV., Jošt a Prokop očima italského vyslance. K situaci v lucemburském rodě roku 1390*, Časopis Matice moravské 137, 2018, č. 1, s. 3–27, zde Příloha, s. 26: *...unum canem magnum et pulcrum, ferozem contra personas, quia imperator maxime talium letatur...*

26 Explicitně tento názor zastával F. M. PELZEL, *Lebensgeschichte*, I, s. 183–184; opatrně jej připustil též František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, II, *Od roku 1253 až do roku 1403*, Praha⁴ 1894, s. 376–377, a nerozporovali jej V. V.

Postupme však dále. Oproti anekdotickým a podezřele působícím zkazkám o Václavových psech se pozitivistická historiografie pokusila vysvětlit příčinu Johaniny smrti přeci jen poněkud racionálněji. Na konci 19. století vznikla hypotéza, že Johanu měla zahubit morová epidemie.²⁷ Tato domněnka na první pohled nezní vůbec nepravděpodobně. Jak známo, „černá smrt“ dorazila do Evropy v polovině 14. století, kdy naprosto zdecimovala populaci na většině kontinentu.²⁸ Další vlny epidemií se pak periodicky opakovaly po celý středověk a novověk. Českým zemím se zprvu mor do značné míry vyhnul a po několika menších epidemiích naplno propukl teprve v roce 1380. Podle odhadů historických demografů nemoci tehdy padlo za oběť asi 10 % obyvatel, přičemž smrt si vybírala svou daň i mezi nejvyššími vrstvami společnosti. Další morová rána se nicméně ohlásila teprve v roce 1390.²⁹ Zdá se tedy, že na přelomu let 1386/1387 v Čechách černá smrt neřádila. Uvedené skutečnosti sice nutně nevyvrací hypotézu o moru jako příčině úmrtí Johaniny Bavorské, přesto ji významně oslabují – tím spíše, že se jedná pouze o historiografickou konstrukci bez opory v pramenech.

TOMEK, *Dějepis*, III, Praha 21893, s. 337; J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 186; O. SCHMIDT, *Václav IV.*, s. 19. Nejnověji možnost připustili v popularizačních publikacích Jaroslav ČECHURA – Milan HLAVÁČKA – Eduard MAUR, *Ženy a milenky českých králů*, Praha 2000, s. 82; J. ČECHURA, *Zahubil královnu vztekly pes?*, s. 47–48 (zde s upřesněním, že Johanin život mohl mít na svědomí její, nikoli Václavův pes); Jan BAUER, *Podivné konce českých panovnic*, Třebíč 2008, s. 166. Ještě K. HRUZA, *König Wenzel*, s. 2, hovořil o Johanině „psím kousnutím způsobené smrti“.

27 Jako první tuto strážlivou hypotézu vyslovil T. LINDNER, *Geschichte*, II, s. 174; Beilage III, s. 456. Ke stejnému řešení se přiklonili též F. M. BARTOŠ, *České dějiny*, II/6, s. 72; R. URBÁNEK, *Královny*, s. 145; D. VELDTRUP, *Ein „luxemburgisches“ Anniversarbuch*, s. 136, č. 179; Thomas KRZENCK, *Sophie von Wittelsbach – eine Böhmenkönigin im Spätmittelalter*, in: Gerald Beyreuther – Barbara Pätzold – Erika Uitz (eds.), *Fürstinnen und Städterinnen. Frauen im Mittelalter*, Freiburg – Basel – Wien 1993, s. 65–87, zde s. 67; B. KOPIČKOVÁ, *Královny*, s. 760; TÁŽ, *Česká královna*, s. 65.

28 Obecně k moru ve 14. století srov. Klaus BERGDOLT, *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha 2002.

29 Eduard MAUR, *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku*, in: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 35–73, zde s. 60–64; k morové epidemii z roku 1380 viz TÝŽ, *Morová epidemie roku 1380 v Čechách*, *Historická demografie* 10, 1986, s. 37–71; Martin NODL, *Morová epidemie na Rakovnicku v roce 1380. Modelová studie k životu farního kléru*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina et al. (eds.), *Facta probant homines*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 301–310.

Ostatní vysvětlení skonu královny Johany vesměs pocházejí z pera renesančních učenců, kteří neváhali popustit uzdu fantazii. Například podle německého teologa Alberta Krantze († 1517) údajně královna nemohla unést své ponížení ze strany Václava, který ji přinutil prodávat se v nevěstinci, a tak se rozhodla raději dobrovolně ukončit svůj život hladovkou.³⁰ Olomoucký biskup a humanista Jan Dubravius († 1553) zase Johanin skon přičítal žalu, který ji zachvátil po umučení generálního vikáře Jana z Pomuka, přičemž i v této zápletce hrál roli motiv nevěstince.³¹ První verzi (sebevraždu) snad ani netřeba uvádět na pravou míru, zatímco nesmyslnost druhého tvrzení vyplývá již ze samotného faktu, že vikář Jan zemřel teprve roku 1393. Uvedené, jakož i další dohady o královnině smrti, které zde byly reprodukovány spíše pro zajímavost, tedy můžeme poměrně snadno odmítnout jako výplod pozdější fabulace.

Pokud shrneme výše řečené, zdají se být nejpravděpodobnější dvě příčiny úmrtí – napadení Václavovými psy nebo mor. Jak se ovšem ukáže, ani jedna z těchto příčin se nezakládá na skutečnosti (laskavý čtenář snad promine, že byl až do této chvíle záměrně mystifikován). Nový pohled na poslední okamžiky královny Johany nabízí dosud nepovšimnutý pramen, který se podařilo nalézt ve Státním archivu v Parmě. Mezi zde uloženou korespondencí rodu Farnese, který vládl v Parmě a Piacenze v 16.–18. století, se nachází i série *Boemia*, jejíž součástí je zcela nepřipadně soubor

30 *Wandalia Alberti Krantz*, Coloniae 1519, lib. IX, cap. 6 (bez paginace): ...*ferunt (quod dictu quoque nephas est) coniugem propriam, in lupanar iussisse prostituui: optimam vero foeminam flagicia mariti execrantem cum se alias in libertatem vindicare non posset, inedia sibi finem fecisse vivendi.* Jak ukázal již T. LINDNER, *Geschichte*, II, Beilage III, s. 456, motiv nevěstince, kam měl Johanu Václav nechat zavřít, se poprvé objevuje in Jakob SCHWALM (ed.), *Die Chronica Novella des Hermann Korner*, Göttingen 1895, s. 73: *Uxorem propriam ad lupanar publicum prostitutam ire coegit.* Krantzovu fabulaci tlumočí též F. M. PELZEL, *Lebensgeschichte*, I, s. 183; R. URBÁNEK, *Královny*, s. 144.

31 [Jan DUBRAVIUS], *Historiae Regni Boemiae, de rebvs memoria dignis, in illa gestis, ab initio Boiolorum, qui ex Illyria venientes, eandem Boemiam, in medio propemodum superioris Germaniae sitam, occupauerunt. Libri XXXIII, ex fide tandem narrationeque historica scripti, absolutique, et in lucem iamprimum aediti, sat videlicet citò, si sat bene,* [Prostějov] 1552, fol. CXLIIIr: *Mortua deinde Regina quoque, ex moesticia & dolore fuit, quem ex iniquissima Regis suspicione, cum maximo animi cruciatu toleravit.* Částečně cituje též F. M. PELZEL, *Lebensgeschichte*, I, s. 183, pozn. 2. Překvapivou střízlivost si v tomto případě zachovali Piccolomini i Hájek, viz D. MARTÍNKOVÁ – A. HADRAVOVÁ – J. MATL (eds.), *Aeneae Silvii Historia Bohemica*, s. 86; Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Jan Linka (ed.), Praha 2013, s. 830.

dokumentů z konce Trecenta. Jedná se o korespondenci vzniklou v souvislosti s činností milánského poselstva působícího na dvoře Václava IV. v letech 1386–1387. Latinský text se dochoval na poničeném a nevhledném pergamenovém rukopise, rozpadlém do šesti složek, které celkem čítají 42 folií, z nichž některá jsou nepopsaná. Psací látkou je středoevropský pergamen a písmem klasická italská *cancelleresca* konce 14. století, takže se podle všeho jedná o jakési registrum, respektive kopiář psaný vyslanci přímo v Čechách.³²

Rukopis obsahuje především depeše vyslanců adresované Giangleazzovi Viscontimu (1385–1402), odesílateli poselstva, ale nalezneme zde i jeho instrukce, případně další dokumenty související s činností diplomatů. Přestože rukopis na většině míst vykazuje nenávratná poškození a jeho horní okraj je částečně odříznut, což znemožňuje rekonstrukci celého textu, nabízí tento pramen celou řadu nových informací ohledně vztahů mezi Václavem IV. a Viscontim, poměrů na pražském dvoře a diplomatické praxe pozdního středověku. Zpracování kritické edice a komplexní analýzy textu je úkolem, který v dohledné době čeká autora těchto řádků. V tuto chvíli nás však bude zajímat pouze jedna pasáž listu, sepsaného vyslanci Beltrandem Rossim z Parmy a Corradem Cavallim z Verony, kteří se stali svědky královnina skonu.³³

Dejme tedy slovo oběma našim zpravodajům, kteří 3. ledna 1387 hlásili z Prahy svému pánovi následující: „Prvního ledna přišla zpráva, že nejjasnější paní, paní královna, dříve choť řečeného pana římského krále,

32 Archivio di Stato di Parma (dále ASPr), Carteggio farnesiano estero, Boemia, busta 4. Blíže k rodu Farnese, jeho dějinám a reprezentaci viz Helge GAMRATH, *Farnese. Pomp, Power and Politics in Renaissance Italy*, Rome 2007 (= Analecta Romana Instituti Danici. Supplementum 38); popis rodového archivu in Maria PARENTE, *Archivio di Stato di Parma*, in: Guida generale degli Archivi di Stato italiani, III, Roma 1986, s. 361–438, zde s. 371–385; cestovním registrum a dalším příručním rukopisům italských vyslanců obecně se věnoval Francesco SENATORE, „*Uno mundo de carta*“. *Forme e strutture della diplomazia sforzesca*, Napoli 1998 (= Mezzogiorno medievale e moderno 2), s. 128–138.

33 Rossiho krátce zmiňuje Marco GENTILE, *Terra e poteri. Parma e il Parmense nel ducato visconteo all'inizio del Quattrocento*, Milano 2001 (= Storia Lombarda. Studi e Ricerche 7), s. 63, 144, 164; k Giorgiovi Cavallimu, dalšímu členovi rodu s vazbami k Viscontimu i králi Václavovi, srov. Luisa MIGLIO, *Cavalli, Giorgio*, in: Dizionario Biografico degli Italiani 22, Roma 1979, s. 736–739; I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 478.

jak se zlíbilo Bohu, posledního prosince zemřela. A zemřela na nemoc, kterou již dlouho trpěla a která se nazývá *hetica*, kvůli kteréžto smrti, jak jsme mohli slyšet, stihl krále velký smutek. Tělo řečené královny je dnes nesené do Prahy, avšak má se za to, že pohřeb se bude konat příští sobotu. Chtěli jsme vědět od pana z Hohenlohe,³⁴ jak se máme zachovat při tomto pohřbu a ten nám odpověděl, že dosud neví, jak bude pohřeb probíhat, ale jakmile to bude vědět, dobře nám sdělí, jak se máme zachovat v souladu s vaší ctí, a my, jak nám řekne, tak učiníme“.³⁵

Z citovaného textu, který opět potvrzuje správnost výše uvedeného data Johaniny smrti, můžeme vyvodit především to, že příčinou byla tzv. *hetica*. O tomto tvrzení netřeba nijak pochybovat: přestože se vyslanci nacházeli v Praze, zatímco královna – jak jsme již viděli – skonala na Karlštejně, měli velmi dobré zdroje z řad členů královské rady (jako hlavní zpravodaj sloužil zmiňovaný Kraft z Hohenlohe) a navíc svou depeši sestavili bezprostředně po událostech. Muselo se tedy jednat o oficiální, byť zprostředkované stanovisko ošetřujících lékařů umírající královny.³⁶ Otázkou nyní zůstává, jak uvedenou diagnózu interpretovat.

Termín *febris ethica* obecně označoval dlouhodobé horečnaté onemocnění, s čímž koresponduje i dovětek vyslanců, že královna nemocí „již dlouho trpěla“. Medicínská teorie středověku rozlišovala různé typy horečky, kterou v protikladu k dnešní lékařské vědě obvykle chápala jako

34 Tj. hrabě Kraft IV. z Hohenlohe († 1399), rádce Václava IV. Srov. Ondřej SCHMIDT, *Politika, diplomacie, písemnosti. Komunikace mezi císařským dvorem a Man-tovou v letech 1378–1437*, Disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2020, s. 202.

35 ASPr, Carteggio farnesiano estero, Boemia, b. 4, fol. 38r: *...nova portata fuerunt die primo Ianuarii presentis, qualiter serenissima domina domina regina, quondam uxor prefati domini regis Romanorum, die ultimo Decembris preteriti, sicut Deo placuit, diem suum clauserat extremum; et mortua est de quadam infirmitate, quam iam diu passa est, que hetica apelatur, de cuius morte, ut sentire potuimus, rex magnam habuit melenconiam. Corpus dicte regine hodie portatur Pragam, sed exequie creditur, quod fient die sabati proxime venturi, in quibus exequis volumus scire a domino de Oloch modos, quos observare habebamus, qui nobis respondidit, quod ad huc ignorabat modum, quem debeat observari in dictis exequiis, sed cum sciet ips[um], bene nobis dice[t] modos, quos observare debemus iusta honorem vestrum et nos, sicut nobis dicet, sic faciemus.*

36 Obecně srov. Milada ŘÍHOVÁ, *Královští lékaři. Lékaři na dvoře posledních Lucemburků*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (eds.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Praha 2004 (= Documenta Pragensia 21), s. 327–334.

vlastní chorobu vyjadřující nesoulad tělesných šťáv, nikoli jako její následek. Pod z řečtiny přejatým označením *ethica* se zpravidla skrývala plicní tuberkulóza, nazývaná též *phthisis*. Pod vlivem spisů Hippokrata, Galéna, Avicenny a dalších autorit vykládali středověcí lékaři tuberkulózu jako nevléčitelnou nemoc, při níž dochází k postupnému vysoušení těla (odtud také archaický český ekvivalent „souchotiny“) a v konečném důsledku ke smrti.³⁷

Tuberkulóza, tj. infekční onemocnění bakteriálního původu, jež lidstvo provází od jeho počátků a které se projevuje především kašlem, horečkou a slabostí,³⁸ se tedy zdá být nejpravděpodobnější příčinou smrti. Přesto je na místě značná obezřetnost. Vzhledem k velmi omezeným diagnostickým možnostem středověkých lékařů totiž nelze vyloučit, že se jednalo o jinou chorobu, která pouze vykazovala podobné symptomy – například o nádorová onemocnění.³⁹ Jinými slovy skutečnost, že současníci Johaninu smrtelnou nemoc označili jako souchotiny, vůbec nemusí znamenat, že královna opravdu zemřela na tuberkulózu. Medicínské bádání proto obecně varuje před z pohledu historiků lákavými „retrospektivními diagnózami“ na základě dikce středověkých pramenů.⁴⁰ Ostatně, již zmiňovaný (plicní) mor se navenek projevoval obdobně, avšak

37 Luke DEMAIRE, *Medieval Medicine: The Art of Healing, from Head to Toe*, Santa Barbara 2013, s. 35–60 (zde také o různých středověkých typologiích horeček); Fabio CAVALLI, *Della febbre etica*, L'Ucorno. Rivista semestrale di cultura medievale dell'Accademia Jaufré Rudel di studi medievali Gradisca d'Isonzo 1–2, 2002, s. 75–86; k latinské a staročeské terminologii srov. *Latinitatis medii aevi Lexicon Bohemorum / Slovník středověké latiny v českých zemích*, 13, Pragae 1991, s. 959; Alena M. ČERNÁ, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009, ad indicem.

38 Obecně k tuberkulóze a jejím dějinám srov. <https://cs.wikipedia.org/wiki/Tuberkulóza>; I. BARBERIS – N. L. BRAGAZZI – I. GALLUZZO – M. MARTINI, *The history of tuberculosis: from the first historical records to the isolation of Koch's bacillus*, *Journal of Preventive Medicine and Hygiene* 58, 2017, č. 1, s. E9–E12.

39 F. CAVALLI, *Della febbre etica*, s. 76, 84–85. Blíže k diagnostickým možnostem středověkých lékařů, kteří se v zájmu budování vlastní autority neváhali uchýlovat k sugestii a manipulaci, viz Zdeněk ŽALUD, „Velmi nám pomáhá, že naši mluvě nerozumějí“: *sugestivní a manipulativní prvky v chování středověkého lékaře*, *Kontakt – Journal of nursing and social sciences related to health and illness* 14, 2012, č. 4, s. 475–484.

40 L. DEMAIRE, *Medieval Medicine*, s. 36; srov. Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, s. 27–29.

smrt nastávala během velmi krátké doby,⁴¹ což odporuje dikci našeho pramene. Pokud by navíc nemoc byla diagnostikována jako mor, vyslanci by jistě použili případnější termín *pestis* či *pestilencia*. Moderní antropologický rozbor královniných kosterních pozůstatků o příčinách jejího skonu nic bližšího neodhalil.⁴² Stanovení příčiny úmrtí Johany Bavorské tak zůstává i nadále nejasné. Jistě lze říci snad jen to, že se jednalo o dlouhodobou nemoc, která postihla plíce a projevovala se horečkami.

Vrátíme-li se k analyzovanému listu italských vyslanců, zaujme nás v textu také konstatování králova „velkého zármutku“ nad ztrátou manželky. Tím se vcelku přesvědčivě vyvrací fabulace pozdějších kronikářů, kteří někdy tvrdili, že se panovník nezúčastnil Johanina pohřbu kvůli svému nezájmu nebo dokonce proto, že jí zazlival absenci potomka.⁴³ Citovaná slova mnohem spíše potvrzují pohled moderní historiografie, která manželství mezi Václavem a Johanou charakterizuje jako poměrně harmonické. Hodnocení Václava IV. jako špatného a pasivního panovníka tím sice popřít nelze, není třeba z něj však v souladu s „černou legendou“ činit bezbožného a despotického tyрана.

Diplomatická depeše poodhaluje také další osudy královnina těla. Podle vyslanců měly být ostatky v den sepsání listu, tj. 3. ledna, převezeny do Prahy. Vlastní pohřeb se měl podle obecného mínění konat následující sobotu, která připadala na 5. ledna. Tato předpověď se nakonec nevyplnila. Dokládají to anonymní anály sepsané na konci 14. století, jejichž součástí je i popis pohřbu Karla IV. a Johany Bavorské. Z těchto poučených záznamů plyne, že pohřební ceremonie kopírovaly úzus uplatněný při pohřbu císaře Karla, jehož průběh je poměrně detailně znám.⁴⁴ Jednalo se o pompézní veřejnou ceremonii, do

41 Srov. K. BERGDOLT, *Černá smrt*, s. 16–19; E. MAUR, *Obyvatelstvo*, s. 60. Bubo-nický mor má natolik charakteristické příznaky (viditelné zduření uzlin), že jej můžeme prakticky vyloučit. Jen na okraj dodejme, že ještě někteří raně novověcí autoři se domnívali, že mor se může vyvinout právě ve *febris ethica*: K. ČERNÝ, *Mor*, s. 168–169.

42 Srov. Emanuel VLČEK, *Čeští králové*, I, *Fyzické osobnosti českých panovníků*, 2, *Postavy českých dějin očima antropologa. Atlas kosterních pozůstatků českých králů přemyslovské a lucemburské dynastie s podrobným komentářem a historickými poznámkami*, Praha 1999, s. 229–231.

43 Srov. B. KOPIČKOVÁ, *Královnny*, s. 760.

44 Srov. František ŠMAHEL, *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.*, *Český časopis historický* 91, 1993, č. 3, s. 401–416; TÝŽ, *Mezi středověkem a renesancí*, s.

níž se zapojila panovnická rodina, představitelé šlechty, církve, pražských měst i univerzity a která dávala naposledy zazářit panovnickému majestátu. Velkolepost Johanina pohřbu se jistě nedala srovnat s rozloučením s velkým panovníkem, na což ukazuje i disproportionální rozsah líčení neznámého analisty. Analogie nicméně nelze přehlédnout: po přivezení do strahovského kláštera na svátek Zjevení Páně (6. ledna) bylo tělo královny Johany podobně jako v případě Karla IV. postupně přes noc vystaveno na Pražském hradě, na Vyšehradě, v minoritském klášteře sv. Jakuba na Starém Městě, u johanitů na Malé Straně a nakonec v katedrále sv. Víta, kde po vykonání mší v sobotu ráno 12. ledna spočinulo k odpočinku.⁴⁵ Zdá se tedy, že oproti informacím viscontiovských vyslanců se smuteční obřady protáhly o celý týden (diplomaté 26. ledna hlásili, že pohřeb skončil „v sobotu tohoto měsíce“, což může

133–160; TÝŽ, *Poslední chvíle, pohřby a hroby českých králů*, in: Martin Nodl – František Šmahel (eds.), *Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku*, Praha 2014, s. 123–197, zde s. 135–154; Rudolf J. MEYER, *Königs- und Kaiserbegräbnisse im Spätmittelalter. Von Rudolf von Habsburg bis zu Friedrich III.*, Köln – Weimar – Wien 2000 (= *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii* 19), s. 100–118; Robert ANTONÍN, *Poslední cesta Karla IV.*, in: Jana Kunešová – Petr Příbyl (eds.), *Když císař umírá*, Praha 2016, s. 78–97; Martin BAUCH, *Der schwarze Reiter. Die Funeralzeremonie Karls IV. im europäischen Kontext*, in: Týž – Julia Burkhardt – Tomáš Gaudek – Václav Žůrek (eds.), *Heilige, Helden, Wüteriche. Herrschaftsstile der Luxemburger (1308–1437)*, Köln – Weimar – Wien 2017 (= *Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters – Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii* 41), s. 45–62.

45 Rukopis Vědecké knihovny v Olomouci, sign. M II 15, do literatury poprvé uvedl V. V. TOMEK, *Dějepis*, III, s. 337; příslušnou část vydal F. ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Příloha I, s. 148: *Anno domini M^oCCC LXXXVII obiit regina Johanna, Johanka [sic!] uxor regis Wenczeslai regni Bohemie hora tertia noctis super Circumcisionem Domini. Et tunc in Epiphania portata est de castro Karlstain ad monasterium Strahow et deinde portata est ad palacium regis et ibi stetit per totam noctem. Deinde portata fuit in Wyssegradum et ibi stetit per totam noctem. Deinde portata est ad monasterium sancti Jacobi et ibi stetit per totam noctem. Et deinde portata est ad monasterium cruciferorum in pede pontis et ibi stetit per totam noctem. Et deinde post missam translata est super castrum, ibi cantaverunt plabani et canonici Pragenses vigiliis. Et ibi stetit per noctem et mane sepulta est.* Rukopis popsali Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, Franz Schäfer – Maria Schäfer – Hans-Bernard Harder – Hans Rothe (eds.), Köln – Weimar – Wien 1994 (= *Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe C – Bibliographien. N. F. 1 = 3*), s. 355–359, č. 183.

odpovídat uvedenému 12. 1. , ale také 19. lednu).⁴⁶ Nabalzamované tělo mrtvé královny s odznaky její pozemské světské moci tak putovaly skrze celé pražské souměstí.

Zda, případně jakým způsobem, se pohřebních obřadů účastnil také Václav IV., není jasné. Lze to nicméně předpokládat. Králův itinerář sice ukazuje, že 3. až 6. ledna pobýval na Žebráku, již 7. ledna se ovšem vrátil do hlavního města, a mohl tak stihnout prakticky veškeré zádušní ceremonie včetně vlastního uložení královnina těla do hrobu.⁴⁷ Pravděpodobně přicestoval právě z tohoto důvodu. Soudobé anonymní analý – jediný pramen, který událost popisuje – nicméně zmiňují pouze přítomnost farářů a kanovníků při zádušní mši v pražské katedrále. Pozdější, podle všeho vesměs vyfabulovaná svědectví historiků ze 16. století, která se v odborné literatuře tradují až do dnešních dnů, obsahují některé zjevné nepřesnosti, a je proto třeba je spíše zavrhnout.⁴⁸ Pouze na okraj lze v této souvislosti ještě připomenout,

46 ASPr, Carteggio farnesiano estero, Boemia, b. 4, fol. 11r: ...*que obsequie finite fuerunt die sabati presentis mensis...*

47 Srov. I. HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 412, jehož údaje je třeba doplnit podle databáze *Regesta Imperii Plus, Wenzel – Nachlass Hanisch (1376–1400)*, č. 1608, online: <http://www.regesta-imperii.de/id/d8473fbd-046e-436f-863e-55871b5ea558>. Na souvislosti Václavova itineráře s odlišným vyzněním poukázal J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 186, který počítal s přítomností krále v Praze až od 10. ledna. V. V. TOMEK, *Dějepis*, III, s. 337, přijímal Václavovu účast na pohřbu „beze vši pochybnosti“.

48 F. M. PELZEL, *Lebensgeschichte*, I, s. 185, pozn. 1; T. LINDNER, *Geschichte*, II, Beilage III, s. 456, a po nich mnozí další autoři (vesměs již bez znalosti původního pramene) opakovaně odkazují na nespolehlivý údaj historického kalendáře, který sepsal Prokop LUPÁČ Z HLAVÁČOVA, *Rerum Boemiarum Ephemeris sive Calendarium Historicum*, Pragae 1584, sub dato (bez paginace). Autor uvádí, že Johana byla pohřbena 11., respektive 12. ledna 1387 ve zbraslavském klášteře, a neznámo odkud doplňuje, že se pohřbu zúčastnila císařovna-vdova Eliška Pomořanská a moravský markrabě Jošt, zatímco Václav chyběl „kvůli žalu“: *A. D. 1387* [in margine: *Quidam mm. ff. habent annotatum diem sequentem] Johanna prima uxor R. Wenceslavi [...] quae, ut supra est annotatum, Kal: Ianuarii obiit; hoc die sepulta est in coenobio Aulae Regiae. Hag. [tj. Hájek] Funus sua praesentiam exornarunt Eliſabetha, Caroli IV. vidua relicta, Iodocus Marchio Moraviensis, aliique complures Principes atque Praelati etc. Rex autem ipse et maritus Wenceslavus non affuit, prae moerore, sepulturae. m. s.* Ve starším vydání z roku 1578 Lupáč událost podává jen stručně a píše o Johanině pohřbu v Praze. Mylné tvrzení o zbraslavském klášteře jako údajném místě posledního odpočinku královny Johany, které se rovněž v literatuře objevuje dodnes, patrně poprvé vyslovil V. HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, s. 830.

že účast Václava IV. na pohřbu jeho otce Karla prameny rovněž znamená není, přičemž historické bádání tuto skutečnost vysvětluje různě.⁴⁹

Královniny ostatky byly uloženy do hrobky zbudované Karlem IV. na čestném místě v presbytáři chrámu a vedle ní po nedůstojných peripetiích ulehl roku 1424 k věčnému spánku i Václav IV. Původní rakev se stejně jako v případě ostatních Lucemburků nedochovala. V roce 1590 byly kosti českých králů a královen ze staré hrobky přeneseny o několik metrů dále na západ do krypty pod tzv. Colinovým mauzoleem, které tehdy nechal zhotovit Rudolf II. Zde byly patrně Johaniny ostatky smíchány s ostatky manželek Karla IV. Tyto a další zmatky odstranila teprve moderní antropologická analýza kosterních pozůstatků. Od roku 1991 tak tělo královny Johany nalezlo (patrně již definitivní) odpočinek v sarkofágu Václava IV. ze 30. let 20. století.⁵⁰

Jako panovnice římská i česká zanechala Johana jistou stopu v liturgické paměti českých církevních institucí. Její jméno se vyskytuje v deperditním nekrologiu pražské katedrály, jehož obsah je znám pouze díky baroknímu výtahu, i v dalších pramenech z tohoto prostředí.⁵¹ V roce 1396 založil Václav IV. aniversárium za svou matku Annu Svídnickou († 1362) a první manželku Johanu Bavorskou. Není patrně náhoda, že král tuto nadaci nechal zlistinit deset let od Johanina skonu a navíc na místě jejího

49 F. ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, s. 144.

50 Michal LUTOVSKÝ – Milena BRAVERMANOVÁ, *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007, s. 40–43, 45–55, 157–158; Milena BRAVERMANOVÁ, *Hroby králů a jejich příbuzných na Pražském hradě*, Castrum Pragensse. Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích, I/1, Textová část, Praha 2005, s. 53–87, zde s. 58–67; výsledky antropologického šetření publikoval E. VLČEK, *Čeští králové*, I/2, s. 202–214, 229–231; k osudům těla Václava IV. srov. František ŠMAHEL, *Blasfemie rituálu? Tři pohřby krále Václava IV.*, in: Ladislav Soukup (ed.), *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995, s. 133–143; TÝŽ, *Mezi středověkem a renesancí*, s. 161–175; R. J. MEYER, *Königs- und Kaiserbegräbnisse*, s. 134–145.

51 D. VELDTRUP, *Ein „luxemburgisches“ Anniversarbuch*, s. 136, č. 179; Martina MAŘÍKOVÁ, *Finance v životě pražské metropolitní kapituly. Hmotné zabezpečení kanovníků optikou účetních rejstříků z let 1358–1418*, Praha 2018 (= Documenta Pragensia Monographia 35), s. 321, 335, 346, 361, 372, 397, 716 (tab. 24). Oba autoři upozornili i na další nekrologické prameny z prostředí pražské katedrály.

úmrtí – na Karlštejně.⁵² Zdá se tedy, že také tento pramen potvrzuje tušený vřelý vztah mezi královským manželským párem. Památku zemřelé královny z wittelsbašského rodu si připomínaly také premonstrátky v severočeských Doksanech.⁵³

Závěrem lze shrnout, že se podařilo poodhalit okolnosti smrti královny Johany Bavorské. Přinejmenším definitivně padá šest staletí starý příběh o jejím napadení Václavovými psy, který zdánlivě dobře zapadal do obrazu krále jako krutého tyrana. Nová, opatrně navržená příčina královnina konce – plicní tuberkulóza – se ve světle dosud známých pramenů a dobových souvislostí jeví jako nejpravděpodobnější. Přesto však vzhledem k značným limitům „retrospektivní diagnostiky“ zůstává pouze hypotézou. Nezbyvá tedy než si přiznat, že definitivních a exaktních závěrů se patrně nikdy nedobereme. Bez ohledu na naznačená metodologická úskalí tento příspěvek opět ukázal na klíčový význam systematického výzkumu bohemik v italských archivech a knihovnách, který má stále potenciál obohatit naše znalosti českých dějin.⁵⁴

52 J. ERŠIL – J. PRAŽÁK (eds.), *Archiv*, I, s. 172, č. 615; Věra JENŠOVSKÁ (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae*, I/5, Pragae 1978, s. 1318–1319, č. 5333; J. ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex iuris municipalis*, II, s. 881, č. 686.

53 Josef EMLER (ed.), *Necrologium Doxanense*, in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze. Ročník 1884, Praha 1885, s. 83–144, zde s. 87; srov. D. VELDTRUP, *Ein „luxemburgisches“ Anniversarbuch*, s. 136, č. 179.

54 Tento text je českou verzí studie Ondřej SCHMIDT, *Der Tod der Königin Johanna von Bayern (1386). Prolegomena zur Erforschung einer neu entdeckten italienischen Quelle*, in: Petr Elbel – Alexandra Kaar – Jiří Němec – Martin Wihoda (eds.), *Historiker zwischen den Zeiten. Festschrift für Karel Hruza zum 60. Geburtstag*, Wien – Köln – Weimar 2021, s. 295–312. Za cenné připomínky děkuji Dr. Zdeňku Žaludovi.

38
hanc
et nob dixi qd
Ceteri qsalarij nob dixer
eas que nescite erat madantia
Dno rex canis et sic amclarius met nob dixit dicitur in
praca et ego ex hic cum dno rege p tres vel quatuor
dies et facta ppa omnia nescientia sic op cum ero praca
pcuris reatue et sic praca domi et expectand aduicti
Camclarij noua portula fuerit die primo Jan pntis
qualit excoiffina dicit dno regina oda bo pphidm
regis romanez die hino detribu pteriti flait do plaur
die sui claustrat gorem et mortua est et quidam
in firmitate epa Jan dno passa est q hicta ape bit
et cum morte ne frutue potum rex magna hnt
malentonia corpus dicit regne hodie portat p nam p exom
cedit op ficut die sabat pde venturi in cimb excoiffis
holm stie a dno et cleth quodas quos obfuar habebim
qui nob respundit qd adhuc nignoxabat modu que abeat
obfuar m dno excoiffis et cum fiet no bene nob die
quodas quos obfuar aboi Infta honore bion et nes fion
nob dicit sic facem holm stie si aduicms Ambax arzo
abeat dister prot cassum sim et habim ab imie die
q no mxi fexia p ste ut ordo dicit et sic Ambax arzo

Část textu depeše viscontiovských vyslanců z Prahy, kde se hovoří o smrti královny Johany Bavorské (Archivio di Stato di Parma, Carteggio farnesiano estero, Boemia, busta 4, fol. 38r).

Hounds, Plague, and Other Diseases: The Death of Queen Joanna of Bavaria in the Light of a Newly Discovered Italian Source

ONDŘEJ SCHMIDT

Joanna of Bavaria, queen of the Romans and of Bohemia and the first wife of Wenceslas IV, has never attracted much attention on the part of historians. The only aspect of her life that has been discussed with some interest was the cause of her death in 1386 at the Karlštejn Castle. Based on a newly discovered evidence of Italian origin, the fragments of correspondence of Visconti ambassadors staying in Prague, this paper sheds new light on somewhat mysterious circumstances of the queen's last moments. After a brief overview of basic biographical details, the author discusses the hypotheses regarding Joanna's death, pronounced so far. Among them, there are two most influential versions: some scholars have considered the possibility of Wenceslas's dogs being responsible, while others have accepted plague as a *causa mortis*. However, the Milanese diplomats at the royal court gives another explanation. According to the ambassadors, the queen died of an illness called *hetica*. In the medieval medicine, this term denoted a chronic febrile disease, which is today known as tuberculosis. Therefore, this cause of death seems to be the most plausible, yet we must be aware of the dangers of "retrospective diagnoses" (given the limited possibilities of medieval physicians to diagnose an illness, they could easily confuse its symptoms with another one). Either way, this new interpretation convincingly rejects the older narratives regarding Joanna's death. The paper concludes with the discussion of Joanna's funeral ceremonies and the fortunes of her mortal remains.

Méně známé texty Bohuslava Balbína o husitství

ZDENĚK ŽALUD

Abstract:

*The paper deals with four unpublished texts by Bohuslav Balbín which are neither autographs of his nor have been reviewed in detail yet. They were copied by Tomáš Ant. Putzlacher based on a text, which had not survived, deposited in convolute of the National Library of the Czech Republic, shelf no. XIII C 60; the copies are deposited in the National Library of the Czech Republic under shelf no. XXIII C 5/2. The texts are about: 1) The formation and development of Hussite heresy (**De ortu et progressu haereseos hussiticae**), 2) About Jakoubek, Rokycana... and other heretics (**De Jacobello, Rokyczana... aliisque haereticis**), 3) Tábor heresy (**De Taboritarum haeresi**), 4) The most villainous Picart sect and some facts about the Admites (**De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis**). These texts were written after 1668 and complement information compiled in the **Extract from the Bohemian History**. The Hussite movement is presented as heresy and a despicable revolt against the Catholic belief, as the beginning of the Bohemian confession splitting, but also as an important and dramatic part of the national history. Analysis of these texts can disclose several of their possible functions. Beside simple enrichment of sources and elaboration of some topics, Balbín argued against opinions of some*

non-Catholic authors, uncovered the ambiguity and incomprehensibility of some documents, or attempted to present logical motivation of some participants to various events. The confession criticism focuses mainly on radical Hussites and their heretic successors. By accenting the foreign origin of some history figures, Balbín tried to introduce the Bohemian heresy as an import from abroad to the pious Bohemia reigned by Charles IV. It remains unknown how Balbín planned to use the texts and whether he wanted to publish them.

Key words:

Bohuslav Balbín, T. A. Putzlacher, the Hussite Movement, Heresy, Bohemian Kingdom

Počátek 21. století přinesl do moderního středoevropského dějepisectví dlouhodobě spíše zanedbávané téma barokní katolické historiografie. Po průkopnické práci Stefana Benze a cizojazyčných studiích Jana Marca Sawilly a Howarda Louthana se také tuzemská veřejnost dočkala českého překladu díla posledně jmenovaného vědce.¹ Americký badatel zasadil snahy českých barokních dějepisců do evropského katolického kontextu. Tito intelektuálové chápali evropskou reformaci jako porušení tradičního vztahu k minulosti, a proto se snažili své publikum přesvědčit, že potridentská církev je řádnou pokračovatelkou nepřerušené apoštolské tradice. Podobný sentiment byl patrný v činnosti Ferdinanda Ughelliho v Itálii, na francouzském projektu *Gallia Christiana* i na

1 Stefan BENZ, *Zwischen Tradition und Kritik: katholische Geschichtsschreibung im barocken Heiligen Römischen Reich* (Historische Studien 473), Husum 2003; Jan Marco SAWILLA, *Antiquarianismus, Hagiographie und Historie im 17. Jahrhundert: zum Werk der Bollandisten: ein wissenschaftshistorischer Versuch*, Tübingen 2009; Howard LOUTHAN, *Austria, the Habsburgs, and Historical Writing in Central Europe*, in: *The Oxford History of Historical Writing: Volume 3: 1400-1800*, Oxford 2012, s. 314-316; též, *Converting Bohemia – Force and Persuasion in the Catholic Reformation*, New York 2009; český překlad: Howard LOUTHAN, *Obrácení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*, Praha 2011. K čerstvějšímu zahraničnímu bádání o Balbínovi jako dějepisci pro úplnost doplňuji studii Ludgera UDOLPHA, *Bohuslav Balbín als Landeshistoriker*, in: *Tschechisches Barock: Sprache, Literatur, Kultur / České baroko: jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt am Main 1999, s. 163–178.

Církevních letopisech Cesare Baronia. Čeští katoličtí vzdělanci se nesnažili překlenout jen německou reformaci, ale již kritický zlom reformace české a „ukotvit v paměti národa svět v té podobě, v jaké existoval před Janem Husem.“²

Co se týče domácího studia barokní kultury, nejedná se o zcela převratné pojetí. Již Zdeněk Kalista si povšiml kvantitativního i kvalitativního rozmachu historických spisů v pobělohorské době, psal o tzv. Balbínově okruhu a na základě intuice prohlásil, že královéhradecký jezuita si svůj pocit nebezpečí a ohrožení objektivizoval obratem do národní minulosti: „ne už on sám, ale celý národ zdál se mu postižen mizením kulturního světa jeho domova a jeho pevné půdy.“³ Bohuslavu Balbínovi se shromažďování pramenů stalo vášní, jeho studijní cesty směřovaly nejen do zemí Koruny české, ale i do Vídně. Kromě „svého“ okruhu českých spolupracovníků korespondoval s řadou zahraniční učenců a projevoval neutuchající zvědavost poznávat nejen písemné prameny, ale i studovat památky přímo v terénu. Vzhledem k jeho zájmu o přírodu své vlasti, či spíše o vlastivědu obecně, je Bohuslav Balbín nejen nejvýznamnějším českým historikem 17. století, ale i jedním z posledních polyhistorů.⁴ Jeho dílo bohužel dosud ještě v úplnosti neznáme: vedle vytištěných spisů se setkáváme kromě autografů i s opisy Balbínových textů a musíme počítat i s deperdity.

Balbínovo dějepisné spisování lze dělit různými způsoby: na posvátnou a profánní historii, případně na Balbínovo spisování pro jezuitský řád a mimo něj⁵. Nicméně zde budeme uvažovat nad jeho díly vydanými

2 H. LOUTHAN, *Obrácení Čech*, s. 127.

3 Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941, s. 37, 326.

4 Heslo BALBINUS, Bohuslaus, SJ, v knize *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku*, edd. Kateřina Bobková-Valentová, Jarmila Kašpárková et alii, II. Biografický slovník, Praha – Olomouc 2018, s. 115 (autorka hesla Ivana Čornejová). Srov. výstižnou charakteristiku B. Balbína od téže autorky v díle Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny Zemí Koruny české*, svazek VIII., Praha – Litomyšl 2008, s. 516–519. Je hodné pozornosti, že hledání a shromažďování neznámých pramenů pro rozšíření historického výkladu lze sledovat také v uherské (latinsky psané) historiografii Balbínovy doby, srov. György SZABADOS, *Fountain of Renewal: The Roots of Critical Hungarian Historiography in the Seventeenth Century*, in: Acta conventus neo-latini Budapestinensis. Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies, ed. Rhoda Schnur, Tempe (Arizona) 2010, s. 731–736

5 První dělení (*historia sacra – historia profana*) uvádí Martin SVATOŠ, *Bohuslav*

versus to, co zůstalo v rukopisech. Zatímco Balbínův *Výtah z českých dějin* (*Epitome historica rerum Bohemiarum*) a Rozmanitosti z historie království českého (*Miscellanea historica Regni Bohemiae*), zejména pak tzv. *Bohemia docta*, byly opakovaně studovány, texty nevydané lze paušálně pokládat za jakési více či méně literárně zpracované výpisky, které měly potenciál dostat se za příznivých okolností do tisku.⁶

Tato studie se zabývá čtyřmi takovými texty, které nejsou Balbínovými autografy, ani nebyly pojednány v monografiích o Balbínovi nebo speciálních studiích. Jde o opisy, které zhotovil Tomáš Antonín Putzlacher (1722–1796) na základě nedochované předlohy v konvolutu NK ČR, sign. XIII C 60 a které jsou uloženy v NK ČR pod sign. XXIII C 5/2.⁷ Pod shrnujícím názvem *Historica Bohemiae miscellanea ex P. Bohuslai Balbini S. J. scriptis et notatis posthumis collecta...* zde najdeme čtyři pojednání, které budeme zkráceně označovat: 1) O vzniku a rozvoji husitského kacířství (*De ortu et progressu haereseos hussiticae*), 2) O Jakoubkovi, Rokycanovi... a dalších kacířích (*De Jacobello, Rokyczana... aliisque haereticis*), 3) O tábořském kacířství (*De Taboritarum haeresi*), 4) O nejničemnější sektě pikartů a něco o adamitech (*De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis*). Tyto texty vznikly po Balbínově sepsání *Výtahu z českých dějin* (po roce 1668, celé dílo vyšlo až roku 1677), vznik konvolutu sign. XIII C

Balbín – literární teoretik, učitel, hagiograf a historik, in: *Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti: Bohuslav Balbín a jeho doba: barokní jezuitské Klatovy 2014 - sborník příspěvků*, uspořádali Václav Chroust – Zdeňka Buršíková – Karel Viták, Klatovy, 2014, s. 19. Druhé dělení uvedla, s ohledem na zaměření biografického slovníku, Ivana Čornejová – viz předchozí pozn.

6 Pouze povšechné studium základních Balbínových historických spisů přiznává např. Kamil KROFTA, *O Balbínovi dějepisci*, Praha 1938, s. 5, podobně jeho dílo, s důrazem na vydané spisy, představují Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 111–143. Až v 18. století samostatně vydané dílo *Bohemia docta* zařadil do kontextu dějin vzdělanosti (*historia litteraria*) Martin SVATOŠ v monografii *Historia litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, vyd. Josef Förster – Ondřej Podavka – Martin Svatoš, Praha 2015, zde s. 79–87.

7 Milada SVOBODOVÁ, *Rukopisy ze sbírek Tomáše Antonína Putzlachera, Michaela Schustera a dalších nešlechtických bibliofilů ve fondu pražské lobkowiczské knihovny v Národní knihovně České republiky*, I. díl, Praha 2012, s. 30. Srov. Ivana ČORNEJOVÁ, *Tomáš Antonín Putzlacher a jeho přínos pro historiografii Tovaryšstva Ježíšova*, *Folia Historica Bohemica*, roč. 30, č. 2, 2015, s. 416.

60 je datován kolem 1688 a Putzlacher jej opsal mezi léty 1763–1796.⁸

Následující studie si klade za cíl poprvé představit obsah těchto textů, především nejrozsáhlejšího prvního a dále třetího, v nichž se Balbín nejdůkladněji vyjadřuje k charakteru husitství. Zájem bude věnován i Balbínovým pramenům, metodě jeho práce a také funkcím, které ony čtyři spisy mohly mít v rámci Balbínovy prezentace husitství. V tomto ohledu bude třeba opakovaně přihlížet k jeho *Výtahu z českých dějin* (dále jen zkráceně *Výtah*), kde jsou sice české dějiny líčeny prostřednictvím osudu staroboleslavského mariánského obrazu, avšak pasáže věnované husitství zde nejsou tímto leitmotivem narušovány.⁹

V prvním rukopisném pojednání (*De ortu et progressu haereseos hussiticae*) postupuje Bohuslav Balbín diachronně, v podobném rytmu, v jakém plyne jeho *Výtah*. Autor nejprve čtenáři slibuje stručnost a představuje mu své narativní prameny.¹⁰ Co se těchto pramenů týče, jsou více

8 Putzlacherův opis Balbínova rukopisu, zařazený pod sign. XXIII C 5/2, je v současnosti přístupný na www.Manuscriptorium.cz, kde najdeme i podrobnější popis rukopisu a jeho osudy. Jeho součástí je čtveřice textů souhrnně nazvaná *Historica Bohemiae miscellanea ex P. Bohuslai Balbini S. J. scriptis et notatis posthumis collecta et in aliqualem ordinem redacta nec non variis in locis mendis purgata et annotationibus aucta a Thoma Antonio Putzlacher, jurium doctore et regni Bohemiae advocato jurato*. Následují plná znění titulů těchto čtyř pojednání s čísly stran v rukopisu: 1. *P. Bohuslai Balbini Tractatio De ortu et Progressu Haereseos Hussiticae nec non Taboritarum ac Piccardorum in Regno Bohemiae Ex Manuscriptis Posthumis collecta et in Ordinem redacta* (fol. 447 – 482); 2. *De Jacobello, Rokyczana, Conrado Archiepiscopi Pragensi, M. Petro seu Payne Anglico allique Haereticis in Vetere Bohemia* (fol. 483 – 501); 3. *De Taboritarum haeresi* (fol. 502–509); 4. *De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis* (fol. 510 – 523).

9 Srov. I. ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny*, s. 519. Balbínův *Výtah* k českých dějin (dále jen *Výtah*) vyšel jako *Epitome historica rerum Bohemicarum: quam ob venerationem Christianae antiquitatis, et primae in Bohemia collegialis ecclesiae honorem Boleslaviensem historiam placuit appellare...* v Praze roku 1577; část pasáže věnované husitství byla do češtiny přeložena Martinem Svatošem a jako příloha přičleněna do knihy J. P. Kučery a J. Raka (pozn. 6), s. 271–333.

10 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 447...sub unum aspectum omnia ponantur, quae tot libris et voluminibus Cochlaeus author Catholicus, Zacharias Theobaldus lutheranus, tum Hagecius in Annalibus Bohemicis, et Dubravius in Historia, Miechovius, Cromerus, Bonfinius...

méně shodné s těmi, které využil ve svém *Výtahu*.¹¹ Zde Balbín dodává, že se mu do rukou dostala řada rukopisů, které do svého výkladu (či spíše do Poznámek) také zapojuje. Podle něj k husitským válkám zůstává tolik nevyužitého (i vydaného) dějepisného materiálu, že kdyby jej přidal a alespoň zčásti do výkladu zapojil, jistě by si získal mezi svými budoucími následovníky vděčnost.¹²

Spisek *De ortu et progressu* pokračuje představením kacířství v Čechách jako nesporného importu a cizorodého elementu, přičemž se Balbín odvolává na francouzského předního znalce o odpůrce herezí Florimonda de Raemond. Pouze Husova hereze u nás prý zapustila kořeny, avšak i přesto se „lepší a větší“ část šlechty stále držela a drží katolického vyznání.¹³ Několik slov je věnováno rodišti M. Jana Husa a prachatické škole. Pak je však čtenář přenesen do Prahy a hlavní město Čech se stává hlavním dějištěm dramatu, které představuje zápas o pravou víru. Zde Balbín konstatuje selhání světských a duchovních autorit: zatímco na pražské univerzitě dochází ke sporům univerzitních národů a všeteční zvědavci (*curiosa ingenia*) tam disputují o kacířských myšlenkách, líný král Václav pospává a pražští arcibiskupové si hrozícího nebezpečí nevědomají. Jako dvě do budoucna hlavní postavy dramatu vystupují M. Jeroným Pražský coby přenašeč Viklefových spisů z Anglie do Prahy a M. Jan Hus jako kazatel a královnin zpovědník.¹⁴ Zatímco Jeroným je líčen jako

11 *Výtah (Epitome historica rerum Bohemicarum)*, s. 457: Haec Taboritarum bella in Annalibus complexi sunt: Hagek, Silvius, Dubravius, sed diligentius singulari etiam titulo de bellis Hussiticis Cochlaeus e Catholicis, Theobaldus ex haereticis.

12 Tamtéž, s. 458: In his vero bellis plurima invenio a nostris, Typo hactenus editis scriptoribus, aut omissa, aut perperam narrata, quae si adducam & historiam nostram in parte adjuvem, gratiam aliquam apud posteros, praesertim apud eos, qui Patriae historiam magno aliquo opere describendam olim sumserint, in futurum me nihil dubito.

13 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 447: Principio certum est, nunquam ante Hussum ullum Haeresiarcham in Bohemia natum, neque haeresin quidem ullam publice admissam /ut Concilium Constantiense testatur/ nam Flagellantes, Waldenses, Adamitae, exteri, ut constat, fuere, cumque in Bohemia sedem figere vellent, in primis suae haereseos initiis sunt deleti. Una Hussi haeresis fixis alte radicibus ducentis prope annis in Bohemia regnavit, meliore tamen et majore Nobilitatis parte semper Catholicam Religionem profitente.

14 Hus jako zpovědník královně Žofie, mající vliv u královského dvora, vystupuje již u Zachariase THEOBALDA, srov. *Hussitenkrieg, darinnen begriffen das Leben, die Lehr und Tod M. Johannis Hussii, und wie derselbige von den Böhmen, besonders Johanne*

aktivní až agresivní sběratel heretických myšlenek, Hus je prozatím střízlivý, mlčenlivý a „vždy svůj“; Viklefa a jeho výklad universálie nejprve razantně odmítá, až posléze se k němu staví kladně.¹⁵ Balbín zřejmě znal text Eneáše Sylvia týkající se Husova dychtivého přilnutí k Viklefově „jedovaté“ nauce, avšak zde se přidržel výkladu Václava Hájka, který akcentuje Mistrovu zdrženlivost vůči novému, cizímu učení.¹⁶

Poněkud neorganicky vložil Balbín do svého výkladu vyprávění o tom, jak se M. Jan Hus pokusil roku 1403 zalíbit Zikmundovi Lucemburskému, tehdejšímu správci Českého království. Papež Bonifác IX. prý udělal z krále Ladislava Neapolského oponenta vůči Zikmundovi a začal pro Ladislava sbírat odpustky i v Čechách. Hus se chtěl zavděčit Zikmundovi, tehdy již gubernátorovi Českého království, a proto začal prodej odpustků ostře napadat. Podobný výklad Balbín představil také ve svém *Výťahu*, kde Zikmund prý rozeslal českým velmožům listy, v nichž papeže obvinil z intrik a machinací.¹⁷ Balbín se odvolává na rukopisné *Chroni-*

Ziska und Procopio Raso, ist gerochen worden..., Norimberk 1621 (2. vydání, v prvním vydání z roku 1609 toto tvrzení nenacházím), s. 15.

15 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 449: florebat id temporis in Universitate Carolina Hussius jam tum A. D. 1400 morum affectata quodam gravitate contento asperioreque victu et vitae duritia, Sophiae Wenceslai Caesaris Conjugi conciliatus eique a sacris confessionibus, tum etiam doctrinae laude percelebris (...) cum Hieronymus Wickleffum de rerum Universalibus porrexisset, ille, ut erat sobrius, et taciturnus, semperque suus, disuadere magnopere Hieronymo coepit, ne se in eos errores praecipitem daret, ac librum ipsum in Moldavam abjecisset, at interim Hieronymum virum eloquentissimum /quod etiam Catholici scriptores agnoscunt/ omni ope adjuvare, ac ne coram adversarijs succumberet, efferre, ejusque doctrinam et eloquentiam commendare coepit.

16 O Balbínově pochvalném, ač kritickém vztahu ke kronice Enease Sylvia naposledy František ŠMAHEL, *Enea Silvio Piccolomini a jeho Historie česká*, in: Enea Silvio, *Historia Bohemica – Historie česká*, edd. Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl, Praha 1998, s. xlvii; k ličené situaci srov. tamtéž, s. 90–91. Tutéž situaci vylíčil Václav Hájek z Libočan, *Kronika česká*, ed. Jan Linka, Praha 2013, s. 843.

17 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 450: A. 1403 Bonifacius IX Pontifex Ladislaum Neapolitanum aemulo Sigismundo Ungariae Regi opponens, indulgentias quosdam in favorem Ladislai publicare jusseret, hanc opportunitatem crescendi nactus Hussius in Pontificem rabiore declamabat, cum id Sigismundo placere non dubitaret, qui scriptis ad Bohemos literis vetabat indulgentias illas utpote ad colligendam pro aemulo suo et regni rivali Ladislao pecunias adversum se recipi, et quia gubernatoris Bohemiae titulum habebat, Wenceslao fratri hac saltem in causa favente effecit, ut neque indulgentiae publicari, multo minus pecunia colligi in Bohemia posset. Srov. k této epizodě Balbínův *Výťah*, s. 412.

con Rosense, nicméně si neuvědomuje, že M. Jan Hus při protiodpustkové agitaci roku 1412 sotva mohl reagovat na dění roku 1403, navíc roku 1412 šlo o odpustky vyhlášené Janem XXIII. a Zikmund tehdy již nezařadil v Čechách vládní postavení.¹⁸ Balbín se zřejmě pokusil obohatit odpustkové bouře roku 1412 o další materiál, ale vložená motivace Husova jednání roku 1403 je nejen nepravděpodobná, ale i dosti násilná.¹⁹ Logičtější odhalení kořenů Husovy protiodpustkové akce zde rozhodně nepředstavil, ač to měl nejspíš v úmyslu.

Balbínův přísně chronologický výklad uvádí k roku 1404 příchod dalších dvou viklefismem indoktrinovaných studentů z Oxfordu. Ti sice byli vyhnáni z pražské univerzity, nicméně v domě Lukáše Velenského na Novém městě pražském, kam se uchýlili, zanechali památku: vymalovali tam prý obrazovou antitezi, dnes známou z Jenského kodexu jako příjezd Krista versus příjezd papeže. Sám Balbín zde uvádí, že ji ještě jako chlapec v onom domě spatřil. Autor k malbám dodává, že díky nim se prý pražský lid naučil nenávidět papeže, zejména když došlo ke schizmatu a Pražané nevěděli, kterého pontifika se přidržovat, což církvi dost uškodilo.²⁰

18 Balbínovo *Chronicon Rosense* je zřejmě totožné s dílem *Norbert Hermann's Rosenberg'sche Chronik*, ed. Johann Matthäus Klimesch, Praha 1897; dotyčná listina v německém znění zda na s. 78–80; srov. Archiv český III, s. 474, č. 68.

19 U odpustkových bouří roku 1412 se Balbín ve *Výtahu* na s. 423 sice odvolával na správnější výklad Václava Hájka z Libočan, tam však pouze uvedl, že se Hus proti odpustkům postavil a doplnil výtržnosti Jeronýma Pražského proti ostatkům svatých a jeho agresivitu vůči třem řeholníkům, které prý předal do vězení Staroměstské radnice a jednoho dokonce svrhl do Vltavy.

20 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 451–452: in domo Lucae Welensky in Nova Civitate Pragensi, ubi hospitabantur in ipso propylaeo et fronte domus gemina in pariete foras spectante in plateam advocato pictore, jubent depingi parte una Christum dominum modestissimo et recto vel nullo apparatu in asello Hierosolymam cum discipulis piscatoribus intrantem, ex opposito seu potius parte altera propylaei Papam cum Cardinalibus pompa superbissima et quanta exprimi potuit arrogantia vultus et gestuum, populis omnibus circum advocantibus et oscula pedum poscentibus. Has imagines, dum puer adhuc essem, a tanta antiquitate illaesas quasi haereseos quoddam nobile monimentum saepe ante eam domum consistens et contemplans cum execratione spectavi. Nihil erat ab arte perfectum, pictura sat rudis, qua tamen id effectum est, ut Pragensis populus asuesceret paulatim haeresin et videre et audire, et quae in Contifiteor dicebantur, aut probare et credere, aut patienter ferre, et sine defensione relinquere, maxime, quid jam ob indulgentias, ut dixi, Bonifacium et ejus successores odissent, schisma

Balbín Husovi připisuje hlavní podíl na prosazení tří hlasů pro český univerzitní národ roku 1409 a dodává, že po odchodu cizích učitelů se roku 1410 stal rektorem. Při té příležitosti polemizuje s Adamem Rosaciem, který tvrdil, že Hus se nepodílel na prosazení převratu na univerzitě, neboť byl cele oddán kázání v Betlémské kapli. Balbín však využívá své znalosti pramenů a dokazuje, že takový názor je neodůvodněný.²¹

Zdá se, že Balbín kritizuje zejména slabý zájem pražských arcibiskupů o dění na univerzitě, proto připomíná Zbyňka Zajíce z Házmburka, který se snažil Husovi domluvit, avšak marně. Svým příkazem spálit Viklefovy knihy jen pražské reformisty pobouřil (*magis animos semel exulceratos accendit*), zatímco satirické písně o tomto pálení prý Husovi velice prospěly.²² Václavovi rádci podle Balbína svého krále kárali za jeho podporu Husa, ale on odpověděl, že tato husa mu nese zlatá vejce.²³ Zde Balbín přiznává, že tomuto výroku o Husovi nerozumí. Pokračuje výkladem převzatým ze Silvia a Hájka o střídání na pražském arcibiskupském stolci: po Zbyňkovi z Házmburka nastupuje Zikmund Albík a pak

enim in Ecclesia conflatum erat intricatum, de quo Historiae Ecclesiasticae consulantur, ut populus quem sequeretur, quem pro legitimo agnosceret, ambigeret, quae res etiam non parum Apostolicae Sedis contemptum apud ignaros contulit.

21 Tamtéž, fol. 452–453: Rosacinus modis omnibus probare contendit Hussium de tribus vocibus /ut vocant/ nihil unquam movisse, qui videlicet magis arduum laborem in sacello Betlehemitico concionandi sustineret, quasi vero Hussius tam angusti esset ingenij, ut praeter concionem nihil aliud curare posset, certe et Universitatis Rectorem ut dixi et Concionatorem Betlehemiticum fuisse constat, sed Rosacinum omnes historiae et manuscripti codices refellunt.

22 Tamtéž, fol. 453–454: Non modo haeresi jam contracti, sed etiam alii vociferabantur Sbinaecum (...) condemnasse eos quos numquam legisset, nunquam intellexisset, unde Archiepiscopum cantilenis compositis, protunc et satyris Academici Juvenes proscindebant atque ad A, B, C, discendum mittebant, quibus satyris invasionibus mirum in modum Hussij partes confirmabantur, praecipue cum is sequenti dominico die ex superiori loco de illo librorum incendio, et iniuria magnis viris Wickleffo, Militio ac caeteris illata acerbissime questus ad populum verba fecisset.

23 Tato anekdota se nachází ve více barokních pramenech, srov. např. Karel MAREŠ, *Augustiniánský historiograf Valentin Weidner a jeho dvě klášterní kroniky*, Folia Historica Bohemica, roč. 30, č. 2, 2015, s. 393. Anekdotu najdeme též u Zachariase Theobalda, *Hussitenkrieg*, 2. vydání (1621), s. 10: Ey, ey, last nur ihn gehen, die Gans wird mir güldene Eyer legen. Nepochází však od Václava Hájka z Libočan, ale od Martina Crommera. Viz *Martini Cromeri De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, Basiliae 1555, s. 379: Rege Venceslao non modo non compescente, sed compendii sui causa alente etiam contentionem, cum dicitaret, anserem (hoc enim Husi cognomen apud Boemos sonat) aurea sibi ova parere.

Konrád z Vechty, díky němuž se prý poměry výrazně zhoršily mj. tím, že Konrád zastavil majetky arcibiskupství.²⁴ Balbín zde přejímá mínění Václava Hájka, že za šíření viklefských bludů v Čechách mohou Němci a ti, kdo je dosazují a podporují, konkrétně moravský Němec Albík a z Vestfálska příšlý Konrád.²⁵

Ve svém nevydaném textu si Balbín ještě jednou dovolil přiznat, že nerozumí výroku pramene, který si vypsál. Bohuslav Bílejovský ve své kronice uvádí, že arcibiskup Konrád nad Prahou vyhlásil interdikt, což způsobilo nejen Husův odchod z metropole, ale i mimopražské bohoslužby v Bubnech (Bubenči). Lidé odkládající jídlo až po skončení mše (eucharistický půst) si podle Bílejovského zvykli říkat: „Až bude v Bubních po mšech.“²⁶ Balbín je zde ovšem na rozpacích, zda se tato věta má chápat kriticky vůči utrakvistům, či proti katolíkům.²⁷

Přes konstatování papežského schizmatu a svolání kostnického koncilu se autor opět vrací k M. Janu Husovi, který byl na koncil předvolán.

24 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 455: A. 1411 in Septembri Zbinkone Archiepiscopo fati finito Albicum Medicum suum hominem nihili in Archiepiscopatum necquicquam Collegio Canoniconum reluctantante Wenceslaus intrusit. Albicus paucis septimanis quod ab sordes Aulam splendidam, ut ferebant tempora, et avaritiam videre et alere non posset, Medicus simul et Archiepiscopus vendidit aut commutavit Archiepiscopatum Conrado natione Westphalo, tum primum omnia in pejus ruere et retro collapsa.

25 Petr ČORNEJ, *Hájkův obraz husitské epochy*, in: týž, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 377–379. Balbín ve *Výtahu*, s. 423, ovšem chválí synodus kněží svolaný Konrádem z Vechty, jehož veškeré články jsou prý zcela katolické a Konrádovou vinou zůstává to, že tyto články důrazně nehájil a nevyžadoval: *Atque utinam quae semel bene & sancte statuerat, defendere Conradus voluisset, neque amore pecuniae in transversum actus, conscientiam infra divitias habuisset, neque se malarum partium Ducem praeuisset, stetisset in Bohemia Catholica Religio & expugnari nunquam potuisset*. Balbín má na mysli Konrádův přechod k utrakvismu roku 1421.

26 *Bohuslava Bílejovského Kronika česká*. Studijní texty ETF v Praze, ed. Ota Halama, Praha 2011, s. 37.

27 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 455: *astute Huss magno sui desiderio relicto Praga A. 1413 discedit, foris multos libros conscripsit audaces, temerarios, haereticos adversus Pontificem, Indulgentias, Praelatos Ecclesiarum Ordines religiosos atque pagatim et oppidatim concionabatur, et spargebat errores. Bilevojus narrat expulsos etiam Praga esse qui Hussium colerent atque in Bubenez /pagum sub ictu Arcis Pragensis situm/ convenire, seque mutuo solari solitos, unde proverbium ortum sit: až bude w bubnych po mssech, dum finiantur Missae in Bubenez, quod in quam partem jactetur /an ob haereticis in Catholicos an contra/ equidem fateor me nescire.*

Podle Balbína Hus vyžadoval „od císaře“ (*a Caesare*) glejt, jenž mu římský král Zikmund vydal ve Špýru 18. 10. 1414. Po příjezdu do Kostnice prý Hus znovu dostal ochranný list od papeže Jana XXIII.²⁸ Autor ovšem nezmiňuje, že byl Hus záhy uvězněn, a rovnou píše o jeho upálení. Podobně ani Balbínův *Výtah* nepopisuje kazatelovy osudy během koncilu, ale odvolává se na vyličení u Cochlea a Theobalda.²⁹ Zavedení přijímání pod obojí Balbín připisuje Petrovi z Drážďan a Jakoubkovi ze Stríbra s poznámkou, že podle některých autorů tuto bohuslužebnou praxi zavedl sám Hus. Husovu smrt prý přijali české panstvo, lid i král Václav jako urážku celého národa, která je rozzuřila. Balbín uvádí písemnou komunikaci mezi panstvem a Zikmundem, teprve nyní zmiňuje Husovo uvěznění a připomíná teologické zdůvodnění přijímání *sub utraque*, které „přivedlo téměř celé Čechy a Moravu na šikmou plochu a vleklo je střemhlav do záhuby“.³⁰

Pražané totiž záhy od krále vyžadují vyčlenění kostelů pro přijímání pod obojí, ale Václav IV. obávající se povstání je za tento ústupek nutí k odnesení zbraní na Pražský hrad a Vyšehrad. V tuto chvíli vstupuje na scénu Jan Žižka, který přichází ke králi v čele ozbrojených měšťanů a prohlásí, že jsou se zbraněmi připraveni zdarma bojovat proti nepříteli,

28 Tamtéž, fol. 456: Constantiam opera maxima Sigismundi Caesaris Concilium Universale indictus, ad id Hussius citatus, Pragam advolat, dum erant Comitia temporis Pragae in Monasterio ad S. Jacobum, Hussius Procerum interventu /apud quos erat graciosus, et multis privatim Baronibus, qui sub eo quondam Philosophiam audierant, aut publice defenderant, familiariter notus, salvum conductum a Caesare impetrat, et affixo publice multis per Pragam locis Progromate significavit, ne se ad Concilium, ut rationem fidei suae patribus reddat, eoque ratione universam Pragam rei expectatione suspendit; literas salvi conductus Joanni Husso S. Theologiae Bacalaureo et Artium Magistro a Sigismundo Caesare datas Spirae 1414 18. Octobris habet Goldastus in Appendice Document. N 53. Ubi Constantiam venit eodem Anno 1414 rursus Immunitatis Literas a Pontifice Joanne obtinuit...

29 Tamtéž, fol. 456: si vera sunt, quae scribit Theobaldus, secuta est Hussi accusatio et ad flammas damnatio, ac sequenti anno etiam Hieronymi Pragensis; srov. *Výtah*, s. 424.

30 Tamtéž, fol. 459: Ita exulceratis animis omnium, Wiclefistis et Jacobello ac Petro omnia turbantibus supervenit affixum a Joanne de Reystein cognomento Cardinale, Universitatis Pragensis Rectore Magistro et Bacalaureo in Decretis, Decretum A. 1417 10. Martij, quod recitat Theobaldus, Communionem sub utraque panis et vini specie in sacris literis commendari et praecipui definienti; haec inclinatio et ruina Universitatis Universam prope Bohemiam et Moraviam inclinavit et traxit in ruinam praecipites.

kterého by jim Václav IV. určil. Ten prý pochválil jejich odhodlání a propustil je domů, načež Žižka získal značnou popularitu.³¹ Balbín zde opakuje Hájkovo líčení, který v něm svérázným způsobem přetvořil příběh o příchodu Mikuláše z Husi s neozbrojenými Pražany za Václavem IV. s žádostí o svobodu podávání pod obojí.³² Uvedená epizoda měla potvrdit Václavovu bázlivost v době, kdy se husitství šířilo i do dalších českých měst (např. Klatovy, Domažlice). Pořadí událostí roku 1419 je zcela tradiční: první pražská defenestrace – smrt Václava IV. – útok na pražské kláštery, v čele s Janem Žižkou. K němu se prý zpočátku přidávali zloději, lupiči a buřiči, avšak chytrý velitel si je důkladně vycvičil na řádný boj a založil s nimi město Tábor.³³

Poněkud neorganicky Balbín připomíná, že v té době nastalo očekávání konce světa a druhého Kristova příchodu, k čemuž náleží i pětice vyvolených měst, známá od Vavřince z Březové. Balbín připomíná ženy, které opouštěly své manžele a přebývaly v leženích táboritů, šíření husitské propagandy písněmi o Husovi a Jeronýmovi, množství kněží, kteří by byli v řádném mírovém státě potrestáni, ale ve válce šířili kacířství. Příkladem zvráceného kazatele je mu Jan Želivský, u nějž připomíná jeho opravu.³⁴

31 Tamtéž, fol. 460–461: ergo ad praestitutam diem Zisska /sic enim quod amisso in praelio altero oculo, velut si Cocles diceres, appellabatur/ cives optime armatos /exercitum civium fuisse affirmant veteres memoriae/ ad regis arcem deducit, tum petita venia ad Regem loquendi: jusseras, inquit, o rex, arma tibi nostra tradi, nos et arma et viros offerimus, ut tecum in regno imperes, tui sumus, in tuos hostes dimicare cum jusseris, parati, hostem nomina, habes exercitum, quem tibi Praga, quem fides civium et subditorum tuorum sine ullo pretio conscripsit. Wenceslaus non ausus armatis, at arma deponerent, imperare, laudare se eorum promptitudinem et fidem respondit, quam probare voluisset, et laetos ad sua dimisit, ab eo tempore Ziskae nomen celebrari coepit...

32 Epizodu z Husitské kroniky Vavřince z Březové (FRB V, s. 345) využil Eneas Silvius (*Historie česká*, s. 104–105), avšak průvod měšťanů „ozbrojil“ a Mikuláše z Husi nahradil Janem Žižkou až Václav Hájek z Libočan (*Kronika česká*, s. 873–874).

33 *De ortu et progressu haereseos hussiticae*, fol. 463: fures latrones, inopes et fortunam ubi ubi esset, quaerentes, novarum rerum cupidi Ziska se se junxerunt, at Dux callidus justae militiae speciesm, non multitudinem spectabat; itaque paulatim ex omnibus fortissimos duratos et lectos in omnis influere, exercere, docere, ordines servare, signa sequi, sit ut paulo post exercitum, cui fidere posset, praesentem haberet, quem praedis alebat, maxime autem suorum animos aliquot victoriis confirmavit, deinde Civitatem Tabor dictam condidit...

34 Tamtéž, fol. 465: impurissimorum sacerdotum et Apostatarum et fugitivorum

Do chronologického výkladu nyní autor vstupuje s tématem vzájemné krutosti mezi oběma stranami a vypočítáváním jejich obětí. Podle Balbína husitští spisovatelé (Zacharias Theobald, Žalanský, Vavřinec z Březové ad.) vyzdvihují barbarskou zuřivost katolické strany, aby ji představili jako podnět toho, proč byli rozhněvaní husité nuceni chopit se zbraní.³⁵ Najdeme zde i výčet krutostí, které tito autoři zaznamenali. Barokní historik však osten kritiky ironicky obrací proti nim: právě husité jako první narušili veřejný klid a mír.³⁶ Oprávněně připomíná útoky českého kléru a řeholníků do pevných měst nebo ze země. Balbín však upozorňuje na potíže uktrakvistických adeptů kněžství se získáním konsekrace a také na vstřícnost pražských arcibiskupů, počínaje Antonínem Brusem z Mohelnice, ohledně svěcení kněží pod jednou i pod obojí.³⁷

Následující pasáž spisku je odpovědí na otázku, jak se Čechy zkažené husitskou herezí zklidnily. Balbín připomíná jednání českých husitských

multitudo, qui pace et republica Christiana salva et quieta perituros se et poenas legibus daturos sentiebant, ipsi accinti gladio ordinabant et ducebant acies, ipsi belli et foederum consilia moderabantur, ipsi confligebant et manus conferebant, plerique certe Taboritarum Orebitarum, Orphanorumque duces ex sacerdotibus et claustris fuere. Vide quae de Joanne Monacho Zelivski omnia Pragae permiscente senatum pro libitu exactorante, imperia dividente, exercitus quaquaversum per Bohemiam mittente, Hagecius et Theobaldus scribunt, qui tandem meritas poenas dedit in curia Pragensi clam morte mulctatus 1422 die SS. Cyrilli et Methodii.

35 Tamtéž, fol. 465: Husitici Scriptorum ut cruentam et barbaricam rabiem in catholicos suam plausibilem redderent, et quantum possent, excusarent, accumulantes ex Catholicis mille causas, quasi irritati et denique coacti arma arripuissent. Itaque Theobaldus et Zalansky, et ex antiquis Lauda, et M. Laurentius omni pagina istud inculcant a Catholicis esse datum initium.

36 Tamtéž, fol. 466: O suaves viri! Omnes eae causae, et quas esse vultis injuriae, posteriores Apostasiá et defectione vestra fuerunt! Catholici in quieta possessione antiquae Religionis sedebant. Vos consurrexistis et publicum quietem sollicitastis et turbastis. Sane nulla esse causa sufficiens potest doctrinae a Christo et Apostolis traditae /ni qua una est salus/ mutandae!

37 Tamtéž, fol. 468: At postea Consistoria tam Catholicorum, qui sub una, quam Utraquistarum, qui sub utraque Eucharistiam sumebant, coaluere, et ab Antonio Archiepiscopo ac caeteris Archiepiscopis Pragensibus usque ad Annum 1618 utraquistarum sacerdotes consecrabantur, praestito juramento. Ovšem právě Brus pomohl prosadit Ferdinandovi I. schválení přijímání kalicha ze strany tridentského koncilu. Srov. František KAVKA - Anna SKÝBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepcie habsburské rekatolizace Čech. Počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*, Praha 1969.

mistrů na Basilejském koncilu, kde si uvědomili, že aby obhájili přijímání pod obojí, budou muset oželet prosazení ostatních požadovaných článků. Rozkol, který nastal roku 1434, skončil vítězstvím kompromisního směru uvnitř husitského hnutí a otevřel cestu ke kompaktátům s obecnou církví.³⁸ Zasluhou kompaktát prý bylo to, že v zemi zavládl mír a že většina dalších válek, které se Čech dotkly, již nevznikla kvůli náboženství, ale kvůli Koruně české a jiným světským zájmům (kromě válek Jiřího z Poděbrad).³⁹

Jistá konfesijní řevnivost se ovšem nevytratila. Barokní historik připomíná pokusy konzervativních utrakvistů o sjednocení s katolickou církví za vlády Jagellonců a Ferdinanda I. Připomíná i pokus legáta kardinála Carvajala o zcizení textu kompaktát. Závěr této fáze vztahu klade do roku 1501, kdy byla kompaktáta všemi stavy vložena do zemských desek. Jak Balbín trpce poznamenává, po rozmachu luterské a kalvínské „hereze“ si však čeští předáci přáli raději kompaktáta z desek vymazat, protože jim připadala příliš katolická.⁴⁰ Autor se ještě pozastavuje u husitského zrušení modlitby hodinek roku 1423, které také mělo přispět k tomu, že se utrakvističtí kněží prý „chopili kopí a žen“. Upozorňuje, že husitské kacířství bylo pečlivě pojednáno také ve *Výtahu* a že o pikartech a táboritech pohovoří níže.⁴¹ Zbytek dílka *De ortu et progressu haereseos hussiti-*

38 Tamtéž, fol. 468–469: Querat aliquis hoc loco: qua ratione Bohemia Hussitica haeresi corrupta conquieverint? Brevissime iudicabo: Basileae Concilium celebrabitur, ad quod A. 1432 invitati Bohemorum Magistri, cum accessissent et saepius A. 1433 perorassent, facile apparuit, si unum illud obtinerent /Eucharistia sub utraque scilicet sumptionem/ caeteros Hussi aut Pragensium Articulos ac errores non magnopere defensuros, ac dimissuros omnino, missa itaque e Concilio Compactata Bohemis Eugenio Papa probante, quibus communionem sub utraque Bohemis et Moravis Concilium permittebat, modo ut in reliquis Ecclesiae sese accomodarent, et profiterentur: etiam sub una quacunque specie Christum totum contineri, et dividi non posse.

39 Tamtéž, fol. 470: pax tandem coaluit, quae pax et pacatio Bohemiae sine dubio Compactatis debetur, certe reliqua bella quae vel sub Alberto, vel in interregno post Alberti mortem, vel sub Ladislavo sub caeteris regibus exarsere, non proprie Religionis bella /nisi forte sub Georgio/ sed profana et pro Coronis ac caeteris humanis bonis gesta fuisse dici possunt.

40 Tamtéž, fol. 475: At patrum et avorum memoria cum Lutheri et Calvini Haeresis Procerum Bohemorum animos occupasset, tantum abest, ut ea sibi confirmari a Regibus peterent, ut potius ea abolere ex Tabulis flagitarent, et a Rudolpho denique impetrarint, quod videlicet Compactata nimis Catholica /ut erant/ viderentur.

41 Tamtéž, fol. 476: A. 1423 /ut habet M.S. Codex Crumloviensis/ circa festum S.

cae (fol. 477–480) je věnován spíše nesouvislým poznámkám o dochování různých pramenů a jejich autorech; na závěr najdeme výčet hlavních husitským bludů.

Spisek *De Jacobello, Rokyczana... aliisque haereticis* je věnován šířitelům husitského kacířství po Husovi a Jeronýmovi Pražském. Nejde o diachronní kauzální výklad, nýbrž o medailóny osobností, které přispěly k rozvinutí české hereze. Na prvním místě je hodnocen Konrád z Vechty, který přes podkomořský úřad vystoupal na stolec olomouckého a pak i pražského (arci)biskupství. Balbín, podobně jako již Hájek, kritizuje Konrádovo zacházení s penězi, provozování černé magie a pověrečné divinace. Vrcholem jeho neúspěšné politiky je jeho přechod k utrakvismu, za který jej utrakvističtí autoři chválili.⁴² Dalším propagátorem husitství byl Jakoubek ze Stříbra, u nějž Balbín váhá, zda pocházel z českého Stříbra (lat. *Misa*), nebo z Míšeň (Misna), což nakonec nechává otevřené.⁴³ Vzhledem k jeho roli při zavedení přijímání pod obojí po Jakoubkovi následuje Petr z Drážďan a poté Petr Payne.

Největší prostor je věnován Janu Rokycanovi, jehož život a činy prý popsali katoličtí i „kacířští“ spisovatelé. Balbín ho na základě různých situací líčí jako ambiciózního a povrchního kariéristu, který porušoval platné dohody s basilejskými legáty a katolíkům různě znepríjemňoval

Procopii facta est synodus in Majore Civitate Pragensi in Collegio Caroli Magistrorum Pragensem et Taboriensium, in qua statutum fuit horas canonicas per clerum non esse legendas, ex eo, quod praedicationibus forent occupati. Hoc divino orationis praesidio orbati, non mirum est in deterius prolapsos, et cum manus vacarent, librorum loco sacerdotes /praesertim Taboritas/ frameas et foeminas tractare coepisse. Hactenus de initiis Hussiticae hereseos, quae diligenter in Epitome tractavimus, de Piccardis et Taboritis agemus in sequentibus.

42 Roli Konráda z Vechty za husitské revoluce podrobně rozebral Augustin NEU-MANN, *K odpadu Konráda z Vechty*, Časopis katolického duchovenstva 66, 1925, č. 4–5, s. 264–272, č. 6, s. 345–350, č. 9–10, s. 570–579; 67, 1926, č. 1, s. 21–23, č. 2, s. 105–110, č. 3–4, s. 224–230, č. 5–6, s. 315–320, č. 9–10, s. 542–544 a 592–598; z nejnovějších prací o jeho původu lze připomenout studii Jiřího STOČESE, *Původ a studium bratří Konráda a Konstantína z Vechty*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 14, č. 2, 2011, s. 91–112.

43 *De Jacobello, Rokyczana... aliisque haereticis*, fol. 485: Hussitae eum Misae in Bohemia genitum, Fabricius Misnensem, id est Misna Urbe genitum affirmant, habeant illum sibi qui volunt, nihil pugno, sed probabilius est Bohemum fuisse, etsi in Epitome contrariam sententiam sim secutus.

život.⁴⁴ Podle Balbína však Rokycanu dosud nevylicil nikdo pravdivěji než děkan pražské kapituly a administrátor pražského arcibiskupství Václav z Krumlova – jeho žalobní články zde také opisuje.⁴⁵ Závěr svého pojednání tedy Balbín věnuje výtkám na Rokycanovu adresu, jenž ostatně byl, podle Palackého, asi nejkritizovanějším husitským představitelem.⁴⁶

Třetí Balbínův spisek *De Taboritarum haeresi* se pokouší ukázat, jak se věrouka a náboženská praxe táboritů (ale i dalších husitských stran) postupně odchylovala od ostatních husitů, což jsou pro autora především příslušníci umírněné pražské strany. Žižka údajně nebyl příznivcem náboženských novot, nicméně právě on v praxi nelitostně pronásledoval řeholníky a řeholnice jako osoby, které neměl v lásce již Jan Hus. Po Žižkově smrti se však naplno rozvinuly kacířské novoty mezi tábority. Povědomí o těchto novotách se do písemných pramenů dostalo zejména díky záznamům o disputacích mezi husitskými stranami. Balbín připomíná záznamy z disputace u sv. Klimenta v Praze roku 1424, z disputace v Berouně roku 1428⁴⁷ a kolokvia v Kutné Hoře roku 1443. Tam prý táborité nejotevřeněji popírali transsubstanciaci v eucharistii a oběť činěnou Bohu při mši, což je nejvíce vzdalovalo katolické věrouce.⁴⁸ Současně

44 Tamtéž, fol. 492: Postquam vidit Rokiczana actum agi, neque ullam spem sui Archiepiscopatus apparere, totum se ad vexandos Catholicos praesertim Metropolitanae Ecclesiae Sacrum Collegium convertit, explicari non potest, quantis fraudibus, quibusque artibus istud perficere sit conatus, et nactus est paulo post ad votum suum regem Georgium, qui se Rokiczanae concionibus et consiliis coronam adeptum meminerat.

45 Spis *Accusationes Magistri Ioannis Rokyczanae* byl připisován Václavovi z Krumlova i Prokopovi z Plzně; podle Pavla SPUNARA, *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, Tomus II. (Studia Coperniciana 35) Warszawa – Praga 1995, s. 182–183, č. 365 je pravděpodobnějším autorem Prokop.

46 Kritikou adresovanou Janu Rokycanovi se naposledy zabývali Jaroslav BOUBÍN – Jana ZACHOVÁ, *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan*, Rokycany 1997, kde nalézáme moderní kritický přehled Rokycanova života a díla a kde jsou zveřejněny žaloby Jana Rokycany pro biskupa Filiberta (1436) a především rozsáhlé katolické žaloby z roku 1461.

47 Balbínova lokalizace synody roku 1424 ke sv. Klimentu v Praze neodpovídá současným znalostem, srov. Blanka ZILYNSKÁ, *Husitské synody v Čechách*, Praha 1985, s. 53–56; o berounské disputaci r. 1428 tamtéž, s. 62.

48 O této synodě naposledy Blanka ZILYNSKÁ, *Synody v Čechách 1440–1540. Proměny synodální praxe v Čechách v kontextu vývoje synodality v Evropě*. Disertační práce FF UK, Praha 2008, s. 66–71, č. 8, 9.

ovšem ukazuje, že od táborské hereze se liší hereze pikartská, která přežila Žižkovy pokusy o vyhlazení.

Barokního dějepisce zaujal také výrok Enease Silvia v jeho komentáři ke spisu Antonia Panormity *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor*, kde Eneas píše, že mezi tábority byla sotva jedna žena, která by nedovedla odpovídat z Nového a Starého zákona – na rozdíl od italských kněží. Balbín nepochybuje, že nevzdělané duchovní lze najít i v jeho časech v Čechách.

Oproti cizím nevzdělančům autor vyzdvihuje neurvalou agresivitu kněze Václava Korandy (spolu s plzeňskými bekyněmi), kterou dával najevo na jaře 1420 v Praze. Jako příklad chování táboritů předkládá čtenářům nároky Mikuláše z Husí, jenž chtěl pro tábority získat polovici města s hradebními branami a radnicemi, avšak při vyjednávání s Pražany neuspěl. Odplatou za jeho intriky proti obyvatelům hlavního města Mikuláše stihl trest – smrt po pádu z koně. Podobně byl také z hlavního města vypuzen jistý *Antonius Taboriensis*.⁴⁹

Na výklad o táboritech navazuje pojednání o orebitech, za jejichž zakladatele pokládá Moravana Benedikta Strážnického (záměna za Bedřicha ze Strážnice). Má je za kruté bytosti, bližší zvířatům než lidem.⁵⁰

49 *De Jacobello, Rokyczana... aliisque haereticis*, fol. 505–507: Amara est illa irrisionum quorundam sui avi sacerdotum apud Sylvium in Paralellis Alfonsinis, nam cum Taborium Bohemiae Civitatem, in quam Benessovio ex Comitibus Crumlovium rediens descripsisset, et quosdam ex sacris literis difficiles locos propositos sibi fuisse dixisset, exclamat Sylvius pene iam Pontificali autoritate: Pudeat, inquit, Italiae sacerdotes, quos non semel quidem novam legem constat legisse, cum apud Taboritas vix mulierculam invenias, quae de Veteri et novo Testamento nesciat respondere. Non opus est, o Sylvi, adire Italiam. In nostris etiam regionibus et domi habentur exempla.(...) Wenceslaus Coranda cum Bequinis Plsnensibus /ita diserte Bilevojus nominat quos scilicet Plsna secum Coranda paulo ante Pragam duxerat/ ipse equo insidens in Ecclesiam S. Michaelis impetum fecit, et sedilia omnia/ praetextens tamen in monte Witkonis muniendam/ confregit, quasi inquit idem scriptor asseret et signa Pragensibus deessent, sed id factum quod Christannus ecclesiae hujus Parochus Catholicus videretur/ ut saepe dixi/ ideoque allato iam ultra in profluentem objicere hominem cogitarunt, nisi mature se se praesenti periculo subtraxisset; at sorores bequinae omnia haec sedilia igne facto cremarunt. (...) Paulo post etiam Nicolaus Hussus, qui advertens, quo responsum spectaret, Pragam recuperare consiliis clandestinis sapius tentarat, eodem Anno 25. Decembris fracto crure lapsus de equo decessit, et Antonius Taboriensis, qui adversus duos consules in foro ipso Veteris Urbis concionem seditiosam habuerat, urbe pulsus est.

50 *De Taboritarum haeresi*, fol. 507: Orbitae a monte /quem ipsi in Bohemia ex

Barokní spisovatel jim klade za vinu likvidaci všech katolických kněží, řeholníků a klášterů v královéhradeckém kraji, přičemž neváhá doplnit nechutné podrobnosti o jejich mučení.⁵¹ Podle Bílejovského byl krutostí orebitů otřesen i jejich spojenec pan Hynek Krušina z Lichtenburka, který se pro jejich barbarství rozloučil s válčením. Zde se ovšem setkáváme se zásadním posunem významu této zprávy, pocházející od Vavřince z Březové. Hynek Krušina se zde jako hejtman pražského svazu vzdává hejtmanství a odchází na své statky, protože nechce válčit spolu s tábority a neschvaluje jejich vypalování, vraždění a jiné nezřízenosti. Již zjara roku 1421 však vedl orebity během tažení ve východních Čechách. Bílejovský o něm jako o vůdci orebitů uvedl, že „nechtěje býti účasten takového krve prolévání, vzav odpuštění na ten čas i vyjel z Prahy.“⁵²

Pouze krátkou zmínku Balbín věnuje anabaptistům, kteří se prý díky bdělosti nejen katolíkům, ale i husitům v Čechách nikdy příliš nerozšířili. Zřejmě až za vlády Ferdinanda I. proti nim státní moc zasahovala v alpských zemích, Rakousích a na Znojemsku. Své pojednání o obou husitských svazech se rozhodl zakončit připomínkou bitvy u Lipan (*ad Brodam*), k níž M. Pavel Žídek ve své *Spravovně* připojil mravoučné zvolání či etickou výzvu (epiphonéma) s oslovením Prokopa Velikého, muže Balbínovi ztělesňujícího zatvrzelou nenávist vůči katolíkům. Žídek a Balbín narážejí na Prokopovu údajnou pýchu, s níž chtěl celý svět přivést pod svou moc, ale nyní prý leží jeho tělo na bitevním poli, dáno napospas psům a vlkům.⁵³

Palaestina sumpto nomine Oreb dixere/ appellationem acceperunt, eorum author fuit Benedictus Straznicensis Moravus; an aliquid diversum a Taboritis docuerint, rescire non potui, sanguinariii homines fuere, et belluis quam hominibus propiores...

51 Tamtéž, fol. 507: catholicos sacerdotes interceptos sed potissimum religiosos aut cremabant, aut in glacie collocatos nudos, virilibus penis amputatis frigore enecabant.

52 *Vavřince z Březové Kronika husitská*, FRB V, s. 449; *Bohuslava Bílejovského Kronika česká*. Studijní texty ETF v Praze, ed. Ota Halama, Praha 2011, s. 67. Balbín však v rámci 2. knihy II. dekády svých *Rozmanitostí (Miscellanea)* ukázal, že má uznání pro husitské válečnictví.

53 *De Taboritarum haeresi*, fol. 508–509: O Procopi Magne! Qui stulte jactabas orbem terrarum sub ictum ensis Tui positurum, qui ex eo apud quendam ex satellitibus Tuis argenteus Crucifixus repertus esset, non eum Cuttnae, sed sub patibulo infodi imperasti! Adversus te cantatum est a nobis Catholicis, subveni dominia clamantibus ad te jugiter. Ferebaris in nos rabide, ubi nunc es? Quid es, ubi tui memoria? Poro quis aut aliquid mali aut boni de te loquitur. Ubi exercitus illae illi inquam tui frementes, quos

Pasáž Balbínova spisku věnovaného pikartům a adamitům již významně přesahuje husitské období. I zde jde barokní historik do rukopisných pramenů (odkazuje na text klementinské knihovny nazvaný *articuli Piccardorum reprobati*)⁵⁴, záhy se však obrací k pozdějším narativním pramenům. Od kronik Bilejovského a Matouše z Miechova čtenáře odvádí do doby jezuitského misionáře Alberta Chanovského (1581–1643), který popisuje pikartskou sektu již zasaženou německou reformací, a na Chanovského počest jeho spisek o pikartech přepisuje.⁵⁵ Až poté se vrací do pohusitské doby, v jejímž průběhu pikarty připomíná roku 1443 a také 1444, kdy k nim prý promlouval v Benešově Mikuláš Biskupec. O jejich příchodu do Prahy roku 1418 se Balbín nezmiňuje; jako prvního pikarta uvádí jistého šlechtice Zikmunda (zřejmě Zikmunda Řepanského) a poté tábořského kněze Martina Loquise, který pikartství šířil na Táboře. Poté je uvedeno zničení sekty Janem Žižkou.⁵⁶ Balbín s touto tábořskou skupinou

vicinae regiones timebant, atque horrebant? Ubi stulta superbia, cum jactares Jerosolymam framea prosternere et solium occupare Romanum, corruisti Iupiter! Sub dio ut pecus stratus jaces! Canes et lupi cadavere tuo sunt satiati! Quid acerbius dici potuit in cruentissimum haereticorum antesignatum? Srov. *M. Pavla Žídka Spravovna*, ed. Zdeněk V. Tobolka, Praha 1908, s. 67.

54 Snad je o rkp. NK ČR, sign. XIX C 17, přístupný digitálně přes www.manuscriptorium.cz.

55 *De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis*, fol. 510: Quid Piccardi Bohemici docuerunt quamque eorum doctrina scelerata et virulenta fuerit, optime explicat M.S. Codex in Bibliotheca Clementina S.J. cui titulus: Articuli Piccardorum reprobati, De hac Piccardorum ab universo Regno reprobatione et condemnatione pluribus agit utraquista sacerdos Bolejovsky L. 3 de resuscitatione Piccardorum, videatur etiam de Origine Piccardorum Miechovius. Venere in meas manus Notata quaedam Viri Venerabilis et Sanctimoniae Vitae imo et patriae historica notitia clari Alberti Chanovsky Soc. Jesu, ubi ille de Piccardis haec habet ad Lit. L. quae in honorem tanti Viri describo...

56 Tamtéž, fol. 515: Nominat Sigismundum quendam Nobilem fuisse primum, qui Piccardorum defensionem susciperet, sacerdotem primum ejus sectae ex Bohemis quendam Martinum Loquis, favisse Piccardis clam et occulte /quamvis Hussitae videri vellent sacerdotes, Wenceslaum Corandam, Markoldum et Joannem Giczinium, conventus Praegae occultus A 1420 decembri mense in domo Zmrzlici celebrare coepisse, ab iis corruptos quosdam e Taboritis, mediam quandam inter utraquistas et Piccaros viam inivisse; at Zisskam infestum Piccardis, immo et Taboritis, ut ita dicam, Piccardizantibus illos quidem armis, ubi ubi poterat, persecutum, et consistere loco non possum, cumque ey iis Adamitae dicti /de quibus postea/ prodiissent in Octobri A. 1420 hanc novam secta agyrensiu in Insula quadam inter Novam domum et Weselium sita, omnes internecone

správně ztotožňuje tzv. adamity, jimž se stručně věnuje na posledních stranách analyzovaného spisku (fol. 522–523). Avšak skutečnost, že Balbín obě sektářské skupiny směšuje, působí poněkud zmatečně.

Zpracování „kacířského období“ českých dějin stavělo Bohuslava Balbína před problém, jak tuto dobu integrovat do nepřetržité katolické tradice.⁵⁷ Sám Balbín si je vědom obtížnosti dalšího výkladu, když po výčtu vynikajících křesťanů druhé půle 14. století konstatuje: „Zkrátka: v Čechách bylo tehdy plno znamenitých kněží, plno duchovních správců české církve, kteří vynikali urozeností, učeností a svatostí, žilo zde plno zbožných a svatých mužů, takže se mi stále zdá divné, jak se mohlo stát, že se za tak kratičký čas všechno změnilo, náboženství, zbožnost a víra byly vyhlazeny a duše zachvátilo kacířství! Cožpak tak veliké zlo mohlo pramenit z lenivosti jednoho krále, ze zkaženosti Univerzity Karlovy, z popuzení a rozhořčení šlechty pro trest smrti nad Husem a Jeronýmem, z nedbalosti několika pražských arcibiskupů? Není nám dáno prohlédnout úradky Boží, které musíme mlčky ctít. Tolik těch svatých mužů bylo tedy vychováno v kláštorech a kostelích, aby byli zabiti a usmrceni pro Krista a zbožnou víru.“⁵⁸

Ano, Balbín se snažil rozšířit počet mučedníků za víru, ale podle Josefa Války užívá i jiné explikační strategie: ukazuje, že značná část Čechů zůstala věrna katolické církvi, snaží se s katolickou konfesí sblížit kompaktátový utrakvistismus a mírné směry reformace. Tvrdý odsudek adresuje hlavně původcům kacířství, jako byl Hus, Jeroným, Václav Koranda (s bekyněmi) či Jan Rokycana, a pak radikálním proudům reformace, táborům, jednotě bratrské a kalvinismu. Rozvoj českého kacířství vnímá jako klouzání po šikmé ploše: od názorů M. Jana Husa k pikartům, adamitům a posléze k luteránství a kalvinismu.

delevisse. Z nejnovější literatury k tématu srov. Petr ČORNEJ, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka*, Praha–Litomyšl 2019, s. 370–373, 423–432.

57 V dalším výkladu vycházím zejména ze studie Josef VÁLKA, *Politický smysl Balbínovy historiografie*, Česká literatura 36/5, 1988, s. 385–399; srov. týž, *Pešínův „Mars Moravicus“ jako pramen a jako literatura k dějinám husitství*, Husitský Tábor 4, 1981, s. 171.

58 Překlad Martina Svatoše z Balbínova *Výtahu* v knize J. P. Kučery a J. Raka *Bohuslav Balbín* (cit. v pozn. 6), s. 295; srov. *Výtah*, s. 405.

Představené texty představují pendant k Balbínově výkladu ve *Výtahu z českých dějin*, především k tamním rozsáhlým Poznámkám (*Notae*). Husitství je pro Balbína kacířství a zavrženíhodná revolta proti tradičnímu katolictví. Představuje v jeho očích počátek českého konfesijního rozštěpení, ale i důležitou a dramatickou součást národních dějin. Kombinuje při této práci narativní prameny (zejména Enease Silvia, Václava Hájka z Libočan, Dubravia, Pavla Židka, Bílejovského, Cochlea, Zachariase Theobalda, Žalanského a Adama Rosacia) s četnými rukopisnými zdroji. Skrze Hájkovu kroniku přecházejí do barokního textu údaje z kroniky Vavřince z Březové, které však Hájek již přizpůsobil katolickému vnímání, minimálně tím, že změnil motivace a okolnosti postav husitského dramatu.

Analýzou Balbínových textů lze odhalit několik jejich možných funkcí. Kromě prostého obohacení pramenného materiálu – na které byl autor velice hrdý – a rozvinutí některých témat (např. glejt či glejty pro M. Jana Husa do Kostnice) Balbín s některými názory nekatolických autorů polemizuje (např. která strana v husitských Čechách páchala více násilností). Dále odhaluje nejednoznačnost či nesrozumitelnost pramenů nebo se pokouší – ne vždy úspěšně – o uvedení logičtější motivace některých akterů událostí (tzv. odpustkové bouře roku 1412).⁵⁹ Jezuitova konfesijní kritika se soustředí na hlavně radikální síly husitství a na jejich heretické pokračovatele. Akcentem na cizí původ některých akterů dějin (Konrád z Vechty, Petr Payne, Petr z Drážďan, ale i pochybnosti o původu Mistra Jakoubka ze Stříbra) se Balbín snaží představit české kacířství jako import ze zahraničí do jinak zbožných Čech časů Karla IV.

Ve srovnání s *Výtalem z českých dějin* (Epitome), zejména s jeho Poznámkami (*Notae*) je zřejmé, že Balbín mohl samotnému husitství věnovat samostatnou a rozsáhlou monografii či alespoň antologii pramenů. Tím by ovšem neposloužil propagaci katolictví. Nadbytek pramenů autora navíc stavěl před nesnadné rozhodování, který z nich přesněji popisuje skutečnost. Vedle preference katolických autorů Balbín dbal na čtivost svého výkladu, včetně zařazení anekdot a zajímavých detailů, které mnohdy nekriticky přejímá od Václava Hájka z Libočan. Lpění na detailech autorovi občas brání nahlížet celek a své poznatky zobecňovat.

59 Nedostatky Balbínovy historické metody, zejména preferenci narativních pramenů vůči pramenům diplomatickým, vytkl baroknímu dějepisci již Kamil KROFTA, *O Balbínovi dějepisci* (cit. v pozn. 6), s. 29–36.

Z rozboru bohužel není jasné, zda vůbec a jak hodlal Balbín své texty využít. Vzhledem k potížím s cenzurou u vydání *Výtahu z českých dějin* Balbín zřejmě důkladně zvažoval, co ze své historické tvorby publikovat může a co ne. Existovaly vůbec nějaké tvůrčí a publikační plány jezuitského historiografa, který ani uvnitř řádu nebyl vnímán bezproblémově? Možná by na to dokázal odpovědět rozbor co nejuplněnější Balbínovy korespondence, pro který zatím nejsou připraveny ani základní předpoklady. Vraťme se však k jeho rukopisům o husitství. Analýza čtyř Balbínových nevydaných textů nepřináší k husitství překvapivé faktografické objevy; spíše odkrývá bohatství rukopisných pramenů, autorovu heuristickou zvědavost, úsilí o kritické zkoumání a korekce spisů svých předchůdců. Dílem prostupuje „politický smysl“ Balbínova dějepisectví, který byl sdílenou hodnotou katolických intelektuálů jeho doby.⁶⁰

60 Tato studie vznikla za finanční podpory ministerstva kultury v rámci institucionálního financování programu Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Husitské muzeum v Táboře (DKRVO, MK000072486).

Little Known Texts by Bohuslav Balbín about the Hussite Movement

ZDENĚK ŽALUD

In spite of the fact that Bohuslav Balbín is the most significant Czech historian of the 17th century, we have not known all his works yet. Balbín's opinions on the Hussite movement are described not only in his published essays Extract from the Bohemian History (*Epitome historica rerum Bohemicarum*) and some parts of the Miscellaneous on the History of the Bohemian Kingdom (*Miscellanea historica Regni Bohemiae*), especially *Bohemia docta* – but also his unpublished works.

This paper deals with four unpublished texts which are neither Balbín's autographs nor have been reviewed in detail yet. They were copied by Tomáš Ant. Putzlacher based on a text, which had not survived, deposited in convolute of the National Library of the Czech Republic, shelf no. XIII C 60; the copies are deposited in the National Library of the Czech Republic under shelf no. XXIII C 5/2; the whole file is called *Historica Bohemiae miscellanea ex P. Bohuslai Balbini S. J. scriptis et notatis posthumis collecta* and comprises four essays whose short names are: 1) The formation and development of Hussite heresy (*De ortu et progressu haereseos hussiticae*), 2) About Jakoubek, Rokycana... and other heretics (*De Jacobello, Rokyczana... aliisque haereticis*), 3) Tábor heresy (*De Tabo-ritarum haeresi*), 4) The most villainous Picart sect and some facts about the Adamites (*De improbissima secta Piccardorum, aliquid de Adamitis*). These texts were written later than the Extract from the Bohemian History (after 1668); the establishment of the convolute XIII C 60 is dated about 1688 and Putzlacher copied them between 1763–1796.

The aforementioned essays have varied structures: *The formation and development* progresses diachronically; the one about Jakoubek, Rokycana... comprises bio-bibliographic medallions of historic figures and the other two texts combine chronology with the thematic approach. As far as heuristics is concerned, the texts are based on the same sources as the Extract from the Bohemian History; some of them have been waiting for final identification since they are deperdita. In contrast to Palacký and modern historians focusing on the Hussite movement, Balbín strikingly ignored the chronicle by Vavřinec of Březová even though he had known it; he took over information from this chronicle through Václav Hájek

of Libočany or through other narrative sources. As far as the contents is concerned, the examined texts complement information gathered in the Extract from the Bohemian History, especially its rich Notes (*Notae*).

The Hussite movement is presented as heresy and despicable revolt against the traditional Catholicism, as the beginning of the Bohemian confessional splitting but also as an important and dramatic part of the national history. An analysis can disclose several possible functions of these texts. Beside simple expansion of sources and more detailed elaboration of some topics, Balbín argued against opinions of some non-Catholic authors and discovered ambiguity and incomprehensibility of sources, or he attempted – not always successfully – to present more logical motivation of some participants to various events (so called indulgence storm in 1412). Confession criticism focused primarily on radical forces in the Hussite movement and their heretic successors. By accenting the foreign origin of some history figures (Conrad of Vechta, Petr Payne, Peter of Dresden) Balbín attempted to present the Bohemian heresy as something imported from abroad to the pious Bohemia under the reign of Charles IV. The analysis did not clarify how Balbín planned to utilize his texts and whether he wanted to publish them. The analysis of four Balbín's unpublished texts does not bring surprising facts, it rather uncovers the author's thinking (Balbín considered history the "realm of truth"), his motivation and fight for critical research and correction of essays written by his predecessors.

II. DISKUSE A RECENZE (DISCUSSIONS AND REVIEWS)

Alexandra Kaar,

Wirtschaft, Krieg und Seelenheil. Papst

Martin V., Kaiser Sigismund und das

Handelsverbot gegen die Hussiten in Böhmen,

Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2020 (Regesta Imperii

- Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, 46), 387 s., ISBN 978-3-205-20940-9.

PŘEMYSL BAR

Obchodní „embargo“ husitských Čech, resp. zákaz obchodování s husity v Čechách a na Moravě v letech husitské revoluce (1419-1436) je v historiografii sice známým fenoménem, ale jako samostatné téma nebylo dosud zpracované. Teprve disertace obhájená na Vídeňské univerzitě v roce 2017 a její publikace o tři roky později je prvním komplexním monografickým pojednáním na dané téma.

Struktura knihy je pro čtenáře velmi přehledná. První část (s. 14-41) je zaměřena na vymezení obecné terminologie vztahující se ke zkoumanému jevu, který ve své novověké a moderní podobě zajímá současné ekonomy a politology. Termíny jako např. „embargo“, „hospodářská blokáda“, „sankce“ nebo „bojkot“, které jsou samy o sobě v současném diskurzu problematizovány, nepovažuje A. Kaar za přiměřené pro vystižení příslušného jevu ve vztahu k husitským Čechám, a proto dává přednost

pojmu „zákaz obchodování“ (*Handelsverbot*). Geneze tohoto zákazu je stručně sledována od pozdně antických císařských reskriptů namířených proti nepřátelům říše přes karolinskou modifikaci zahrnující pohany až po papežské výnosy z 12. století, které se týkaly zákazu obchodování s exkomunikovanými, kacíři, schizmatiky nebo muslimy. Autorka se nechala inspirovat koncepcí vypracovanou Stefanem Stantchevem. Ten pod termín „papežské embargo“ zahrnuje značný počet jednotlivých zákazů obchodování, jež však nechápe jako jednotnou politiku vytvořenou za účelem dosažení jasně formulovaného cíle. Spíš se jednalo o právní a morální diskurz, který vycházel z vlastního pohledu církve na její roli ve společnosti a ze způsobů, jakými byly příslušné texty formulovány, šířeny a chápány.

V následující části knihy (s. 42-106) jsou představeny dosavadní výsledky bádání a je formulován vlastní záměr. Autorka správně poukazuje na určitou rozporuplnost (doslova hovoří o „dvojkoľejnosti“) tezí vyskytujících se v pracích k hospodářským dějinám pozdně středověkých Čech a k dějinám husitské revoluce. Na jedné straně se hovoří o určitém negativním vlivu zákazu obchodování na hospodářství a společnost, ale současně se upozorňuje na časté obcházení tohoto nařízení. Komplexní kvantitativní zhodnocení dopadu či efektu zmiňovaného zákazu znemožňuje nedostatek sériových hospodářských pramenů (např. účty). Jiným problémem některých dosavadních interpretací je nekritický přístup k informacím obsaženým v normativních pramenech, na jejichž základě jsou pak rekonstruovány údajné obchodní kontakty.

Alexandra Kaar si je vědoma nejen nedostatku ryze hospodářských pramenů. Ojedinele dochované účty (např. karlštejské posádky) jsou sice v knize příležitostně zmíněny, ale rozhodně nestojí v centru zájmu historičky. Dalším problémem je značná roztržitost a nevyváženost v dochování ostatních typů pramenů, jako jsou např. listiny, mandáty a korespondence, které tvoří základ práce. Přesto je třeba ocenit, že se autorce podařilo shromáždit reprezentativní soubor primárních údajů, pocházejících nejen z edic, nýbrž i z rozsáhlého archivního výzkumu. Zdá se, že samotný způsob zpracování tématu je do jisté míry vynucen i charakterem dostupného pramenného materiálu.

Autorka se totiž rozhodla provést analýzu téhož souboru pramenů třikrát, a to vždy z různých perspektiv. Ve třech hlavních kapitolách knihy se tak opakovaně setkáváme s týmiž pramennými údaji, ale pokaždé

v jiných souvislostech.

Nejdříve je pozornost čtenáře zaměřena na zákaz obchodování jako nástroj války (*instrumentelles Kriegsmittel*) katolické strany vůči husitům v Čechách a na Moravě (s. 107-216). Zeměpisná a prosopografická rekonstrukce obchodních kontaktů poukazuje na zapojení vícero sociálních vrstev v dálkovém i (v bádání méně zohledňovaném) lokálním obchodování. Následuje výčet obchodovatelných artiklů, jako např. sůl, víno, produkty denní potřeby, strategické suroviny (síra, ledek, střelný prach) a luxusní zboží, a úvaha, nakolik byla dostupnost těchto položek kvůli zákazu omezená. Tato otázka úzce souvisí s prostředky, jež mohly autority na katolické straně (papež, král Zikmund, knížata a města) využít k účinnému prosazení zákazu obchodování s husity. Efektivní kontrola obchodních cest a trestání neposlušných obchodníků však narážely na četné překážky (rozporuplná obchodní privilegia, blízké sousedství katolíků a husitů).

V následující kapitole (s. 217-280) je příslušný zákaz nahlížen z perspektivy symbolické komunikace, jako eticko-morální diskurz o legitimitě, resp. ilegitimitě obchodování s nekřesťany. Povědomí o tom, že obchodní kontakty s husity jsou hříchem, a speciálně hříchem chamtivosti, bylo na katolické straně zřejmě silně zakořeněno, jak ukazují suppliky předkládané papežským legátům s žádostí o rozehřešení. Obvinění z ekonomické podpory husitů bylo nebezpečné jak pro jednotlivce, tak pro určitou komunitu (např. město). Restrikce proti porušovatelům zákazu se zpříšňovaly zejména v době zvýšené paniky z husitského nebezpečí. Města a lokální autority sousedící s husitskými oblastmi se obávaly špiónů mezi kupci procházejícími krajinou. Obvinění (jednotlivci či města) se často dovedně bránili před údajně nespravedlivým nařčením očerňujícím jejich křesťanskou čest. Zákaz obchodování s husity či jejich ekonomické podpory byl součástí i politické propagandy, v níž šlo o panovnickou sebezprezentaci pravověrně jednajících katolíků a o vymezení se vůči jiným: Zikmund Lucemburský a norimberský sněm (1422), kurfirťi na sněmu v Bingenu (1424) nebo Vladislav Jagellonský na sněmu ve Vělni (1424).

Poslední, stručnější kapitola obsahuje třetí perspektivu, která je svým způsobem syntézou dvou předchozích (s. 281-302). Jde o zasazení fenoménu zákazu obchodu s husity do vládní praxe středověkého panovníka (*Herrschaftspraxis*), kterou autorka vnímá jako obousměrný neboli tzv. *top-down* a *bottom-up* proces. Ukazuje to na dvou mandátech krále

Zikmunda z roku 1422 a 1431. Povolení pro žitavské měšťany zablokovat nové obchodní stezky, resp. povolení pro vratislavské měšťany vojensky zakročit proti podporovatelům husitů ve Slezsku, interpretuje autorka jako instrumentální využití protihusitských sankcí k posílení vlastní mocenské a ekonomické pozice vůči lokální šlechtické konkurenci.

Závěr knihy (s. 303-326) je vyhrazen úvahám o výsledcích výzkumu a vyhlídkám pro další bádání. Autorka dochází k nepřekvapivému závěru, že zákaz obchodních kontaktů s husity byl často obcházen, a tak jeho účinnost nelze spolehlivě určit. V tomto se přiklání k názoru J. Čechury, avšak jeho názor o husitském embargu jako mýtu husitologie považuje za extrémní. Kritický přístup k pramenům jí umožňuje zaujmout přiměřenější postoj. Naše představa o zdánlivé neefektivnosti sankcí může být způsobena jednoduše tím, že neuskutečněné obchodní kontakty nezanechaly v pramenech žádnou stopu. Lapidárnímú konstatování, že případné hospodářské, společenské a politické dopady sankcí v Čechách a na Moravě se zřejmě nikdy nepodaří zjistit, lze toliko přitakat.

Dostupné prameny ale naopak autorce dovolují sledovat mocenské mechanismy od nejvyšších autorit (papež, císař, kurfiřti) přes lokální (šlechta, města) až po jednotlivé obchodníky a kupce. Je třeba ocenit její přístup k interpretaci normativních pramenů (papežské a koncilní výnosy, císařské mandáty). Díky širšímu srovnání s jinými prameny dokáže rozlišit mezi ustálenými formulacemi a historickými údaji vztahujícími se k reálným poměrům (např. výčet zakázaných obchodních artiklů).

Obsah monografie a způsob zpracování tématu nelze zařadit do ryze hospodářských dějin. Její silnou stránkou je však propojení politických, hospodářských, kulturních dějin a dějin každodennosti. Díky tomu autorka upozorňuje na jedno okrajové téma husitologického bádání z velmi pozoruhodné perspektivy.

Franz Machilek

(9. ledna 1934 - 16. května 2021)

FRANTIŠEK ŠMAHEL

Ve věku 87 let skonal Franz Machilek, historik, který svou badatelskou dráhu zahájil studií „Očekávání spásy a revoluce táboritů v letech 1419-1421“ a zakončil monografií o kazateli, bohoslovcí a reformátoru Janu Husovi. Životní osudy a dílo tohoto německého historika s moravskými kořeny si proto právem zaslouží připomenutí a uznání na stránkách Husitského Tábora.

Franz Machilek se narodil v jihomoravské Hustopeči, v rodině ředitele daňového úřadu. Po otcově smrti v roce 1936 se o chlapce starala jeho hluboce věřící matka, učitelka na místní obecné škole, jež se ho všemožně snažila odradit od vstupu Hitlerovy mládeže (Hitlerjungend). Údajně ji vyhrožoval udáním, i to je příznačné pro dobu vykloubenou z kloubů. V Hustopečích začal chodit do tehdejší vyšší školy, tu však zde nedokončil. V tíživé době poválečného odsunu se jeho matce podařilo získat pro sebe i své dvě děti dočasné ubytování u sestry ve Vídni. Franz zde nakrátko mohl pokračovat ve studiích na státním reálním gymnáziu (an der Stubenbastei). Jelikož podle Postupimské dohody měli být sudetští „říšští“ Němci odsunuti do Bavorska, rodina byla v roce 1946 z Vídně nuceně přesunuta do tábora v Melku a poté do Augsburgu.

Po maturitě v roce 1953 Franz Machilek postupně studoval na vysokých filosoficko-teologických školách v Augsburgu, Dillingen/Donau a na univerzitě v Mnichově, kde roku 1959 složil zkoušky pro výuku

náboženství a němčiny na vyšších školách. Následně však až do léta 1963 působil jako asistent v Historickém semináři mnichovské univerzity, kde vypracoval svoji disertaci o Ludvíku Zaháňském a jeho postojích ke conciliarismu a husitství (v soupisu prací pod č. 3). Po úspěšné obhajobě u prof. Johanna Spörla dal z existenčních důvodů přednost tříleté přípravě k vyšší archivní službě, kterou po náročných zkouškách započal od 1. března 1967 vykonávat jako archivní asesor v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově.

Archivní službě zůstal Franz Machilek jako referent, expert i vysokoškolský učitel věrný až do konce své života. Z Mnichova přešel roku 1968 do Státního archivu v Norimberku, kde působil až do roku 1981. V následujících letech byl až do roku 1997 ředitelem Státního archivu v Bambergu, kde současně jako docent vyučoval archivnictví na místní univerzitě. V Německu se často nestává, aby univerzita svého docenta poctila honorární profesurou až po odchodu do důchodu, který je striktně stanoven dosažením 65 let. Franzi Machilkovi se této pocty dostalo, a to hned pro dva obory, středověké dějiny a pomocné vědy historické. Nezůstalo jen u ní. Franz Machilek byl zvolen členem mnoha významných historických komisí, což v Německu rovněž není běžné. Významné funkce mimo jiné zastával v mnichovském Collegium Carolinum, ve svém vlastním životopise na předním místě rovněž uváděl členství v pražském Centru medievistických studií.

Ohlédnutí za Machilkovým vědeckým dílem nemůže začít jinak než jeho juvenilní studií o tábořském chiliasmu z roku 1966 (1). Pozoruhodné a přitom v tzv. sudetoněmeckém dějepisectví ojedinělé je jeho úsilí o nezaujaté zkoumání fenoménu, který v té době stále ještě patřil k neuralgickým nacionálně nahlíženým momentům českých dějin. Machilek se tu opřel o čerstvé výzkumy Howarda Kaminskyho, přičemž však místy došel dále, např. v určení biblických zdrojů pro názvy husitských shromažďovacích míst včetně Tábora. Krátce za sebou vyšla ještě v témže roce jeho studie o německém překladu Relace Petra z Mladoňovic (2) a v následujícím roce zmíněná již doktorská disertace o Ludolfu Zaháňském. U té je třeba se zastavit, neboť jde o rozsáhlou monografii, jichž v Machilkově bibliografii není mnoho. Autor v ní projevil neobyčejnou znalost české i polské literatury, což v německých pracích o husitství bylo do té doby ojedinělé.

Práce na disertaci Machilkovi umožnila nahlédnout nejen do raných dějin Univerzity Karlovy, na které Ludolf Zaháňský studoval, ale i do

počátku roudnického kláštera řádu augustiniánských kanovníků, k němuž hrdina jeho monografie náležel. Zatímco v první části se dočteme o Ludolfově životě a díle, ve druhé autor pojednal o jeho postojích ke schismatu a ke koncilům v Pise a v Kostnici. Ludolf se zúčastnil pouze prvního, o druhém však měl obsáhlé informace, které uplatnil ve svém stěžejním traktátu *De longevo scismate*. Ludolf ho nedokončil, neboť dříve, než stačil vylíčit porážku první kruciáty, ho v roce 1422 zaskočila smrt. Množství podrobných údajů, které Franz Machilek ve své hutné disertaci uvedl, Anežka Vidmanová ve své zprávě v Listech filologických (92, 1969, s. 90) příliš neocenila. Paul De Vooght v *Revue d'histoire ecclésiastique* (63, 1968, s. 999–1002) zase usoudil, že autor příliš akcentoval Ludolfovy pohledy, zatímco Walter Brandmüller v *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* (25, 1969, s. 289) vyslovil nelibost nad tím, že se ve svém výkladu příliš spolehl na „nespolehlivého“ Paul De Voogta. A jelikož jedním z recesentů byl i Howard Kaminsky (*Speculum* 44, 1969, s. 310–311), máme tu jako na dlani ukázkou širokého zájmu mezinárodního bádání o husitství v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století.

Záhy se ukázalo, že Franze Machilka husitství opravdu zaujalo, byť opět převážně jen z pohledu jeho odpůrců. Bez zjevných antipatií a sympatií, suše a věcně, jak jsem uvedl ve zprávě otištěné v *Mediaevalia Bohemica* (1, 1969, s. 179–180), pojednal o mistru pražské univerzity Janu Hoffmannovi ze Svídnice, který na protest proti Dekretu kutnohorskému odešel do Lipska, odkud se ze všech sil snažil bojovat proti husitské herezi (4). V té době již Franz Machilek nemohl chybět mezi pozvanými referenty III. mezinárodního Pražského symposia (*Symposium Pragense*), které se uskutečnilo na počátku září 1969 ve Smolenicích. Na tomto nezapomenutelném setkání domácích i zahraničních husitologů, kterým se dočasně zakončila široká i relativně svobodná diskuse o pozdně středověkých krizích, Machilek přednesl příspěvek o dobových ohledech v religiozitě za císaře Karla IV. (5).

Nástup do archivní služby nedopřával Machilkovi mnoho volného času. Kromě jiných povinností musel dbát na to, aby se jako badatel uvedl i v okruhu prací věnovaných dané lokalitě a oblasti. V sedmdesátých letech to byl Norimberk, později až do konce života Bamberg. Studie a publikace tohoto zaměření tvoří také značnou část jeho bibliografie. Ani na české země a husitství však nezapomínal a zejména nepřestal sledovat zahraniční literaturu. Čas od času podával o ní souhrnné zprávy, ať již šlo

o nové práce k Husovi (6), o Slezany na pražské univerzitě před rokem 1409 (7) nebo o přijetí husitství v Polsku (8). Značný zájem vzbudila jeho studie o eichstättské inkvizici v roce 1460, která vyslechla 27 mužů a žen podezřelých z členství ve valdensko-husitské diaspoře (8). Autor se později k otázce německých valdenských vrátil a ve studii z roku 2006 obsírně pojednal o vzestupu i propadu této pozoruhodné minority (24).

Franz Machilek v dějinách českého středověku sledoval více tematických okruhů. Některé z nich, se týkaly husitství jen vzdáleně, jako např. statě o českých a moravských augustiniánských kanovnících (10) nebo o kultuře a duchovním životě v době Karla IV. (12, 19). Do výběru jsem zařadil i studie o Praze v roli *caput regni* (13) nebo články širšího středoevropského záběru (25), k nimž je možné přiřadit i životopisnou stať o Janu Cochlaeovi (11). Nový impuls mu ve vztahu k husitské tematice přineslo uvolnění styků s českými kolegy na počátku 90. let a více volného času po odchodu do důchodu. V dlouhé řadě studií a publikací z Machilkova závěrečného životního úseku dominují dvě jeho oblíbená témata, jmenovitě negativní až „odstrašující“ vztah sousedních německých oblastí k husitské herezi (14-16, 18, 20, 22, 24, 26, 27) a osoba Jana Husa.

Vedle dílčích, dosud neuvedených studií o tomto kazateli, bohoslovcu a reformátorovi (23, 28) tu je třeba vyzdvihnout samostatnou monografii o Husovi z roku 2019 (29), v níž Franz Machilek dovršil své celoživotní badatelské úsilí věnované nejen této postavě, ale i předchozí společenské krizi, reformním opatřením arcibiskupů před rokem 1400, hnutí nové zbožnosti, politickému významu Prahu a v neposlední řadě i sporům mezi univerzitními národy. Těto druhé části předchází úvodní zamyšlení o Husovi a jeho době, jež zahrnuje i některé další aspekty husitské historie. Ústřední část knihy o 30 krátkých kapitolách bude velmi užitečná dalšímu studiu, neboť stručně shrnuje poznatky i autorovy postoje k jednotlivým úsekům Husova života, působení a literární pozůstalosti. Ve čtvrté části Machilek zaujal opatrné stanovisko ke staronové otázce Husovy rehabilitace, která v poslední době ustoupila do pozadí. Pokud však jde o otázku, zda již Hus vykročil směrem k pozdějším reformacím, vlastní mínění zaštitil záporným stanoviskem jiných historiků, zejména Alexandra Patschovskyho. Jak však v závěru neopomenul zdůraznit, Hus se svým působením, reformními snahami i morální integritou zaslouženě stal velkou postavou dějin a ekumenicky chápané křesťanské víry.

Z připojené výběrové bibliografie je zřejmé, že Franz Machilek inicioval a redigoval hned několik cenných sborníků. Zmíním tu alespoň dva, jednak sborník o reformních podnětech ve Střední Evropě ve 14. a 15. století (25), jednak soubor studií o husitské revoluci a jejich náboženských, politických a regionálních aspektech (26). Kromě toho byl také autorem řady hesel pro encyklopedické lexikony. Mimo jiné je třeba zmínit *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* (Konrád Waldhauser, Ludolf Zaháňský), *Lexikon des Mittelalters* (část hesla Husité), *Lexikon für Theologie und Kirche* (Štěpán z Pálče, Jan Žižka) a *Theologische Realenzyklopädie* (Čeští bratři, Hus a husitismus). Dosud jsem také nezmínil Machilkovu přínosnou studii o Behemsteinské smlouvě a husitském požadavku veřejného slyšení, kterou přispěl do sborníku k mým šedesátinám (17). Velmi si vážím této přátelské pocty, kterou se mi jen částečně podařilo oplatit. Osobně jsme se poznali již roku 1969 ve Smolenicích, čas od času jsme se vzájemně navštěvovali, a jak to mezi kolegy bývá, posílali jsme si svá *opuscula*. Na korespondenci si však příliš nepotrpěl, takže převážně jen v paměti mám uložen obraz tohoto skromného, pracovitého a usměvavého kolegy, jehož dílo výrazně obohatilo dějepisectví českého středověku.

Výběr prací Franze Machilka k dějinám Tábora a husitství¹

1. *Heilserwartung und Revolution der Taboriten 1419–1421*, in: *Festiva lanx. Studien zum mittelalterlichen Geistesleben*. Festgabe für Johannes Spörl, hg. von Karl Schnith, München 1966, s. 67–94.
2. *Hus in Konstanz. Zu einer deutschen Übersetzung der Relatio de Magistro Johanne Hus des Peter von Mladonovic*, *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 18, 1966, s. 163–170.
3. *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*. Inaugural-Dissertation, München 1967.
4. *Johannes Hoffmann aus Schweidnitz und die Hussiten*, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 26, 1968, s. 96–123.
5. *Die Frömmigkeit und die Krise des 14. und 15. Jahrhunderts*, *Mediaevalia Bohemica* 2, 1970, s. 209–227.
6. *Ergebnisse und Aufgaben moderner Hus-Forschung. Zu einer neuen Biographie des Johannes Hus*, *Zeitschrift für Ostforschung* 22, 1973, s. 302–330.
7. *Die Schlesier an der Universität Prag vor 1409. Ein Forschungsbericht*, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 32, 1974, s. 81–102.
8. *Polen und die hussitische Revolution*, *Zeitschrift für Ostforschung* 23, 1974, s. 401–430.

1 Úplnou bibliografii prací Franze Machilka viz v publikaci „*Ausgleich*“ als Basis für *Verständigung und Versöhnung. Zum Beitrag der Historiker für die integrative Erinnerungskultur*. Hg. von Reiner Bendel, Berlin 2020, s. 120–143.

9. *Ein Eichstätter Inquisitionsverfahren aus dem Jahre 1460*, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 34–35, 1974–1975, s. 417–446.
10. *Die Augustiner-Chorherren in Böhmen und Mähren*, Archiv für Kulturgeschichte Böhmens, Mährens und Schlesiens 4, 1976, s. 107–144.
11. *Johannes Cochlaeus*, Fränkische Lebensbilder 8, 1978, s. 51–69.
12. *Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen. Hg. von Ferdinand Seibt, München 1978, s. 87–100.
13. *Praga caput regni. Zur Entwicklung und Bedeutung Prags im Mittelalter*, in: Stadt und Landschaft im deutschen Osten und in Ostmitteleuropa. Hg. von Friedhelm Berthold Kaiser und Bernhard Stasiewski, Wien-München 1982, s. 67–125.
14. *Datum tempore exilii nostri in materia fidei. Zur Emigration von Welt- und Ordensgeistlichen aus Böhmen in der Hussitenzeit*, in: Gesellschaftsgeschichte. Festschrift für K. Bosl zum 80. Geburtstag 1, München 1988, s. 206–226.
15. *Hus und die Hussiten in Franken*, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 51, 1991, s. 15–37.
16. *K zavedení a liturgii votivních mší contra Hussones*, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 31-1, 1991, s. 95–106.
17. *Die hussitische Forderung nach öffentlichem Gehör und der Beheimsteiner Vertrag von 1430*, in: Husitství – Reformace – Renaissance II. Sborník k narozeninám Františka Šmahela. Uspořádali Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová Praha 1994, s. 503–527.
18. *Jan Hus, die Hussiten und die Oberpfalz*. Festvortrag, Speinshart 1994.

19. *Církev a kultura (r. 1306 - r. 1620)*, in: Tisíc let česko-německých vztahů. Jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích, Mnichov - Praha 1995, s. 66-87.
20. *Němečtí husité*, in: Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního sympozia, konaného 22. - 26. září v Bayreuthu, Praha 1995, s. 259-264.
21. *Polemiky mezi přívrženci a odpůrci wyclifsko-husitského hnutí*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská univerzita Řím, 15.-18. prosince 1999, Husitský Tábor, Supplementum 1, Ústí nad Labem 2001, s. 343-359.
22. *Hussiten in Schlesien - "abschreckende" Begegnung mit Reformideen*, in: Geschichte des christlichen Lebens im schlesischen Raum. Teilband 1, Münster 2002, s. 431-450.
23. *Jan Hus - Ketzer oder Reformator?*, in: Mitteilungen des Sudetendeutschen Priesterwerkes, 2-3 (2002) s. 31-36; 24-29.
24. *Aufschwung und Niedergang der Zusammenarbeit von Waldensern und Hussiten im 15. Jahrhundert (unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Deutschland)*, in: Friedrich Reiser und die „waldensisch-hussitische Internationale“ im 15. Jahrhundert. Hg. von Albert de Lange und Kathrin Utz Tremp, Heidelberg aj. 2006, s. 277-316.
25. *Einführung: Beweggründe, Inhalte und Probleme kirchlicher Reformen des 14./15. Jahrhunderts (mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse im östlichen Mitteleuropa)*, in: Kirchliche Reformimpulse des 14.-15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa. Hg. von Winfried Eberhard und Franz Machilek, Köln 2006, s. 1-121
26. *Schlesien, Hus und die Hussiten*, in: Die hussitische Revolution. Religiöse, politische und regionale Aspekte. Hg. von Franz Machilek, Wien 2012, s. 109-142.

27. *Kardinal Branda da Castiglione und die Einführung der Votivmesse Contra Hussones (1421). Ein Beitrag zur Geschichte des Antihussitismus in Deutschland*, in: Religion, Kultur, Geschichte: Beiträge aus Geistes- und Kulturwissenschaften. Festschrift für Klaus Guth Petersberg, 2015, s. 108-134.
28. *Jan Hus (um 1371 - 1415) - Prediger, Wahrheitszeuge, Reformator: zum Gedächtnis seines Feuertods auf dem Konstanzer Konzil vor 600 Jahren*, in: Gewissen und Reform. Das Konstanzer Konzil und Jan Hus in ihrer aktuellen Bedeutung. Hg. von Rainer Bendel, Berlin aj. 2015, s. 11-70.
29. *Jan Hus (um 1372-1415): Prediger, Theologe, Reformator*, Münster 2019.

Do 26. čísla Husitského Tábora přispěli
(Vol. 26 – List of authors)

Mgr. Přemysl Bar, Ph.D.

Masarykova univerzita, Brno
bar@phil.muni.cz

Mgr. Jana Grollová, Ph.D.

Ostravská univerzita, Filozofická fakulta
jana.grollova@gmail.com

PhDr. Martin Jindra

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha
martin.jindra@ustrcr.cz

Prof. PhDr. Martin Nejedlý, Ph.D.

Univerzita Karlova, Praha
martin.nejedly@ff.cuni.cz

Mgr. Ondřej Schmidt, Ph.D.

Masarykova univerzita, Brno
schmidt@phil.muni.cz

Prof. PhDr. František Šmahel, Dr.Sc.

Centrum mediévistických studií, Praha
fsmahel@iol.cz

Mgr. Zdeněk Žalud, Ph.D.

Husitské muzeum v Táboře
zalud@husitskemuzeum.cz

**HUSITSKÉ
MUZEUM
V TÁBOŘE**

VEDOUCÍ REDAKCE (EDITOR-IN-CHIEF): ZDENĚK VYBÍRAL

VÝKONNÁ REDAKCE (MANAGING EDITORS):

JAKUB SMRČKA, ZDENĚK VYBÍRAL

ADRESA REDAKCE (ADDRESS OF EDITORIAL BOARD):

HUSITSKÉ MUZEUM V TÁBOŘE

NÁM. MIKULÁŠE Z HUSI 44, 390 01 TÁBOR

WWW.HUSITSKEMUZEUM.CZ/HUSITSKY-TABOR/

E-MAIL: VYBIRAL@HUSITSKEMUZEUM.CZ

TEL.: +420 739 468 408

K VYDÁNÍ PŘIPRAVILO HUSITSKÉ MUZEUM V TÁBOŘE

(PUBLISHED BY THE HUSSITE MUSEUM IN TÁBOR)

ROKU 2021

JAKO ELEKTRONICKOU PUBLIKACI

GRAFICKÝ NÁVRH OBÁLKY (COVER DESIGN): GUSTAV FIFKA

SAZBA (LAYOUT): VIVA DESIGN s.r.o., TÁBOR

ISBN 978-80-87516-74-4

ISSN 0231-6080